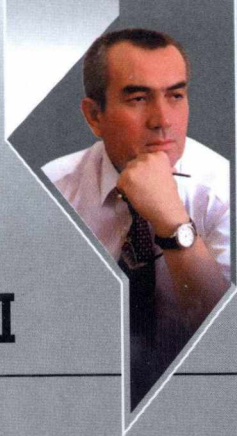

*Уруш кўрган
адиблар*

ҚҲЧҚОР НОРҚОБИЛ

ДАРЁ ОРТИДАГИ ЙИҒИ

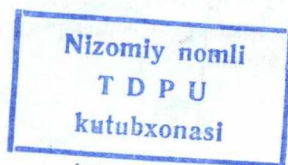
СН0000037569

84(513)
H79

ҚЎЧҚОР НОРҚОБИЛ

ДАРЁ ОРТИДАГИ ЙИҒИ

Қисса ва ҳикоялар

У-9044/1

Ғафур Ғулом номидаги
нашриёт-матбаа ижодий уйи

ТОШКЕНТ – 2021

УЎК 821.512.133-3
КБК 84(5Ў)6
Қ 97

Лойиҳа раҳбари
Ҳабиб Абдуназар

Лойиҳа муаллифи ва нашрга тайёрловчи
Наби Жалолиддин

Норқобил, Қўчқор

Дарё ортидаги йиғи: қисса ва ҳикоялар / Қ. Норқобил. — Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2021. — 388 б.

Таникли ёзувчи Қўчқор Норқобил ижодида уруш мавзуси устувор ўрин тутди. У уруш даҳшатларини жангчиларнинг рухий ҳолатлари орқали тасвирлаб беришга уста. Жанглардаги машаққатлар муҳаббатнинг изтиробу сурури билан уйғун тасвирланади. Асосан, адиб ўзи кўрган, хис қилган нарсалар ҳақида ёзади.

Ушбу китобда жамланган асарлар ҳам фикримизни яна бир бор исботлашига ишонамиз.

УЎК 821.512.133-3
КБК 84(5Ў)6

ISBN 978-9943-6450-7-3

© Қ. Норқобил, 2021
© Ғафур Ғулом номидаги
нашриёт-матбаа ижодий
уйи, 2021

ҚИССАЛАР

ДАРЁ ОРТИДАГИ ЙИҒИ МУҚАДДИМА

Сен у ёкдалигингда отанг шўрлик чўкиб қолди. Бир куни сендан хат келганда устунга суяниб ўқиди. Кўзлари ғилтиллади. Бизни кўрмасин, деб ичкарига кириб кетди. Эркакнинг йиғлагани ёмон бўларкан, болам. Шундан по-пиросга ҳам ружу қўйди...

(Аммамнинг айтгани)

Уруш мурдалардан ҳайбатланади. Қонни севади. Руҳингга карахтлик тамғасини босади. Дийдангни қотиради. Шунда сенда шубҳа тугилади: кўксингдаги тоғми ё.. Уруш ҳеч қачон ўзини оқлай олмайди. Айниқса, Афғондагиси. Қалтис сиёсатнинг қайроғидан ўтқирлашган ойболта янглиғ тириклик илдизини кесиб лаззатланаверади. Илоё, томирига ўт тушсин урушининг. Мен Афғонни қазилган ўрага ўхшатаман. Унда сену биз ётибмиз. Бу урушининг “иждодкор”лари тепамизда нури сўнган нигоҳимизга қарашга ботинолмай туришибди энди. Кўлларида белқурак. Кўмай десалар, кўзларимизга тупроқ ташлашдан қўрқишади...

* * *

Мен отамни йиғлатган, онамни кексайтирган уруш ҳақида ёзмаслигим нечоғлик оғирлигини ҳис қилган ҳолда бу ишга қўл урдим. Икки йиллик талотум юрагимга тиғ бўлиб санчилаётган кунлар хотираси жонлантирган воқеалар, ўзим каби кимларнингдир кўз қораси, суюкли фарзандлари билан кечган дамларим, айримларига жанггоҳлардан қайтиш насиб этмаганлиги боис, уларнинг руҳи ҳақида ҳам баҳоли қудрат қоралайин, дедим.

Келганимизга бор-йўғи икки ой бўлди. Ҳануз бизни жангга олиб чиқишгани йўқ. Қисм ички ҳаёти билан танишув имконини беришяпти, чамамда. Кўз қотиб, у-бу нарсани эшитиб, шароитга мослашишимиз учун жудаям зарур эди бу. Қиш кунлари бўлганлиги сабаб, саф майдонида қор кураймиз, ошхонага хизматга юборишади, озиқ-овқат омборидан иш топилиб қолади. Хуллас, ғимир-ғимир. Қисм эса тинч ва осуда, янги келганлардан бошқа деярли ҳамма аллакаерларга жангга кетган. Зобитлар ҳам санокли қолган. Яъни полкда фақатгина хўжалик ишлари билан бандлари. Очиғи, уларнинг кўплари уруш кўрмаган. Яна бизнинг олдимизда керилиб-серилишига ўлайликми. Айниқса, аскарлар ошхонаси хўжайини прапоршик Ничмониянинг: “Бу ерни Афғон дейдилар. Тузалмасанглар ҳаммаларинг ўлиб кетасан, лапашанглар”, дея ўдағайлаши ҳам дастлабки кунлардагидай кўрқинчли туюлмай қолди.

Ничмония эслатмаса ҳам, Афғондалигимизни билиб турардик. Казармалар бир тусдаги қалин панел деворлар билан тикланиб, сариқ бўёқ чапланганди. Баъзан уларни ажрата олмай ўзимизники қолиб, бошқа роталарга ҳам адашиб кириб кетаверардик. Полкнинг кунчиқар томонидан Кобул шаҳри бинолари кўриниб турар, шимолда эса юз кадам нарида айланасига кузатув нуқталари қўйилган бўлиб, уларнинг ҳар бирида танк ёки “БМП-2”лар турарди. Улар ҳечам жангга чиқишмас, тўсатдан бўладиган хужумларга шай турарди.

Ҳар куни ошхонада идиш-товоқ ювишу омборхонадан озиқ-овқат ташишга бораверишдан кўра хавотиру кизиқиш аралаш ҳақиқий жангга боришни афзал кўраётгандик. Ким билади, инсон ҳамиша ўз олдида содиру муқаррар воқеаларни кўришга шошилаверар?

Эрталабдан саф майдонида урушга чиқмаган мундирли хўжайинлар бизни ишга бўлаётиб, полк кетган жойда-

ги аҳвол ҳақида қисқача ахборот беришарди. Бошқаларни билмадим-у, бунақа пайтлар менга титроқ тушарди. Шутинчгина ҳаётга, бамайлихотир зобитлар галасига қараб, қаердадир шу полкнинг аскарлари ўлаётганига ишонмасдим.

Полк жангдан қайтишига икки кун қолганда биз – янгилар, яъни “салага”ларни қоровулга юборишди. Қоровулхона қисм жанубида жойлашганди. Биринчи марта совут ва каска кийдим. Истаганча ўқдон олсам бўларкан, бунинг устига, ўқ-дори ҳам текин.

Полк теграсидаги ҳар бир кузатув нуқтасида учтадан аскар алмашиб туради. Кимдир ҳали кўрмаган ўқ-дори омборига, яна ким ёнилғи сақланадиган жойга, биров техника паркига тушди.

Қоровулхона гаупвахтасида иккита “дух” камалганди. Уларни кўришга қизиқардим. Кечаси маҳбус эшиги олди-га келиб, уч-тўрт марта мўраладим. Гаупвахта бетондан қурилганди. Зим-зиё ичкари жудаям совуқ, йўлакка киришинг билан қўланса ҳид димоғни ёради. Худди ахлатхонага ўхшайди.

Бу ердаги ҳар нарсага қизиқиб, синчилик қилаётган қоровул бошлиғи, ёшгина лейтенантнинг ҳам Афғонга келганига уч-тўрт кун бўлганди. У ўзини жуда муҳим ҳарбий топшириқни энг оғир вазиятда бажараётгандай ҳис қиларди. Кечаси билан сменаларни жўнатаётиб, ўқдонларни қайта-қайта текширар, ҳушёрлик ҳақидаги сабоғини канда қилмасди. Бунинг устига, у ёқдан-бу ёққа юраркан, бетиним чекарди. Гоҳида қоровулхона тўрига, ўз хонасига кириб олиб, тўппончасини артар, ўқларини ситиб олар, тагин жойлаштирар, худди кинолардагидай оёқларини чалиштириб, стулда ястаниб олган кўйи кўлидаги куролни айлантираверарди. Бу менинг кулгимни қўзғатаётганди. Зобит дегани сал босиқроқ бўлмайдими?

– Аскар!!!

– Мен, ўртоқ лейтенант!

– Егулик опкелишдими?

– Худди шундай, ўртоқ лейтенант!

– Ҳозир, сен билан бирга анавилар олдига овқат олиб кирамиз... – у духларга ишора қилаётганди.

Эшикларни шарақлатиб очдик. Орқарокда қурол ўқталиб турдим. Қоронғу ва зах хонада ҳеч ким кўринмасди. Ичкари шунчалик сасиб кетгандики, қайт қилгим келди.

– Тур ўрнингдан! – қичқирди зобит.

Нимадир қимирлади қоронғуда!

– Йўлакка чиқ!

Соч-соқоли ўсиб, қоқсуяк юзига яра тошган маҳбус йўлак ёруғида деворга суяниб қолди. Унинг зимистонга кўниккан кўзлари ичкарига кираётган ёруғликдан қамашарди.

– Ўтир! – оёғи билан ер тепди лейтенант.

Маҳбус чўкаётиб тиззалари қалтираётганини, зўрға ўз вазини тутиб турганини сездим.

Унинг олдига эрталабки нонуштада аскарлардан қолган балиқ қилтаноғи ва нон ушоқлари аралаш картошка қўйдим. Маҳбус кўзини идишдан узоқламай, қимир этмасдан ўтирарди. Зобит овқатни унинг ёнига оёғи билан сурди. “Дух” икки қўллаб идишга ёпишди. У бош кўтармай овқатланарди. Ҳар эгилганда елкасидан бўртиб турган қоқсуяклари уни янада аянчли кўрсатарди. Зобит сигарет тутатган кўйи тик турар, қизиксиниб термуларди. Унга бу ҳолни томоша қилиш ёқаётганди. Менинг эса тезроқ чиқиб кетгим келар, лекин анави керилма хўрознинг измидалигим учун иложим йўқ эди.

Зобит ғилофидан тўппонча чиқариб, унинг тумшуғига тиради.

– Қани тур... Овқатланиб бўлгандирсан, душман. Ҳозир сен билан суҳбатлашамиз...

Душман унинг гапини тушунмасди. Зобит қўли билан “тур”, деб ишора қилди.

– Душманмисан?..

– ...

– Шўравини ёмон кўрасанми?

Маҳбус дағ-дағ титради.

– Хўш, нечта шўрави отдинг?

Шўрави сўзини эшитгач, душман сергак тортди. Дағ-дағ титраб қичқирди:

– Дўст! Шўрави дўст!

– Нима деди? – менга қаради зобит.

– У отмапти, ўртоқ лейтенант, у бизга дўст эмиш.

– О-о-о! Оббо ит-эй.

Зобит кеча келганига, ҳали қоровулхонадан бошқа ерни кўрмаганига қарамай, ўзини афғон жабркаши, гўё кўп жангларда қатнашган, уруш кўрганлардек тутарди.. Бу менинг ғашимга тегмоқдайд.

– Эй, душман! Сенларни жангда отиб ташлаш керак! Қанжиқлар!!!

Зобит уни эрмак қила бошлади. Қўли билан ишора қилиб, ҳолдан тойгунча ўтириб турғизди. Маҳбус кўзлари чикқудай бўлиб бизга термулар, бўйни елкаларига қисилиб борарди. Озгин ва нимжон қўлларини юзига яқинлаштириб, бақириб йиғлай бошлади.

– Ё Оллоҳ! Ё Оллоҳ!!!

Афтидан, калтак еявериб безор бўлиб қолган. Ҳар бир ҳаракатимиздан учиб тушарди. Чидаб туrolмадим. У эса ерга юзтубан бўлиб чинқиряпти: “Ё Оллоҳ! Ё Оллоҳ!!!”

– Отиб қўя қолинг, яхшиси! Ёки ўзим...

Зобит ялт этиб қаради. Сергак тортди. “Ҳузурбахш” ўйинга чек қўйилди. У менинг бу саъй-ҳаракатдан норози-лигимни фаҳмлаганди.

– Тентакмисан, аскар, кирит ичкарига!

Маҳбус ортидан шарақлаб ёпилган темир эшик илгига каттакон қулф осилди.

Кузатув нуктасидан қайтганимдан сўнг қоровулхонадаги аскарлар, душманнинг ўзбекчани билишини айтишди. Зобит украин йигит билан ичкарига кириб яна қийнабди. У душманнинг афт-ангори, хатти-ҳаракати ҳақида ҳаяжонланиб гапираётганди.

– Сенинг юртдошинг, – деди у кинояомуз, – Бухородан экан, ўзбекчаниям билармиш.

Тушлик овқатни яна мен киритдим. Зобит дам олаётган эди. Эшикни очишим билан ичкаридан ихраган овоз эшитилди.

– Чиқинг буёққа. Овқатланинг.

Овоз тинди. Хлор ва сафро ҳидига базўр чидардим.

– Чиқинг. Овқатланинг. Истамасангиз қайтариб кетаман...

У эшикка суяниб турарди. Юзидан қон сизади. Қабоғи ёрилиб кетган. Соч-соқоли кип-қизил. Чайқалиб йўлак ўртасида ўтириб қолди. Олдига косани қўйиб, ташқарида турдим. Унинг бошида туришга ҳожат йўқ эди.

Беш дақиқа ўтар-ўтмас ичкариладим. У бош кўтармай ўтирибди. Овқатга қарамабди ҳам.

– Ўзбекчани биласизми?

У бош силкиди.

– Чиндан душманмисиз?

Индамади...

– Бухорога борасизми?

Бемажол қўлларини ерга тираб туришга шайланди. Танази бир томонга босиб, қўли майишди. Ёнбошига йиқилди. У жудаям енгил эди. Турғазиб қўйишга қийналмадим.

– Мен душман эмас! – қалтирай бошлади у. – Бобом бухоролик ўтган. Айт, мени уришмасин. Ўлдиришмасин. Оилам Ҳиротда. Бешта болам бор. Барибир ҳукумат уларни боқолмайди.

Ҳаддан ошиқ жирканиб, ташқарида турган сержант удағайлади:

– Бас қил, Қўчқор, қама энди.

– Ҳали овқат емабди.

– Вой, ит эмган. Унга ўзим едираман.

У йўлакдан шахдам одимлаб, маҳбус ёнига келди. Сержант қўл урилмаган косани олгани ҳамона у юзини беркитди. Сержант ғужанак танасига зарб билан тепди. Ағдарилиб тушгач, шўрвани юзига сепди.

– Ёрдамлаш, ирғитайлик.

Жойимдан жилмадим. Ўзимда на ачиниш, на ғазаб сезардим.

– Сенга айтяпман, овсар. Тез бўл!..

Мен оёғидан, у қўлидан ушлаб зах хонага ташладик. Сержант бамайлихотир чиқиб, кулф урди.

– Ҳайвондай бераҳмсан...

– Ҳей, жўжа, ҳали бир-икки марта урушга чик, кейин биласан.

Сержантга ортиқча гап қилмадим. Унинг қайси бир жангда оғир яралангани ҳақида эшитгандим. Шундан бери хизматни полкда ўтаркан. Икки-уч ойдан сўнг эса уйига қайтади.

II

Икки-уч марта қисқа муддатли ҳарбий юришларга чиқдик. Унчалик отишма бўлмади ҳисоб. Гардезда бир қишлоқни тозаладик. Иккита пулемёт, мақтанса арзигулик ўқ-дори топдик. Жалолободдаги Қоратоғда беҳуда уч кун юрдик. Саланг йўлида истехкомда турдик. Шу тариқа урушнинг унча-мунча машқини ола бошлаган эдик.

Баҳор кирди. Бу орада ротадаги кўпроқ муддат хизмат қилганлар билан ҳам танишиб олдик. Баграмга тайёргарлик кўриларди. Душман қисмимизга қарашли иккинчи батальон жойлашган нуқталарни яксон қилибди. Ахён-ахёнда кучли тўқнашувлар юз бериб турарди.

Кутилган кун келди: тунда қисмдан чиқиб кетишимиз зарур. Ҳарбий тўрваларга уч кунлик озиқ-овқат, ўқ-дори жойладик. Казарма ичи ашқол-дашқолларга тўлиб кетди – бўшаб қолган яшиқлар, қоғозлар уюми.

Унда-мунда граната ва мушаклар сочилган. Тўрвага сиғмайдиган нарсаларни аскарлар каравот, тўшаклар остига бекитиб ташлашди. Агар командирлар кўриб қолгудай бўлса гаранг қилади, барибир уриб-сўкиб олдиради. Яхшиси, кўздан панага тикиш керак. Муҳими, озиқ-овқат кўпроқ бўлсин. Ўқ-дори машиналарда ҳам тикилиб ётибди. Зил-замбил юкни кўтаришнинг ўзи бўладими?..

“Қария” аскарлар анча эпчил чоғи, аллақачон ишни ҳал қилиб, ечинмасдан каравотга чўзилишган. Фақатгина мен каби, ёлчителиб жанг қилмаганлар ҳар нарсага қизиқсиниб, дуч келганини тўрвага уради.

– Бунча куйиб-пишмасанг. Ёт энди, – деди ёнимда ётган Рашид.

– Озгина қолди.

– Жуда қизиқсанлар... Ҳали кўнгилларингаям уради. Мен ҳам энди келганимда сендай эдим, ҳатто биринчи рейдга икки бронжилет олиб борганман. Ажал етса, қочиб қутулолмаслигимни ўйламабман.

Кўзим илинган экан. Чўчиб уйғондим. Полк штабига – томга ўрнатилган карнай, тун қўйинини ваҳимага солиб даҳшатли ванғиллагани ҳамона ҳар бурчақда тасир-тусир бошланди.

– Ротаааа!!! Тревога!!! – рота командирининг қичқирғига сержантларнинг ҳам чийилдоқ, дўрилдоқ овозлари эш бўлди...

Менинг юкимни кимдир кўтариб кетибди. Дуч келганини мен ҳам елкаладим. Дуруст... Ўзимниқидан анча енгил.

Чироклари кўриниб турган техника тизилган майдонгача ҳаллослаб югуриб бордик. Улар жўнашга шай, гу-

руллаб турарди. Ҳар қайси взвод ўзига қарашли БМП-2 га жойлашди. Ҳеч вақт ўтмай йўлга тушдик.

Колоннанинг учи-қуйруғи кўринмасди. Кобулни оралаб ўтаётганимизда, пастқам бинолар кўримсиз, лекин дунёнинг етти иклимидан келтирилган буюмлар билан лик тўлган дўконлар олдида дўкондорлар мўлтираб туришар, уйқусини харом қилган “кесиксизлар” гўрига ғишт қалаётганди. Шаҳар зир титрарди, гўё. Техникалар тутунига тўлган марказий кўча атрофида тизилган, чироқлари ёник уйчалар деразасидан одамлар ҳайрату кўрқув аралаш қараб туришарди. Шўравининг қўпол ва қудратли танклари олдидан чиқишга ботинолмаган шаҳарлик ҳайдовчилар машиналарини йўл четида тўхтатишган эди.

Тонгги ғира-ширада Баграм вилоятига кириб келдик. Олдиндан хавфсиз деб белгиланган жойда тўхтадик. Энди харитада кўрсатилган нуқталар бўйича ротама-рота ҳаракат қилишимиз зарур эди.

Атрофда жимлик. Баграмда бошқа вилоятлардаги каби қалъалар кўп экан. Улар энди оқараётган тонг кўйнида жудаям салобатли ва сирли кўринади. Сукутдан этинг жимирлайди. Аллақандай, ҳали сенга номаълум, лекин бўлиши муқаррар ваҳима ҳоким. Дилинг бетаскин. Қалбингда ғулу. Хавотир ҳар дақиқа хуруж қилаверади. Бўлажак хавфу хатар олдида шайланиш нақадар оғир кечади.

— Хандақ казинглар, — деди тун бўйи онда-сонда алоқадаги чақирувга жавоб берган, лекин бизга чурқ этмай келган взвод командири.

Бўлинма мудофаага киришди. Ҳар ким ўзига ётиб отиш учун хандақ қазий бошлади. Белкуракнинг қаттик ерда тақиллагани, ҳаракат эвазига сувдонлардаги сувларнинг чайқалиши, оғир-оғир нафаслар эшитилади. Биздан ўн-ўн беш қадам наридаги кўрғонда афғон армияси байроғи кўриниб турарди. Шу бизга озроқ илинж бе-

рарди. Ҳар ҳолда улар бор, бу ерларда душман изғимаса керак.

Ишлар меъёрига етгач, командирнинг кўнгли тўлди чоғи, овқатланишга рухсат этилди. Қоғоз кутичалар очилди.

Уларда аскарий кунлик овқат – темир идишларда гўшт, картошка, борш ҳамда узум суви, окқанд, киём, сут, нонқоқи бўларди. Ҳар ҳолда тузуккина тамадди ки-лишга арзийди. Олов ёқилди. Қозончалар очилди. Уч-тўрт жангчи ўтин тергани кетишди. Сигарет олгани машина ичига кирганим заҳоти борликни каттиқ портлаш овози тутди. Назаримда, ер силкингандай эди. Кимнингдир даҳ-шатли чинкириғи эшитилди. Ташқарига отилдим. Ёнги-намиздан кора тутун кўтарилар, чанг-тўзон ичида уч-тўрт аскар уймалашарди.

– Ҳеч ким жойидан жилмасин! Қимирламанглар! – дея командир буйруқ берди...

– Кўчқор, ҳамма жой миналаштирилган! – Машина та-гидаги Юранинг рангида қон қолмаганди.

Портлаган жойга қандай борганимни билмайман... Чуқурча ёнида бир оёғи чўрт узилиб кетган Вася дунёни бошига кўтариб додларди. У яримжон танасини у ёқ-бу ёққа ташлаб, боши билан ер чизар, чидаб бўлмас аянчли аҳволда эди. Нималар деяётганини тушуна олмадим. Ко-мандир зудлик билан қон сизмаётган жойига игна санчиб, оғрикни қолдирувчи суюқлик юборди. Ярадор кўп ўтмай тинчиди...

Сапёрлар ротасидан взвод билан бирга чиққан зобит Васянинг танаси, қондан шалаббо бўлиб кетган иштони-ни ушлаб, лабларини тишлаган ҳолда бош чайқади.

– Бўлиши мумкинмас...

– Нима деганинг бу, – сўради командир.

– Минани айтяпман...

– Тушунмадим.

– БМТ¹ тақиқлаб қўйган мина ишлатибди.

– Наҳотки?!

– Бунга тушганларнинг юздан биригина насл қолдиришади. Тўғридан-тўғри тухумни йиртиб кетади.

– Уни ҳамми?.. – ишора қилди командир.

– Афсус...

– Қанақасига, Серёга, ахир... бу даҳшат-ку.

– Кўраяпсан-ку. Аскарнинг иштониға қара.

– Ҳей, онангни фалон қилайлар. Ҳайвонлар! Ҳаром тўқинггаям алишмаслик керак уларни.

Ўзидан кетган Васяни машинаға ордик. Жангчилар дорда юргандай ҳозиргина юрган ўз изларидан қадам бошишарди.

– Витя, бу ерда туриш мумкин эмас. Алоқа орқали хабар қил, – деди сапёр лейтенант Ермилинга.

– Нега ановилар бизни огоҳ этишмади? – лейтенант ёнимиздаги сарондайлар² кузатув нуктасига ишора қилди.

– Ий, барини уларнинг... Қаердан биласан, балки ўзлари қўйишгандир.

– Ишониб бўлмайди уларга. Барибир бизни ёктиришмайди-ку.

Вася тиббий бўлинмага жўнатилди.

Тутаётган ўйиқ ер олдида ётган, нималигини англаб бўлмайдиган, бизга маълум ярим оёқни кўмишга фақат сапёр зобит журъат қилди.

Нонуштаси заҳарга айланган жангчилар эс-ҳушини йўқотиб қўйди. Энг ёмони, руҳан зарба емоқда эдик. Ҳеч қанақа отишмасиз, оғир аҳволда қолдик. Худди кўзи кўр одам сингари талмовсираш жудаям аянчли эди. Бир қадам хато юрсак, портлаймиз. Танамиз тилка-пора бўлади, наслимиз қурийди. Бу – шармандали урушнинг яна бир шармандали кўриниши, инсон ҳаётининг сариқ чақага

¹ Бирлашган Миллатлар Ташкилоти.

² Афғон милицияси ходимлари.

ҳам арзимаслиги, хўрлик устига ҳақорат муҳрининг бо-
силиши эди.

Биз эгаллаган ерга мина зарядлари сочилганига шубҳа
қолмади. Бир уйча жойга синчўп тикиб, айланган сапёр
еттита мина топди. Бунақада ҳожат чиқариш учун ҳам
жилишга қўрқасан. Бизга нисбатан руҳий курашнинг энг
олий йўлини топишганди.

– Яна кимнингдир шўри қуримай, тезроқ кетайлик... –
сўкинди сапёр.

– Комбатга алоқада маълум қилдим. Биринчи бўлинма
ҳузурига қайтишга рухсат берди.

Лейтенантнинг гапи ўз хандақлари ёнида ҳадикси-
раётган жангчилар кўнглига осойиш берди. Зум ўтмай
машинага ҳамма юк тўрваларини ортди. Қозончаларни
олишга қимтинган аскарлар гулханлардан кўз узолмай
машина устида ўтиришарди. Эгасиз қолган жанг тўрваси-
га ҳали очиб улгурмаган, ўтинга кетган аскарнинг кунлик
овқати, темир идишларини солиб қўйдик. Саккиз киши-
лик бўлинма билан келган БМП-2 да етти нафар жангчи
ўтирарди. Машина оғир силтанди.

– Менга алам қилаётир, иложи бўлса анавиларнинг
қўрғончасини яксон қилсак эди. Қара, бизни хуш-хушвақт
кузатишяпти. Қорамиз ўчгунча дурбинда кузатиб ҳам ту-
ришади, – деди Юра ёнимиздаги афғон аскарларининг
қўрғонига ишора қилиб.

Иккала зобит ҳам ўзини эшитмаганга олди.

– Истаган жойга бурнимизни тикаверсак бундан бат-
тари бўлади, – қўшилди сержант йигит.

Зобит бизга маҳзун термудди. Сапёр босиб-босиб ту-
татарди.

– Ўртоқ лейтенант! Ҳозир биз кетаётган машина ми-
нага тушиб, баримиз ўлиб кетсак, иттифокдагилар нима
деб хотирлашади, – киноя билан сўради Андрей Боч-
карёв.

– Албатта, оғир жангларнинг бирида портлаб кетишди, қахрамонларча ҳалок бўлдилар, жасурлик кўрсатдилар дейишади, – деб кесатди украин Юхумук.

Командир бош эгди. Гапимиздан изтироб зоҳир юзида қаҳрли жилмайиш пайдо бўлди. Бу йиғи билан баробар эди.

– Юра, ўйлаб кўр-а, ўз уйида тўполон қилган болакайни етти ёт бегона бўлатуриб сен дўппослайверсанг, ота-онасининг қаҳри келмайдими? Минг қилса ҳам жигарбанди. Ўз пушти камаридан яралган арзандасини сенсиз ҳам ўзлари таъзирини бериш қўлидан келмаса-да, бир амаллаб инсофга чақирар...

Биз шоир деб ҳурмат қиладиган Кузменко бу гал ҳам ҳақ гапни айтган эди.

Машина буруқсиган тутун қолдириб, ечимсиз саволлар юкидан зўрға олға силжир эди.

III

Афғон баҳори ҳам ўзимизникидай бўлади. Қисм атрофидаги ўрикзор оқ гулга бурканган тиниқ кунлар бошланди. Яқинимиздаги қишлоқда болаларнинг қий-чуви эшитилар, ҳавони тўлдириб варрақлар учарди. Гўё бу ерларда уруш бўлмагандай...

Биз баҳорни ҳеч қанақа рейдсиз ўтказишни истардик. Начора. Уруш ҳеч нарса билан ҳисоблашмайди. Ҳарҳолда бу ерга курортга келмаганимизни ҳис қилардик. Шу боисдан баҳор ҳам омонат эди.

Штабдан икки-уч кундан сўнг Чорикорга “сафар” қилишимиз ҳақида хабар келди. Жангчиларни яна ваҳм босди. Негаки, у ёқда вазият нечоғлик танглиги, бизни “яхшилаб”гина “меҳмон” қилишлари сир эмасди. Қисм неча-неча жангларда Чорикордан олдинлари энг оғир талофат ва йўқотишлар билан қайтганини билардик. Энг

кўп курбон ўша ерда бўлади. Чорикорни Афғоннинг “оловли нуктаси” дейишарди.

Юриш тагин тунда бўлди. Кобулдан чиққач, кенг яланг-ликда тунадик. Доира шаклида куршалган “оромгоҳ”да гитаралар тилга кирди. Гулханларнинг олов тили ракс айлади. Тонгга довур жангчилар кўшиғи тинмади.

Юлдузлари сергак Баграм осмонига термулиб ётарканман, ашулачи Юранинг ўлим, жанггоҳ ҳақидаги кўшиқларини кўнглим сув бўлиб тинглардим.

Назаримда, Юра айтаётган воқеа худди бизнинг ҳам бошимизга тушадигандай эртага.

– Мўмин!

– Нима?

– Худоба ишонасанми?

– Мен ҳар куни худо дейман. Ўлмайин, омон-эсон қайтайин дейман... Ўзинг-чи?

– Мен ҳам.

– Афғондан қаҳрамон бўлиб қайтишни истайсанми?

– Ордени бошини есин афғоннинг. Кўрмасак ҳам, куймасак ҳам яхши бўларди.

Эрталаб Чорикорга қийналмай кирдик. Бирорта ҳам ўқ овози эшитилмади. Бизнинг взвод “мудофаа”га туриши зарур. Тиззага довур майса бўй чўзган, атроф алвон кўрпа тўшалгандек. Лолақизғалдоқзор оралаб югургинг келади.

Машиналар тагин истехкомга қўйилди. Ортдаги йўлдан келаётган озиқ-овқат юкланган армиямиз тизими қабила ичкарасидаги аскарларимиз кузатув нуктасига етгунча ҳушёр туришимиз лозим эди. Йўл бўйлаб БМП-2 ва танклар рўпарадаги дарахтлар тўсган қўрғонларга қарама-қарши тизилди.

...Баграмдан сўнг БМП-2 га операторлик қилардим. Милни тушириб, снарядларни отувга шайладим. Машина атрофида лейтенант Ермилин ва механигим Ринат ҳам

ўзларига отишга қулай жой ҳозирлашди. Назаримда, ҳеч қанақа жанг бўлмайдигандай...

Йўлдан юк машиналари ўта бошлади. Кутилмаганда қаршимизда, йигирма-ўттиз қадам нарида гранатамёт ишлаб қолди. Машина ичкарасига кириб, мўлжалга ҳам эътибор бермай босув нуқтасини итардим. Бесаноқ снрядлар учди. Қўрғон чанг-тўзон ичида қолди. Қирғин бошланди. Ҳар томондан ўқ ёмғири ичида қолдик. Очиғи, ўқ овозию гумбурлашлар қайси томондан келаётганини ҳам фаҳмлай олмасдик. Машина қаттиқ силкиниб, механик хонаси томондан юзимга олов урилди. Эсанкираб қолдим. Жонҳолатда қопқокни итариб, ташқарига отилдим. Душман машинани гранатамёт билан урганди. Бир амаллаб балчиқ арикка сакрадим. Бош кўтаришга имкон йўқ. Қўрққанимдан оператор хонасида автоматимни ҳам қолдирибман. Нима қилишимни билмай қолдим. Тўсатдан бошланган тўполонни ақлимга сиғдирилмасдим. Рўпарамдаги қалъалардан тўп-тўп бўлиб чиқиб келаётган, узун-узун кўйлак, кенг иштон кийган, салла ўраган душманларни аниқ кўриб турардим.

Кўз олдим қоронғилашди... Карахтман. На қўркув, на ҳаяжон қолди менда. Назаримда, бу тушга ўхшарди. Ўзимча нималарнидир айтиб тиловатлар қилдим. Кўз олдимдан энг яқин кишиларим – ота-онам, ёру дўстлар, уйим, қишлоғимиз, бири қўйиб, бири ўта бошлади. Лаҳза сайин ўлимни кутавердим. Ана улар яқинлашмоқда. Ҳозир ўқдонида ўқ тугагунча баданимни илма-тешиқ қилиб юборишади. Арикдаги балчиқни шунчалик қисган эканман, бармоқларим оғриб кетди. Бошимни балчиққа тобора тика бошладим. Менинг ҳечам ўлгим келмасди. Хаёлимда эса онам... Хаёл сургудай ҳолатда бўлмасам-да, кўз ўнгимда фақат кичкинагина ҳовлимиз қотиб қолганди. Дунё билан сўнгги бор хайрлашмоққа бошимни кўтардим. Улар ўн-ўн беш қадамча қолганди. Миямга келга-

ни шу бўлди: “Нахотки, асирга тушсам?..” Жонҳолатда эмаклай бошладим. Ариқ саёз бўлса-да, танамни кўрсатмасдан ҳаракат қилардим.

Душман пайқади чоғи, БМП-2 сиртига чинғиллаб ўқлар тега бошлади. Қулай фурсат, бор-йўғи уч-тўрт дақиқада югуриб қолиш керак. Мени аллақандай осмоний қудрат, илоҳий куч бошқарди. Танам кимнингдир ақли билан ишларди, гўё. Балки бу онамнинг олислардан йўл кўрсатишимиди?

Бироз ўрмалаб, қандай қилиб ариқ ёнидаги ўрага тушганимни билмайман. Мен бошқа одамга айлангандим. Кўзимга ҳеч нарса кўринмас, фақат олдинга югурардим. Токзорга ўтишим билан олдинда танклар кўринди.

...Энди ўйласам, биз ўшанда мутлақо қуршовда қолган эканмиз, танклар эса ёрдамга келаётганди. Ҳанузгача таажжубланаман! Қандай қилиб, духлар оёғи остидаги душманни отолмади экан?..

Танк панасида хавфсиз жойга етиб келгач, тиббий бўлинма машинаси ёнида лейтенант Ермилинни суяб турган Ринатга кўзим тушди. Командир қаттиқ жароҳатланганди.

– Кўчкор тирикмисан! – кўзларини очиб-юмиб бош силкиди.

– Тирикман, ўртоқ лейтенант! Қуролим ҳам машинади қолиб кетди.

– Ҳозир танк билан судраб чиқишади.

Бошим шанғиллаб теварак-атроф гир айлана бошлади. Бизникилар қочиб чиқарди. БМП-2 ва танклар ёнида паноҳ топган пиёдалар урилиб-сурилиб югуришарди.

Токзор ичкарасидан елдай учиб келаётган БМТ-2 биз турган тиббий бўлинма майдонига келиб тўхтади. Бу тўртинчи взводники эди. Рота командиранинг сиёсий ишлар бўйича ўринбосари, катта лейтенант Шерстюкнинг боши кўринди. У машинадан шахд билан ерга сакради.

– Машинани нега ташлаб чикдинглар?! Механикни топ.

– Тешиб ташлашди.

– Нима қипти? Қочгандан кўра ўша ёқда ўлсанглар яхшироқ эди. Сенларни деб ротани ерга уришади энди.

– Имкони бўлмади, ўртоқ катта лейтенант!

– Кўркдингларми? Буни уруш дейдилар... Ҳозирок танкчилар билан ичкарига кирасизлар. Машинани тортиб келинглар.

Ўлим олдидан тўлғонганим – жанггоҳга қайтиб киришга юрагим довламасди.

Қалтираб зобит ортидан эргашарканман, ичкарида – ҳозиргина биз ташлаб қочган тарафдан танклар кўринди. Икки танк бизнинг машинани судраб келарди.

Машина сирти илма-тешик бўлиб кетганди. Танкчи зобит совут ҳамда автоматимни бераётиб қаттиқ кучоклади. Кўзларимдан ёш сизди. Бўғзим ачишиб хўнграб юбордим.

– Хафа бўлма, аскар! Омадинг бор экан. Сен қахрамонсан. Манавини кўр.

Унинг қўлидаги автомат мили икки жойидан тешилганди. Ким билади, ичкаридан вақтида чикмаганимда нима бўларди. Автомат оператор хонасига суяб қўйилганди. Балки ичкаридалигимдаёқ мили тешилгандир? Менинг ҳаётимга наҳотки шу бош бармоқдай темир қалқон бўлди?

– Буни Москвага юбориш керак, – деди зобит.

– Занғар, келиб-келиб теккан жойига қара, – қўшилди Ринат.

Автоматни зобитлардан кимдир суратга олди. Машина олдида, қўлимда тешик милли курол билан, XX аср шўро аскари киёфасида расмга тушдим. Машинани эса шу яқин орадаги кузатув нуктасига қолдиришга буйруқ олдик.

Кеч кирди. Қўшин Баграмга яқин ялангликда дам оларди. Азбаройи, асабим шу қадар толиққан эдики, нималар юз бергани, энди нималар бўлаётганини англай олмасдим. Кўз олдимда турли хил шарпалар сузарди, холос. Машиналарнинг гулдураб қолишлари, яна аллам-бало шовқин-суронлар ичида қолгандай, ўзимни қўярга жой тополмасдим. Ўз танамни кўтаришга бемажол қўйи, машина тагида чўзиларканман, уст-бошимдаги қотган қон ҳидидан кўнглим беҳузурланарди. Бўғила бошладим. Зўрға кўзларимни очаман. Тепамдаги бошпанам – БМП-нинг тумшуғи тобора каттариб бораётгандай. Машина ичи гўё қонга лик тўлган-у, унда менинг хаёлимдан элас-элас ўтаётган ота-онам, укаларим сузиб юргандай. Мен эса қопка тепасида туриб уларни кузатайман. Ана отам, кейин укам шўнғиётир. Қонли гирдоб узра онамнинг чехрасини кўриб қоламан. Ана у ҳам... кўринмай кетди... Тағин гирдоб юзига чикди. Сочлари қип-қизил...

– Она-жооон!!! О-о-о!!!

Бошим нимагадир қаттиқ урилди. Бу шамол, чанг-тўзондан тўсиш учун қўйилган, девор вазифасини ўтовчи снаряд кутиси эди....

Бошимнинг оғриғи баттар зўрайди. Тарс ёрилгудай. Орқа томондан ҳар сония болға билан кимдир бешафқат урарди. Мен эса тезроқ бошим мажақланиб кетишини, сўнгсиз оғриқдан халос бўлишни истардим. Ҳеч нарсани қабул қилолмай қўйдим.

Орадан “узоқ йиллар” ўтиб, кўзимни очдим. Тепамда ротадошларим – Мусурмон, Нурмахон, механигим Ринат ўтирарди.

– Қалайсан?

– Сал-пал тузук, – бош силкийман. Роса қийналдинг-а? Яхшиям дўхтир зобит жонингга ора кирди.

– Озгина тобим қочди.

– Ҳозирам қалтираяпсан. Энди дадилроқ тут ўзингни. Икки соатдан сўнг полкка қайтамиз. Мен Ҳайдарнинг машинасида кетаман...

– Сени ўн учинчига қўйишди. Бурсуқ кантузия бўлибди. Ҳали госпиталга олиб кетишди.

– Ҳайдарни... топишолмадими? – мен “ўлигини” деълмадим.

– Йўқ. Энағарлар, ўлигини ҳам беришмади. Неча маротаба гаплашди бизникилар, – Ринат қўллари мушт килиб гапира бошлади. – Улар шунчаликка боришади. Бизнинг жасадимиздан ҳам хун олишади.

– Нега энди?

– Мурдани пулга ёки техникага алишадилар, итлар, – деди Мусурмон.

Ҳангу манг бўлиб қолдим. Мен бундай бўлишини ақлимга сиғдиролмасдим. Наҳотки, жангчининг жонсиз танасини ҳам?...

– Ёмон томони ҳалок бўлган жангчиларимизни суратга тушираркан. Кейин Покистонга жўнатишади. Банда бошлиғидан мукофот олишади, ҳаромилар, – деб давом этди биздан олти ой кўп муддат Афғон кезган Мусурмон.

– Агар беришмаса-чи?

– Бўлиши мумкин эмас. Дивизия штабига хабар келган, эрта тонгда оларканмиз...

Чорикор жанги тезда тугаганига қарамай, кўпчилик яраланганди. Уч жангчи жасади эса изсиз йўқолди. Булар ротадош аскарлар – Ҳайдар, Самад ҳамда прапоршик Каливатов эди.

Шунчалик қарахт аҳволда қолганмиз. Ҳатто кечагина биз билан бирга юрган, кулишиб ўйнашган дўстларимиздан ажралганимиз ҳам шунчалик мусибатли туюлмасди, айти кунда. Бу эса ўша чоғлар дийдаси қотган ўғлонларнинг бошига тушган фожа эди, холос. Уруш ҳамма нар-

сага кодирлигини, кўп нарсалар содир бўлишини вақт ўтган сайин кўра бошладик.

– Кўчкор, чекасанми, йўлга яхши?

– Нима у?

– Дори...

– Майли... ол бу ёққа.

Ринат эндигина ўралган “Донские” сигаретини тутатди. Милтиллаган чўғ тун қўйнида қўлдан-қўлга ўтиб, даврани уч марта айланди. Сўнгги бор тортишимда танам бўшашиб, миямга нимадир “тўқиллаб” урилди, Вужудим енгиллашиб уча бошладим. Мен билан ҳамма нарса учар, юзим музлаб борарди. Дунё азобларидан мутлақо қутилгандим. Беихтиёр кула бошладим. Ўзимни тўхтата олмасдим. Рўпарамдагилар киёфаси ажабтовур шакл олар, мендан узоклашиб кетишар, зўр-базўр нималар дейишаётганини англардим. Кимдир йиғларди ҳам. Хуллас, мен иккинчи маротаба ўз-ўзимдан узоклашдим. Назаримда, бу ҳаётда йўқ эдим.

Қанча ухлаганимни билмайман. Бақирӣқ-чақирӣқлардан уйғониб кетдим. Машина гур-гурлаб турарди. Ғира-шира тонгда қайтишга тараддуд бошланди. Одатдагидай командир йўл олдидан ротани сафлади. У ҳам руҳсиз. Уни биринчи бор шу аҳволда кўришим. Олдингидай тантанали нутқ ирод этиб буйруқ бермади. Боши эгик. Уставга қарши ўлароқ саф олдида лабидаги сигаретни узлуксиз тортади. Уйқусизликдан қизарган кўзлари қуюқ тутун аро аянчли боқади.

– Йигитлар, оғайнилар! Кеча сафимиздан уч киши кетди. Яхши йигитлар эди. Азаматлар эди... Улар менинг хотирамда бир умр сақланади. Бу лаънати Афғонистон азобини қалбимиздан ҳеч нарса суғуриб ололмайди. Бир-биримизни авайлайлик... Укаларим, эҳтиёт бўлинглар, – унинг кўзидан ёш сизди, – дўстларимиз хотирасига сукут сақласак.

Саф кимир этмади. Бошларни ҳасрат эгганди. Ҳам-манинг қалбига шаҳид уч жангчининг муборак номи ёзи-лаётганди. Кўп ўтмай, бутун қисм саф тортди. Қайтиш олдидан аввалгидай уқтирилди. Жангчилар соч-соқолини тартибга келтириши, техникаларда сочилган ўқ-дорилар-ни яшириши лозим. Чунки Кобул яқин. Шаҳарни оралаб ўтиш учун, ўзимизни мажбурий қиёфага солишимиз ке-рак. Иложи бўлса, қуроллардан ўқдонлар ечиб олинса яхши бўлади. Шаҳарда хорижий мухбирлар, сиёсатчи-лар йўлимизга муштоқ ўтиришарди. Ясан-тусан, дабда-ба билан Кобулдан ўтиш зарур. Гўё ҳеч нарса кўрмаган-дай. Бизнинг талофатлар эвазига жанг қилаётганимизни кўришмасин улар. Имкони борича хушҳол, яхши кай-фиятда кулиб ўтиш керак. Барибир чет элликлар суратга олишади.

Бу сунъий, ёлғон саъй-ҳаракатлар киши ғзабини қўзға-тарди. Биз бегона ерларда сарсону хор бўлиб юрганимизни яширардик. Ҳақиқат – босқинчи эканлигимизни тан олмас-дик. Ваҳоланки, хорижликлар ҳар нарсадан воқиф эдилар. Шўро армияси аскарларининг беҳуда сарсон-саргардон бўлиб юрганлигини яхши билишади. Мен эса тағин бир аччиқ ҳақиқат – дину эътиқодимиз бир бўлган ўз қарин-дошларимга тиг кўтараётганимни, мусулмон фарзандлари-ни зор қақшатаётганимни ҳис қилардим. Аммо мен ўрис армиясининг ихтиёри ўзида эмас ўзбек аскарлари эдим.

Шаҳарга киришимиз билан машиналарда тартиб сақланди. Мудраётганлар уйғонишди. Бутун бошли ко-лонна, маслаксив тўс-тўполон қилиб юрган шўро армия-си бегуноҳларча шаҳарни ларзага солиб ўтарди. Биз-нинг бўлинма ёнида эса америкача рақамланган машина шаҳар четигача бирга келди. Орқа ўриндикда ястаниб ол-ган, топ-тоза кийинган қора кўзойнакли муҳожир сигарет узатди. БМП устидан энгашаётган Юрани кўриб Мўмин-нинг ғзаби қўзиди.

– Ҳой, казёл, тўғри ўтир. Энкайма!

– Нима ишинг бор?

– Ўлиб бораяпсанми?

– Ишинг бўлмасин...

Юра яна узалишга ийманди. Мўмин ғудранди.

– Иложи бўлсаю битта граната ташлаб гумдон қилсанг, сигарет-мигарети билан.

– Ўчир овозингни...

Хорижий машина секинлай-секинлай ортда қолди. Мўмин унга қарата нафрат билан туфлади. Хаёлидан нималар ўтаётгани менга қоронғу эди. Бирпасдан сўнг Бочкарёв юзига қахрли тус бериб, сувтекин аскарий сассик, сигарет тутатди. Ҳар ким ўз ўйи билан банд. Колонна полк сари илдамлади.

Эртасига маълум бўлди. Учала мурдани ҳам беришибди. Дивизия штабида экан. Ўликларни олиб келиш учун сиёсий ишлар бўйича командир ёрдамчиси лейтенант Шерстюк ва взводдош Мусурмон тайинланди.

Икки кун ичида ротага қайтган Мусурмон ўзгариб қолди. Ҳеч кимга гапирмайди. Нима бўлганини сўрасак, анграяди. Нимадир ёдига тушади чоғи, юзларини буриштиради. Индамай, телбанамо узоклашади. У бир ҳафта шу алфозда юрди. Зобитлар ҳам ўз майлига қўйиб беришди. Афтидан улар Мусурмоннинг нега гарансифат бўлиб қолганини сезишганди. Мен асаб касалига йўлиққанмикин, деб хавотирда эдим.

Бир куни рота тушликка кетгач, казармага кирдим. Мусурмон ерга тикилган қўйи қаравотда бир ўзи ўтирарди.

– Нега ошхонага бормадингиз? У-бу нарса олиб келайми?

У бош чайқади.

– Мазангиз бўлмаса, айтинг, тиббий қисмга юборишади.

У миқ этмади.

– Ҳозир ротнийга айтаман... Бу ҳолда қийналиб кетасиз.

– Сўз берасанми?

– Нима учун?

– Ҳеч кимга оғиз очма. Учаласининг ҳам олатини кесиб олишган экан, ҳаромилар. У йиғлаб юборди. Елкалари қаттиқ-қаттиқ силкинарди. Тошдай қотиб қолдим. Бир зум ўзимни йўқотиб қўйдим. Мусурмон иродали йигит эди.

– Ҳей, энасини фалон қилайлар...

– Сўкинма. Мен иккинчи бор кўришим. Жонга тегди, ука. Тезроқ қутулсайдик. Олдинги йил Чорикорда биттасини тирик ҳолда дарахтга осиб, олатини кесиб ташлашди. У дух эди. Ҳануз қулоғимдан чинқириғи кетмайди. Душманга ҳам ҳақоратли-ку бу жабр?

– Нега ундай қилдилар?

– Духлар ҳам авваллари бизникиларга шундай жазо қўллашган. Разведкачилар командири шу қўйга тушган иккала жангчиси учун ўч олганди.

Мен ҳали кўп нарсалар кўришимга яна бир бор ишондим. Оёқларим қалтираб ташқарига чиқдим. Рота овқатдан “Россия” қўшиғини айтиб қайтарди.

V

Бир ой дам олдик. Ҳар куни механик ва операторлар техника парки, пиёдалар дала машқи, баъзан ошхона, қоровулхонага топшириқ олишарди... Куним деярли машинамни тузатиш, снарядларни тартибга келтириш, отув милини тозалаш, алоқани текшириш билан ўтарди. Хуллас, бўлғуси жанг олдидан ҳозирлик кўриларди.

Кечқурунлари казарма ичи қий-чувга тўларди. Пиёдалар қора мойга ботган “броня” (механик ва операторларни шундай дейишади) устидан ўзларича мазах қиладилар. Иккала томон ҳам ўзаро бир-бирини камситгани-камситган. Броня ундоқ, пиёдалар бундоқ... Лекин куролдошлар билан бу тахлит сўкинишларнинг ҳам ўзига

яраша лаззати бор эди. Айниқса, учинчи бўлинма командири Рашидга худо берарди.

Бу кеч ҳам у “қўшиғи”ни бошлади.

– Ҳа, бечора броня. Ўзингга қарасанг ўласанми. Қўларинг одамникига ўхшамай қолибди. Нима бало, бензинга чўмиласанларми дейман. Уф, расво қилдинглар ҳамма ёкни, сассиклар.

Каравотига чўзилаётган Рашидга механиклар бошлиғи Амин ака бир пой этик ирғитди. Этик тўғри унинг бошига тегди. Рашид бўралаб сўкди.

– Ҳой, чўчка, пехотадан қўлингни торт, – хужумга ўтди иккинчи взвод сержанти Хайриддин.

Биз томонга ёстик зинғиллаб қолди.

– Агар броня бўлмаса холаларингни учқўрғондан кўрардинглар, – ғўлдирайди Мўмин ечинаётиб.

– Тоққа амманг чиқаяптими? Шу араванг билан текис йўлда зўрға юрасан, – бидирлайди пиёдалар бўлинмаси командири Саид.

– Сен сўқимларни ўша тоғингга довор ортиб борамиз. Йўқса, ярим йўлда фотиҳангни ўқиб қўярдик, – дейди оператор Нурмахон.

Ротада ўзбеклар кўплиги боис, бошқа аскарлар ҳам ҳар кунги “жанжал” сабабини тушунишади. Улар бизнинг бунчалик дўстона уришишларимизга ҳавас ҳам қилишади.

Хуллас, ур-тўполон, ҳазил-хузул билан аскарлар уйкуга кетишади. Зобитлар ҳам кўникиб қолишган.

Кўзим илинган экан. Кимнингдир туртишидан уйғониб кетдим. Мўмин ички оқ либосда арвоҳга ўхшаб турарди.

– Тур, ичамиз.

– Эй, бор-ей...

– Ов, сени Рашид чақиряпти. Айримчалик қилма. Туғилган кунини нишонламоқчи. Ҳамма кутиб ўтирибди.

Казарма чироқлари ўчган. Рашиднинг каравоти олдида беш-олти киши йиғилганди.

– Чарчадингизми, ўғилтой, – мингирлайди Хайридин.

– Қани, бизгаям куй, – дейман унга.

Ғарибона аскарый дастурхон ўзига яраша тузалган. Ошхонадан келтирилган қайнатма балиқ, сариёғ, окқанд ҳамда қисм дўконидан “Сиси” ичимлиги, турли хил конфет ва печенье харид қилинганди.

Ўртада, бир литрлик шишада, иккита “Столичный” турибди. Бири озроқ тарқатилган. Хайридин кружкага босиб қўйди. Бошқаларга яримдан. Бу билан мени жазолаганди.

– Ароқни ўшакдан олиб келдингларми?

– Ҳа, ўзимизникидан. Коля суратчи росаям курумсоқлик қилди. Ҳар шишасини 100 чекдан сотди.

– Вой ярамас-ей, ўзи Кобулдан йигирма чекка сотиб олади, – сўкинди Саид.

– Улар Афғонга пул кувиб келишган.

– Дахшат... Кимдир урушда қурбон бўлиб жон берса-ю, кимдир бойиб қайтса бу ердан, – деди Мусурмон.

– Нимасини айтасан. Ишга юборилганларнинг деярли бари чет эл буюмларини орқалаб кетиш, бойлик орттириш учун келишган.

Чиндан ҳам, Афғонга келган фуқаролар аскарларнинг ғазабини қўзитарди. Негаки, ҳар куни казарма олдидан тушликка бошдан-оёқ ажнабий кийиниб ўтишар, қолаверса, тайинли бирор иш билан шуғулланиши ҳам бизга қоронғу эди...

Анчагача ўтирдик. Менинг кайфим ошди. Иложи борица гапирмасликка ҳаракат қилдим. Ринат зобитлардан бирортаси кўриб қолмаслиги учун эшик олдидаги тунги навбатчини огоҳлантириб қўйди. Бемалол чека бошладик.

– Агар ўлмай қайтсам, ўлмай қайтсам, албатта, албатта.... сизларсиз тўй қилмайман. – Мўмин гапини йўқота бошлади. – Эҳх... Ҳозир биз тенги олифталар ресторану барларда ўтиришибди. Киноларни ҳеч кимга беришмайди. Ўлим ҳақида ўйлашмайди ҳам... Лекин ошналар, ўлмасам меникига боринглар, тўй қиламан. Агар қайтолмасам, бу ердан уйга бориб онамга айтинглар, мен рози бўлиб ўламан. Эшитдингларми?

– Ётиш керак, йигитлар, – дейман бошим айланиб.

– Шошмай тур, – қўлини ҳаволатди Амин ака, – падарига лаънат, Афғонда юрганим учун ҳам аҳдлашган қизим ташлаб кетди. Ким билади, соғ-омон қайтадимиз-йўқми, деб ўйлагандир. Совчилар келса рози бўлибди.

Амин ака бўш шишага бошини тираб жим қолди. Сўкиниб қўйди. Менинг ёдимга Саланг йўлида мудофаада турган пайтимиздаги бир воқеа тушди. Ҳеч қанақа отишма бўлмаганди ўшанда. Икки кун йўлни қўрикладик. Эртага қайтамиз, деган кунимиз Амин ака автоматини елкалаб тоғ томонга сой ёқалаб кетди. Тушлик тайёрланди ҳамки, у келмади. Хавотирланган взвод командири мени ҳамда украин Юрани унинг орқасидан юборди.

Амин ака харсангда кимир этмай, сувга тикилиб ўтирарди. Ёнидаги тош устида эса сурат, хушрўйгина кизнинг сурати.

Бизнинг келганимизни пайкаб елкаси оша қаради. Ўрнидан қўзғалиб, суратни қўлига олди. Телбанамо ҳаракат билан уни олисроқдаги тошга суяб қўйди. Бизнинг ёнимизга қайтгач, унга узоқ тикилди. Нега ундай қилаётганини на Юра, на мен билардик.

У елкасидан автоматни олди. Узоқдаги хушрўй киз суратига қуролни тўғрилади. Бу ҳаракати ноўрин эканлигини айтиб, автоматни олмоқчи ҳам эдик, уришиб берди. Бир зум гавдаси титраб турди-да, сукунатни автоматнинг тариллаши йиртди. Тошга суянган сурат эса аллақачон

титилиб бўлган эди. Учаламиз ҳам жим қайтдик. Биз икки-уч ойдан сўнг уйига жавоб бериладиган Амин акага бирор нарса дейишга ботинолмасдик...

...Нимадир қарсиллаб кетди. Ўрнига, дам олишга жўнаган Ринат тумбани ағдариб юборди. Мўмин ўзи ҳам тушунмаётган қайсидир хорижий кўшиқни хиргойи қилиб, ўзини каравотга ташлади. Анчагача кўзим илинмади. Полкда бир хилда, бесамар ва беҳуда ўтаётган кунлар жонимга тегаётганди. Эртага ҳам шу: парк, ҳарбий дала машқи, шўрлик пиёдаларга балки коровулхона ёхуд ошхонага топширик. Агар ҳарбий юриш бўлса кун тезроқ ўтади, лекин бунинг ҳечам ҳавас қиладиган томони йўқ эди.

VI

Ўлиб-тирилиб тозалаган техникаларимизнинг бир кунлик дала машқидаёқ дабдаласи чиқади. Шунинг учун ҳам оғир жангга чиқмасак, паркда техникаларга қўл учидан қарардик. Буни яхши билган зобитлар, машиналарни синчиклаб текширар, у ерини ундоқ, бу ерини бундоқ қил, деб бошни қотирар, машина ичи-сиртини синчиклаб текширарди. Пишиқроқ операторлар, умуман жангга чиқмайдиган бузуқ БМПлардаги пулеметларни ечиб, ўзлариникига ўрнатишар, текширув пайтида “ҳаммаси жойида”лаб жаврайверарди.

Бундай пайтлар ўрисчани амал-тақаллаб гапирадиган механик Мўмин машинаси устига чиқволиб: “Машина отдай учади, ўрток...” деб қулоқни еб қўяр, Ринат эса ёғ қўлларини коржомасига суркаб: “Тузатамиз”дан нарига ўтмасди. Исмат аламини биздан олти ой кейин келган оператори Козловдан оларди: “Айёр қазёл, сенга шу ерни тозала демабмидим. Қачон одам бўласан гўрсўхта? Калитни опке...” ва ҳоказо.

Мен механигим, доимо ғамхўрим, кўплаб оғир дамларда бирга қолган, ҳали яна қанчалаб жаҳаннамларда бирга бўлиш насиб этадиган дўстим Ринатдан оҳиста сўрадим.

– Бизники қалай? Расво бўлмаймизми, ишқилиб?

– Парво қилма, бир гап бўлар!

Ротадаги зобитларга агар дала машкида юқоридан, юлдузи йириклардан кимдир қатнашгудай бўлса кун туғарди. Хуллас, оддий аскардан тортиб рота командиригача ўша кундан эсон-омон қутилиб олишни ўйларди. Ҳеч ким ротанинг нуфузли зобит олдида шарманда бўлишини, полкда бу ҳақда овоза тарқалишини истамасди. Тўғри-да, шунча жангу жадалларда бели қаттиқ келган аскарлар учун аллақандай машқда – уруш-уруш ўйинида изза бўлишдан ортиқ уятли ҳол бормикин?!

Эртага дала машқи деган кунимиз тушдан сўнг жангчилар казарманинг у ер-бу ерини супуриб-сидириш, атрофни тозалаш мақсадида полкда қолишди. Бу – тушдан кейин уйқуни ураверинглар, дегани. Аскардан зийрак халқ йўқ, “тозалик куни”ни ҳаммамиз яхши тушундик! Казармада озрок ур-тўполон бўлди-да, ҳамма ўзини қаравотга отди. Ҳатто эринганлар, ташқарига ҳам чиқмай паналатиб ётоқ жойида папирос тутатишди. Кенг казарманинг бир бурчида қўшиқ янгради. Мен уйга соғ-омонлигимдан нарига кетмай уч-тўртта хат ёздим. Сўнгра узала тушиб ҳовлимизни эсладим. Пушта ток, бостирма, оғилхона, куймаланаётган онам... Ҳозир биз томонларга ҳам яшиллик югургандир. Ишқилиб, мен боргунча катта энам ўлмай турсин. Бечоранинг кўзлари хира тортиб қолганди. Отам нима қияптийкин? Ҳали ҳам бировларнинг боғини юмшатиб пул топаяптимикин? Энди, эсон-омон уйга борсам, отамнинг ёнида бўламан. Аввалларидай сираям уялмайман. Боғ юмшатишга, пахса уришга кўмаклашаман. Ўз кучинг билан пул топсанг, нимаси уят. Қишлоқнинг қизлари деб, отам билан мардикор ишлашни

ор билибман. Шўрлик етти болани боқаман деб, силласи куриб бўлди. Начора, даланинг қирқ-ўттиз сўмига қараб бола боқиб булармиди? Менинг бечора отам, кимнинг боғида ишляяпсиз ҳозир? Отажон, мен ўлсам сизга янаям кийин бўлади, чўкиб қоласиз. Мени шу умидда бировларнинг хизматини қилиб улғайтибмидингиз? Оғзингиз энди ошга тегаман деганда тўнғичингиздан айрилиб ўтирсангиз. Қишлоқдошларим айтса керак: “Бечора боласининг ҳузурини кўрмади, қиёмат бўлди. Ҳар банданинг раҳмини ўзинг е, қодир эгам!”

Чакакларимдан ёш сизар, ёстиғим жикқа ҳўл эди. Менинг тўйиб-тўйиб йиғлагим келарди. Юзимни ҳеч кимга кўрсатмаслик учун ёстиқни кучоқлаб юзтубан ётдим. Ичим ёниб борарди, димоғимдан аланганинг аччиқ ҳиди ўрларди.

Уйкуга кетган эканман, оёғимдан кимнингдир туртишидан кўзимни очдим. Ўгирилиб қарадим. Тепамда Ринат турибди. Кўзлари қизаринқираган, юзидан қон қочган, бошини ортига ташлаб чайқаларди.

– Чекасанми?

– Тек ўтир, уйкум келяпти.

– Ихтиёр ўзингда. Бу сафаргиси бир торткилик экан. Дарров миянгга тепади, – у чўнтагига кўлини тикиб, чайкала-чайкала шерик излагани кетди.

Орадан ҳеч дақиқа ўтмай гурс-гурс қадам товушлари эшитилди. Яна уч аскар Ринатга кўшилиб казармадан чиқиб кетаётганди. Зобитлар сезишмасин дейишган чоғи, ташқарида чекишмоқчи. Нашанинг ўткир ҳиди тез тарқалади. Кўча-куйда, жанггоҳда чекишгани камлик қилгандай, казармада ҳам тутатсалар, албатта, зобитларнинг ғашини келтиради.

Тонг ёришгач, механик ва операторлар паркка жўнашди. Ҳаммамизда бронжилет ва кичкина АКС (у) қуроли бор эди. Машиналар парк ташқарисидаги майдонда

взводма-взвод қатор қилиб тизилди. Алоқалар текширилди. Башнянинг қандай бурилаётганини синаб кўрдим. Отув мили кўнгилдагидай кўтарилиб тушарди.

Рота зобитлари “махфий” топшириқни “обдон” тушунтирдилар. Бу гал ҳам худди илгаригисидан фарқи йўқ, менинг кўнглим жойига тушди: машиналар дастлаб “жанг майдонида” занжир шаклида тарқалар, яъни саф тортарди. Мен отув милини туширишим, алоқада хушёр туришим зарур. БМПлар сафи бузилмай олдинга ўқдай учарди. Бу пайтда машинани механик на оператор чи-накам урушдагидай ёпиб олишлари лозим. Шу тезликда жангга кирган машиналар кенгликдан ўтиб олингач, тор йўлда яна тизилишар, бир чақиримдан кўпроқ масофадан сўнг тагин кенглик бошланар ва олдинда баландликлар кўринарди. Машиналар яна тизилиб, баландликлар этагига етгунча тезлик ошириларди. Тепаликка уч юз-тўрт юз кадам етмасдан машина тўхтатилар, рўпарадаги тепаликда нишон кўринар, пиёдалар сакраб тушиб машина атрофида ётиб олишарди. Рўпарадаги душман техникасига эса БМП-2 дан ўқ узардим. Агар снаряд беҳато кетса нишон, албатта, йиқиларди.

Машина келиб тўхташи биланок кузатув ойнасидан нишонни ахтардим. Милни ҳар тарафга буриб кўрдим. Негадир нишондан дарак йўқ. Ички алоқада Ринат нега отмаяпсан, деб сўради. Мен нишон кўринмаяпти, ўзи тўғри келдикми, дедим. Биз ҳар доим шу ерга келиб турардик, деди у. Башня ойнасидан атрофни кузатдим, бошқа БМПлар ҳам ўз йўналишлари бўйича етиб келишганди. Машиналар оралиғидаги масофа юз эллик-икки юз кадамча келарди. Ёнбошдаги ўн олтинчи гумбурлаб ота бошлади. Ён тарафимдаги йигирма учинчи ҳам ишга тушди. Негадир менинг қаршимда душман “машинаси” кўринмасди. Ана, кичкина-кичкина нишончалар пайдо бўлди, деди Ринат. Улар олтита бў-

либ, ҳар жой-ҳар жойдан кўтарилди. Булар душман пиёдалари эди. Демак, чалғитиш учун кичкина нишонларни кўтаришибди, мен буларни БМП отув милица эмас, пулемёт билан йўқотишим керак эди.

– Рўпарамдан “Серсоқоллар”¹ чиқишди. Ўқ отишга рухсат беринг! Қабулга ўтаман! – дедим командирга алоқада.

– Ишга кириш! – командирнинг кескин жавоби эшитилди.

Мен серсоқолларни пулемётдан битталаб ер тишлатдим. Ринат ички алоқада “яшавор”лаб турди. Кўп ўтмай, яна кўтарилишди. Тағин гумдон қилдим. Учинчи гал катта нишон – танк пайдо бўлди. Мен уни БТ снаряди билан тешиб ташладим, сўнгра иккинчи тасма ОФЗ снарядини отдим, бу осколкали снаряд бўлиб, тешилган танк ичидан чиққан душмanning насибаси эди, тўртинчи сафар эса “пиёдалар” билан бирга “танк” кўтарилди. Олдин танкни йўқот, кейин пиёдаларга от, деди Ринат. Мен унинг айтганидай қилдим.

– Жанг тугади, душман йўқотилди, – дедим алоқада командирга.

– Орқага қайтишга рухсат бераман! – шанғиллади у.

– Ринат, машинани орқага бур, кетамиз, – дедим механикка.

– Яшасин тинчлик!

Машина бир гала зобитлар куршовида машқларимизни кузатиб ўтирган дивизия командири жойлашган нуқтага қараб елдай учарди. Бир маҳал нимадир карт этди. Башнянинг бошқарув мосламасидаги ёниб турадиган қизғиш чироқчалардан бири учганди. Тамом! Машқдан қайтаётганда отув мили ҳамиша машина ҳаракатига қарши тарафга йўналтирилиши керак эди. Мен кузатув ойна-

¹ Махфий ном, яъни душман (*пароль*).

сидан қарадим. Зобитлар ва дивизия командири саросима билан мени бир-бирларига кўрсатишар, отув мили улар турган жойга тўғриланиб қолганди. БМП тобора яқинлашиб борарди.

– Башняни орқага қайтар, нима бўлди сенга, – деб қичкирди Ринат.

– Бурилмаяпти. Ток йўқ.

Ринат машинани энишга олиб тўхтатди. Мен куйган чирокчани алмаштирдим. Алоқада рота командири куйиб-пишиб ҳол сўрар, тезроқ ҳаракатланишни буюрарди.

– Ўн тўртинчи, сенга нима бўлди?

– Чирокча...

– Тезроқ қимирла!

– ...

Орадан уч дақиқа ўтар-ўтмас Ринат машинани юргизди. Мен отув милини тескарисига қаратдим. Ҳаммадан охири биз етиб келдик. Механик ва операторлар бир сафга тизилди. Баланд кузатув нуқтасидан ҳарбий кийими ўзига ярашган генерал-майор салобат билан тушиб келди. Тахтадай қотиб турардик. У менинг рўпарамга келиб, бошдан-оёқ разм солди. Бироз жим турди. Шундагина ўзимни ҳарбиёна таништиришим лозимлиги хаёлимга келди.

– Катта сержант Норқобилов! – дедим кекирдагимни узгудай бўлиб.

– Яхши. Бопладинг! Сафдан чик, ўртоқ катта сержант!

– Хўп бўлади! – мен аскарча қадам ташлаб олдинга чиқиб, сафга юзма-юз турдим.

– Дала машқини аъло даражада бажаргани учун катта сержант...га ташаккур билдираман, – генералнинг ортидаги зобитлар ҳам ғоз туриб, қўлини чеккасига келтирди.

– Совет Иттифоқига хизмат қиламан!..

Сафда турган Мўминнинг юзида кулги ифодаси қалқди.

– Сафга турунг.

– Хўп бўлади!

Яна ўшандай юриш билан ўз жойимга келдим. Ёнимда турган Мўмин пичинг қилди:

– Ўла-ўлгунимча Совет Игтифокига хизмат қиламан, дедингми?

– ...

Энди навбат пиёдаларга етганди. Улар техникадан ўққа тутилган тепаликларга қисқа сакраш билан эмаклаб чиқиб бориши кўзда тутилар, шўрликлар азоб тортишарди. Кун исиб қолганди. Жангчилар тепаликка чумолидай ўрмалаб чиқишар, автоматларнинг тариллашидан чинакамига уруш бўлаётгандай эди, гўё БМП-2 лар пастда кутиб турар, “уруш” тугаши билан пиёдалар олиб қайтиларди.

Тўполон кечгача давом этди. Тўсатдан биринчи взвод командири лейтенант Ермилин рота командиридан “жанг”ни тўхтатишга изн сўради. Бирор кор-ҳол юз бергани аниқ эди. Жон қулоғим билан нималар бўлаётганини тинглардим.

– Нега барвақт тугатишибди? – сўради Ринат.

– Кимнидир отиб қўйишибди, – жавоб бердим.

– Қанақасига?..

– Бехосдан отишганда. Жойида ўлибди. Ермилин айтди, тиббий бўлинманинг кераги йўқ экан.

Бронядагилар ким ўлганидан беҳабар эдилар. Ҳар ким, кимнинг ҳаётига нукта қўйилгани, бу лаънати Афғон тагин кимнинг бошига етганини тезроқ билишни истар, айнаи чоғда, ич-ичидан нимадир узилгандай бўларди. Ҳамма ёқ бир зумда сув қуйгандек бўлиб қолди. Фақатгина тепаликдан тушаётган пиёда аскарлар бронжилетларининг тақиллаши эшитиларди.

Мурдани БМП-2 га жойладик. Унинг белидан кетма-кет теккан ўқ темир сувдонини илма-тешик қилиб ташлаганди. Унинг кийимлари қон, юзи дока тусига кирган, лабининг иккала бурчида қуюқ ва қорамтир қон қо-

тиб қолганди. Очiq ҳолда қолган кўзларининг қорачиғи орқага тортиб кетган. Унинг аянчли аҳволига боқиб, кинининг бадани жимираб кетарди. Бу хизматга келганига уч ой бўлиб қолган бухоролик йигит эди. Зобитлардан бири жасад ортилган БМПда тиббий қисмга, акт тузгани кетди. Кечкурун ротада: афғон урушида, жангларнинг бирида жасурлик кўрсатиб ҳалок бўлди, деган қорахат тайёрланди. Жангчилар ҳеч қандай аянчли воқеа рўй бермагандай уйкуга кетишди.

VII

Эрталабдан ёға бошлаган ёмғир тушликка бориб авжига чикди. Осмон қорайиб, кундуз хира тортди. Полкнинг саф майдони четидаги ариқчаларда сув килкиллаб оқарди. Май оyi ўрталари бўлишига қарамай, баҳор осонликча таслим бўлишни истамаётганидан далолат эди бу.

Ёмғир казарма деразаларига бетиним урилар, картон деворлардан, ичкарига чакка томарди. Аскарлар ётоғидан зах ҳиди келарди. Мен ташқарида ўйнаётган ёмғирранг сепкилларга боқиб, эртага ҳам, индинга ҳам шу ҳол такрорланишини хоҳлардим. Ҳеч қанака юмушсиз казармада ётиш жуда яхши бўларкан. Лаънати паркка бориб бошдан-оёқ лойга ботиб ишламайсан, адирма-адир ҳал-лослаб, ҳеч ким дала машкида югурмайди ҳам. Аммо шу яқин орада урушга чиқишимиз эҳтимоли борлигидан қўнглимга ғашлик чўкаётганди. Агар уруш Чорикорда бўлса, урди худо. Бирор кичикроқ тоққа чиқилса унчалик ёмон эмас. Панжширдан бошқа тоғларда отишма камроқ юз беради. Аммо ҳар қандай жангда ҳам кимдир ҳалок бўлиши керак. Ким у? Ким? Балки... Хаёлимга келган фикрдан қўл-оёғим бўшашиб кетди. Мен ўлишни истамайман! Ҳар қандай вазиятда ҳам омон қоламан. Ота-онам ҳузури-

га, юртимга соғ қайтаман. Отамнинг суянгани – мен. Эй худо, ишқилиб, шу ерларда ўлиб кетмайин!.. Чўнтагимни титкилаб сўнгги сигаретни тутатдим. Аччиқ тутунни ўпкам тўлгунча тортдим. Бироз енгиллашгандай бўлди кайфиятим. Казармада ғала-ғовур кўтарилган – хизматга энди келганлари эса оқ ёқа тикишар, қайиш тўқасини ялтиратар, этик мойлашар, хуллас, ҳарбий ўқувдаги одадини тарк этишганича йўқ. Уларнинг ичида бакувватлари ҳам, куролни зўрға кўтарадиганлари ҳам бор эди. Қизиқ, инсон боласи икки-уч ой ичида кексайиб, курол ишлата билиш керак пайти ўзини-ўзи ҳимоя қилиш даражасида чакқон ва эпчил кишига айланиб қолиши мумкинми? Урушда ҳар нарса содир бўлади, уруш одамларни қисқа вақт ичида, умуман бошқача киёфага солади. Этигини тозалашни зўрға эплаётган анави нимжон Михайлов ҳам икки-уч марта жангга қатнашиб, кўзи пишгач, ерга урсанг кўкка сапчийдиган бўлиб қолади. Ҳали бошига не савдолар тушишидан беҳабар боёкиш. Балки мен Михайловдан олдин ўларман?.. Иккаламиз ҳам ўлмасмиз балки. Чўнтагимга кўлимни тикдим. Бўшаган кути ва тўқилган тамакидан бошқа нарса йўқ эди. Ринатдан папирос сўрадим. У ётган жойида бир кути “Донские” ирғитди. Бу сафар тортганимда бошим оғриб кетди. Танам мажолсизланди. Охирламаган папиросни полга ташладим.

– Яшасин Совет оператори! Казармани “курилка”га айлантирган жангчига шон-шараф! – кичкирди Ринат.

Унга ҳеч нарса дегим келмади. Кўнглимга қил сиғмаётганди. Ташқарига чиқдим. Ёмғир ҳамон босиб ёғар, осмоннинг қовоғи баттар тунд эди. Бундай пайт ҳеч жойга сиғмайсан. Қаерларгадир бош олиб кетгинг келади. Мен ҳарбий хизматдан олдинги истакларимга эришажак кунларни кумсаётгандим. Қанийди ҳозир қишлоғимнинг қоқ ўртасида бўлиб қолсам! Уст-бошим шалаббо бўлиб кетса ҳам, ҳар бир сўқмоғини яёв айланардим. Узумзорларда

тоқлар энди барг чиқазиб қолган. Сен эса охири кўринмас узумзорни ёмғирда оралаб юрибсан. Оёқларингга сақичок лой ёпишиб, ғалати овоз чиқаради. Юрган сайин юргинг келади. Кетаверасан, то ҳолдан тойгунингча. Йиқилсанг... Нима қипти? Она қишлоғингнинг ери. Ўзингники... Узала тушмоқ ҳам жонга роҳат.

Казарма эшиги очилиб, кепкасини бостириб олган Ринат кўринди. Мен усти тунука билан ёпилган чекиш жойида ёмғирдан паналаб турардим.

– Ҳа, хаёлпараст. Нега одамлардан қочадиган бўлиб қолдинг?

– Ёмғир яхши ёғаяпти.

Менда чиндан ҳам кейинги пайтлар одамовилик пайдо бўлаётганди.

– Ҳа, кўнгилдагидай... Лекин учинчи ротанинг шўрига шўрва қайнайдиган бўлди.

– Нега?

– Жанг халталари, ўқ-дориларни тайёрлашаяпти.

– Шундай ёмғирда зарил кептими?

– Бутун рота жанговар ҳолатда тоққа чиқар экан. Телевизорга туширишармиш.

– Нега энди айнан ёмғир маҳали телевизорга олишмоқчи?

– Эй, кўрдингларми, шўро аскарлари шундай пайтда ҳам қахрамонона жанг қилишмоқда, дейишса керак.

Одамларнинг раҳмини келтиришмоқчи дегин.

– Ҳа, ёлгон жасоратлар акс этган хужжатли фильмлар эртага Совет Иттифоқи экранларида намоиш қилинади. Ана, учинчи рота ёмғирда ҳам душман ҳужумини қайтараяпти, деган тескари тарғибот юрғизишади. Ўзинг айт, бундан ортиқ шармандалик, аблаҳлик бўлиши мумкинми?

– Бечора учинчи ротадагилар! Телевизорда кўринамиз деб, ўн чақирим йўлга шалаббоси чиқиб пиёда боришар-

кан-да. Ҳали токка чикишиб, каерларгадир автоматдан ўқ ҳам отишар?..

– Бўлмасам-чи! Фильм жонли чикиши керак-ку. Аскарнинг қадри билан неча пуллик ишлари бор.

Ринат чўнтагидан сигарет олиб тутатди. Унинг оғзидан чиқаётган тутун ҳам ҳавода буралиб юқориларди. Зум ўтмай, саф майдонидан уч қатор бўлиб тизилган учинчи рота аскарлари ўтиб кетди. Қўшни казармадан чиққанига қарамай, уларнинг кийим-боши нам бўлиб кетган, каскаларидан оқаётган сув бўйинларига оқар, жанг тўрваси ҳамда қурол кўтариб олишган эди. Ротанинг ёнида ғоз юриш қилиб бораётган катта лейтенант эса аҳён-аҳёнда “Бургутлар!!!” деб қўярди. То улар олислагунча бронжилетларининг тақиллаши эшитилиб турди.

VIII

Баҳор чекиниб, ёруғ ва ҳароратли кунлар бошланди. Октябр паллада табиатнинг ҳар бир мавжудоти ботинида бўшанглик етилади. Бунақа ҳолатда кишига ҳеч нарсa ёкмайди. Агар ротадагиларга дала машқи, қоровулхонага бориш ҳақида батальон штабидан буйруқ келса, асти қўяверинг. Жангчиларнинг қовоқ-тумшуғи осилиб, кўпчилик дарров касал бўлиб қоларди.

Шундай мудроқли кунларнинг бирида полк қарнайи ваҳожатли чийиллаб, казарма устидаги қаптарлар тинчи бузилди. Икки дақиқа ўтар-ўтмас саф майдонида тўқис қуролланган аскарлар тизилишиб турарди. Полк командири ҳарбийча саломдан сўнг, барча зобит ва прапорщикларни ҳузурига чорлади.

– Бирор совуқ хабарнинг иси келаяпти, – деди Мўмин. – Урушга чиқамизов. Ишқилиб, худо урган жойга бормайлик-да.

– Афғонистоннинг қаерида оромгоҳ бор? – дея кесатдим мен.

– Ҳар ҳолда, тирик қайтишингга ишонадиган жойлар топилиб қолади...

– Панжшир ё Чорикорга дейишса-чи?

– Нафасингни ел олсин!

– Ел оладими, сел оладими, бўлиши мумкин...

– Броня зудлик билан – паркка, пиёдалар – жанг тўрвасини тайёрласин! Битта БМП дўхтирлар билан боради. Кечкурун йўлга тушамиз, – деди рота командири катъий оҳангда.

Кун оғач, парк ортидаги майдонга машиналарни олиб чиқдик.

– Ўн тўртинчи, сен тиббий қисмга борасан! – деди рота техниги, прапорщик Довгий.

Мен дўхтирлар билан бирга бўлишдан қувондим. Ринат икковимиз полк “тиббий қисми”га етиб келганимизда дўхтирлар ҳамма ашқол-дашқолларини ташқарига чиқариб бўлишган, ёнида уларнинг белгиси туширилган кўкимтир, иккита усти ёпиқ машинага зарур жиҳозларни юклашаётган эди. Бизни кўзойнак тақиб олган катта лейтенант карши олди.

– Иккинчи ротаданми? Яхши бўлди. Мен сизлар билан бораман.

– Манави машиналар ортидан юрамиз, – деди у очиқкўнгиллик билан қўл бериб.

– Қачон йўлга тушамиз, ўртоқ катта лейтенант? – сўрадим мен.

– Икки-уч соатдан кейин. Қоринларинг қалай, очмисизлар?

– Унчаликмас. У-бу нарса берсангиз ёмон бўлмасди, ўртоқ катта лейтенант, – жавоб қилди Ринат.

Дўхтир зобит худди ёш болага ўхшарди. Биз билан тезда чиқишиб кетди. Афтидан, у бизга ёқишга ҳаракат

қилаётганди. Машина тагига ичкаридан темир стол олиб келишди. У ўз қўли остидаги сержантларга тузукроқ егулик келтиришни буюрди. Дастурхонга бир зумда чўчка гўшти, олча қиёми, бир кути “Друг” сигарети, қиёмсут, сариёғ, сутли кофе тортилди. Ринат қўлларини ишқаб-ишқаб столга чўзилди.

– Булар тозаликни севишади. Қўл ювсак яхши бўларди, – дедим мен ўзбекчалаб.

– Қўявер. Урушдалигимизни сезишсин-да. Машина устига чиқиб, сув олиш ёқмаяпти.

Зобит бизга тушунмагандай қаради.

– Бу ҳозир озгина мизғиб олсам, деяпти. Йўлда кўзи илиниши мумкин. Бирор кор-хол юз бермасин. Тун бўйи йўл юрамиз. Нима бало, тамадди қилмайсанми, майли, борақол, – дедим мен.

Ринат кўзини олайтириб қараб қўйди. Зобит инсофли чиқиб қолди. “Овқатланиб олсин”, деди. “Ҳа, майли, у-бу нарса еб ол, тезроқ”, дедим. Дурустгина нонушта қилдик. “Уйқуси келган” Ринат биз билан баравар ўтирди. Зобит аскарларига оромида ухлатувчи дори олиб келишни айтди. Ринат, мен яхши ухлайман, ҳожати йўқ, деди. Ичавер, биз машинага у-бу ортамыз, тақир-тукур кўп бўлади, ҳали алоқани ҳам текшириб кўришим керак. Сенга халал бермайлик, дедим.

Ринат ўзбекчалаб бақириб берди:

– Ҳой, сен жуда ақлли бўп қопсанми. Намунча минғирлайсан. Бор, тошингни тер...

– Нима гап? – дея суриштирди зобит.

– Машинани тузатаман, деяпти.

– Машина бузукми?

– Йўқ, ўртоқ катта лейтенант!

– Арзимас нарса. Ёғни текшириб кўрмоқчи. Паркдан тўғри бу ерга келдик, – деб қўшиб қўйдим мен.

– Текширинг! – буйруқ берди зобит.

Машина бенуксон эди. Катта лейтенант бўлмаган-да Ринат мен билан жикқамушт бўлиб қолиши тайин эди. У норизолик билан ёғ идишга ўлчагич симини тикиб кўрди, олдидаги темир қопқани ёпиб, буралғични маҳкамлади. У ўзидан-ўзи сўкинар, мени кўрарга кўзи йўқ эди.

– Ринат, мен ухламоқчиман. Алоқа ҳам жойида, – дедим атай зобитга эшиттириб.

– Менга деса ўлиб кетмайсанми, – тўнғиллади у.

Кечки соат ўнда юриш бошланди. Иккала “Урал” ортидан ҳаракатга тушдик. Колоннага тиббий қисмдан чиқиладиган йўл орқали полк ҳудуди тугаган жойда туташдик. Колонна узундан-узун, уч-қуйруғи кўринмас эди. Полк йўлга ҳамиша шундай дабдабали кўринишда, тўйга бораётгандай чиқарди. Қайтишда эса...

Қатор дўконлару пастқам бинолар тартибсиз жойлашган Кобулнинг марказий кўчасига тушиб олдик. Йўл кенг ва асфальтланган. Ғала-ғовурли, ҳарҳолда осуда шаҳардан тезда чиқиб кетмасликни, шаҳар йўли янада давом этишини истардим мен. У ёқда нима бор? Зимистон, даҳшат, эркинроқ нафас ололмайсан. Кунинг битиши ҳам ҳеч гапмас. Ёнимда шлемофон кийиб олган катта лейтенант жон қулоғи билан алоқани эшитиб борарди. Мен то манзилга етгунча алоқада туриш шарт эмаслигини билардим. Машина сафда кетаётибди, тўхтаса тўхтайсан, юрса юрасан. Мен шлемофонимнинг радиостанция узатгичига уланадиган жойини узиб қўйдим. Ўзимни шаҳар бўйлаб машинада сайр қилаётгандай, урушга кетмаётгандай ҳис эта бошладим. Бир лаҳза бўлса-да, хаёл кўзгусидан қўркувнинг қора кўланкасини сидириб ташласанг, қандай яхши!

Колонна Кобул ҳудудидан Баграм вилояти текисликларига чиқиб олди. Бироздан сўнг узумзорлар, кейин полиз экинлари яшнатган майдонлар бошланди. Биз жуда

хам тез ҳаракат қилаётгандик. Агар шу кетишимиз бир соат давом этса, Чорикордан ўн чақирим бериюкдаги ялангликка етишимизни чамаладим. Демак, азонгача ҳордик чиқазиш мумкин.

Ўйлаганимдай, кечки уч яримда ялангликда тўхтадик. Полк техникалари ҳимоя доирасини ясашди. Миллар оғзи хавфли жойларга қаратилди. Ҳар бир рота алоҳида дам олишга жой ҳозирлади. Пиёдаларнинг кўпчилиги машиналар устидаги қоп-кўрпага ўралиб олишди. Айримлари машина тагида ётадиган бўлди. Гулхан ёқиш ман қилинди. Мен кунлик бериладиган улушимдан гўштли тунука идишни олиб очдим, совуқлигича пакқос туширдим. Устидан узум шарбати ичдим. Афғонда бериладиган овқатдан нолимасак бўларди...

Катта лейтенант Ринат иккимизни чойга таклиф қилди. “Урал” ёнида иккита дўхтир зобит ва сержантлар нонушта қилаётганди. Мен овқатланмайман, дедим. Ринат улар билан бирга тамадди қилди. Мен машина ичкарасига тушдим. Ухлашга қулай бўлсин деб, қоп-кўрпамнинг бош тарафига шлемофон солдим. Полк аскарлари аллақачон пинакка кетишган, техникалар атрофини айланиб ўтаётганда фақатгина қоровулларнинг қадам товуши эшитиларди. Тун тинч ва осуда эди. Эртага нималар бўлиши ҳақида ҳеч ким ўйлашни истамасди.

Кўзимни очганимда тонг ёришган, аскарлар тўда-тўда бўлиб нонушта қилишар, у ер-бу ерда гулханлар ёнарди. Қиздирилган гўшт хиди димокка уриларди. Жангчиларнинг айримлари машина устида мудраб ўтирар, баъзилар папирос тутатарди. Бизнинг дўхтирлар ҳам аллақачон уйғонишган, ўша темир стулга қиздирилган картошка ва карам шўрва, колбаса идишларини очиб қўйишганди. Мен мулозамат қилиб ўтирмадим. Дарров аскарый тўрвамдан оққанд ва қиёмсут олиб, уларнинг ёнига тушдим. Катта лейтенант-

нинг айтишича, биз ичкарига кирмас эканмиз. Бирор хилватроқ ерда туриб, ярадорларга ёрдам кўрсатиш, зарур пайти уларни Баграм шаҳридаги госпиталга олиб бориш кўзда тутиларди. Яъни биз полк тиббий қисми ҳисобланардик.

Чорикорга дастлаб қисмнинг илғор ротаси – кузатувчилар кирди. Ортидан танкчилар батальони, сўнг пиёдалар йўл олди. Охирида, кечаси дам олган жойимиздан икки чакирим бериокда биз ўрнашдик. Бу ер умуман хавфсиз эди...

Зум ўтмай, тўс-тўполон авжига чиқди. Кучли портлашлар эшитилди, танк ва БМПлар гумбурлаши тонгни тўзғитиб юборди. Ер силкинар, вазоҳатли қасирлашлардан кулоқлар том битарди. Узокроқда кўринган кўрғонлардан чанг кўтариларди кўкка. Ким қаёққа отаётганини билиб бўлмасди.

БМП олдидан икки кишилик хандақ қазиб қўйдик. “Урал”лар устига ток кесиб ёпдик. БМП тумшугини узумзор тарафга тўғриладим. Чорикорга яна битта полк кирди. Ортидан десантчилар батальони ҳам ўтди. Ичкарида қиёмат қойим содир бўлаётган эди. Алоқа тинмай ишлар, полк командирининг овози тез-тез эшитилар, унинг ҳам саросимага тушиб қолганини англаш қийин эмасди. Илгари кирганларни душман тутдай тўкаётганди. Бизнинг олдимизга ҳам унча-мунча “эрэс” снаряди кетма-кет келиб тушди. Атроф чанг-тўзон ичида қолди.

Ўзимни ичкарига урдим. Узумзорни БМПдан ўққа тутдим. Кузатгичдан ток новдаларининг силкингани, ўша ердан олов кўтарилгани, япроқларнинг баландга тўзғиши кўриниб турарди. Мен кўнглим тўлмаган жойларга отардим. Қопқани очиб ташқарига бош чиқазганим заҳоти ҳавода ғалати овоз чиқариб снаряд учди. Бу миномёт эди. Душман якин орада, биздан тахминан икки юз-уч юз метр нарида отаётганди. Мен алоқа орқали вазиятни

рота командирига хабар қилдим. У “мен сени тушундим, “Таблетка”¹ диққат билан кузат, бирор кор-хол бўлса, химояга тур”, деди. “Бу мен, сизни тушундим, кузатаман ва мудофаада тураман, қабулга ўтаман”, дедим.

– Ишга туш, Таблетка! – деди Бубен.

Мисли кўрилмаган, шиддатли отишма кетарди. Ҳатто жанг майдонидан олисдаги биз учун ҳам тинчлик йўқ эди. Бизнинг ён-веримизга ҳам снарядлар тушар, бундай танг аҳволда ҳали қолиб кўрмаган дўхтирлар машина тагидан чиқолмай қолишди. Ҳар снаряд ванғиллаб учганда, менинг ичимдан нимадир узилгандай бўлар, аъзойи-баданам бўшашиб кетарди. Тобора ҳолсизланиб борардим. Оёқларим қалтирай бошлади, хаёлим ўзимда эмас эди.

Ҳавони йиртиб тагин бир снаряд учди. Унинг ваҳима-ли товушидан ич-ичингдан тамом бўлишинг ҳеч гап эмасди. Кўрқинчли ванғиллаш чор атрофни титратиб юборди. Мен, шу снаряд устимизга тушади, тамом, энди асфаласофилинга кетдик, деб ўйлардим. Йўқ, хайриятки, у БМПдан ўн-ўн беш қадам наридан қўним топди, кора тутун кўтарилиб кичик темир парчалари, тошу кесак атрофга учди. Катта лейтанант ва қолганлар “Урал”нинг тагига кириб олишганди. Ўзимча ўйладим: агар жиндек бери-роққа мўлжал олишса, БМП билан қўшмазор бўламан, нарироққа олишса Урал-пурали билан нариги дунёга кетишади. Эй худо, тезроқ тугасайди!

Олдинда қасира-кусир авжига минган. Гўёки еру қўқ зириллар, кўз олдим хиралашиб борарди. Алоқанинг “ту-ту”лаши, турли хил хитоблардан қулоқларим тош битиб қолаёзди. Ютинсам, бошимда нимадир ғийқиллаб овоз беради. Шлемофонни ечай десам, чақириб қолишлари мумкин. Бошимдан тер куйилар, аъзойи-баданам қизиб борарди.

¹ Махфий номлар (пароль).

– Таблетка, Таблетка... мен Бубен, қабулга ўтаман.
– Бубен, мен Таблетка, эшитаман.
– Таблетка, ҳозир қутичада уч юзинчи қалам боради.
– Сизни тушундим, Бубен. Уч юзинчи қаламни қабул қиламан ва нуқтага элтиб қўяман.

Зум ўтмай, рўпарадаги дарахтлар ичидан; БМП-2 отилиб чиқди. У биз тарафга ўқдай учиб келарди. Ринат машинани ўт олдирди, катта лейтенант ва иккита дўхтир сержант “Урал”дан замбил туширишди Ярадор ортилган БМП-2 шу тезликда келиб бизнинг ёнимизда бурилиб олди. Машина устидан сакраб тушган икки аскарнинг ранг-рўйига одам қараб бўлмас, кир-чир юзларида аллақандай тундлик қотиб қолган, йилтираб турган нигоҳларида кўрқувдан ҳам даҳшатлироқ нимадир зоҳир эди.

Улар зудлик билан “десант” – орқа бўлмани очишди. Ичкаридан ярадор аскарни тортиб олдилар. У беҳуш, уст-боши қон, алланима деб бакирар, тўлғанар, хаёли кирарли-чиқарли эди. Ярадорни замбилга ётқизиб, машинанинг орқа бўлмасига жойладик. Уни кечиктирмай Баграмдаги ҳарбий госпиталга олиб бориш керак эди. Катта лейтенант менинг ёнимга чиқди! Иккала сержант машина устига жойлашиб олди. Ринат БМПни Баграмга ҳайдади. Машина кишлокнинг тор кўчаси оралаб пасткам кулбалардан ҳадиғу хавотир билан қараётган одамлар юрагига титроқ солиб, елдек учиб борарди. Ҳар силкинишидан жони ҳалқумида турган ярадор йигитга нечоғлик азоб бўлаётганини ҳис этиб турардим.

Баграм госпиталида ярадорни жуда тез қабул қилишди. У энди тинчиб қолганди. Боя машинага ортаётиб катта лейтенант оғриқни мутлақо сездирмайдиган укол қилган экан.

Биз орқага қайтдик. Ринат машинани бемалол, шошилмай бошқариб борарди. Ҳеч биримиз жанггоҳга қайтиб киришни истамаётгандик. Қолаверса, у ерда бизни

яхшилиқ кутмаётгани маълум эди. Доимо инсон учун юрагини олдириб қўйган бирор ишни қайта такрорлаш азоб бўлади. Чунки кўнглинг безиллаб қолади. Урушда ҳам бир талофат еган жойга қайта оёқ босиш учун нечоғлик даҳшатли ҳолни бошдан кечирмоқ керак. Назарингда, рўпарангдан ўлим чиқиб қоладигандай бўлаверади. Ҳар бир лаҳзада куннинг битишини, шу ёруғ дунёни кўриш бошқа насиб этмаслигини кўнглингга туйиб туриш нақадар қийин. Бутун борлигини нимадир таталайверади. Сени ўзингга ўхшаган яна бир махлуқ кузатиб тургандай туюлаверади. Ичингда хуруж қилаётган, тоғ янглиғ улканлашаётган кўрқувни бекитмоқчи бўласан. Ўзинг билан ўзинг олишиб, ироданг деворлари емирила бошлайди.

Жанггоҳга киришимиз билан рота командири алоқада тагин “уч юзинчи қалам” бораётганини маълум қилди. Боя турган жойимизда, “Урал” олдида иккита БМП турар, қолган дўхтирлар машина панасига ётқизилган ярадорларга ёрдам кўрсатарди. Улар иккита эди. Бири бошидан яраланган бўлиб, юзи аралаш куюқ қон сизарди. Ўқ иккинчисининг сонидан тегибди. У тинмай дод солар, шимининг бир томони почасига довур қип-қизил қон эди. Иккаласига ҳам оғриқдан чалғитадиган дори берилди. Уларни ҳам госпиталга ташлаб келдик. Бу ўйин кунбўйи давом этадиганга ўхшарди. Тушга бориб жанг яна кучайди. Ярадорлар сони тобора ортиб борарди. Баграм билан Чорикор орасида бўзчининг моксидек қатнардик. Ҳаммаёғимдан қон ҳиди келар, кўнглим айниётган эди. Биз элтган ярадорларнинг иккитасининг госпиталда жони узилибди. Мен ўша бошидан яраланган ва елкасидан ўқ еган аскарларнинг куни битганига шубҳа қилмасдим.

Тўғридаги қалъалар томондан чиқиб келган БМПда яна битта ярадор олиб келишди. Унинг баданига қараб бўлмасди. Ҳамма жойига кичик-кичик темир парчалари санчилиб қолган, уст-боши алвон тусига кириб бўлганди. У дунёни

бузиб дод соларди. Ярадорни энди замбилга солаётувдик ҳамки кишлоқ тарафдан полк командири ёрдамчиси майор Купинни олиб юрадиган БТР келиб тўхтади. Машина ичидан Купиннинг боши кўринди. У ерга сакраб тушиши билан ярадорни олиб келган зобитга ўшқирди.

– Нима бўлди!!!

– Ярадор. Темир парчаси...

– Ҳали бронжилет киймабдими, аблах! Мана олифта-ликнинг оқибати. Сенинг кўзинг қаерда эди?

Зобит каловланиб турарди. Купин замбилда алаҳсираётган аскарнинг бошига келиб турди, жаҳл билан қичқира бошлади.

– Казёл... Нега бронжилет киймадинг. Ҳе, онангни...

Ярадор баттар қичқира бошлади.

– Ўчир овозингни!

Купин аскарни тепкилай бошлади.

– Ҳозирнинг ўзида ўттиз бешта ярадор бор полкда. Ўн бир киши ўлди. Казёллар. Бронжилет кийишмайди, булар. Оқибати мана!

У қисмда энг раҳмсиз зобит саналарди. Ҳатто, зобитларни ҳам ҳузурига чақириб, тарсаки тортиб юбораверарди. Шунинг учун ҳам бутун бошли қисм Купин деса дағдағ титрарди. Лекин мен жони узилай деб турган ярадор аскарни тепкилашини ҳеч тасаввуримга сиғдира олмасдим.

IX

Полкка қайтгач, икки кеча-кундуз мижжа қокмадим, бошим гувуллар, ютинсам кулоқларимда нимадир чийилларди. Асабим зор қақшарди. Ротадошлар билан суҳбатлашишга ҳам мажолим йўқ эди. Назаримда, ҳамма нарса бетартиб, аралаш-қуралаш бўлиб кетгандай. Катта казарма ичи ва ташида ғимирлашаётган аскарлар ҳам кўзимга ёмон кўринар, наинки улар билан гаплашиш, балки уларни

кўришни ҳам истамаётгандим. Мен қаттиқ толиққандим, хилватни қўмсаётгандим. Иложи бўлса сукунат қўйнига бош олиб кетсам. Бошимнинг орқа томони эса лўқиллаб оғрир, хаёлимда Чорикор жангининг олақуюн манзараси аҳён-аҳён жонланиб қоларди. Бундай ҳолларда атрофда нималар содир бўлаётганини ҳам унутиб, ўзимни қўярга жой тополмасдим. Ички бир оғриқ хуружидан аъзойи танимни титроқ босар, мен оёқда туриб алаҳсирадим.

Учинчи кун иссиғим чикди. Кўзларим ёшланиб, нимадир санчилар, уйқусизлик тобора иродамни емириб бормокда эди. Нафас олсам оғзи-бурнимдан ўт чиқаётганди. Ҳолсизлана бошладим. Мен тузалиш ўрнига дардим оғирлашаётганини сездим. Бу кетишда яхшиликдан умид йўқ ҳисоби. Қайси гўрданам дўхтирлар билан жангга кириш насиб қилган экан, оқибати: кўз ўнгимда оғзи-бурнидан қон сизаётган ярадорларнинг оқиш юзларига янада аянчлироқ тус бераётган сўниқ нигоҳлари қотиб қолган эди. Қулоқларим тагидан эса алоқанинг “туту”лаши, ўқларнинг чийиллаши нари кетмасди.

Ошхонага, эрталабки нонуштага ҳам бормадим. Ринат қоврилган балиқ олиб келди. Иштаҳам йўқ эди. Бошим тобора оғирлашиб, кўзларим хира торта бошлади. Казармадаги шовқин-сурон эса баттар асабимни қақшатар, кенг дунё биргина мен учун торайиб қолганди. Ринат ёнимга келиб ўтирди. Мен қаравотда ёнбошим билан ғужанак бўлиб ётиб олдим. Гўё шундай қилсам ҳаммаси ўтиб кетадигандай, бутун борлиғимни ўз исканжасида сиқувга олаётган бу ҳолат чекинадигандай. Ринат бошимга қўлини теккизди.

– Иссиғинг борга ўхшайди. Дўхтирга учраш. Қаеринг оғрияпти, ўзи?

– Миям тирқираб отилиб кетай деяпти. Мажолим йўқ.

– Сени ўзим олиб бораман. Индамаса, ўн кун бўлса ҳам ётаверасан – ўлгунингча.

– Ётқизишса керак... Ё ишонмайдими?..

– Нима бало, уларга албатта, бирор жойингдан қон чиқиб туриши шартми, – кесиб гапирди Ринат.

Дўхтирхона саф майдонининг нариги тарафида, бизнинг казармадан икки юз эллик қадамлар чамаси нарида жойлашганди. Ринат иккимизни ҳамшира қиз қарши олди. У одатий сўров – нима бўлди, қаеринг оғрияпти, дея дафтарига нималарнидир ёзиб қўйди. Ҳарорат ўлчагични қўлтиғим тагига қўйганини ҳисобга олмаганда боя казармада Ринат ундан яхшироқ ҳол сўраганди.

– Буни ётқизасизларми?

Ринатнинг кутилмаган саволи ҳамширага эриш туюлди чоғи, саволга савол билан жавоб қайтарди.

– Нега энди, аҳволи дуруст, бироз шамоллабди. Исиғи ҳам унчалик баландмас.

– Демак, ўлар ҳолатда келса қабул қиласизларми? – зардаси тошди Ринатнинг.

Менинг эса ўз аҳволим ўзимга аён эди. Ринатни янада яхши кўриб кетдим.

– Ахир тушунсанг-чи, менга гап тегеди... Бўш жой йўқ.

– Шундай де, қани бошлиғинг ўзи?..

Ҳамшира қиз бир ўжар аскар Ринатга, бир менга қараб деди:

– Ҳали бирор аскар бу ерга келиб дўқ урмаган. Майли, катта лейтенантни чақираман... Кўрамиз, дағ-дағаннинг баландлиги қандай бўларкан. Ўргилдим сендақа инсонпарвардан... Фақат сен Афғонда жанг қиялсанми?

У дўппослаган болакайни онасига чақмоқчи бўлган эрка киздай коридор бўйлаб пилдираб қолди. Ринат унинг ортидан бўралаб сўқди.

– Ҳе... сендай фоҳишани!..

Ҳаял ўтмай ҳамширанинг ортидан кўзойнакли зобит чиқиб келди. У биз билан урушга кирган катта лейтенант эди.

– О, салом йигитлар! Хабарлашай депсизлар-да. Жуда яхши... Кайфият қалай, кайфият?!

У иккаламиз билан ҳам самимий кўл чўзиб саломлашди. Мен мазам қочиб турганини айтдим.

– Чакки бўлибди, – деди у. – Жанг асорати. Анчагина чарчаган кўринасан. Асабга таъсир қилган, шекилли...

– Ўртоқ катта лейтенант! Бу уч-тўрт кун сизнинг кўлингизда даволансам, деб келди, – кўшилди Ринат.

– Айни муддао. Ярим соатдан кейин машина бўлади.

Катта лейтенантнинг бизга қадрдонлигини пайқаган ҳамшира тараддудланиб қолди. Гўё муҳим ишни унутган каби коридор охирига чопқиллаб кетди.

– Ундай бўлса, мен ротага бориб келай, у-бу нарса олишим керак, – дедим.

– Сен ўтир шу ерда, Ринат келтиради.

Ярим соатдан кейин Кобулга жўнаш учун машина шай турарди.

Ринат казармадан сочиқ, совун, тиш порошогим ва то-залагичимни олиб келди. Чўнтагимда ўттиз чек бор экан. Ринатдан эса йигирма чек қарз олдим. Катта лейтенант бу орада касаллигим ҳақида кўрсатма тайёрлади. Ҳатто, мен боришим керак бўлган бўлимнинг бош врачига яқин ўртоғи экан, хат ёзиб берди.

– Бир ҳафтада тузалиб кетасан. Сенга яхшилаб қарайдилар, – деди у машинага чиқаётганимда кўлимни сиқиб.

Ринат билан кучоқлашиб хайрлашдим. Унинг кўзлари нам эди.. Юрагим сув бўлиб кетди. Қанчалаб кийин дамларда бирга бўлган метин иродали дўстимнинг йиғлаганини биринчи бор кўришим эди. Бўғзимга аччиқ нарса тикилди. Бу ҳали отилишга шай кўз ёшларим эди. Лабларим пирпираб, нигоҳимни олиб қочдим.

– Мен тезда қайтаман, ошна. Биз ҳали бирга бўламиз, уйга ҳам бирга қайтамыз, – дедим зўрға.

Машинада мендан бошқа тўртта аскар бор эди. Иккитаси сариқ билан оғриган, ана бири қўлтиқтаёққа суянган, оёғи танғирайиб шишиб кетганди. Тўртинчи аскар ўпкам шамоллаган, деди. Мен унинг сил касалига дучор бўлганини сезиб турардим. Мендан сўрашганда, бошим ғувуллайди, деб жавоб бердим. “Кантузиямисан?” деди қўлтиқтаёқли. Худо асрасин, дедим, бироқ ички бир ваҳмдан титраб кетдим. Нахотки, Кобулга етгунча контузия бўлганмикинман, деган ўй кемириб борди миямни.

Кобулда бизни касалликнинг турига қараб бўлимларга ажратишди. Қўлтиқтаёқлини Марказий касалхонага олиб кетишди, тўртовимиз эса юқумли хасталиклар госпиталида қолдик. Мени тўртинчи бўлимга жойладилар. Катта лейтенант бериб юборган хатни ҳамшира қиздан бўлим бош врачига етказишни илтимос қилдим.

Касалларнинг қўқимтир қўйлак-иштонида ўзимни бошқача сеза бошладим. Гўё ёш болага ўхшаб қолгандим. Палата кенг ва шинам эди. Олтита каравот қўйилганди. Мен дераза олдига жойлашдим. Ҳамшира оқ чойшаб олиб келиб, жой ҳозирлади. Уйқим келганди, бироқ хонадошларим билан яхшилаб танишиб олиш истаги кучайиб борарди менда. Эшикка яқин каравотда сариқ сочига мос юзлари кенг, қийиқ кўз, бўйни йўғон, бесўнакай гавдаси қўлларининг узунлигини ҳам яшириб турган йигит ёнбошлаб олиб мени кузатарди. У жудаям бақувват эди. Афтидан украин ё белорус бўлса керак. Ким билсин, балки ўрисдир. Ҳар ҳолда палатадагилар ичида у ажралиб турарди. Мен унга ўзимча “йўғон бўйин” деб ном қўйдим. Бошқалар ўзим каби ирик-чирик аскарлар эди. Йўғон бўйин атрофга беписандлик билан боқар, шу ерда ҳам ўзига бино қўйгани сезилиб турарди. У госпиталь кийимини ҳам торайтиб тикиб олган, бошқаларникидай иштон-қўйлаги кулгили тарзда ҳилпираган, кенг эмасди. Негадир у касал одамга сираям ўхшамас, бошқа аскарларни ёнига чақириб

уни қил, буни қил, деб иш буюрарди. Кимнидир сувга юборди, яна бировни ошхонада овқат қачон тайёр бўлишини билиб келиш учун жўнатди. Ҳатто бурчакдаги каравотга қўлидаги гугурт қутисини отиб, ухлаётган беморни уйғотди. Аскар чўчиб ўрнидан туриб, “йўғон бўйин”нинг олдига югуриб келди.

— Эштаман.

— Дембиллар¹ қўшиғини айт...

Аскар уйга кетадиганлар тўқиган, беҳаё сўзлар қоришиқ қўшиқни айта бошлади. “Йўғон бўйин” ёнбошлаган кўйи ҳиринглар эди:

— Етади, бор ухла! Аскар афтидан олти ой хизмат қилган эди. Лекин мен Афғонда ҳали “қариялик” ҳукми мавжудлигини билмас эканман. Бизнинг қисмда бунчаликка боришмайди. Урушга тез-тез чиқиб туришимиз боис ҳаммамиз бир ота-она болаларидек қадрдонлашиб кетгандик. Кўп хизмат қилганлар анчагина босиқ бўлиб қолишганди. Хуллас, аскар аскарнинг ҳурматини жойига қўярди. Бу ерда эса... Мен анави олифтанинг жангга чиқиб, рухий дунёси озор топганига, ўлим билан рўпара келганига, бир лахза бўлса-да, инсоний кадр-қиммат учун қон ютиб йиғлаганига ишонмасдим. Кўзимга балодай кўрина бошлади у.

— Тўхта!...— қичқирди у эндиgina каравотига ечиниb, чойшабни кўтараётган ҳалиги аскарга, — бу ёққа кел!!!

Аскарнинг кўзларидан мунг тошар, бошини куйи солиб, эшик томон борарди.

— Мен қачон уйга кетаман?

— Уч ярим ойдан озроқ, яъни бир юз ўн икки куну... — у соат ва дақиқаларни ҳам тўлиқ айтди.

“Йўғон бўйин”нинг бир ярим йил хизмат қилгани, у госпиталнинг “шеф”и эканлигини билиб олдим. Менинг

¹ Ҳарбдан бўшатиловчилар.

нафсониятим кўзиди. Агар бизнинг ротадаги ёш аскарга шундай қилганингда, онангни кўрардинг, дарров манглайингда қизил гул очиларди... Уйқум қочиб, каравотга чўзилдим, очиғи, қаерга тушиб қолганимни тасаввур қилолмасдим. Наҳотки, шу палатада жангчилар ётишган бўлса? Бошимнинг ғувуллаши зўрайиб борарди. Тик этган товуш кулоқимга ёқмасди. Аскарлардан бири чўккалаб олиб пол артарди. Зарил кептимикин, бемор ҳолига? Бу ерда бор-йўғи икки соат мобайнида ҳамма нарсa телба-тескарисига содир бўлаётганлигини ҳис қилдим. Агар даволайдиган госпитали шу бўлса, бир кун ҳам туrolмасам керак: манавилар қандай чидаяптийкин? Ё урушга чиққандан кўра шундай яшаш авломикин улар учун. Йўғ-е...

Палатага ҳамшира қиз кириб келди, мени бош врач чақираётганини айтди. Мен унинг ортидан эргашиб, коридор бўйлаб юрдим. Чапдаги эшиклардан бирига кирдик... Аллақандай, қоғозларга тикилиб ўтирган кичик жуссали корейс майор менга синчковлик билан тикилди. Бошдан-оёқ бироз разм солди.

– Хўш, жангчи, аҳволлар қалай?.. Чорикорда жасорат кўрсатибсан. Яхши, яхши... Хафа бўлма, тезда соғайиб кетасан... Ҳозир ўзингни қандай тутаяпсан, тузукмисан? – У кетма-кет савол берад, гапиришимни ҳам кутмай улаб кетарди.

– Ёмонмас, бироз кулоғим...– дедим.

– Қайғурма, бу жудаям кўрқинчли эмас... Керакли дори-дармонлар оласан... Аня, – деди у ҳамширага қарата, – жангчидан текширувга қон олинг, эрталабга тайёр бўлсин.

Мен чиқиб кетаётганимда, бош врач, “ўзим сен билан тез-тез хабарлашаман, нима камчилик бўлса айтиб тур”, деди меҳрибонлик билан.

Палатага киришим билан бемор аскарлар тинчиб қолишди. Ҳаммаси менга қараб туришарди. Оҳиста чўзилдим жойимга. Ҳамшира дори бериб кетди. Иссиғимни ўлчади, кечкурун яна хабарлашажагини айтди.

Бир кунни амаллаб ўтказдим. Тун бўйи – халиги қилтириқ аскар Игнатъев уйга кетувчилар қўшиғини айтиб, Гаврилов пол ювиб чиқди. “Йўғон бўйин” ва тагин икки-та аскар карта ўйнашини канда қилмади. Фақатгина мен билан ҳеч кимнинг иши бўлмади. Бирортаси, исминг ким, қаерликсан ёхуд қайси полкдан келдинг, деб ҳам сўрамади. Эрталаб ҳамшира қиз ҳол сўраб кирди. Менга ҳар қанақа муолажа ўрнига фақат тинчлик, осойишталик ҳа-водек зарур эди.

– Тузукмисиз, жангчи? – ҳамширанинг овози кечагидан ёқимли эди.

– Чидаса бўлади, – дедим мен, – иложи бўлса, тинч-роқ палатага ўтсам.

Палатадагилар Андрей деб гиргиттон бўлаётган “йўғон бўйин” киноя билан хуштак тортиб, бошини чайқади.

– Аня, бизларни ҳам алоҳида, махсус хоналарга жойласанг-чи, – кесатикли оҳангда гап қотди бурчакдаги каравотда оёқларини чалиштириб чалқанча ётган аскар.

Мен унинг атайин, мазах қилиб сўзлаётганини пайкадим. Палатадагилар Андрей ва унинг измида, яъни улар “хўжайин”, бошқалар иккаласига қарам эди, назаримда.

Аня чиқиб кетгач, қилтириқ аскар ёнимга келиб, наша сўради. Мен чекмайман, умуман, чўнтагимда олиб юрмайман, дедим,

– Афғонга келганингга қанча бўлди? – дея ундан сўрадим.

– Уч ой.

– Нима сен, наша чекмоқчимисан?

– Йўк, Андрей сўраяпти.

Мен ётган жойимда Андрейга қарадим. У “Беломорканал” тамакисини тушираётганди. Бўшаб қолган папирос қоғозга тамаки аралаш наша эзиндисини сола бошлади. У бу ишни шунчалик тез ва усталик билан бажарардики, асти қўяверасиз. Зум ўтмай, папирос тайёр бўлди. Андрей

бояги кесатикли гап қилган аскар билан ташқарига чиқиб кетди. Гаврилов яна эшик олдида чўнкайиб, пол артишга тушди. Менинг унга раҳмим келди.

– Гаврилов, бу ёққа кел, – дея чақирдим уни.

У остонада тик турган кўйи, менга ажабсиниб қаради. Негаки, бу палатада Андрейдан бошқа уни ҳеч ким бунака оҳангда чақиролмас эди, нимаики иш буюрса факатгина Андрей ҳақлидай эди. Гаврилов, менга бирор юмуш буюради, деб ўйлади, шекилли, тош қотиб тураверди.

– Ке, дўстим, гап бор, – қайтардим мен.

Гаврилов тепамда нурсиз кўзларини ерга кадаб турар, “менда нима ишинг бор”, дегандай бош эгиб олганди.. Қаршимда инсоний ҳис-туйғуларига нимадир чанг солган, ўз кадру қимматини унутиб қўйган ўн тўққиз ёшли йигит эмас, эс-аклидан жудо бир одамсифат махлуқ турарди. Мен бу одамнинг бизникидай исми-шарифи, юраги, кўзлари борлигига, кўнгил дунёси ҳам вайрон бўлмаган, бироқ таёқлар зарбига бардош беролмай кўркув туйғусига вақтинчалик маҳкум бўлганига ишонч ҳосил қилдим. Юраги безиллаб қолган бу ўғлоннинг иродасини бу ерда икки-уч муштумзўр синдириб бўлгани алам қиларди.

– Гаврилов, бор, дамингни ол. Сен палатанинг фахрий фаррошлигидан бугундан бошлаб озодсан!

Гаврилов безрайиб тураверди.

– Нима бало, гапимни тушунмадингми? Латтани ташла, жойингга бориб ёт!

Буйруқ оҳангини итоаткорона қабул қилишга аллақачон кўникиб бўлган Гаврилов каравотига бориб ўтирди. У ҳар қандай одамнинг раҳмини келтирадиган даражада нимжон ва ориқ эди. Унинг эзгин ҳолатидан кўнглим бузилди. Палатадагиларнинг бари, бу ёғи қандок бўлар экан, деган маънода мум тишлаб ўтиришар эди. Улар Андрей ва бояги киноячи аскарни кутишмоқда эди.

Хаял ўтмай иккови олдинма-кейин кириб келишди. Андрей ўз жойига чўзилар экан Игнатьевга кўшиқ куйлашни буюрди. Игнатьев ҳам шуни кутиб тургандек “чирк-чирк...” деган бепарда кўшиқни бошлаб юборди. Кейин Андрейнинг хизмат муддати тугашига қанча вақт қолганини ою кун, соату дақиқаларигача айтиб берди.

– Бугун бизнинг палатадан бўлимга навбатчи туриши керак. Кимнинг гали келди?.. Бундай ўйлаб қарасам, оиламизнинг янги аъзоси бир хизмат қилсалар, чакки бўлмас экан.

Андрей менга шаъма қилаётган эди. Мен, очиғи, бунақанги буйруқни кутмаган эдим. Қоним қайнаб кетди. Охири нима бўларкан, деб тишимни-тишимга кўйиб ётдим.

Кечқурун билагига латта боғлаган эски навбатчи бўлинмамиз остонасига бориб тунги қоровулликни қабул қилишимни айтиб чиқиб кетди. Андрей ётган жойида, қизарган кўзлари еб кўйгудек бўлиб, менга қаради. Мен, нега энди аллақердаги кимсанинг гапини олишим керак экан, деб ўйладим. Хўш, Андрей ким бўлибди? Ёки мени ҳам манавилар каби кўзидан ўтини оламан, деб ўйлаётганими? Йўқ, ошна! Мен бу ерга сенинг шармандали ўйинларингга чидайвераман, деб келмаганман. Сен билмасанг, мен ўз кадримни биламан. Қолаверса, менга буйруқ беришга сираям ҳақкинг йўқ... Хаёлимдан шуларни ўтказиб ётарканман, Андрейнинг тўнғиллагани баттар ғашимни келтирди.

– Эй, сен бориб навбатчини алмаштир. Кутиб қолди, – деди у менга қарата сўзларини чўзиб-чўзиб.

– Нима?

– Сен навбатчисан!

– Нимаааа?

– Сен бу кеча навбатчисан, кармисан, нима бало?

– Менинг навбатчилик қилишим кераклигини сенга ким айтди? – дедим бепарволикка тиришиб.

Андрей ётган жойидан бир сапчиб турди ва ғоз ўтириш қилиб қўлларини сонига қўйди. Важоҳатини сездирмаслик учун гап оҳангини пастлатди.

– Мен айтдим.

– Сен кимсан ўзи?

– Эй, шундай де, зўрсан-ку! Демак, навбатчи бўлмайсан?

– Керак бўлса навбатчиликка ўзинг тур. Мени Гаврилов деб ўйлаяпсанми?

– Эй ўзбек, бас қил, – деди Андрей билан бирга наша чекиб келган аскар.

Бошқалар нафас ютиб ўтирардилар.

– Охирги марта сўраяпман, турмайсанми, казёл.

– Гапимни эшитгандирсан, казёл!

– Владик, эсини киритиб қўйиш керакга ўхшайди, – улар мен томонга юришди.

Бошқалар жим эди. Бошқалар йўқдек эди, гуё.

Мен қад ростлаб турганим ҳамоно кўкрагимга тушган кучли мушт зарбидан каравотга ўтириб қолдим. Қулоқларим том битиб, оғзимда тахир таъм туйдим. Еру осмон чаплашиб кетган эди. Мен зўрға турдим ва йиқилиб кетмаслик учун каравотни ушлаб олдим. Учинчи бор белимга тепки тушди. Каравот силтаниб кетди. Бас қилинглар, дедим инқиллаб.

– Қалайсан, босмачи, навбатчиликка энди турарсан?

– Бас қилинглар, – дедим ва каравот тепасидаги ушлагични суғуриб олдим. Андрей ва унинг шериги кўзимга балодек кўринарди. Темирни кўтариб уларга ташландим. Менинг ажинам отлангани шу эди. Бор куч билан Андрейнинг белига туширдим. У ихраганча гупуллаб қулади. Владик кутилмаган ҳамла энди ўзига аталганини сезиб, “қўлингдагини ташла, жиннимисан!” – дея орқаси билан эшик томон юра бошлади. У қочиб чикмоқчи эди.

– Қонингни ичаман, – дедим унга ҳансираб.

Владикнинг ранги оқариб кетганди. Эшикка икки-уч кадам қолганда темир билан бошига туширдим. У чинқириб ташқарига отилди. Каравотим ёнида биқинини ушлаган кўйи Андрей қотиб турарди.

– Энди сени қонингни тўкаман, итвачча!

Мен қўлимдаги темирни маҳкам ушлаб олгандим. У орқага чекина бошлади. Қўрқканидан “керак эмас, ташла темирни!” – дея жавварди.

– Бугун сени қонингни тўкишим шарт, ифлос! – дедим мен.

Очиғи, нималар қилаётганимни англай олмас эдим. Андрейни ўлдириб қўйишим ҳеч гап эмасди. Жон-жаҳдим билан тагин белини мўлжаллаб урмоқчи эдим, у чап бериб қолди, ўзимни ўнглагунимча эса узоқлашиб бўлган Андрей эшикка қараб югурди. Мен қўзим тиниб каравотимга зўрға етдим. Негадир аъзойи-баданам дағдағ титтарди. Иситмам чиқаётган эди. Аммо юрагимда заррача қўрқув йўқ эди, балки анавиларни хуморимдан чиқиб калтаклаганимга кўнглим жойига тушгандир. У ёғи нима бўларкин, деб ётишдан бошқа иложим йўқ эди.

Палата жимжит, қолганларнинг забони йўқ эди, гўё. Бу сукутни Гавриловнинг оёқ товуши бузди.

– Ҳозироқ деразадан ташқарига чиқиб кет. Йўқса улар бошқа палаталардан юртдошларини олиб келишади. Сени майиб қилиб қўйишади.

Мен Гавриловга ҳечқиси йўқ, дегандай қўл силтадим. Буларнинг олдида мард бўлиб охиригача туриб беришим кераклигини, қочиш қўрқоқлик эканини ҳис қилгандим. Гавриловга яқинроқ келиш учун имладим. У мен томонга бироз энкайди.

– Бу ерда қандай қилиб болта топсам бўлади, – секингина, бошқалар эшитмайдиган қилиб сўрадим.

Гаврилов сесканиб тушди.

– Кўркма, ҳеч кимни чопмайман. Анави ифлосларни кўркитиб қўймоқчиман.

Мен, бу кеча, албатта, улар ўчини олишади деган ҳаёлга бордим. Гавриловнинг айтишича, госпиталь ёнбошидаги қисмга қарашли ҳаммом ўтхонасидан болта топиш мумкин экан. Қисм ва госпиталь ораси ўн беш-ўн қадам келарди. Чиндан ҳам ўтхонада олов ёнар, бурчакда, кундалар орасида болталар ётарди. Мен кичкинасини кўринмайдиган қилиб қўйнимга солдим ва палатага олиб келдим. Билинтирмай ёстигим остига қўйдим ва хавотир билан караб турган Гавриловга кўз қисдим. У тушунди..

Мен Андрей билан Владикнинг келишини кутиб ётдим. Қоронғи тушиб бўлди ҳамки, мени ҳалиги эски навбатчи сўраб келмади. Орадан икки соатлар ўтгач палата эшиги очилиб, тасур-тусур қилиб тўртта ўрис кириб келди. Мен уларни каравотда ёнбошлаб кузатардим. Ортидан Андрей ва Владик кирди. Владикнинг ўнг қабоғи шишиб кетган, қонни ювиб ташлаган чоғи, кўк яктаги ёқалари нам эди. Тўртови ҳам менга яқинлаша бошлади. Беихтиёр ўрнимдан туриб кетдим. Госпиталдан тузалиш ўрнига, ўлигим чиқади, шекилли, деган ўйга бордим. Барибир уларга кучим етмаслиги, ўртада копток бўлишим аниқ эди. Ёстик тагидан шахд билан болтани олиб, каравот ёнига ўтдим.

– Қани, битта-биттадан келинглар. Шошилманглар, ҳаммангни чопиб ташлайман, – дедим кескин оҳангда.

Улар каловланиб қолишди. Болта кўтариб пешвоз чиқишимни кутишмаган, шекилли, такка тўхташди. Ҳаммасининг кўзи менда эди. Андрей эшик тутқичидан маҳкам ушлаб олган, Владик каравотга суяниб қўли билан шишган қовоғини ушлаб ўтирарди. Улар манави тўртталаси менинг таъзимимни беришларига роса ишонганди. Бироқ ҳаммага жон керак. Бир зум қотиб қолишди. Мен ўнғайроқ бўлиши учун ўнг кўлим билан болта сопининг учидан ушлаб бир-икки ҳаволатиб қўйдим.

– Қасам ичаман, бирортангни чопиб ташламагунча тинчимайман, – дедим ғазаб билан, – қани, яқинрок келинглар.

– Ҳа, эй ўзбек, ўзингни бос, юртдош, нима кераги бор шунча ғавғони, – деди улардан бири сиполик билан. У афтидан чўчиб турарди.

– Хўш, нима демокчисан?..

– Яхшиси келишайлик, тентаклик қилма...

– Нимани келишасан?..

– Бор-йўғи бир йил хизмат қилибсан-ку? Бу кеча навбатчилик қил. Ахир ҳамма жойда ёш аскарлар хизматда бўлишади, қолаверса, бу сен учун зарурат.

– Нега энди сен дам олиб, мен навбатчи бўларканман?

– Менчалик хизмат қилсанг, сен ҳам дам оласан.

– Бор гапнинг шуми? Биринчидан, сенларга малай тугинмайман. Иккинчидан, касалман, асабим ёмон... Яхшиси, кетинглар...

– Майли ётсин, – деди улардан бири, – эрталаб гаплашамиз.

Улар билан Андрей ва Владик ҳам чиқиб кетди. Мен болтани бошимга кўйиб ухламоқчи бўлдим. Бошқалар гўёки ҳеч нарсани эшитмаётгандай, жим эди. Ёнимга биргина Гаврилов келди. Палатада ҳокимият қулаганидан анча саросимага тушиб қолганди у. Гаврилов билан кечки ўн иккиларгача гаплашиб ўтирдик. У Москва шаҳридан бўлиб, севган кизи, иккита синглиси бор эди. Отаси заводда ишлар экан. Онаси – уй бекаси. Институтга кириши учун бир балл етмай қолибди. Эсон-осон борсам, албатта, ўқишга кираман, деди у. Гавриловнинг айтишича, бўлимда врач билан келишса бўлар экан, яъни бош врачга пул беришади-да, қисмига қайтмай, шу ерда юраверишади. Айримлар шу ердан уйга қайтар экан. Гавриловга ўхшаган тўрт-бешта “кичик ияклар” эса палаталарда, тозаликни сақлаш, бўлимнинг майда-чуйда юмушлариини бажариш учун жудаям зарур. Агар ёш

аскарнинг бўйни бўш чиқиб қолса, то хизмати тугагунча шу ерда қолиши мумкин эди. Касаллик варақасига боплаб, яроксиз деб ёзишлари кифоя. Жангда ўлимга дуч келаверишдан кўра шу ерда димиқиб яшашни аъло билгувчиларнинг топилишига шубҳа қилмасдим. Бу беҳуда урушда ҳар қандай қинғирликлар содир бўлишига яна бир карра ишондим. Урушнинг табиати шундай, унда иштирок этувчилар ўз инсоний киёфасидан аллақачон маҳрум бўлиб улгурадилар.

Бошимнинг ғувуллаши баттар кўзиди. Миямда қовоқарилар уя қуриб олгандай эди. Бошимни кўрпа тагига қанчалик буркамай, бефойда эди. Қовоқарилар бири қўйиб, бири учишни канда қилмасди. Қовоқарининг учиши гоҳо, мия томирларимни кимнингдир арралаши билан алмашарди. Мен баттар азоб тортардим, бир лаҳзагина ором истардим, бироқ мия томирим қалинлашаверар, арранинг ғир-ғирлаши эса сираям тинмасди.

Ҳамширадан дори сўраш мақсадида коридорга чиқдим. Ҳамма ёқ сув сепгандай жимжит эди. Коридор ўртасида дам олиш жойи бўлиб, диванлар қўйилган, телевизор ўрнатилганди. Дам олиш жойидан кейинги, ичкарисидан парда тортилган ойнаванд эшик ҳамширанинг ётоғи эди. Мен эшикни тақиллатдим. Ҳеч қанақа овоз бўлмади. Ухлаётгандир, деган ўй билан эшикни яна тақиллатдим. Ичкаридаги гоҳ ҳансираган овоз, гоҳ шивир-шивир бе-малол эшитилиб турарди. Мен қизиқсиниб пардалар туташган тирқиш орқали ичкарига мўраладим. Каравотда икки тана бири-бирига қапишиб ётарди. Улар дунёнинг жамики айшу ишратлари устидан ғолиб келганликларини нишонламоқда эдилар. Мен суқ билан қарашни ўзимга эп кўрмасам-да, ичкарида содир бўлаётган ҳолдан ич-ичимга ғайритабий титроқ кирди. Афсуски, бу лаззат бошқага, келиб-келиб Андрейга насиб қилганидан ёнардим. “Энағарди, майиб қилиб ташласам бўларкан...”

Эрталаб ҳамшира қиз дори келтирди. У кўзимга чўғ бўлиб кўринса-да, кечаги кунни Андрей билан ўтказгани гижинимни келтирди. Саломига ҳам индамай қўя қолдим. Гавриловнинг айтишича, Андрей унга “Панасоник” маркали магнитофон ва япон рўмоли совға қилибди. Деярли ҳар кеча айш сураккан... Аня бўлимдаги бошқа бемор аскарларнинг ҳам кўнглини овлайди. Бир кечага 50 чек берсанг етади, деди Гаврилов. Мен ҳамма билан ётаверадими, дегандим, у бир ярим-икки йил хизмат қилган аскарларни ёқтиради, дея жавоб килди. Госпиталь баттар таъбимни тирриқ этди. Тушга якин бош врачга “менга жавоб беринг, қисмга қайтаман...” деб туриб олдим.

– Ҳали тузалиб кетмагансан, – деди у.

– Ҳечкиси йўқ. Қисмда яхши. Барибир госпиталда даволана олмайман...

Бош врач Аняга икки соат ичида ҳарбий кийим келтириб, керакли қоғоз ва ҳужжатларимни тўғрилаб беришни тайинлади.

Мен палатада Гаврилов билан хайрлашдим. Андрей ва Владик бурчакда карта ўйнашарди. Бошқалар жим эди... Кенг, ёруғ ташқари тобора кенгаймоқда эди. Қисмдагилар олдида қайтаётганимдан кўнглимдаги хижиллик тарқаб борарди.

Х

Чорикорда иккала кузатув нуқтамиз қийин аҳволда қолганлиги ҳақида хабар келди. Душман кеча-кундуз тинчлик бермаётган экан. Кузатув нуқталарини қайси йўл билан бўлмасин кўчириш керак эди.

Кузатув нуқталари Чорикорнинг ичкарасида жойлашган, ҳар бирида 10 чоғли аскар, БМП ва танк мудофаада турарди. Аммо Чорикордай ажалнинг уясида бу ҳеч нарса эмасди. Негадир шу пайтгача кузатув нуқталарини эгал-

лаб олишмагани мени ҳайратга соларди. Негаки у ердан бутун бошли армия керагича совға билан гандираклаб чиқарди. Шу боис ҳам полкда “Чорикордаги нукталар ва аскарларимизга душман тегмайди. Улар дўстлашиб олишган”, деган гаплар юрарди. Очиғини айтганда, мен бунга ишонардим. Олдинги гал Чорикорга кирганимизда, ҳимояда турувчи таниш аскар “бизнинг олдимизга духлар тез-тез ташриф буюрадилар...” деганди. Мен сизларга тегмайдими, дея сўрадим. “Содда экансан, агар қасдлашишса бир кундаёқ йўқ қилиб ташлайдилар, у-бу нарса бериб турамиз”, деб жавоб қайтарди. Мен бу урушда нималар содир бўлаётганини оғриниб ҳис этгандим. Умуман, инсон ҳаёти, ўй-орзулари кимнингдир кўлида ўйинчоқ бўлаётганини англаётганинг сайин юрагингда нишлаётган чексиз нафрат туйғуси ич-этингни сиркиратиб емирарди. Бу биргина менинг ҳаётим, ўй-орзуларимнинг увол бўлиши эмас, балки миллионлаб кишилар тақдирининг ёвузлик комида топталиши, орзу-армонларининг чилпарчин қилиниши эди. Йигирманчи аср юзига оёқ қўйилиши – тарих саҳифасига қора чапланиши эди. Кейинчалик бу доғ бесанок кўнгилларда мангу бўлиб қолишини ўша заҳотиёқ пайқаш имконида эмаслигимни карахту лол бўлиб курол тутганлар, одам ўлдирганлар яхши билишади. Урушда одамий киёфада бўлмайсан, ҳаммаси тугагачгина сен ҳам инсон эканлигинг, ҳақоратланганинг ёдингга тушади. Хотира азоби, деган бир оғир дард ҳаётингнинг энг сўнгги лаҳзаларигача сенга азоб бераверади, англайсанки, уруш доимо ғалаба қилиб келган, урушда қатнашганларнинг бари мағлуб бўлиб дунёдан кўз юмадилар...

Душманнинг Чорикордаги кузатув нукталаримизга шунча пайт талофат етказмай, кўккисдан ҳужум қилиб қолиши қисм аскарларининг ҳам баҳсу мунозарасига сабаб бўлмокда эди. Ҳақиқатан ҳам, душман Шўро армияси кузатув нукталари ўрнашган жойларни олдиндан бил-

масмиди? Мен агар душман хужум қилса, бир кечадаёк уларни дабдала қилиб ташлайди, деб ўйлардим. Ҳаркалай кузатув нуқтасидагилар духлар билан келишиб кун кўра-ётганига ҳам шубҳа қилмасдим. Ҳозиргача индамабдим, демак, шафқат қилишибди. Кузатув нуқталарини кўчиришдан бошқа илож йўқ. Чорикорга жангга чиқишимиз тайин бўлгач, мен каби ротадошларда ҳам ички бир норозилик пайдо бўлган эди. Бу ўкинчга ўхшаш ботиний изтироб уларнинг юз-кўзларига соя ташлаганди. Мен паркда БМП-2 нинг отув мири ва снаряд ленталарини ҳар галгидан яхшироқ қилиб тозаладим. Ҳар эҳтимолга қарши ўқ-дори бўлмасига тўрт яшик Ф-1 гранатасини солиб қўйдим. Пулемёт учун 7,62 маркали олти қути ўқ олдим. Снарядлар етарли эди.

Чиқиш тунги соат учга мўлжалланган эди. Техника паркидан юмушларини бажариб келгач, механик ва операторлар кечки овқатдан кейин, уйкуга ҳозирлик кўришди. Пиёда аскарлар жанг тўрвасини тайёрлаш билан банд эдилар. Бундай пайт казарма ичи худди бозорга ўхшаб кетади. Ҳамма нарса очилиб-сочилиб ётади. Ҳали у етишмайди, ҳали бу. Кимдир бошқа аскарнинг хандак курагини ўзининг тўрвасига урса, бошқаси кимнингдир ўқдонини ўғирлаб олади. Хуллас, то зобитлар текшируви бошлангунга қадар ҳар бир аскарнинг жанг тўрвасида учтадан сувдон, олтитадан зиёд ўқдон, резина сувидиш, учта қизил, кўк ранг хабармушак, оловмушак, дудмушак, ўқдори, учтадан Ф-1 ва РГД-5 гранатаси ҳамда ичига жангчининг исми-фамилияси ва уй адреси, қурул номери ёзиғлиқ қоғозча солинган иккита 5,45 диаметрли автомат гилзаси бўлиши шарт эди. Жангда бу нарсалар аскар учун ҳаводек зарур.

Тақир-туқурдан, аскарларнинг бақир-чақиридан уйқум келмас эди. Атайин кўзимни юмиб кўрдим, би-роқ ҳаёл мени уз йўриғига бошлади. Ёнимдаги каравот-

да ётган Ринатга карадим, у ҳам ухламабди. Олдинда со-
дир бўладиган жангни ўйлаб юрагим ўйнарди. Кўнглим
ғашлигидан ҳолсизланиб борардим. Дунё зимистон, кўн-
глимга чироқ ёкса ёришмасди. Мен тагин Ринатга ўтирил-
дим. У нималарнидир хаёл суриб ётади. Ринат ҳам, мен
ҳам, бошқалар ҳам кўркаётгандилар. Ҳамманинг танаси
беихтиёр ҳаракат қилар, руҳан кўрқинч лашкари тузоғида
тўлғонишарди. Чунки эртага кимларнидир ўлим кутаяп-
ти. Кимлардир, албатта ўлиши керак! Қони тўкилиши
шарт. Бу – урушнинг лаънати қонуни. Кимларгадир дилга
азоб бахш этгувчи манави ёғоч казармани кўриш ҳам ин-
динга насиб қилмайди. Кимларнингдир кўзлари мангуга
юмилади. Ҳаммамиз ўзимизни ўша КИМЛАРНИНГДИР
орасида ҳис этардик. Гўё эртага кунимиз битадиган Омон
қайтишинг учун ҳам ҳеч ким кафолат беролмасди. Ўша
КИМЛАРДИР – мен эдим, Ринат эди. Ҳаммамиз эдик.

Аъзойи-танним бўшашиб кетди. Ич-этимда нимадир
кирилаётган эди. Мени кўркув, беҳуда ўлиб кетиш ўйи
кемирмокда эди. Зўрға ёстиғим тагидаги суралар ёзилган
дафтарни олдим. Ўқисам, бироз енгиллик ҳис қилади-
гандек эдим. Менга бу дафтарни Салангга борганимизда
отаси самарқандлик ўтган ўзбек тортиқ қилганди. У одам-
нинг “сизни шўрави хароб қилди, ота юртни ғайридинга
талатмоқ увол”, деган гаплари жаранглади қулоғимда.
Мен мусулмонмисан, деган сўров олдида айтилиши фарз
бўлган сурани ўқидим. Ўзимча хилу хешим, етти пуштим,
азиз-авлиёларга тиловат қилдим. Эй, худо, шу ерларда
ўлиб кетмайин. Худо йўлига айтган, бойлаганларим бор...
Насиб этса, эна ҳовлида қурбонликлар қиламан... Униб-
ўсган кишлоғим нақадар олисларда қолганидан юрак-
бағрим ўртаниб кетди. Кўз ўнгимда тагин бировнинг
ҳовлисида пахса девор тиклаётган отам пайдо бўлди. Сур-
хоннинг афғондагидай иссиғида оилам хору зор бўлма-
син, деб бировларнинг юмушини бажараётган отам, аيني

дамда мени эслаётган бўлсалар керак. Олов кечиб ўғлининг бошидан нималар ўтаётгани ҳақида қайғуриб ўйлагани сайин эгик қадди баттар эгилиб қолгандир. Ё раббим! Отамга раҳминг келсин. Менинг ортимдан қонлар ютиб, бўзлаб қолишини истамайман. Омон борсам олти укамнинг бошқалардан кам бўлмаслиги учун ҳам отамга ёрдам бераман. Девор деса, девор урамиз, устачилик деса, устачилик қиламиз, ишқилиб мудом кўмак берамиз. Шунда энам менинг ҳам катта одам бўлиб қолганимга ишонади. Фақат ўлиб кетмай! Укаларимнинг кўзлари жовдираб қолмасин. Нима гуноҳи бор уларнинг? Акасидан ажралган гўдакларнинг, кўз ёшлари бу урушни бошлаганларнинг кўзини кўр қилса эди...

Ринат ётган томонга тағин ўгирилиб қарадим. У юқорига термулган кўйи хаёл сурарди.

– Ринат...

– Ҳа... – у ялт этиб қаради.

– Ошхонадан озиқ-овқат олиб, машинага қўйиб келсак бўларкан.

– Ҳеч нарса ёкмаяпти.

– Балки уч-тўрт кун қолиб кетармиз. Чорикорда. Та-ниш ошпазлардан жиллақурса гўшт, сабзи-пиёз олайлик.

– Чорикор сенга бошқа жой бўлса эканки, бемалол овқат пишираверсанг.

Менингча, бу сафар ҳам оладиганимизни олиб қайт-сак керак. Айтишларича, биз кўчиришимиз зарур нуқта-лар анча ичкарида жойлашган экан.

– Ҳаммасига ўзимизникилар айбдор. У ердаги аскарлар ё тинч аҳолига ўқ отишган, ё бирор бемаънилик қилишган...

– Қизиқ, шу пайтгача нуқтадагилар отишмасиз яшаёт-ган эди.

– Улар душманга тоvon тўлаб келишарди. Чорикорда сену менга отилган миналар, пулемёт ўқларининг ҳамма-си ҳам Покистондан келтирилган деб уйлайсанми?

– Буни яхши биламан.

– Билсанг, ошнам, бу сафар лаънатилар ё танк, ё БМП сўрашган бўлиши мумкин. Нуқтадагиларнинг эса бундан эҳсонаси чиқиб кетган...

– Қўйсангчи...

– Боя паркда рота техниги шундай деди. Агар кузатув нуқтасидаги аскарларимиздан бирортасини қўлга туширишса борми, омон қайтишлари эвазига бир эмас, иккита танк сўрашлари мумкин.

– Сен душманни танкларимиз эвазига асирга тушганларни алмаштиришига ишонасанми?

– Биласанми, чорикордагилар учун техника жудаям зарур.

– Тоғлик эмасда у жой.

– Энди ўзингга келдинг... Бизга ўхшаб уларга минглаб техникаларнинг ҳолати йўқ. Иккита-учт БМП билан бутун бошли армияни эплайдилар...

Ринат ётган жойида сигарет тутатди. У оғир-оғир, босиб-босиб тортарди. Казармада эса жонлари қўрқув талвасасида қолган, ихтиёрсиз, лекин вужудлари ҳаракатланаётган кимсалар ғимирларди.

Полк қишлоқни оралаб кетди. Кузатув нуқталар жойлашган томонга қаратилган техникалар қишлоқ аҳлининг кўзига балодай кўринаётгани тайин эди. Биз Чорикорга қарашли қишлоқда турардик. Олдинда қуюқ дарахтлар билан ястанган ям-яшил водий кўриниб турарди. Бу жанггоҳ эди. Ундан омон-эсон чиқишнинг эса ўзи бўлмасди.

Эрталабки нонуштани техникалар устида қилдик. Аскарларнинг фикри-зикри тўрт-беш чакирим нарида кўзга ташланиб турган яшил дунёда эди. Ҳаммамиз бирор тасодиф рўй бериб, орқага қайтишни жуда-жуда хоҳлаётгандик. Техникалар устида буйруқни кутаётган аскарларнинг ранг-рўйи қўрқув зўридан сарғайиб кетган, бироқ ҳамма сиртига сув юқтиргиси келмас, ҳар ким ўзини бе-

фарқ қилиб кўрсатар, аммо кўзлар кўзларга тўқнашганда мунглаб зоҳир қароқлардан бир оғир дард, юракларнинг безовталигини англаш мумкин эди. Барчамизнинг суянчиғимиз сигарет эди. Жангчиларнинг яшагиси келарди. Биз истак-хоҳиши Ватан ниқобини кийган давр сиёсати қўлида эзғиланаётган шўрпешоналар эдик, холос. Бизни шармандаларча алдадилар, руҳан мажруҳ қилиб ташладилар, энди билсам. Қисқаси, Кремлнинг гуноҳлари бўйи баробар юксалаётган эди. Негаки, бу ёқларда эндигина оқ-қорани таниётган йигитлар қирилаётган эди, тириклар ҳам ўлиб бўлган эди.

Полк икки соат ўтди ҳамки, қимирламади. Барибир содир бўлиши муқаррар даҳшатни кутаётганингда юрак зўриқади, асаблар зириллаб оғрий бошлайди. Қизиқ – инсон қувончга ҳам, мусибатга ҳам бирдай ошиқар экан.

Мен Ринатга “Ҳали-вери кирмасак керак, бирор егулик қиздирмаймизми”, дедим. Биз гўштли консервани очиб, қиздирдик. Овқатлангач, яна сигарет тутатдим. Ринат механик бўлмасига тушиб уйқуга кетди. Кўп ўтмай, устига карнай ўрнатилган БТР сафбошига қараб юрди. Унда кўзойнакли, сочи елкасига тушадиган фуқаро қиймидаги икки киши, бир полковник ва тўрт аскар бор эди. БТР Шўро элчихонасидан келган бўлса керак. Икки-уч дақиқадан сўнг карнай орқали душманга қарата мурожаат янгради. Унда қандай гаплар айтилганини билмасак-да, ҳарҳолда, тинч ва дўстона муносабатда бўлишга, беҳуда қон тўкмасликка даъват этилаётганини тушуниб турардик. Мурожаатнома элчихонадан магнитофонга ёзиб келинган эди. Тўрт маротаба қайтарилгач, карнай орқали Қуръони карим оятларидан ўқилди. Қандай бўлмасин душман ғзабини тушириш, сулҳ тузишимиз шарт эди. Бироз ўтгач, дарахтзор ичидан кетма-кет уч бор биз тарафга ўқ узилди. Ҳамма ўзини машиналар ортига урди. Бу душманнинг норозилик билдирганидан далолат эди.

Рўпарадан миномётлар ишлаб, атрофимизга снаряд келиб туша бошлади. Сичқоннинг ини минг танга бўлиб кетди. Энди дарахтзорга киришимиз, киргин-барот бошланиши кафтдагидай аниқлашди. Ҳозиргина афғонча жавраган карнай ўрусча қўшиқ куйлаб юборди. Бу айна пайтда бизнинг устимиздан яна бир карра мазах қилинаётганидан дарак эди. Биз “Жангчилар орден билан тақдирланурлар...” қўшиғи остида жангга кираётган эдик. БМПлар оғир силтанди, дилларда хавотир. Карнайда эса ҳам ҳазин, ҳам жарангли қўшиқ эшитиларди: “Баландлик... баландлик... Жангчилар орден билан тақдирланурлар...”

Ўн беш-йигирма кадамлар олдинда кетаётган танк минага тушиб портлади. Механикнинг шу заҳоти жони узилди. Экипаж аъзолари ярадор бўлишди. Тўрт-беш кадам нарида тагин танк портлади, сўнгра сапёрлар ротасига тегишли БТР минага тушди. Ҳали йигирма кадам юрмасдан шунча талофат кўрдик. Ҳамма ёқ миналаштирилган, ҳар кадамда ажал уруғи экилганди. Мен ички алоқада Ринатга эҳтиёт бўлиб юришни, олдиндаги машина изидан ярим карич ҳам четга чиқмай бошқаришни қайта-қайта уқтириб борардим. Узумзор бошланиши билан отув милини пастлатдим. Машина устидаги пиёдалар сакраб тушишди. Бизнинг взвод шу ерда қолиши ва олдинга разведкачилар кетиши керак эди. Биз бошқа техникаларни олдинга ўтказиб юбордик. Пиёдалар ўзларига хандақ тайёрлашди. Кузатув нуқталарига етгунча ҳар икки юз-уч юз кадамда биттадан бўлинма қолдирилди. Мен атрофини яхшилаб кузатдим. Ичкарига кираётганларга қараганда унчалик хавфли бўлмаса-да, ён томондан хужум қилишлари мумкин эди. Техникалар узлуксиз минага тушаётганди. Қисмимиздаги танкчилар батальони кўп талофат кўрди. Тагин икки танк минага тушганини хабар қилишди. Устига-устак, душман ичкарида биздан беш-олти чақирим нарида қаттиқ қаршилиқ кўрсатарди. Ҳатто олдидаги танклар

якинига келиб, гранатомёт билан бемалол мўлжалга олишаётганди. Кузатув нуқталаридан анча узоқда жойлашган бўлсак ҳам, шундоқ ёнимизга миномёт снарядлари туша бошлади. Ўнг тарафдан душман автоматдан ўқ узиб бош кўтартирмай қўйди. Мен автомат ишлаётган тарафга БМП-дан ўқ отдим. Душманлар миномётлардан ота бошлади. Пиёдалардан бири оғир яраланди. У оғрикнинг зўридан дод-вой солар, дунёнинг бунчалик шовқин-сурони унинг дахшати олдида ҳеч нарса эмасди. Мен алоқада комбатга хабар қилдим. У ярадорни тиббий қисм жойлашган ерга олиб чиқишни буюрди. Тиббий қисмда ярадорларнинг хисоби йўқ эди.

Яна ўз жойимизга қайтдик. Пиёдалар оғир аҳволда қолишганди. Бетиним тушаётган миномёт снарядлари шўрликларнинг ўтакасини ёриб юборар, ҳар вағиллаганда бари ерга қапишиб оларди. Мен эса кузатув ойнаси орқали снаряднинг қаерга келиб тушганини, темир парчалари аралаш чанг-тўзон ҳаволаганини кўриб турардим. Ўтаётган ҳар бир лаҳза мен учун кунлардан узунроқ туюлар, тезроқ чиқиб кетишимизни истардим.

Бироздан сўнг душман уяси жойлашган томонга артиллерия ўт оча бошлади. Биз худди ракета янглиғ учаётган снарядларни осмонда бемалол кўриб турардик, улар мўлжалдаги жойга тушиши билан кучли портлаш эшитилар, дунёнинг бир томони ўпирилиб кетганга ўхшарди. Снарядлар – қишлоқ томонга учар, жанг майдонидан анча нарига бориб тушарди. Душман, албатта, қишлоқ ичкари-сига чекиниши шарт эди. Негаки, анча талофатлар эвазига армиямиз Чорикорнинг ичкарисига кириб борганди. Аскар-ру техникаларнинг сон-санови йўқ эди, БМП-2 ва танк, БТР ва тошбақасимон “Саушка”лар дарахтзор ичра туриб қолган, ҳаракатланиши жуда мушкул эди. Артиллерия эса Чорикордаги қишлоқларни тинмай элакдан ўтказарди. Бизга кўринмас жойда қўним топган тўпчилар бўлинмаси

ҳам ишга тушди. Тўплардан отилган снаряд қишлоқ юзасидан ўн-ўн беш қадам баландликда қуюқ тутун қолдириб портларди. Хуллас, неки тирик жон бўлса, шўрига шўрва қайнарди. Чорикорда гуноҳқору бегуноҳ одамларни аёвсиз қираётганимизни ҳар бир аскар билиб турарди, бу галги юришимиз чиндан ҳам даҳшатли эди. Артиллерия тингач, осмонда самолётларимиз учди. Дунёни ларзага солиб, ҳозиргина хонавайрон қилинган, ер билан битта бўлган қишлоқлар устидан тонналаб бомбалар ташланди. Ақл бовар қилиб бўлмас ҳолдаги қирғин-қиёмат бўлаётганди. Шу даҳшатли манзаранинг барини одамзод амалга ошираётгани тасаввурга сиғмасди. Уруш инсоният ақлу гидрокига бўйсунмай қолиши, унда ҳам ўзига яраша шаккоклик мавжудлигини англадим. Бу шаккоклик ер юзидаги жами фожиаларнинг энг улкани ҳамда энг мусибатлиси. Энг мусибатли деганимнинг сабаби шуки, урушда бир ёки ўнлаб эмас, юзлаб, минглаб, ўн минглаб одамларнинг ҳаёти бир лаҳзадаёқ интиҳо топади. Уруш учун инсон умрининг тугаши; тириклик булоғининг қуриши ҳеч қачон фожа саналмайди. Уруш – ўлмак демакдир. Одамлар ўз оёқлари билан унинг қаршисига борадилар-у, энди ўлишлари муқаррар эканлигини ҳис қилишгач, эсанкираб қоладилар. Бу ерда кишилар бир-бирининг бошига етмайдилар, аксинча уруш уларнинг ҳаётига зомин бўлади. Урушга сен қотилсан, дейиш аҳмоқликдир.

Чорикорда жанг бўларича бўлди. Бизникиларга нисбатан афғонлар ўн баравар кўпроқ қирилди. Қишлоқда бирор майса тик қолганига гумон қиламан. Ҳамма ёқни снаряд бўлаклари кўмиб ташлаганди. Қишлоқ дарахтлар ортида, биз турган ердан анча нарида эди. Отишма анча сусая бошлади. Онда-сонда душман АҚМлари ишлаб қолар, ўша ёққа эса бизникилар танку БМП, БТР ва миномётлардан ўт очишга тушар, душман томонга ўқ ёғиларди. Дарахтлар ичкарасидаги сўқмоқдан бирин-кетин

техникалар чиқиб кела бошлади. Олдинда разведкачилар бўлинмаси йўл бошлаган эди. Сўнгра шалағи чиққан БМП ва танкларни судраган баҳайбат ва қудратли махсус таъмирловчи техникалар кўринди. Улар ичкаридан кўчирилаётган нуқталарга тегишли эски техникаларни судраб чиқишарди. Кузатув нуқтасида туравериш занглаб кетган, фақатгина отув мили, ишлайдиган бу ҳарбий машиналарни бизнинг қисмда портлатиб ёки бирор тепаликдан кулатиб, акт тузиб қўя қолишарди. Энди улар афғон урушига яроқсиз эди. Мен техникаларнинг ҳар бирига диққат билан қарардим. Танк судраб чиқаётган навбатдаги БМП-2 кўзимга таниш учради. Юрагим ҳаприкиб кетди. Дарҳол унинг ёнбошидаги рақамга қарардим. Олти юз ўн тўртинчи... Бу бизнинг ўша жангда, Чорикорда қолдириб чиққан машинамиз эди.

– Ринат, олти юз ўн тўртинчини олиб чиқишмоқда, – дедим ички алоқада.

– Кўраяпман, ўзимизнинг қадрдон машинамиз, қара, кўзга қандай иссиқ кўринади.

– Олти марта тешилгандан кейин ҳам фойдаси текканига қойилман.

– Ҳарбий билетинг ҳам машинада қолиб кетганди, ҳозир бориб кўр.

– Эй, қўйсанг-чи, биз машинани ташлаб қочганимиздан сўнг душман ичкарини текшириб кўрган, танкчилар батальонидаги майор айтувди-ку, душман машинага чиқишта улгурган, деб.

– Агар танкчилар бўлмаганда машина душман кўлида қоларди.

Юрагим эзилганча машина ортидан кузатиб қолдим. У шунчалик менга қадрдон бўлиб қолган экан. Ринат ҳам шу ҳолатни бошидан кечираётганини сезиб турардим. Сўнгги техника ичкаридан чиқиб келгач, мудофаада турганларга ҳам сўқмоқ орқали ортга қайтишга буйруқ

берилди. Артиллерия тагин ишга киришди. Ҳозиргина халос этилган кузатув нуқталари жойлашган ерга қарата отишар эди. Биз кучли шанғиллашлар ва ваҳимали портлашлар остида изимизга қайта бошладик. Мен бу жангда уч соат эмас, балки уч йил иштирок этгандай, узоқ вақт мобайнида осуда ҳаётдан айро яшагандай эдим. Бошим ғовуллаб оғрир, кўнглим алағда бўла бошлади. Қанийди, одам оёғи етмайдигап хавфсиз жой бўлса-ю, мазза қилиб ухласам!

Чорикорга кирверишда тўхтаган жойда тагин бироз оёқ илишга рухсат берилди. Қишлоқда эса эрталабгидай япаски уйлар томи устида болалар ўйнашмас, ҳамма ёк сокин ва осойишта эди. Аскарларнинг юз-кўзлари тутун ва чангдан қоп-қора бўлиб кетганди. Мен машина ичкарисидан сигарет олиб тутатдим. Бошимнинг зил-замбиллигига бироз барҳам берилгандай эди. Айлана қилиб танклар мудофаага қўйилган ялангликда аскарларнинг бетартиб ҳаракати, бақир-чақири ҳукмрон эди. Мен қорним анча очиққанини ҳис этдим. Машина ичкарисидан картошкали консервани олиб очдим ва ерда ўт ёкиб овқат иситаётган Бочкарёвга узатдим. У менинг овқатимни гулханга қўйди. Мен пиёда аскарлар даврасига тушишдан кўра, машина устида овқатланишни афзал билдим. Негаки, қаттиқ чарчагандим. Пастга тушиб чиқишга ҳам мажолим йўқ эди.

Бочкарёв қизиган картошка шўрвали консервани узатди. Мен иштаҳа билан овқатланиб бўлганим ҳамоно олти юз йигирма тўртинчи БМП-2 нинг механиги Мўмин чақириб қолди. Мен нима гап, деб сўрадим. У кулимсираб қўли билан имлай бошлади. Пастга тушиб, Мўминнинг олдида бордим.

– Нима дейсан?

У бу ёққа чиқ, дегандай қўлини чўзди. Мўминнинг бирор қизиқ воқеадан хабардор бўлганлиги сезилиб турарди.

– Нима дейсан? – такрор сўрадим.

– Юхумик сумак топиб олибди. Бизнинг бўлинма истеҳкомда турган жойда эски қалъа бор эди, ўша ердан.

– Қанақа сумак?

– Чақалоқларнинг сумаги. Нима қипти шунга?

– Мендан бу нима, деб сўради, тамаки солинадиган трубка, дедим. Ирғишлаб қолди, бирам хурсанд бўлди-ей, асти қўяверасан. Терисига сиғмай юрибди, шўрлик.

Юхумик тўртинчи бўлинма командири ўринбосари эди. Бақувват, яғриндор, қўллари белкуракдай. Анчагина соддалиги боис, ротадагилар уни тез-тез мазах қилиб турар, бироқ ҳаммамиз яхши кўрардик.

– Билиб қолса, сени уриб ўлдиради, – дедим.

– Олдин томошани кўр, кейин бир гап бўлар. Мўмин Юхумик тушлик қилаётган тўдани кўрсатди.

– Ҳозир чекиб қолади, ўлай агар, бу ўрислар шуни ҳам билишмас экан. Ҳидлаб-ҳидлаб, олдин бирор ашаддий кашанданики экан, ҳечкиси йўқ, деб кўйди. Бу Чорикордан эсдалик эмиш. Уйига олиб кетармиш... – Мўмин қорнини ушлаган кўйи ётиб-ётиб куларди.

Бирпасдан кейин Юхумик чўнтагидан сигарет олди ва кўйнидан Мўмин айтган сумакни чиқариб, сигарет тамакисини тўка бошлади. Ёнидаги ўрис ва украин йигитлар қизиксиниб қарашарди. Сумак боши тамакига тўлгач, чинакам трубкалардай, лабининг бурчига олиб борди ва гугурт чақиб тутатди. Мен ўзимни тўхтатолмай кулиб юбордим. Мўмин машина ичида кулавериб, ғужанак бўлиб қолди. Бир маҳал “трубка” қўлма-қўл бўлиб давра айлана бошлади. Даврадагилар хурсанд эди.

Кеч кириши билан қисм йўлга тушди. Мен тезроқ полкка етиб боришни истардим. Коля суратчидан бир шиша “Столичний” сотиб оламан-да, бир ўзим майдалайман, бу ҳарҳолда нашадан яхши-ку, деб ўйладим.. Менинг

жуда-жуда ароқ ичгим, дунёни унутгим, кайфиятимни кўтаргим келарди.

Ҳали олдинда нималар кутаётгани, тақдири азалда нелар битилгани номаълум эди. Умуман, урушнинг эса чеку чегараси бўлмаслигини нафақат мен, балки ҳаммамиз, ҳатто афғон халқи ҳам ўкинч билан тан олаётганди.

XI

Кўкда юлдузлар ғужғон. Осмон бирам яқин, тиқилганинг сайин баландлашаётгандай бўласан. Сунбуланинг сокин ва титроқли бундай кечалари, кўнглинг ёлғизликни кўмсайди. Тун сени дунёнинг майда ва улкан ташвишлари чангалидан юлқиб ўз бағрига яшираётгандай туюлади. Ҳеч ким билмас олисларга кетишни хоҳлайсан. Ҳатто доимо талотўп аримайдиган, бакир-чакирларнинг макони аскарлар казармалари ҳам сеҳрланиб қолганга ўхшайди. Ҳамма ёқда жимлик. Казарма эшиги олдидаги тунги навбатчилар ҳам қуролига суянганча хуррак отишади. Узоқларда, Баграм ва Погман томонларда ёнувчи ўқлар отилиб, қизил нукталар тизмасини ҳосил қилади. Казармада паркдан чарчаб қайтган, кимир этмай ухлаётган механик ва операторлардан бошқалар қисм ошхонасига навбатчиликка кетишган. Мен кеч соат биргача қисм атрофини айландим: чироқлари ёниқ турган қисм штабида навбатчи зобитнинг чекаётгани деразадан кўриниб турарди. Саф майдони бўйлаб ошхонага келсам, навбатчилик қилаётган ротадош пиёдалар ошхонадаёқ уйқуга кетишибди. Менинг қорним очикқанди. Бир амаллаб аскарлар овқатланадиган иккала залдан бирига киришим керак эди. Мен биринчи зал эшигини тақиллатдим. Ичкаридан, сержант Труцюкнинг овози эшитилди. Мени таниб эшикни очди. Унинг кўзлари қизариб кетган, оғзидан бадбўй ҳид анқирди.

– Ҳа, иш ўрнига байрам қияпсизми, жаноби олийлари?

– Кир, биров кўрмасин, – у кўлимдан ичкарига тортиб, эшикни кулфлади.

Стол ва тахта ўриндиқлар қўйилгай узун зал ялтираб турар, ҳамма ёқ эрталабки нонуштага ҳозирланган эди. Тўрдаги стол дид билан безатилган. Юхумик билан Анишин чайқалиб ўтиришарди. Тўрт жангчи эса ўриндиқларда чўзилиб, хуррак отарди.

– О, байрам зўр-ку! – дедим иштаҳа билан.

– Кел, ўрток сержант. Айни пайти, уйку қочмайди, – Юхумик жой кўрсатди.

Уларнинг учаласи ҳам маст эди, бироқ столда ароқ шишаси кўринмасди.

– Тугатибсизлар-ку? Ҳа майли, шунисига ҳам шукр.

– Бир сенга етади, – Анишин гандираклаб бориб ёнимиздаги стол тагидан худди “тройной” одеколониға ўхшаш иккита шишача олди. Булар – қисм магазинида сотилаётган, юзга суртиш учун фойдаланиладиган “Атиргул суви” эди. Мен ҳали бунисини ичиб кўрмаган эдим. У шишачалардан бирининг оғзини очиб, кружкага яримлатиб қуйди.

– Қани, кўтар!

– Шуни ичаяпсизларми?

– Ароқ тополмадик, бориға барака, кўтар! – қўшилди Юхумик.

– Қандай бўлади бу ёғи... – дедим каловланиб.

– Ол, энди, биз ўлмадик-ку, зўр кайф беради, миномётчилару разведкачилар доимо шундан ичишаркан. Ҳам арзон.

Труцюк ўзига ҳам қуйди. Биз икковимиз бирга кўтардик. Ичим ёниб кетди. Чиндан ҳам ичимликдан атиргул хиди келарди. У бироз бемаза эди, бироқ, бошга яхши тепаркан. Мен иккинчи кружкани кўтарганимда унча

нохушлик сезмадим. Учинчисини тўлатиброқ қуйишди. Анишин ва Юхумик сулайиб қолди. Труцюк тағин мен билан бирга олди. Мен юзим совий бошлаганини, мажолим қолмаётганини сездим! Труцюк қаршимда тебраниб ўтирарди.

– Юра, мен казармага боришим керак,— дедим.

– Шу ерда ётиб қолавер.

– Йўқ, менга сигарет бер, кетаман.

Юра сигарет узатди. Мен маст бўлгандим. Ташқарига зўрға чиқдим, кўнглим айнаётганди. Оёқларим оғирлик қилиб, бошим карахт бўлиб қолганди, гўё. Менга казарма эшиги олдида рота командири дуч келди. Уни пайқамабман. Ўзи туртиб тўхтатди. Боя ошхонада оғзимга солган сигаретни, лабимдан туширмай чекиб келаётгандим. Миямга ҳарбийча салом бериш фикри урилди. Мен ўнг қўлим билан эмас, чапини чеккага теккизганимни ҳам билмайман. Рота командири қўли билан ўнг қўлимни чеккамга олиб борди.. Мен иккаласини ҳам қулоқимга теккизиб тураверибман.

– Намозни эрталаб ўқийсан, аскар. Қаерда санғиб юрибсан?

– М... М...

– Бу нима қилиқ, қаерда ичдинг? Жавоб бер!

Мен гапиролмасдим. Командирнинг бақиргани, бўралаб сўкканини сезиб турардим. У навбатчини чақириб, жойимга олиб боришни тайинлади. Икки аскар мени судраб бориб каравотимга улоқтиришди...

Эрталаб бошим ганғиб уйғондим. Биринчи залдаги навбатчилар ухлаб қолишгани туфайли нонушта ярим соатга кечикди. Рота командири Юхумик, Труцюк ҳамда Анишинни роса тузлади. Улар кечаси ротага навбатчиликка турадиган бўлди. Менга ҳам бирор жазо бормикин, дегандим, хайрият, индамади. Афғонда аскарни тушунадиган зобитларни, беҳудага мужик демасдик. Бизнинг рота ко-

мандиримиз ҳам ана шунақа, қўл остидаги жангчиларига нисбатан кечиримли ва меҳрибон эди. Анави учаласи анчагина ошириб юборишган эди. Командир уларни кечаси ичгани учунмас, топширикни бажармагани учун жазолаган эди.

Ротада гап тарқалди: Чорикорга қилган юришимиз учун полкка медаль ва орденлар келибди. Тақдирланганлар орасида бизнинг ротадан кўпчилик бор экан. Мен Чорикорда бўлиб ўтган ўша жангни эсладим. Жуда оғир кечган эди. Ўшандагидай отишмани ҳали кўрганимча йўқ! Жангдан сўнг алаҳсиб юрганим, олти юз ўн тўртинчи БМП-2 машинани Ринат иккаламиз ташлаб қочганимиз, мили тешилган автоматим, душман уч аскарнинг мурдасини ўғирлаб, олатини кесиб ташлагани, Мусурмоннинг учала аскар ўлигининг хор бўлганини кўриб, қисмда уч кун гарангсиб юргани – бари-бари кўз ўнгимда жонланди. Мен ўша жангда ўлиб кетмаганим учун яна бир бор шукур қилдим.

Кечкурун рота командирининг техника ишлари бўйича ўринбосари, прапоршчик Довгий казармага келди. Мен Ринат билан каравотда ёнбошлаб ётардим. Довгий казарма ўртасида тик туриб мени имлаб чақирди. У ширакайф эди.

– Табриклайман. Бронядан сен, Мезенцев, Бурсук тақдирланибди.

– Ким айтди?

– Полк штабида рўйхатни кўрдим. Эртага тарқатишади.

– Бошқа ҳеч ким йўқми, ўрток прапоршчик?

– Йўқ.

– Ринат ёки Мўминни ҳам тақдирлашлари керак эди...

– Э, қўявер, ҳаммаси замполитнинг¹ иши. Ўзига яқинларни ёзади у.

¹ Сиёсий ишлар бўйича қисм командири ўринбосари.

– Менинг замполит билан ҳеч қанақанги яқин алоқам йўқ, ўртоқ прапоршчик!..

– Ахир, сенинг машинанг ёниб кетди!

– Нима қипти? Машина Ринатники ҳам. У механик-ку.

– Эй, ҳаммасига туфла. Мен механик ва операторлардан етти кишининг исми-шарифи мукофотга ёзилганини кўрганман. Бари шунчаки рўйхат учун қилинган экан. Замполитнинг ўзи штабда тўполончилар деб беш аскарни рўйхатдан ўчирибди.

– Ноҳақлик-ку бу!!!

– Юр, ташқарига чиқайлик, гап бор. Казармадаги аскарлар бизнинг орамизда кечган суҳбатни фаҳмлаб улгуришмади. Довгий билан ташқарига чиқдим. Унинг болаларча соддалиги, аскару зобитга бир хил муомалада бўлиши, ўзини баланд тутмаслиги учун бир мен эмас, бошқа жангчилар ҳам яхши кўрардик.

У мени казарма четидаги хандақча эргаштириб борди. Одам одамни элас-элас танийдиган маҳал эди. Зобитлар уйи томондан хорижий куй-кўшиқ эшитиларди.

– Кўчқор, сени яхши кўраман, сенга ишонаман. Лаънати Афғонистон жонимга мана шундай тегди. Ҳаммасига тупураман. Билдингми, роса эзилиб кетдим. Ротада мени арокхўр деб ўйлашади. Нима қилай, куйганимдан ичаман. Ҳатто шу ерда – уруш бўлаётган жойда ҳам минг карра ифлосликлар рўй бераяпти.

– Кўйинг, ўртоқ прапоршчик. Оз қолди. Ҳаммаси ўтиб кетади.

Довгий анчагина қизиган эди. Кайфи ошганидан кўнглидаги бор аламларини тўкиб соларди. Менинг дилим ғашланди. Прапоршчик ҳақ гапни айтаётган эди.

– Менга қара, Ринатга берилиши керак бўлгай медални штабдаги жанг кўрмаган жўжа зобитлардан бири ўз юртдошига ёзиб юборганига қандай чидаш мумкин? Би-

ласанми, қанчалаб кишилар пана-пастқам жойларда ўтириб, жанг кўрмай қаҳрамон бўлиб қайтишмоқда.

– Ўлиб кетмайдими бари!

– Тўғри, кўл силташ керак буларга. Аммо ротанинг ўзидаёқ қанча ноҳақликлар бўлаётганидан хабардормисан? Менга фарқи йўқ, кимнинг қайси миллатданлиги. Лекин зобитлар, ҳа-ҳа, сизлар билан бирга жангга чиқадиган зобитлар нима учун сизларни бунча ёқтиришмайди. Ўзбекистондан бўлганларинг учунми?

– Буни ўзим яхши биламан. Лекин ҳаммаси ҳам унақа эмас. Тоза юраклари ҳам бор.

– Лекин кўплари сиз – ўзбекларни ёмон кўришади, тўполончи, гапга кирмас дейишади. Мана, мен олти йилдан бери шу ерда жанг қиламан. Бироқ бирор ўзбекнинг кўрқоклик қилганини билмайман.

– Қизиққонлигимиз учун хушлашмаса керак.

– Зобитлар даврасида неча бор талашиб-тортишганман. Сени, Мўмин ва Ринатни, ҳамма ўзбекларни юракдан ҳурмат қиламан. Мен Афғонистонда ўзбекларнинг бир-бирига қанчалик оқибатли эканлигини билиб олганман. Ўрисларга қараганда сизларда миллатдошлик туйғуси анча юксак.

– Ўртоқ прапоршчик, шахсан мен сизни ротадаги зобитларнинг энг ажойиби деб биламан. Юринг, сизни моделгача кузатаман.

– Эй, моделда нима қилардим. Ҳозир ҳар қайси зобитнинг хонасида биттадан хонимча бор. Бу зобит зотига.... бўлса бас экан. Қанжиклар қаердан ҳам Афғонга хизматга келишди экан, – Довгий полкда хўжалик юмушларини бажараётган аёлларни сўка бошлади. Улар чиндан ҳам кейинги пайтлар қисмда жуда кўпайиб кетганди. Аскарларнинг кўзини куйдириб юришарди.

Биз Довгийнинг хонасида ичиб ўтирардик. Девори картондан тикланган модел коридорида қадам товушла-

ри, эшикларнинг очилиб-ёпилиши эшитиларди. Довгий гапидан чалғий бошлади. Турли хил суратлар илинган ши-
намгина хона ва чет элларда тайёрланадиган ширинлик-
лар билан безатилган стол менинг кайфиятимни кўтарар-
ди. Очиги, бунчалик ором олиб, бемалол ўтирмагандим
ҳали. Мен дам олардим. Фақатгина Довгийнинг полкдаги
хаёт ҳақида ижирғаниб алжирашлари, ундан-бундан но-
рози гап очиши ошиқча эди. Биз бир шишани майдаладик.
Довгий бошини у ёқ-бу ёққа ташлаб... ни кўришни истай-
санми, деб сўради. Мен “аёлларга ҳушим йўқ, казармага
бораман”, дедим. Довгий кийимларини ҳам ечмай ғудра-
ниб ўзини каравотга отди. Мен ташқарида аёллар модели-
дан чиқиб келаётган биринчи рота командирига дуч кел-
дим. У ўзича хиргойи қилиб, ўтиб кетди. Кайфи баланд
эди. Казармалар чироқи ўчган эди.

Эрталаб аскарлар саф майдонига тизилишди. Кунлик
иш режими белгилангандан кейин, нонуштага рухсат бе-
рилди. Бугун ҳамма қисмда бўлиши тайинланди. Моск-
вадан телевидение ходимлари келишибди, мукофотлар
тарқатиларкан. Тушлик маҳалига бир соат қолганда қисм
карнайи ваҳимали ванғиллади. Ҳамма саф майдонига
йиғилди.

Мукофотларни дивизия командири топширди. Менга
“Жанговар хизматлари учун” медалини беришди. Ўша
жангда яраланган, биз билан бирга бўлган взвод команди-
ри Ермилин “Қизил юлдуз” орденини олди. Учинчи киши –
Ермилин ва менинг ёнимдан бир қадам ҳам жилмаган,
неки даҳшатли манзара юз берган бўлса, ҳаммасидан
воқиф Ринатга ҳеч нарса ёзишмагани ўнғайсизлик туғ-
дирди. Мен Ринатнинг олдида хижолат чека бошладим.
Сафдошлар орасида, уни кўз югуртириб топдим. Медаль
чўнтагимга оғирлик қилаётган эди. Ҳеч ким кўрмайдиган
жойга кетгим, ротадошлар кўз олдидан яширингим келар-
ди. Қаттиқ хижолат чекардим. Қанчалик бепарво бўлишга

ҳаракат қилмай, кўнглимнинг бир бурчида ғашлик чўкиб ётарди.

Тушликдан сўнг қисмимизга Англия ва Италия мамлакатларидан журналистлар келишди. Рота командирининг сиёсий ишлар бўйича ўринбосари, катта лейтенант Шерстюк менга “журналистлар саволларига сен жавоб бера-сан”, деб айтди. У, биз доимо ҳимояда турамыз, урушга чиқмаймыз, инқилоб тарафдоримиз, деб гапиришимни уқтирди.

Улар уч киши эди. Учаласи ҳам қора кўзойнак тақиб олган, сочлари ўсик, ўрта ёш эди. Қисм штабидаги хоналардан бирида мен ва улар савол-жавоб қиларди. Учаласи ҳам ўрис тилини пухта билишар экан. Гап оҳангидан уларда шўро аскарларига нисбатан ачиниш ҳисси борлигини сездим. Журналистларнинг “сиз ўзингизни қаҳрамон ҳисоблайсизми?” деган сўрови юрагимга ғашлик солди. Яна улар, “сиз ҳали ёшсиз, лекин Ватанни ҳимоя қилиш учун ўзга юрт чегарасидан ошиб ўтиш шартми-ди?” дейишганда, тамоман ўзимни йўқотиб қўйдим. Улар мен сингари минглаб алданган шўро аскарларига ачини-шаётганди. Мен журналистларнинг бундан кейинги саволларига жавоб беролмаслигимга амин бўлдим. Ўзимни беҳол сезаяпман, деб ротага қайтдим. Казармада кутиб турган катта лейтенант “нима бўлди?” деб сўради. Мен, “хориждагилар бу ерларда беҳуда сарсон-сарсардон юрганлигимизни яхши билишади. Совет Иттифоқининг раҳми келмаса ҳам ўшалар бизга ачинишмоқда!” – дедим кесатиб. Шерстюк нигоҳи билан ер чизарди. Менинг эса ўкириб-ўкириб йиғлагим келарди. Шерстюк менинг нимага шаъма қилаётганимни тушунди. Мен афғон халқини хонавайрон қилишни истамайман, ҳаммамиз алданганмиз, деганимда эсанкираб қолди. Менинг қаршимда ўзини гуноҳкордай ҳис қиларди. Аслида Кремлнинг истибдод ҳоким сиёсати эзиб ташлаган халқнинг фарзанди,

шўро армиясининг аскарари эканлигидан жирканаётганини у ноҳақликка йўймаётганди. Ҳамиша шовқин-сурон ҳо-ким казармада аскарлар ўз ишлари билан банд эдилар. Кимдир тумбочкага кўкрагини бериб хат ёзмокда, ким-дир ҳарбий кийимига тугма қадайдди, яна биров тасма тўғ-ноғичини артмокда. Қилар иши нотайин жангчилар эса у ёқдан-бу ёққа ўтаверадилар. Мен бу ерда ҳаммамизнинг бетайин эканлигимизни англадим.

XII

Сунбуланинг охирлари. Ёзнинг ҳарорати пасайган. Бепоен узумзорлар ястаниб ётган Баграм вилоятида айни пишиқчилик. Тоғ ёнбағиригача чўзилган экин майдонла-рида турли-туман полиз маҳсулотлари етилган. Йўл че-тидаги қишлоқ аҳлига қарашли бу экин майдонларида маҳсулотлар шўро армияси учун етишрилгандай, гўё. Биз уларни хоҳлаганимизча териб олсак ҳам, ҳеч ким нима қилаяпсан, демасди. Машиналарни картошка ва помидор-лар билан тўлғаздик. Саримсоқдан тортиб бақлажонгача бизга “мунтазир” эди.

Деворларни ўпириб ўтаётган оғир техникалар полиз-ларда такка тўхтаб қолар, шуни кутиб туришган пиёда-лар эса ерга сакраб тушишар, ўзиники сингари нима дуч келса териб машинага юклашарди. Хуллас, биз Баграмда-ги экинзорларни пайҳонлаб борардик. Қисм белгиланган жойга етиб боргунга қадар дуч келган уй ҳайвонларини ҳам отавердик. Йўлда эшак ва қўй-қўзилар, ҳатто сигир-лар ўлиб ётарди. Тўс-тўполон ичида ким нима қилаёт-ганини билиб бўлмасди, бироқ бир нарса маълум – шу ишларнинг барисини шўро аскарлари ҳавас билан бажа-раётган эди. Зобитлар эса кўриб-кўрмасликка олишар-ди. Нима ҳам дейишсин? Бундай ҳол биринчи маротаба бўлаётган эмасди. Мен ҳали бу ишларим учун бир умр

виждон азобида қолишим муқаррарлигини тушунардим. Ич-ичимдан зил кетардим. Биз ваҳшийлар эдик. Аммо бизни шу ишларни қилишга Кремль сиёсатининг қонли қўли мажбурлаётганди. Мен афғондаги жамики қирғинлар учун ўрис давлати сиёсати айбдор деб ҳисоблайман.

Экинзордан кейин яйдоқ дала ястаниб ётарди. Ўнг ва сўл тарафимизда қишлоқлар кўриниб турарди. Полк шу куп-куруқ ерда жойлашди. Ҳар жой-ҳар жойга танк ва БМП-2, БТР ва “Савушка”лар қўйилди. Пиёдалар машиналарга яқин жойлардан хандақлар қазишди. Қишлоқ узоқ, узумзор икки-уч чақирим нарида эди. Бу ялангликда қандай қилиб жанг қилишимизга ҳайрон бўлдим. Умуман, шу сафарни юришимиздан қандай мақсад кўзда тутилганини ҳеч ким билмасди.

Ҳар галгидек қишлоқни дастлаб артиллерия ўққа тутди. Мен иккинчи бўлинма командири лейтенант Сидоровдан “қишлоққа кирамизми?” деб сўрадим. У, шу ердан қайтсак керак, деди. Икки-уч марта қишлоқ томондан “эрэс” снарядлари учиб келганини айтмаганда, бизга қарата унчалик қаршилик кўрсатишмади. Ялангликда бемалол дам олардик. Ҳар-ҳар замонда танклардан қишлоқ томонга ўт очиларди, бу ҳам номига, душманни чўчитиб қўйиш учун қилинарди. Бир кечани тинч ўтказдик. Мен кечаси уч марта БМП-2 дан узумзор томонга ўт очдим. Тунги қоровуллар ҳар беш дақиқада автоматдан ўқ отиб турдилар. Тонг ёришгач, қишлоқ аҳлининг турнақатор тизилиб тоғ томонга кўчиб кетаётганини кўрдик.

– Энди қишлоққа кирсак керак, – деди Ринат.

– Яхшиси, зобитдан сўра, шу билиши мумкин.

– Ўртоқ лейтенант! Ростданам шу ердан қайтамизми, ё... – мен қишлоққа ишора қилдим.

– Йўқ, қишлоққа кирмаймиз, – деди десант бўлмасида дам олаётган Сидоров.

– Бечораларга қийин бўлди, ҳаммаси болалар, аёллар...

– Чамамда, шўрави қишлоққа бостириб киради, деб қўркишган шўрликлар.

Зобитнинг уларга ачинганини ҳам, мазах қилаётганини ҳам сезмадим.

– Артиллерия дабдаласини чиқариб бўлди-ку, бундай отишма билан кичкина қишлоқ нари турсин, шаҳарларнинг ҳам кулини кўкка совуриш мумкин. Манави тоққа қочиб чиқаётган бечоралар, тирик қолишганига шукур қилишаётгандир, – деди Ринат. У ҳақ гапни айтган эди.

Узумзор томонни кузатаётган аскар чопиб келди. У рўпарада бир гала қўйлар юрганини айтди. Мен Ринат ҳамда лейтенант Сидоров машинадан чиқиб аскар кўрсатган томонга қарадик. Чиндан ҳам кунботар томонда қўйлар ўтлаб юрарди, улар бу ерга қандай келиб қолгани номаълум эди, чунки қишлоқлар анча узоқ бўлиб, бу атрофда уй кўринмасди.

Зобит пиёда аскарлардан икковини қўйларни ҳайдаб келиш учун юборди.

– Кабоб ўз оёғи билан келаяпти, – деди у.

Мен охири қандай тугашини кутардим. Ринат механик бўлмасига кириб ётиб олди. Ҳаял ўтмай иккала жангчи ўн иккита семиз-семиз қўйларни ҳайдаб келди. Бўлинма жангчиларининг оғзи кулоғида эди. Зобитга ҳам худо берди.

– Қўчқор, сўйишни биласанми, – деб сўради у мендан.

– Чумчукниям сўйиб кўрмаганман...

– Ринатдан сўраб кўр, балки у билар...

– Менга қолса отиб ўлдириш керак. Шу ҳам муаммо бўлди-ю, – деди механик бўлмасида ётган Ринат.

Охири аскарлардан бири қўйларнинг энг семизини автомат милига ўрнатиладиган ўтмас пичокда бўғизлади. Машинада қозон бор эди. Думба ёғига гўшт ковордик. Бир қўйнинг гўшти етти кишига бемалол етди. Қолган қўйларга қоровуллар кўз-кулоқ бўлиб туришди. Лейте-

нант батальон командирига алоқада махсус, келишилган частотага ўтишни илтимос қилди. Ўзаро махфий гаплар айтилиши лозим бўлса, ҳар бир батальонда алоқада махсус частота бўйича иш юритиларди. Сидоров комбат билан алоқада бемалол гаплашди. Зум ўтмай, комбатни олиб юрадиган БМП-2 келди. Лейтенант тўртта қўйни бериб юборди. Тағин иккитасини қисм командирига “совға” қилди. Кечқурун тағин биттасини сўйдик. Бу бекорчиликдан нима қиларини билмай қолганлар учун ҳарна бўлса-да, эрмак эди. Негаки, биз унчалик оч эмасдик. Машинада кунлик озиқ-овқат етарли эди.

Эрталаб биз турган жойга прапоршчик Довгий келди. У қўй боқаётганимизни эшитганди. Сидоров Довгийга ҳам бир қўй инъом қилди. Довгий ўзида йўқ хурсанд эди. Механик Мўминга қўйни эҳтиётлаб машинага босишни буюрди. Сўнгра мени ўзгача бир яқинлик билан имлаб чақирди.

– Анави узумзорга бордингларми?

– Йўқ...

– Кеча биз Мўмин билан икки бидон узум тердик.

– Шунча узумни нима қиласиз, ўртоқ прапоршчик?

– Кўраяпсанми, – У БМП-2 орқасида сув солиш учун олинган махсус бидонларга ишора қилди, – иккови ҳам узумнинг суви билан тўлиб турибди. Эрта-индин ачиб винога айланади. Ўзиям сувли узум экан.

– Полкка қайтиб борганда мазза қиларкансиз-да?

– Механик ва операторларга етади. Парада ишлаётганда бир-икки кружка симириб қўйсанг, бай-бай. Тетик бўлиб юрасан...

Довгий улфатларга хос кайфиятда қўл ташлаб хайрлашди.

Учинчи куни Баграмга кираётиб қандай вайронагарчилик қилган бўлсак, ундан ҳам беш баттарр ўйинлар кўрсатиб қайтдик. Экинзорларни тағин яксон этдик, қиш-

лоқларни ўққа тутдик, бузилган уй ва қўпорилган деворларгина омон қолди. Аҳолиси қўрққанидан ташлаб кетган қишлоқлар харобага айланган эди. Биз инсоний ҳис-туйғуларини унутган, ҳар қандай ёвузликдан тап тортмайдиган, лекин дунё ёвузликдан иборатлигини англаб улгура олмаётган махлуқларга айланган эдик... Эй, худо! Бундан ортиқ шармандалик бормикин?!. Дунёга шунчалик гуноҳ иш қилиш учун келганмидим?

Қисмда яна аввалгидай сокин ва зерикарли кунлар бошланди. Куз ойлари умуман жангга чиқмадик. Икки-уч марта дала машкида бўлдик. Уч марта полк чегарасини Пагман тоғлари томонидан душман ўққа тутди. Кунлар анча совиб қолганди. Қишки уст-бош беришди. Қавс ойининг ўрталарида ёғингарчилик бошланди. Бу орада биздан олти ой аввал хизмат бошлаган Мусурмон, Рашид ва Хайридинлар уйига қайтишди. Казарма фэйзсиз ва ғариб кўриниб қолди. Ротада “қария” аскарлардан бирига айланган эдим. Негаки, хизматнинг охири кўрииб қолаётган эди. Ринат “иложи бўлса, бошқа жангга чиқмаслик керак”, деди. Мўмин энди бизни жангга олиб боришмаса керак, деган фикрни айтди. Мен ҳам, гарчанд зерикарли бўлса-да, қисмда қолишни, омон-эсон уйга қайтишни ўйлаётган эдим. Афғонистон жонимизга текканди. Беҳуда ва бемақсад юришлар, даҳшатли жанглардан юрак олдириб қўйган эдик. Ҳаммамиз жангга киришдан кўрқардик.

Қавснинг охирларида бутун армия Хост тоғларига юриш қилди. Харитада кўрсатилган жойга уч кунда етиб бордик. Шу ердан ҳар бир рота – ўзига юклатилган махсус топшириқни бажариши керак эди. Бизнинг батальон кичикроқ бир тепаликда жойлашди. Олдинда баланд тоғлар қад кўтарган, тоғ ёнбағирларида эса арчалар ўсиб ётарди. Бунақанги чиройли манзарани ҳеч қачон кўрмагандик. Муздай ҳаво кўнгилга ором бахш этарди.

Биз турган тепаликка миномёт снарядлари келиб туша бошлади. Душман бизнинг шу ерни танлашимизни олдиндан биларди, чамаси, тўғридаги баланд чўққилардан бизни роса мўлжалга олишарди. Уч киши яраланди. Аҳвол танг эди. Мен бошимни тош панасига бекитиб олдим. Душман автоматлардан ўққа тутганини ҳисобга олганда, рўпарадаги тоғ чўққилари бир чақирим ҳам келмасди. Тагин артиллерия жонимизга оро кирди. Тоғлар гард, ураган ва тўплар билан ўққа тутилди. Сўнгра икки соат мобайнида самолётлар бомба ташлади. Душман тиниб қолди. Биз шомгача бироз нафас ростладик. Агар биз тоғларга чиқиб олсак, тоғлар ортидан қишлоқларга бориш йўллари бизнинг қўлимизга ўтарди.

Тоғни эгаллаш ҳам осон кечмади. Гарчанд душман қаршилиқ кўрсатмаса ҳам, баландликка қўтарилиш азоб бўлди. Жангчилар ҳориб қолишди. Энг юқори чўққини бизнинг бўлинма эгаллади. Қисм тоғда уч ой қолиб кетди. Янги йилни ҳам тоғда кутдик. Бу орада Шўро матбуоти бир неча бор биз ҳақимизда ёлғон мақолалар эълон қилди. Айниқса, “Известия” рўзномаси “Афғонистон армияси шўро қўшинлари ёрдамида Хост тоғини эгалладилар ва вилоятдаги барча йўллар душмандан озод қилинди», деб ёзди. Аслида биз афғон армиясини бу юришда кўрмаган эдик.

Хут ойининг охирида қисмга қайтдик. Соч-соқолимиз ўсиб кетган эди. Мен жавзога қадар кунларни эсон-омон ўтказишни истардим. Агар ҳамал ойида жангга бормасак, шу охиргиси бўлади, деб ўйлардим. Чиндан ҳам бошқа жангга чиқмадик.. Кунлар ўтмасди ҳисоб. Баҳорда уйга қайтадиганлар учун энди дам олишга, фақатгина қисмда бўлишга рухсат бердилар. Қолганлар Гардез вилоятига жангга кетишди.

Мен, Ринат ва Мўмин қисмда ҳар куни ичардик. Кунлар узун, тунлар азобли эди. Ҳар биримизнинг ўй-хаёлимиз уйга қайтишда бўлиб қолган эди...

ОСМОН ОСТИДАГИ СИР

Қишлоқ узра хушхабар тарқалди. Аҳли қишлоқ хайратда қолди. Кун чиқса ҳам, ой чиқса ҳам Хайринисонинг бошида порлайдиган бўлди. Подаётонинг пойидаги кўримсиз кулбада улғайган етимчанинг донғи-довруғи етти иқлимга кетиб, номи оламнинг оғзига тушиши ҳеч кимнинг, ҳатто Рўзи башоратчининг ҳам хаёлига келмаган эди. Тўғри-да, тоғ тагидаги дўппидайгина қишлоқдан чиққан қиз бутун дунёни ўзига қаратиб турса...

Аслида бу қишлоққа на телевизорнинг, на радионинг кераги бор. Ҳар бир хонадоннинг ўзи алоҳида телевизор, бўлакча радио – ҳар бир уйдан ўзига хос янгилик, хабар тарқалади. Қишлоқнинг бир бурчидаги шивир шу лаҳзанинг ўзидаёқ қанот боғлайди, қарабсизки, киприк қоқиб улгурганча ҳамма-ҳамма бохабар. Шундай бўлгач, телевизор таъкидлаб, радио тасдиқлаб турган, айнан шу қишлоққа тааллуқли Хайри беванинг фарзанди билан боғлиқ жаҳоний хушхабар қишлоқ осмонида момақалдирокдай гумбурламаслиги мумкинми?

Ойда-йилда бир кўриниб-кўринмайдиган тоға бўлмиш Наби валломат хотинининг ҳай-ҳайлашига қарамай, ўғлим ҳарбийдан қайтса сўяман деб боқаётган кўчқорни етаклаб Хайринисоникига йўлга тушди. Эл кўзи-да, эл кўзи! Айрим оғзи билан юрадиганларнинг ичи куйсин. Тоғанинг қандай одамлигини кўриб қўйишсин... Шу пайтгача тумшуғи булутга етиб турган, димоғидан ёғ доғ бўлгудай ҳамсоя Ҳаби дўкондорнинг ҳовли ҳатлагани-

га нима дейсиз? Болаларига бош ирғаб, имо қилган эди, бир бидон ёғ, уч-тўрт кути тўла ичкиликни ҳамсоияни-
кига ўтказиб ташлашди. Қариндошнинг кўлини қайирма
деб Ҳасан бўла тугунча тутди: “Ками-кўстингга ишлат.
Мен ёнингдаман, Хайри...”.

Бола-бақранинг бақир-чақир, хотин-халажнинг ва-
ғир-вуғури ҳукмрон ҳовлида эс-ҳуши билан бирга ўзи
ҳам учиб юрган Хайринисо бир гапириб ўн кулар, қут-
лагани келганларга эси кирари-чиқари бўлиб жавоб қай-
тарар, ҳовлининг у бошидан бу бошига зир-зир югурар,
нималаргадир уннамоқчи бўлар, лекин хаёлини йиға ол-
май, супа четига чўк тушиб, бир нуқтага тикилган кўйи
кўзёши ҳам тўкиб оларди.

– Ҳой, овсин, берман келинг! Бугун энди келди-кетди
кўп бўлади. Хотинларни ичкари уйга олиб, эркакларга су-
пага, ҳамсоиянинг ҳовлисига жой ташласак, нима дейсиз?
Қозон-товоқни қизларга қўйиб беринг.

Пешинга бормай ҳовли одамга тўлди. Мўмин киш-
локда шунақа: тўй-ҳашам, аза-маърака ўртада ўтади.
Эшитган-эшитмаган келади. Одамлари ҳар бири ўзича
донишманд, мағрур бўлишига қарамай, бир-бирига елка
тутади, қайишади, бир-бирини овоз қўйиб тергамайдиган
русми-тамоийил вожиб.

Кўчкор йикитилди. Қозон осилди. Қудрат почта-
чи Сапи момонинг самоварини олиб келиб ўт қалади.
Хушвақт фермер эски, шалоқи чиққан Жигулисини гу-
риллатиб келиб, айвоннинг нақд бўсағасида тўхтатди.
Ўчоқ томон қозон кўтариб бораётган ёш-яланглар базўр
ўзларини четга олиб қолишди.

– Отанг отиб олганми дейман, Сайфи? – гудранди оёғи
тойиб, мункайиб кетгач, истил шолвори қозон куяга бе-
ланган Азим пўрим.

– Отам ичмайди, оғзингга қараб гапир, – ўқрайди
Сайфи.

– Ичмагани шуми? Эл-эломон йиғилган маъракада орқасидан ёв кувгандай шалдиروق аравасини учириб ўтди. Хайрият, бостирмага бориб урилмади. Йўкса Хайри холага уйингдаги сигирингни олиб келиб берардинг.

– Сигир беради-я, энаси отасини чархпалак қилиб учирворади...

– Бас қилинглар. Қани, қозонни кўтардик.

Хушвақт фермер улови юкхонасини очиб, қоплардан сабзи-пиёз, картошка-шолғомни айвонга, дунё ғийбати билан андармон хотин-халаж олдига дурсиллатиб ташлади.

– Ҳой, уккағарди аёллари! Жағларингга ем бермай иш билан шуғулланинглар. Мана, манавиларни тозаланглар. Жума ошпазнинг жиғига тегманглар. Масаллик вақтида тайёр бўлмаса, жизғанаги чиқиб жириллайди.

– Фермер қайнимдан ўзим айланай, – деди айвонда бир тўп аёл ичида савлатдор гум-гурсдай бўлиб ўтирган Қурбоной амма. – Акангизга кўп мақтайман, шу инингиз қорувли чикди деб. Ҳадеб хуржинни эгнингизга ортиб бозор қатнайвермай, Хушвақт пермерга бир бормисан денг, ҳамма нарсани ест қилади дейман. Қаёқда, акангиз хода ютгандай, тип-тикка! Эй, кўй, тинч ўтир. Нокулай бўлади, дейди. Нима нокулайлиги борми, пермержон?

– Ҳечам-да, амма. Нокулайлиги йўқ. Чолингизнинг ўзи одамга эл бўлмайди. Оҳ, кўча-кўйда юришини кўрсанг, министр дейсиз! Министр-а...

– Хушвақтжон, куйинманг. Чол-да, шу ғоз юришдан бошқа ҳеч нарса қолмаган.

Хушвақт фермернинг кўнгли юмшади. Тақдир ҳазилини қаранг-га, тоғни урса талқон қиладиган Мамат полвон бугун аёли олдида ўсал. Зап полвон эди. Нарёғи Тожикистон, буёғи Туркманистондан келган курашчи-

ларнинг оёғини осмондан қиларди. Елкаси ер искамади. Даврада боши ҳам бўлмади. Тўйнинг энг катта тобоқини Мамат полвон кўтарарди, совриннинг зўри ҳам шуники эди. Ё қудратингдан, шундай одамлар ҳам қариб-қартаяр экан-да. Лекин ҳозир ҳам қарашида қирғийни қулатадиган ўт бор-ов, шиддат-шижоати сўлмаган хотини шундай одамни ўсал қилаётганидан фермер хижолат тортди, ичида нимадир зил кетгандай бўлди. Юзига қизиллик урди.

– Амма, кечқурун уйингизга ўтаман, – деди тилига эрк бериб юборганидан мулзам тортиб.

Элдан айланай, элдан қўймасин, дегани шу бўлса керак. Ҳовлида бип-бинойидай тўй бошланиб кетди. Турдикул прокатнинг стол-стулини опкелишди. Қари-қартангга супада жой қилинди. Мўмин қишлоқнинг катта-кичиги йиғилган Хайри беванинг ҳовлисида карнай-сурнай садоси янгради. Қишлоқ кичкина эди, етти маҳалласи бўлмаса ҳам тўйнинг овозаси ён-атрофдаги кичик-кичик етти қишлоққа етадиган бўлди.

Бадабанг, қарса-курс тўй авж олиб кетганидан кўнгли ёруғ тортган Амир оқсоқол киёфасига жиддий тус бериб, тўғри супага қараб йўл олди. Туман марказидан қайтган оқсоқолни супада ўтирган қариялар андак қизиқиш билан қарши олишди, хўш нима гап дегандай унга зимдан кўз қирини ташлашди. Даврага,сукут чўкди.

– Гап бундай, кайвонилар, – дея сўз бошлади оқсоқол томоқ қириб, – эртага вилоятдан ҳам катталар келишаркан. Хайрини қутлашаркан. Катта раҳбарнинг ўзи ҳам иштирок этади. Тартиб-интизомни сақлаб туриш керак. Анови зормандадан эҳтиёт бўлинглар. Ичадиган уйига бориб ичсин. Меҳмонлар кеп-кетсин, кейин нима қилишса, қилишаверсин, Мўминда тўйнинг бир кун бўлганини ким кўрибди..? Кейин нима нағмаси бўлса қилишаверади.

– Тўғри. Асад пиён билан Али калга эҳтиёт бўлсак кифоя. Уйингда ўтира тур, йўксам, отангнинг соқолига ўт кўямиз, деб кўрқитамиз. – Қодир чол хи-хилаб кулди.

– Бова, ҳазилнинг ўрни эмас. Бу – сиёсий тўй!

– Элнинг йиғинига сиёсатни аралаштирманг, жиян, – деди Шариф бобо.

– Тўғри, лекин ўзларингча тўйни бошлаб юборибсизлар. Марказдан келишимни ҳам кутмабсизлар, – оқсоқол иззатталаблик билан ёрилди.

– Эшонбовалардан рухсат ол келдик. Тоблари йўк экан. Яхшиси, у кишини ҳам бир йўқлаб қўйсангиз ёмон бўлмасди. Ҳарна маҳалла оқсоқолисиз, Амирвой...

Шу маҳал шими поччасини тиззасигача қайириб олган болакай супа ёнига чопиб келиб, шоша-пиша бидирлай кетди:

– Шариф бова, қишлоққа жар солиб чиқайликми?

– Эҳ-ҳа, ҳалиям шу ердамисанлар, тирранчалар. Ҳе, отангни жилигига...

– Олим акамнинг мотоцикли энди соз бўлди-да, бова. Нима, деб айтайлик, нима деб бақирайлик, деб сўраяпти Олим акам? – деди бола бурнини тортиб.

Супада қур тортган чоллар жим қолишди. Ҳамма бир-бирига назар солди. Ва ниҳоят Шариф бобо:

– Тўлқин амакиникига, Тўлқин танкникига тўйга деб қишқиринглар, овозларинг Вахшиворга етсин, – деди хўрсиниб синиқ оҳангда. – Ҳа, шундай денглар, болаларим. Бугун Тўлқин танк тирилган кун. Тўлқин танк овозларингни эшитадиган кун. Бугун Тўлқин танк ҳам-маларингни кўриб, билиб ётибди. – Сўнг ўзича: – Эҳ, худойим-а, тақдири-амал дегани шумикин? – деб кўшиб кўйди.

Олимбой эски “Иж” мотоциклининг педали бир тепиб ўт олдирди-да, ҳаё-хуй деб қишлоқни қоқ иккига бўлган ягона кўчадан Обшир қишлоққа – юқорига қараб йўл сол-

ди. Унинг ортига ёпишиб олган болакай чийилдок, кулоқни тешгудай овозда жар соларди.

– Ҳамма-а-а, Тўлқин танкникига тўйга-ааа... Тўйга-а-а-а-ёв. Тўлқин танкникига-а-а-а, тўй-га-а-а-а-а!!!

Ҳовлиси адоғидаги ариқ бўйида таҳорат олаётган Рўзи махсумнинг ичида оғриқ турди, юрагини нимадир чимиллатиб чакқандай бўлди. Толнинг билакдай новдасига орқасини бериб ўтириб олди. Болакайнинг чийилдок овози махсумнинг асабини қақшатди, чакка томирлари лўқиллаб оғриди.

– Хурсанд калнинг неварасига ўхшайди. Таги пастнинг овози бунча совуқ бўлмаса, – ғудранди махсум, сўнг юрагини куйдираётган ўтдан қутилиш учун шалдираб оқаётган ариқ сувидан беихтиёр ҳовучлаб-ҳовучлаб ича бошлади. Овоз тобора яқинлашиб келарди.

– Ҳаммааа-а-а Тўлқин танкникигаа-а. Тўйгаааа-а-ёв!

– Оғзингга ўқ теккур. Тўлқин танк тирилиб келгандай ваҳима қилади-я...

Махсумни уятми, ҳасадми, нимадир исканжага оларкан, бошини тиззаларига қўйиб, минг азоб ичида кулоқларини бекитиб олди. Бироқ хотира лавҳидан ўкинч ва алам ёшларига беланган Хайринисонинг қарғишга қўл очиб уввос тортган ҳолатини ҳайдай олмади. Ўтирган жойида ихраб юборди ва ўзига ўзи пичирлади: “У замон ўлдирган бўлса, бу замон энағар Тўлқин танкни тирилтирди...”

* * *

Тўлқин танк у ёқда, дарё ортида хизматни ўтаб қайтгандан сўнг бир замон ҳардамхаёл бўлиб юрди. Элга эш, қарига ёш бўлолмади. Одамовиликни орттириб келди. Ўзиям тамакини кетма-кет, орадан шамол ўтказмай паровоздай тутатарди. Бир нуқтага термулиб тураверарди. Эл-элдош, қавм-қариндошдан бегонасираб,

хаёлпараст бўлиб қолган йигитни отаси Раҳим полвон кўп жойларга олиб бориб даволатди. Энаси Марям момо эскичилик деди, сув деди, ўт деди, чилтон деди, жин деди, олиб бориб ўқитмаган муллasi, силатмаган кинначиси қолмади. Дўхтирдан бўлдими, табибдан бўлдими, Тўлқин танк элга кўшилди, ранг-рўйи ўзгариб, одам сиёғига қайтди, тўй-томошаларга чиқадиган бўлди, қони тортиб яна тўйларда кураш туша бошлади, от изини той босди – Раҳим полвон тўй-маъракада хотиржам оёқ узатиб ўтирадиган бўлди. Изида издоши бор. Тўлқин полвон бор. Бироқ Тўлқинбойнинг тўйини кўролмади. Ўғли Афғонда бўлган кезлар Раҳим полвон юрак ўйноғини орттирганди. Қўрқув, ваҳима полвоннинг ичини тўкиб, ҳадиғу хавотир асорати соғлиғига чанг солиб бўлганди. Боёқиш ўлди-кетди. Лекин бамайлихотир оёқ узатиб кетди. Ўғлининг элга кўшилганини кўриб кетди.

Ўлимидан икки кун аввал ерни ёстик, осмонни кўрпа қилиб ётиб олган Раҳим полвон дўсти-давradoши Тўйчи полвонни чақиртирди. Тўйчи полвоннинг бир бурдагина бўлиб қолган бўйинчасига боқиб, кўнгли чўкди, юраги эзилди. Бемор билан қўл беришиб кўришаркан, кафтига теккан муздай шилимшиқ нарсадан сесканиб кетди, ўлим нафасини туйиб, пешонасини совуқ тер қоплади.

– Ошна, сени бекорга чақирмадим. Кўриб турибсан, елкам ерга малол келаяпти. Бу дунёдан насибам узилганга ўхшайди, – Раҳим полвоннинг томоғига нимадир тикилгандай бўлди. Овози қалтираб чиқди.

– Кўй бу гапларни. Бурга тепганга ўхшайди сени. Шунга шунча ваҳима қиласанми, сени қара-я, – Тўйчи полвон беморнинг кўнгли учун ҳеч нарсани сезмаганга олиб бепарво сўзлашга уринди.

– Мени овутма, Тўйчи. Эллик йилдан бери енгу-елкадош дўстмиз. Даврамиз бир бўлди. Қуру тўримиз бир

бўлди. Ҳамиша бир-биримизнинг оримизни олиб курашдик. Бу атрофда сендай оркаш полвон йўқ ҳисоб. Ҳамиша сенга тан бериб келдим. Буни бугун тилимга чиқараяпман, ошна. Гапнинг бўлари, Тўлқинбойимнинг тўйини кўролмаслигим аниққа ўхшайди. Сизмай қолдим, дард бирдан йикитди. Шу болам Афғон урушига кетганини эшитган кунимда кўкрагимда бир нараса пайдо бўлганди. Болам ўша ёқдан келгунигача неча бор ўлиб тирилдим. Кўксимдаги оғир тош каттариб, ичтимни эзиб юборган, билсанг, ошна. Ҳа, майли, дийдиёнинг нафи йўқ...

Тўйчи полвон дўстининг беҳудага ўз дардини дастурхон қилиш учун чакирттирмаганини билиб, ҳис қилиб турарди. Тўғри-да, Раҳим полвонни энди кўриб тургани йўқ.

– Хуллас, ошна, шу кизинг Хайринисони Тўлқинимга келин қилсак. Энди бу ёғи икковига ҳам ўзинг оталик қилсанг. Узанги йўлдош ошначилигимиз ҳурмати, илтимос қиламан, сўзимни ерда қолдирма, Тўйчи, ошна!

Тўйчи полвон бироз каловланиб турди-да, хўп маъносида бош ирғаб, ризолик билдирди.

Раҳим полвоннинг йили ўтгач, аҳду қарор – эр йигит лафзи, деганларидай Тўйчи полвон данғиллама тўй қилиб, қизи Хайринисони Тўлқинга узатди. Бироқ Раҳим полвон қизини эрга берди деса, биров полвон ўғлини уйлантирди, Тўлқинжон отаси билан ошна бўлгач, ота ўрнида оталик қилди, дейишди. Нима бўлганда ҳам элнинг қўнғлидаги иш бўлди.

Олахуржун елкасига тушган куёв хўжалик техника омборидаги “Олтой” занжирли тракторни инженердан қабул қилиб олди. Бир ой қорамоёйга беланиб таъмирлади. “Олтой” гуриллаб ўт олганда, Тўлқин қалпоғини тепага отиб, бор овозда қичқирди:

– Уррра-а-а! Танк соз бўлди. Танкни тузатдим. Халойиқ, танкмисан танк тайёр бўлди.

Гараждагиларнинг кулавериб ичаги узилди. Ҳам-касбларга худо берди:

– Танкингнинг пушкаси йўқ-ку... Ёки бу урғочи танкмикин?... – деди Ҳайдар тракторчи ҳаммага эшиттириб дўриллаган овозда.

– Эй, Тўлқинбой, Афғондаям танк ҳайдагансиз-а? – ўсмоқчилади Ражаб қоровул нимагадир шама қилиб.

– Ҳа, ҳайдаганман. Етти юз ўн олтинчи танкни ҳайдаганман. Бутун Афғонистонни кезиб чикканман, – Тўлқин коса тагидаги нимкосани пайқамади.

– Хўш, энди манави урғочи танкнинг кетига пулуг боғламасдан, бир ўша ёкка – Афғонга олиб бориб келмасангиз бўлмайди. Йўқсам, уволига қоласиз.

Қоровулнинг пичинги Тўлқиннинг энсасини котирди:

– Нега ундай дейсиз?

– Ахир у ёкдаги танкдан қочириб, насл олмайсизми. Бир умр бепушт бўлиб юраверадими?

Бўлди кулги. Бўлди қаҳқаҳа. Тўлқиннинг ҳамкиш-лоқларининг беғараз ҳазилидан кўнгли яйради. Бугун кайфияти чоғ эди, “танк” тузалди, энди далага чикиб ишлайди.

– Тўлқинбой, агар Афғонга яна қайтиб боришдан чўчиётган бўлсангиз бошқа йўли ҳам бор, – деди Ҳайдар тракторчи.

– Хўш, қанақа йўли бор? Ўша ёкка боришга юрагим дош бермай, очиги, кўркиб тургандим.

– Ҳозир “танк”ингизга пулуг тиркаб тўғри Рўзи махсумникига борасиз. Камида йигирма сотих ери ҳайдовсиз ётибди. Сўраб-нетиб ўтирмай, ерини ҳайдайверасиз. Ишни тугатгач, махсум ҳаққингизга дуо қилиб, Олтойга дам солиб кўяди. Кейин кўрасиз, “танк”ингизнинг бўйида бўлади.

Техника омборидаги хангома шу куниёқ қишлоққа ёйилди. Тўлқин ўзига танк деган лақаб орттириб олди.

Одамлар Тўлқин танк дейдиган бўлди. Бориб-бориб қишлоқдошларининг шундай чақиришларига ўзи ҳам кўникиб кетди. Одамлар Тўлқиндан миннатдор эди, қишлоқ аҳли Тўлқинни яхши кўришди: “Тўлқин танк барака топсин, еримизни ҳайдаб берди...”, “Ана, Тўлқин танкка айт, ерингни текислаб беради...”, “Тўлқин танк адирликдан ер очишимизга ёрдамлашди...”, “Тўлқин танк тоғдан ўтин судраб олиб келиб берди”. Хуллас, Тўлқин танк аллада азиз, тўрвада майиз бўлди-қолди. Рўзғорига ҳам барака инди. Қўлинг қуруқ бўлмасин деб қишлоқдошлар хизмати эвазига чой-чақа бериб турди. Мол-ҳол қилди, кўрасига қўй, катагига товук кирди. Фақат ҳовлисида пилдираб, югургилаб товуғига тош отадиган боласи йўқ эди. Тўлқин танкнинг ичи эзилиб борарди. Ичи куйиб-кул бўлиб борарди. Йиллар ўтаверди. Тўлқин танк яхши ният билан Денов бозоридан олиб келган бешик ҳамон уй бурчида осилиб турарди. Ўргимчак тўр ташлади бешикка. Хотини Хайринисонинг туман марказига дўхтирга қатнайвериб силласи куриди. Охири қўл силтади. “Пешанамдан кўрдим. Худонинг айтган яхши куни ҳам бордир”, деб ўйлади.

Тўлқин танк одамлардан яна ўзини олиб қочадиган бўлиб қолди. Гўёки ҳамма унга қўлини бигиз қилиб кўрсатаётгандай туюларди. Олдинги одамовилигига қайтди. Яна қора ўй-хаёллар ғужғон ўйнаб, бошида оғриқ кўзғала бошлади. Кечалари алаҳсиб ухлай олмади. Кўзи илинди дегунча сон-саноксиз танклар босиб келаверар, қиёмат-қойим жанг майдонида қолиб кетарди, гоҳида гўдагини бағрига босиб югураётган Хайринисони соч-соқоли ўсиқ, саллали, курол тутган кишилар қувиб боришар, ушлаб ўртага олишар, шафқатсизларча отиб ташлашар эди. Баъзида аллақерлардан пайдо бўлган болакай Тўлқин танкка қараб чинқириб югурар, навқирон пайтида ўзи жанг қилган

Чорикор чангалзорлари, Погман ва Гардез тоғлари, Кандахор чўлларидами, каердадир ўша югуриб юрган болани ҳимоя қилиш учун кўксини ўққа тутар, югурай деса зил-замбил оёқлари ўзига бўйсунмас эди. Бундай пайтларда бакириб уйғониб кетарди. Урушнинг хотира оғриғини инсон тафаккуридан ҳеч бир куч суғуриб олиб ташлай олмас экан. Уруш одамзодни барибир мағлуб этиб, уни ўз комига тортиб оларкан, инсон уруш хотираси комида яшаркан.

Оғзига кучи етмаганлар ғийбат қилди, бу дунёда ғаними йўқ одамнинг ўзи йўқ экан. Тўлқин танкнинг Афғон урушида нафақат калласи кетган, пушти ҳам куйиб кул бўлган, дегувчилар ҳам топилди. Тешик қулоқ эшитади-да, бундай пайтлар Тўлқин танкка еру осмон қоришиб кетгандай, елкасини бир оғир юк босиб ер қаърига киргизиб юбораётгандай туюларди. Қишлоқ юқорисидаги октепа пойида кўксини зах ерга бериб, юзтубан ётарди. Куйиб ёнган бағрини ерга босиб совутарди, ҳовуридан тушарди. Шундай кезлари ўтмишнинг туманли манзаралари хаёлини қоплар, зил-замбил бошида оғрик турарди.

* * *

... Дастлаб қарсиллаган, сўнг лаҳзада борлиқни ларзага солиб гумбурлаган портлаш эшитилди. Кўрғон томон ғизиллаб бораётган танк лопиллаб ҳавога кўтарилиб, оний ҳолатда муаллақ тургандай бўлди-да, гурсиллаб ерга қулади. Тўлқиннинг қулоқ-чаккаси шанғиллаб, боши кузатув ойнасига урилди. Ҳуш-беҳуш ҳолатда танк портлади, деган ўй хаёлини чақиндай тилиб ўтди. Кейин эшик қопқоғини қандай очиб қай ҳолатда танк ичидан ташқарига отилиб чиққанини эслай олмади. Ёнидан кўкиш тутун кўтарилиб, чанг-тўзон ўрлаб, портлаш рўй берди. Зарб билан урилган иссиқ ҳаво

тўлкини тўрт-беш қадам нарига, хароба кулба девори ёнига учириб юборди. Қовуғида жизиллаган оғриқни ҳис этиб ҳушидан кетди.

Кобулдаги марказий госпиталда тўрт ой даволанди. Елкасидаги, сўл курагининг пастидаги жароҳат енгил эди, тез битди. Бироқ қовуғини ёриб кирган снаряд парчасини олиб ташлаш ўлим билан баробар бўлди. Ит азобини тортиб қийналди. Яра заҳми умуртқагача етди. Дард ҳам, даво ҳам тақдирнинг ёзиғи. Куни бор экан, ҳаётга қайтди. Госпиталдан чиқадиган куни палатага даволовчи врач полковник Стоногин кириб келди. Каравотга ётқизиб, обдон кўрикдан ўтказди. Киндиги пастига, қовуғига ўртанча бармоғи билан уриб кўрди, тумба устидаги касаллик варақасини олиб синчиклаб кўздан кечирди. Тўлқинга “бўлди, ўтиравер” ишорасини қилиб, ўзи ҳам унинг ёнига чўкди. Йигитнинг елкасига қўл ташлаб, нигоҳига термулиб турди, сўнг муҳим гапни айтмоққа шайланиб, лаблари пирпиради... Куйиб-пишиб нималарнидир гапираётган полковникнинг сўзларини ўрисчага шашти паст Тўлқин унчалик англаб етмай, бош ирғаб кўярди. Йигитнинг бунчалар бамайлихотир бош силкитиши полковникнинг энсасини қотирди, шу билан бирга, раҳмини келтирди. Каравот ёнида серрайиб турган ҳамшира юзини бурди, елкалари силкиниб, пиқиллаб йиғлаб юборди. Полковник жарангдор овозда: “Ну ладно, самый главный ты живой!” – деди.

Тўлқин бу гапнинг тагидаги мазмун-моҳиятни анчагача англай олмай юрди. Сўнг тириклигингга шукур қил, тириклик ҳамма нарсадан афзалдир, деган маънога йўйди.

Октепа пойидаги зах ерга бағрини босиб ётган, дунё кўзига қоронғу кўринган кезларда полковникнинг ўқтам овози кулоқлари тагида жарангларди. Бутун аъзойи бада-ни титрокка тушарди, уятдан ер ёрилса-ю, ерга кириб кет-са... “Энағар билган экан-да... Шунинг учун менга ғалати қараш қилиб гапирган... Пуштим куйганини сезган экан, мен овсар унинг куйиб-пишгани сабабини тушунмабман. Ҳамширанинг йиғлагани-чи?.. Бу кунингдан ўлганинг яхши... деганимиди бу. Уфф, одам тирик туриб ҳам ўлар экан-да, полковник? Мен тирик бўла туриб ўлган одам-ман, полковник!..”

Тўйдан олдин таомили тақдир деб уялиб-нетиб, кўзи-га кўринмай юрган Тўлқинга Тўйчи полвон одам юбор-ди. Ҳузурига чорлади. Тўлқин уялди. Бетини без қилиб бўлғуси қайнота ҳузурида хўроздай бўп турса эпдан бўл-мас. Эл-улус бор. Элагининг эпақаси кетган оломоннинг оғзига эрмак бўлсинми...

Тўлқиннинг истиҳоласи полвонга хуш келди. Ори бут экан, томири тоза-да, тарбиянинг таги зил кетмабди, деб кўнгли хотиржам тортди: “Ундай бўлса, ўзим борганим бўлсин!”

Тўйчи полвон Тўлқинни кўчада тутди. Полвонни кўриб Хурсан калнинг дарвозасига ўзини ураман деб тай-саллаган эди, улгуролмади, полвоннинг гуруллаган ово-зидан жойида тошдай қотди:

– Ҳов бола, бери ке! Қочма, ўғлим!

Полвоннинг қаршисида туриш қийин бўлди, унинг ўсиқ қошлари орасида ялтиллаб турган ўтқир нигоҳлари-га дош беролмади. Ияги ўмганида. Полвон дўриллаб га-пирди, назарида, бутун кишлок эшитиб тургандай Тўлқин ўзини кўярга жой тополмай қолди:

– Отангнинг васияти вожиб бўлди, сени куёв қил-дим. Бу деганим ўғлим йўқ эди, ўғлим бўлдинг деганим.

Хайринисо – якка-ёлғизим. Хотиним бундан олдин тўрт ўғил туғди, тўртовиям турмади, ерни семиртирди, йўғасам тўртови тўрт томонимда тик устун бўлиб бошимдаги осмонни суямасмиди? Бу дунёда топганим – ўғлим ҳам шу, қизим ҳам шу. Болам, насиҳат-ниятим – боламга қўл кўтармайсан, томиринг тоза сувга теккан – Полвон наслидансан, чин эркак аёлга қўл кўтармайди, болам. Ожизага қўл кўтарган эркакнинг эркаклиги қолмайди, рўзғорининг ҳам баракаси учади. Уқдингми, болам? – полвоннинг овози қалтираб чиқди.

– Тушундим, Полвон ота! Тушундим. Аёлимга кўтарилган қўлим синсин, қўлим узилиб тушсин, – деди Тўлқин ҳам.

– Биладан, болам, биладан. Отангнинг боласисан! Ожизнинг оҳидан қўрқадиганлар хилидансан. Томиринг тезак куйқали қўлмакдан сув ичганда оғзимнинг елини шамолга бермасдим, болам.

Полвон кетди. Тўлқин йўлнинг қоқ ўртасида ўзига келиб-келмай сўррайиб туриб қолди.

Тўлқин Хайринисога сира қўл кўтармади. Уч йил ўтди, беш йил ўтди – зор-зардобни ичига ютди. Нима десин? Нима қилсин? Оҳини кимга айтсин? Эшитган қулоққа ёмон. Ўл-а, бу кунингдан дейишмайдими, бу кунингдан ўлганинг авло демайдиларми? Йўк, Тўлқин танк аёлини урмади, ўзини урди, ургандаям ерга, қаттиқ, тош-метин ерга кўтариб-кўтариб урди. Полвоннинг боласи эди Тўлқин танк. Уни ҳали ҳеч ким бундай алфозда, ўзичалик ерга урмаган эди, ўзини-ўзи ерга урди, ёлғиз қолган паллаларда пахтазор ўртасидаги лайлак тут тагига бориб ўзини-ўзи ерга уриб-уриб йиғлади, ичи эзилиб йиғлади. Ичи тўкилиб йиғлади, хилватда ҳаловат билмади – уй ичини қулфлаб, икки дунёси зимистон бўлиб, ўзини ерга отди, тутқаноқи тутиб, қуёнчиғи қўзиб, ўзини ерга урди.

Тўрт томирини тупроқ чиритган, тўрт мучасида тўрт ўлимнинг армони қотган Тўйчи полвон ҳам бу дунёнинг номардлигига тан берди, ҳаё-хуйт, деб этак силкиб, бу дунёни тарк этди. Армони Тўлқин ўғли, Хайринисо қизининг бешигида бувак йиғламади. Чолининг ими-жи-мида ўз ишини битириб, чархи чиғирни ўзига омонатга қолдириб кетганидан кўнглига қил сиғмай қолган Музтар кампир, қизи Хайринисо чехрасидаги синикликними, сў-никликними аҳён-аҳёнда пайқаб, жазавази тутиб қоларди. Кампирнинг тишсиз оғзидан шу даражада ҳақорат тошлари ёғилардики, бу тошу дашномлар ўки кимга қаратилганини Хайринисо ҳис қилиб турар, ич-ичидан эзилиб кичрайиб, шу муштдеккина кампир олдида ўзини ожизу нотаваон сезарди.

– Қилобдан кетгурнинг геррайишига ўласанми? Сени буйтиб хода ютиб юришингга бировнинг оқ бути қора куярмиди. Қилиқсизники қирқ қарич деб шуни айтсалар керакда, темир-терсак ичида мойга ботиб, шувиллатиб шувиллак чалгандан кўра ўзингни қаратсанг ўласанми, бўйнинг узилгур! Ўзингдиям, бошқалариям овораи жаҳон этиб нима қиласан, кўкайимни қуришиб, кўктомиримни чиритди-я, бу гўрсўхта.

Хайринисо “гўрсўхта” кимлигини билади. Эри. Эрини қарғаяпти энаси. У шўрликка ҳам осон дейсизми? Ўз дарди ўзи билан. Хайринисо эрини яхши кўради. Гоҳида балки “айб” ўзимдадир, шундай эркакни овораю жаҳон қилаётгандирман...” деган ўйга боради. Кўрқувдан сесканиб кетади. Эрини ўзидан айри тасаввур қилолмайди. Минг бир таҳлика ўти ичида ҳаёлига келган машъум ўйдан тўлғониб, чидай олмайди. Ўзини кўярга жой тополмай типирчилаб қолади. “Ундай эмас. Айб мендамас. Термизга текширувга борганимда дўхтир опа ичингиз тўла бола деб эди...” – деган ўй билан ўзини юпатади, ёнган кўксига сув сепади. Бироқ бу таскин ҳам узоққа чў-

зилмайди. “Айб” эрида экан, мабодо эри тузалмаса-чи! Бундай кезде ҳам Хайринисо ваҳима гирдобига кириб қоларди. На унисига чидайди, на бунисига. Хуллас, ёстиғини эридан бошқа бировга юмалатишни истамас, бундай бўлишини тасаввурига ҳам сиғдиролмасди. Эрининг дўқ-пўписасидан чўчиб, мум тишлаб тўйга ризолик берган Музтар кампир ҳол сўраб келган қизига ҳовлини бошига кўтариб арзи-дод айларди:

– Ҳой, менга қара, болам. Анави қирчинингдан қийилгурингга айт, трактори билан қўшмазор бўлавермай ўзини уёқ-бу ёққа кўрсатсин! Қартайиб кўксингда сутинг қотгач, супрақокдига зор бўлиб умринг ўтади.

Тўйчи полвон йўқ-да, Тўйчи полвон йўқ. Овозини осмонга қўйиб, ҳовлини бошига кўтарадиган бўлди кампиршо. Хайринисо энасининг уйидан кўнгли чўкиб, қадди букилиб қайтади. Қир этагидаги ўз уйига келгунча бошида турфа хаёллар айланади. Энаси айтгани каби чинданам кўкрагим қуриб қолдимикан, деб кўксига қўл юбориб кўради, эти увишиб, қўл теккан юмшоқ жойига титроқ қиради, қаёқда, ҳали қаримаган, қуруқ ўтинга айланмаган. Бу қилиғидан юзига қизиллик уриб, уялиб кетади, чор теваракка аланглаб қараб қўяди. Хайрият ҳеч ким кўрмади.

Кўраси атрофида қуйманглаб, гўнг уюмини томорқага сочаётган Рўзи махсум кўпорилиб тушган пахса девор оша адирга туташ йўл адоғига қарайди. Қип-қизил кўйлаги шамолда олдга ҳилпираб, келишган бели-бастини кўз-кўзлаб кетаётган Хайринисо Рўзи махсумнинг кўзига ловуллаган олов бўлиб кўринади. Махсум энтикиб тикилади. Кафтини пешонасига соябон қилиб қарайди. Ичида нимадир кўзғалиб, бўғзига тикилиб қолгандай бўлади. Қони кўпириб-тошади. Оғир-оғир нафас олади, энтикиб, хўрсиниб қўяди:

– Энағар, Тўлқин танк, шундай жувонни хор қилди, – дейди ўзига-ўзи ютиниби. Сўнг адир адоғидаги гу-

риллаб ёнаётган қип-қизил олов кўздан ғойиб бўлгунга қадар тикилиб туради-да, хувиллаган ҳовлида бир ўзи сўппайиб қолгани, хотинини Руқиянинг беш яшар қизини етаклаб онасиникига, қўшни қишлоқ – Обширга қайтмас бўлиб кетгани алам қилади, ёлғизлик жон-жонидан ўтиб, суяк-суягини қақшатиб оғритаётганини ҳис қилади, беҳол пахса деворга суяниб ўтириб қолади. Уккағарди қизи Руқия мард экан. Оғзиниям очмади. Тишиниям ёрмади. Элга овоза қилмади, лозимини бошига илиб айюҳаннос солиб, қишлоқни бошига кўтариб шаллақилик қилмади. Қизининг қўлидан ушлаб етаклади, кетди! “Уйингга ўт тушсин. У дунёю бу дунё хору зор бўлиб ўласан. Манави норасиданинг уволи тутади... “Худого солдим. Икки кўзинг кўр бўлмаса, розимасман”, деди қизининг қўлидан тортқилаб. Охирги гапни айтганда Руқиянинг кўзига ёш келди. Рўзи махсум ток ургандай сесканиб кетди, оёқ-қўли бўшашиб, эти увишди. Назарида, хотини ўзи билан юрак-бағрини ҳам суғуриб олиб кетаётгандай эди. Даҳлизда қуниш теккан товукдай қалтираб турган Тамара малла ўз она тилига ўзбекчани уриштириб, пойма-пой сўзлаб ўзини оқламоққа уринарди:

– Ҳой, ты совсем дура, мен яхшиликка келувдим, эрингга уқутувга, дам солдирувга келувдим. Нега так шовкин-сурон соласин... Ибей, соседлар эшитсалар не дейди. Ким айтади сени мулланинг хотини деб.

Руқия эшик кесақисига суяниб, илкис қаради. Нигоҳида қаҳр учқунлари сачрагандай бўлди:

– Овозингни ўчир, мегажин. Болталаб ташламаганимга шукр қил, қари кампир... Ўзингни ўқитгани келган бўлсанг, бу искиртнинг қўйнида ётиб ўқиттирасанми?..

Тамаранинг уни ўчиб, нафаси ичида қолди.

Рўзи махсум музтар бўлди, тили калимага келмади.

Шундай қилиб, хотини кетди, лекин кетганда ҳам қишлоққа гап оралатмай кетди, дими-дирс бўлиб кетди. Тамара билан икковининг орасида бўлиб ўтган гап фақат учовига ва биргина Худога аёнлигича қолди.

Мана шундан бери Рўзи махсум сўккабош. Беш йил бўлди, ҳовлидаги дорда аёлнинг кийими илинмади. Тамара ҳам қишлоқни тарк этди. Айтишларича, Уфага, опасиникига кетганмиш.

Қишлоқ аҳли негадир Рўзи махсумдан чўчирди.

Унинг уйи ҳам қишлоқнинг четида эди. Бир ўзи якка-мохов бўлиб яшарди. Эл орасида махсумнинг қори бобоси жодугар ўтган, кўзга иссиқ қиз-жувонларни дуоибанд қилиб, ортидан, эргаштириб кетаверган, деган гап-сўзлар юрарди. Рўзи махсум элнинг тўй-маъракасида ўзини кўрсатарвермас, унга тўй ёки маърака соҳибининг ҳам кўзи учиб ўтирмас эди.

... Мана, ҳафтадирки Рўзи махсумнинг ҳаловати йўқ. Шунча йилдан бери билинмаган ёлғизлик энди билингандай. Уйқуси қочди. Кўзини юмди дегунча, уфқ йўлида қип-қизил кўйлагини шамолда ҳилпиратиб, сими-симбатини кўз-кўз қилиб кетаётган Хайринисони кўради. Ҳаром томирида жодугар бобосининг қони қайнаб, кўкнори боши қизиб, кўзи қизаради. Нафси-наҳс оралиғида турли режалар тузди. Охири, катта бир семиз қўчқорни Хумор момонинг неварасига етаклатиб, тўғри кампирнинг ҳовлисига кириб борди. Қишлоқда ғийбату-ғурбатнинг бошида турадиган Хумор кампир бундай мулозаматдан гангиб қолди. “Момо, савоб учун, ўғлингиз Ҳайдарқул армиядан келса оёғининг тагига думалатасиз. Тўхтасин бобом хешимиз эди, Худо раҳматли чолингизнинг ҳам руҳи шод бўлади, ният қилганман, момо”. Рўзи махсумнинг гапи кампирни сариёғдай эритди, кўнглини сел-селоб қилди, раҳматли чолининг тиригида тўқимга алмаштир-

майдиган Рўзи махсум бугун чолнинг хурматини жойига қўйиб, қўрага сиғмайдиган қўчқор тортиқ қилгани момонинг ҳушини учириб, дили-димоғини чоқ қилган эди.

— Ҳа, энди, момо, ўтадиган беш кунликда бир-биримизга меҳр-оқибат кўрсатсак, нимаси ёмон. Айниқса, қишлоқдаги сиздай, дугонангиз Музтар момодай кайвони кампирларнинг дуосини олишнинг ўзи ҳам савоб-ку. Ҳазрат Навоий ҳам инсоннинг кўнгли Каъбадан азиз, деб бежиз айтмаганлар, момо. Ҳа, айтмоқчи, дугонангиз Музтар кампирнинг соғлиги яхшими, раҳматли полвон бобо кетиб, кампир ҳам сўппайиб қолди. Бу дунё-дун шу экан-да, момо...

— Нимасини айтасиз, иним. Кеча кўрганинг бугун йўқ, деб шуни айтадилар. Музтар ҳам изимиздан чироқимизни ёқадиганнинг томирига болта тегди, деб куюнади. Шугина, ёлғиз қизиям тирноққа зор ўтаяпти. Кампирнинг дарди шунда. Ўлиб ўлолмайди, шўрлик. Тинчи-ҳаловатига ўт кетган, дарди бир ўзи-ю, якка Оллоҳимга аён...

— Момо, суксурдай кизининг умри завол топаяпти. Биласиз, бу қишлоқ, бир-бирига чатишиб кетган. Баримизнинг томиримиз бир. Қариндош-уруғмиз. Бегона йўқ. Мениям момомга раҳмим келади. Самарқанддаги нафаси тошни ёриб, сувни тескари оқизадиган мулла ошнам дам солинган дуоли дорилардан берувди. Ўзим айтсам ноқулай, момо, сиз Музтар момомга айтинг, қизи Хайринисони бизникига олиб келсин. Ноумид шайтон дейдилар... Илло, дуойи дармонимиз мустажоб бўлса... Музтар момога жоним ачиганидан айтаяпман бунди.

Мулла Рўзи шу тобнинг ўзида мўъжиза кўрсатиб, Хайринисонинг бўйида гумона пайдо қилгани каби Хумор кампир бир қалқиб кетди, беихтиёр кўзига ёш келди, қўлларини дуога очиб, махсумнинг шаънига бисотидаги

жами яхши гапларни айтди, сўнг курукшаган бармоқларини намли юзига тортиб махсумга тикилди:

– Боради, Махсумжон, боради. Зора бир бечоранинг мушкули осон бўлса...

...Хайринисо остонадан кўчага ҳатлаши ҳамоно қалқиб кетди, энаси Музтар момога суяниб, ўзини тутиб қолди. Азойи бадани куйиб, ичида титроқ турган жувоннинг юрак уриши тезлашиб, бошига лўқиллаб оғриқ кирди.

– Эна, ғалати бўб кетаяпман, оёқ-қўлим қалтираяпти. Дармоним йўқ, эна, – деди базўр.

– Махсумнинг дами ўткир, болам, бу дуонинг кучи, – деди кампир ҳам ўзида алланечук титроқ сезиб, – Худо хоҳласа, ҳаммаси яхши бўлиб кетади. Кеча яхши тушлар кўрдим. Раҳматли отанг боғимизда олма териб юрибди. Юзи ойдай тиниқ, кулиб-чарақлаб турибди. Бу яхшиликка, худо хоҳласа, этагинг тўла бола сенинг. Махсум ҳам айтди-ку, қизингизнинг йўлида банд солинган деб. Махсум шу бандни олади. Илоё, умридан барака топсин...

Хотини тўрт кундирки майизми, қанд-курсми тугунча қилиб, эрталабдан онасиникига отланади. Тўлқин танк Хайринисонинг кейинги пайтлар ҳардамхаёлроқ бўлиб қолганини сезиб юрибди. Аввалдан жини суймайдиган қайнонаси яна “пропаганда”ни бошлаган кўринади. Мижғовсираб қизини тергагани-тергаган. Буларнинг оиласига бурун суқишни сира қанда қилмайди. Доимо бир балони бошлаб юради шум кампир. Тўлқин танк қайнонасини ичида бўралаб сўкиб, кўнгли таскин топди-да, хотинидан бугун яна қаёққа отланиб қолганини сўради.

– Энамни кўриб келаман, тоби йўқ, – деди.

Хайринисо шундай деди-ю, ёлғон сўзлаганидан дув қизариб кетди, назарида, эрига нисбатан ножўя хатти-ха-

ракатлар қилаётгандай, эридан сир тутган нарсаси эрининг иззат-нафсини топтаётгандай, шу билан эрини ҳақоратлаётгандай туюлди. Бор гапни эрига шартта айтмоққа чоғланган эди, Тўлқин танк билганингни қил, деган каби қўл силтаб, булдозер занжирига оёқ қўйиб, кабинага кирди-да, уни ўт олдирди. Булдозер гуруллаб, Обшир адир томон йўл солди.

Музтар кампир оёғим оғрияпти, деб оҳ-воҳ қилди. Қирилиб кетгур жин кўчадан адирлик бўйлаб махсумнинг уйига қатнайверишга ҳолим йўқ болам, деб зорланди. Ўзинг бор, ихлосни канда қилма, деб қизига ялиниб-ёлворди. Махсумнинг дами ўткирлигини яна бир бор қизига писанда қилди.

Қишлоқдан айрилиб қолган, нишоблик орқали тор сўқмоқ олиб борадиган махсумнинг кулбаси ҳаёт уммонидан улоқтириб ташланган кемадай файзсиз ва кўримсиз эди. Хайринисо пахса деворга омонат тиркалган эшикни тақиллатиб очиб, ичкарига ҳатлаши ҳамано ботинида ваҳима кўзғалди, бир ўйи ортимга бурилиб қайтиб кетаман, деб тараддудланиб турган эди ҳамки, рўпарадаги пастқам уй эшиги очилиб, даҳлизда Рўзи махсум пайдо бўлди:

— Келсинлар, биби, келсинлар, — деди томоқ қириб чийиллаган овозда, эгнидаги желак ёқасидан икки қўли билан ушлаб, курашга шай полвондай қаддини ғоз тутиш қилди.

Хайринисо ноилож эшик ёнида туриб қолди. Махсум яна бир бор томоқ кирган эди, оёқлари ўзига бўйсунмай, беихтиёр даҳлиз томон юрди. Димиққан, ним қоронғи хона ичи фонуснинг хира ёғдусида ютиб юбораман дегандай ваҳимали кўринади. Махсум бурчакдаги искоти пўстак устига бориб ўтирди. Жувонга бери кел, ишорасини қилиб, қўли билан ёнига чорлади. Хайринисо сеҳрлангандай махсумнинг ёнгинасига бориб

Ўтирди, носнинг бадбўй хиди димоғига урилгандай бўлди. Махсум томоқ кириб қўлини дуога очди. Хайринисонинг кўз олди хиралашди. Махсум узундан-уzun нимарсаларни овоз чиқариб ўкий бошлади. Хайринисонинг азойи бадани терлаб, титроққа тушди. Бирпасда махсумнинг қиёфаси ўзгариб, мутлоқ бошқа тусга кира бошлади. Махсумнинг кўкрагидан юқориси, бош қисми туйқус бўри кўринишини олди, сўнг танасида тулпорнинг боши пайдо бўлди, хуллас, махсумнинг қиёфаси дам-бадам тушунарсиз бир ҳайвоннинг қиёфасига кираверди. Ўтақаси ёрилган Хайринисо қўрқув азобида шилқ этиб махсумнинг тиззасига йиқилди, ҳушидан кетди...

Хайринисо зил-замбил бошини базўр кўтарди. Боши лўқиллаб оғрирди. Нима воқеа рўй берганини англай олмай, биров карахт аҳволга тушиб қолди. Танаси пий-паланганини, гулли чит қўйлаги бари кўкрагига сурилиб, бадани ярим очик ҳолда ётганини ҳис этди. Ток ургандай сесканиб, тиззасига тушиб қолган лозимини тўғрилаб кийди. Нима бўлганини англаб, телбанамо кулиб қўйди. Хаёли ўзида эмасди, гўё ичига бир нарса кириб олиб, уни сархуш этарди. Сўнг хона бурчидаги тунука печ ёнига қўйилган бир челақ сув ва занглаган тоғорага кўзи тушди. Ботинидан келаётган буйруққа итоат этиб, челақдаги илиқ сувга чўмич солди – ювинди. Гўёки, ҳеч нарса рўй бермагандай оҳиста кийиниб ҳовлига чиқди. Назарида, у бу ҳовлида узоқ-узоқ йиллардан бери яшаб келаётгандай эди. Айни тобда унинг ўйлашига, фикрлашига нимадир монелик қиларди, у сеҳрланган кўйи кўчага чиқиб Обшир адир томон – ўз уйига йўл олди. Борлиқ шафақ оғушига чўмган намозшомда тоғ томонда бир парча олов кўзга ташланарди. Муддаосига етган махсум мамнун ҳолда унга термулиб турарди.

Хайринисо худди сеҳрланган каби инон-ихтиёрини Рўзи махсумга топшириб қўйди. У ҳар куни эрталаб, “Энамни кўргани бораман”, деб йўлга чиқарди. Тўлқин танк хотинининг ўзидан узоқлашиб, орада совуқчилик тушаётгани, Хайринисонинг бетгачопар бўлиб бораётганини кайнонасининг қилмиши деб тушунди: “Жодугар кампир қизини ҳар куни менга қарши қайрапти, урғочи шайтон ерга кирмагунча менга тинчлик бермайди, мени бунча ёмон кўрмаса...”, деган ўй кўнглига оғриқ солди.

Хайринисо бу оқшом ҳам эрини хушламай қарши олди.

Тракторнинг тар-тури ўчиб, эри гурсуллаган қадам билан супа ёнига яқинлашганда Хайринисо сапчиб ўрнидан туриб, овқат иситиш баҳонасида ўчоқ бошига югургилаб кетди. Гилосга қизиллик, довуччага ҳол уриб, пишиқчилик оғзида турган ёзнинг илк оқшомида Тошқул дўкондорнинг бир шиша виносини тик туриб урган Тўлқин ўзича қадим бир куйни хиргойи қилиб келди-да, супа кирғоғига чўккалаган бўлди. Сўнг ўзини кўрпача устига ташлаб, сархуш ҳолда хотинини ёнига чақирди.

– Хайри-и-и, хо, Хай-ри-ии. Ке буёққа, овқат-повкатинг керакм-а-ас.. Ёнимга ке.

Хайринисонинг кўнгли айниди. Ўхчиди, зардолига суянган кўйи алланечук аҳволда, ҳолсизланиб ўтириб қолди. Бу ҳол иккинчи бор такрорланаётгани, ботинида сақлаган сир, кўркув, ўлим янглиғ бир фожиа юзага қалқиб чиқаётганини англаб, эрига мунғайиб қаради. Офтобада юз-қўлини ювиб, ўзини дадил тутишга чоғланди. Ўрнидан турган эди, боши чириллаб айланди, лахзада кўз олди қоронғулашиб зардоли танасига суяниб қолди. Чалқайрамон бўлиб сузик кўзини кўкка тикиб, ҳалиги зорманда таъсирида сархуш ётган Тўлқин танк энди ўдагайлай бошлади:

– Хайрии, хо, Хай-ри-и-и... Энангди сени... Хайрии...
Ке бу ёкка!!!

Хотини дарахтга суяниб жойида тош қотиб тураверди. Айни шу алфозда нафақат эри, балки бутун эркак зотини кўрарга кўзи, отарга ўқи йўқ, бошқоронғу Хайринисо эрига нафрат билан қаради: “Қирилиб адо бўлгур ношуд эр, мени итнинг олдига ташлаб, чалқайромон ётиб қариллашингга ўлайинми..?”

Сабри чидамаган Тўлқин танк ўрнидан қўзғалиб айик юриш қилиб хотини томон йўл солди. Бориб хотинининг белидан кучди. Тўлқин танк хотинининг кенг-мўл чит кўйлаги ичидаги қорни войишдаги кадидай дўппайиб турганини пайқади. Аъзойи-бадани бўшашиб кетди. Бошида чақин чакқандай бўлди, хотинини қучоғидан бўшатиб турган жойида қўлларини осмонга чўзиб йиғлаб юборди-да, телбаларга хос қиёфада ўчоқни айланиб югура бошлади, сўнг тош қотиб турган хотинининг ёнига келиб, уни яна қучмоқчи, суйиб-эркаламоқчи бўлди. Хотини жон уҳмида унинг қўлини силтаб ташлади, ғайри-шуурий тарзда эрининг кўксидан итарди. Ғазаб ва нафрат олови важоҳатли тус олган кўзларини эрига тик қадади. Бу ўтқир, кўрқинчли нигоҳларга эркак дош беролмади, унинг ичидан нимадир узилиб кетгандай бўлди.

Хайринисо худди ақлдан озган каби бошини чайқаб, эрининг ёқасига чанг солди:

– Мени ўлдир! Мени ўлдирақол! Менга ит тегиб бўлди. Мен хор бўлдим. Нега бақрайиб турибсан. Гумонам сендан эмас... Сен ношудсан!

Аёл уввос тортиб йиғлади-да, ўзини эрининг оёғи остига ташлади. Икки дунёси қоронғу тортган Тўлқин танк қарахт аҳволда, бояги хушхолликдан асар ҳам қолмай ичган виноси бурнидан булоқ бўлиб гарангсираб турарди. Кайфи тарқаб, хуши учган Тўлқин танк бошига қирган оғриқдан ихраб юборди. Аёлнинг хиёнат қилгани-

ни англаб, ўзини қўярга жой тополмай қолди. Ярадор арслондай ўқирди. Ерда ғужанак бўлиб ётган хотинини юзи аралаш тегиб юборди-да, ҳовли эшигидан кўчага отилиб чиқди. Боши оққан томонга йўл олди. У кўз ёшларини тутиб туролмас, бўғзида қон-зардоб оқиб ихрар, бу дунёда нималар бўлаётганини англаб-англамай тепалик томон югургилаб борарди. Ҳаллослаб, ҳарсиллаб бораркан, нималардир деб ғулдираб, сўкинарди.

* * *

...Сахармардонда тепалик адоғидаги даладан ўт ўргани чиққан Болта муаллим Рўзи махсумнинг эшиги ёнидаги қари тут шохида осилиб турган қора нарсага кўзи тушди. Махсум отининг эгар-жабдуғини илиб қўйибди, деган хаёлга борди-да ўз ишига андармон бўлаверди. Муаллим ғумай ва шамак аралаш ажриқ ғарамини арқон билан боғлаб елкасига олаётиб, яна тут томонга кўзи тушди-ю, қалқиб кетди, оёқ-қўли бўшашиб, жойида ўтириб қолди. Ғира-ширалик чекиниб, тонг ёришгани боис қари тут шохида арқонга осилиб турган одам гавдасини кўрди. Тут ёнида арқони ечилган сигир бу дунёнинг даҳшатиға молфаҳмлиқ билан қараб қавш қайтарарди.

Муаллим Тўлқин танкнинг танасини арқондан халос этаётиб, унинг оёқ-қўли аллақачон совиб бўлганини пайқади. Таҳорат олгани чиққан Рўзи махсум ҳовлиси адоғида Тўлқин танкни елкалаб турган муаллимни кўриб ҳуши учди. Беихтиёр қўлида офтоба тутиб, тут томон югурди. Тўлқин танкнинг бўйнидаги арқон, тарашадай қотиб, докадай оқариб кетган юзи, ҳийла очик оғзи, лаби бурчида сизиб турган қон юқини кўриб ўтакаси ёрилди. Қўлидан офтобаси тушиб кетди.

– Нега бундай қилдийкин? Ўзини осиб қўйибди, бечора, – деди Болта муаллим мурдани ерга ётқизиб, сўнг қалтироқ қўллари билан юзига фотиҳа тортди.

Тўлқин танкни сўнгги манзилга қўйиб келишгач, қишлоқ аҳли орасида турли гаплар тарқалди. Кимнинг оғзига элак билан урасиз; эл бўлгандан кейин гапиради-да, шамолни тўхтатиб бўлмайди-ку ахир. Қишлоқчилик Тўлқин танкни уруш бошига етди, Афғон уруши ўлдирди, шўрликнинг хаёли жойидамас эди, боши захарланган, урушдан соғ қайтмаган экан, вос-вос бўлиб қолганди, дейишди. Одамлар урушни қарғади, навқирон ўғлоннинг икки дунёсига ўт қўйган, ўн саккиз-йигирма ёшида мусибат оловига ташлаган шум тақдирдан қойинишди. Урушда бўларича бўлиб келган, неки иллоти бўлса ўша Афғон урушида топган дейишди, чоллар. Хотинлар лабини қимтиб гапирди: шўрлик Хайринисо, шунча йил ўтиб энди бўйида бўлган экан, бу кўргиликни кўринг, энди рўзғорига файз киради, деганда шўрпешонанинг эри ўзини осиб қўйганини айтмайсизми?” Хуллас, Тўлқин танкнинг ўлими бироз вақт элга эрмак бўлди.

Вақт ўтиб, бу дийдиёлар ҳам тинди. Гўёки Тўлқин танкнинг шундай қисматга маҳкум бўлганини одамлар олдиндан билгани каби бу ҳолатга унчалик таажжубланарли ҳол деб қаралмади. Биргина Хайринисога қийин эди. У ўз ёғига ўзи қоврилар, кун ўтиб қорни каттариб, норасида ўзини сездиргани сайин кўз олди қоронғулашар, азойи-баданини қўрқув чўлғарди. У тунлари ўз тақдирини қарғаб йиғлар, кечалари телбаланган куйи кафтини дуога очиб, лаблари пичирлаб Рўзи махсумга ўлим тиларди. Назарида, Рўзи махсум уни эртанги умидидан, бахтидан, яхши кунидан, туғилажак фарзандидан жудо қиладигандай эди. Рўзи махсумни эслаши ҳамоно юрагини ваҳм босиб, ичида калтироқ тутарди.

Куз оёқ узатиб, қиш остона ҳатлади. Хайринисонинг кўзи ёриди. Қиз туғди. Икки ойдан бери ҳовли-жойини ташлаб қизиникига келиб олиб, бошида парвона бўлган

Музтар кампир кизини ўз уйига кўчириб кетди. “Бу жинхонада гўдакни ажина чалиб кетади... Уйини ҳам гўр ютсин...”, – деб марҳум Тўлқин танкнинг ортидан яна бир бор ғазабини сочиб, аччиқ-бичиқ гап айтиб, кўнгли таскин топгандай бўлди.

* * *

Орадан йиллар ўтди. Хайринисонинг суянчи ҳам, овунчи ҳам кизи Ёдгорой бўлди. Бўйи чўзилиб мактабга қатнай бошлади. Ўтган азобли кунлар, олис ва зимистон хотиралар ичра Ёдгорой ойдаи порлаб, куёшдай балқиб Хайринисо ҳаётини тиниқ ва ёруғ бир оламга олиб чиқди. Хайринисо якка-ёлғиз фарзанд бўла туриб онаси Музтар кампир қазо қилганида ҳам ўзини тамоман йўқотиб қўймади, тўғри, юрагидан нимадир узилгандай бўлди, бироқ ёнида тақдирининг куёши бўлиб порлаган Ёдгорой бор эди. Очиғи, Музтар кампирнинг вафотидан сўнг, Хайринисонинг кўнгли бироз таскин ва хотиржам бўлгандай бўлди. Рўзи махсум билан боғлиқ воқеалар хусусида ҳатто ўз онаси билан ҳам сирдош бўлишни сира-сира истамасди. Онаси тўшакка михланиб, жон таслим қилгунга қадар бир жиддий ғамгин нигоҳ уни таъқиб этар, азоблаб келарди. Назарида, онаси кутилмаганда Рўзи махсумнинг исмини айтиб кўз нури, умри мазмунидан жудо қиладигандай эди. Онасининг вафотидан сўнг юрагидаги кўркув ва хавотир тутуни ёйилгандай бўлди. Бу ёруғ дунёда энди унга биргина Рўзи махсум ҳалал берарди. Назарида, Вахшивор тоғларининг аллақайси ғорларида даҳшатли бир шамол, махсум тимсолидаги бўрон бекиниб ётибди. Бир кун у кўзғолиб Хайринисонинг ҳаётини остин-устун қилиб, ўзини эса тақдирнинг қоронғу ва зах пучмоқларига чирпирак қилиб учиради. Биргина ўзига, махсумга ҳамда Яратганга аён сир Хайринисога

тинчлик бермасди, Рўзи махсум тирик экан, Хайринисо хавотирдан холи яшай олмасди. Шу боис қизи Ёдгоройни олиб қишлоқдан узоқ-узоқларга Рўзи махсумлар яшамайдиган жойга кетишни истарди. Бироқ қайга борсин? Бева боши билан қаерга сиғинди бўлсин? Етим норасидаси билан кимнинг кўнглидан жой топсин? Ўз уйи, ўлан-тўшагини ташлаб қаерлардан бошпана ахтарсин? Тубсиз жарлик янглиғ ўй-хаёллар домида қолган аёл якка-ю-ягона суянган Ёдгоройининг беғубор нигоҳида порлаган нурдан умид чирокига чўғ олар, кизининг нигоҳларида ялт этган шуъла унинг бесаранжом дунёсини ёритар, шу ёруғлик унинг ҳаётига файз бахшида этарди.

Хайринисо ўзини ўтга урди, чўққа урди – қизини ўзгаларнинг фарзандидан кам қилмади, топганини қўшқўллаб боласига тутди. Қишлоқ мактабига фаррош бўлиб ишга кирди. Тунлари қиз узатадиган ёки келин туширадиган хонадонларнинг каштасини тикди, кўрпа-ёстиғини қавиди, кўни-қўшниларининг томорқасини ўтаб, кирини ювишдан ҳам ор қилмади. Эшигини тақиллатиб кўнглини сўраб келган совчилар кўп бўлди, боши очик аёлнинг бошига осмон қулайди, дегувчилар кўп бўлди, уларга қарата Хайринисонинг жавоби битта бўлди: “Боламни ўғай ота қўлига қаратмайман...”

Хайринисо Ёдгорой иккинчи синфга кўчганда уни туман марказидаги интернатга берди. Бир ҳисобда яхши бўлди, иссиқ-совуғи интернатнинг бўйнида. Ётоғи бор. Энг муҳими, Рўзи махсумнинг кўзидан панада. Хайринисо қизини кўргани ҳафтада бир борса боради, бормаса йўқ.. Олдинги борганида муаллимлари мақтагани, боши кўкка етиб, бир ҳафта қушдай учиб юриб, кўнгли чоғ бўлди. Қизининг бадий гимнастика тўғарагида машқларни яхши бажараётгани, спортга уқуви баландлигини эшитиб роса қувонди. Ўрис муаллиманинг узундан-узон гапидан

тушунгани шу эди – худо хоҳласа, Ёдгорой зўр гимнасти-
качи бўлади.

* * *

Қахратоннинг аёзли шоми. Совуқ. Ҳавога болта от-
санг, музлаб қолади. Эгнига гуппи чопон илиб, юз-кўзини
жун рўмол билан танғиб олган Хайринисо қия очиқ ёғоч
дарвоза олдидаги аравадан кўмир тушираяпти. Азбаройи
совуқнинг зўридан жун рўмоли беркитган юзига аёзнинг
игналари санчилади. Оёғидаги кирза этикнинг оғир ва
бесўнақайлиги боис зўрға қадам ташлайди, муз қотган
ердан такиллаган овоз чиқади. Хайринисо кўмир тўла
зил-замбил челақларни кўтариб ҳовли ўртасига келган эди
ҳамки, ёғоч эшикнинг ғийқиллаган товуши эшитилди. Но-
мозшомда ким келдийкин, деган ўй билан челақларни ерга
қўйиб, ортига ўгирилди. Турган жойида тош қотди, азойи
баданида қалтироқ туриб, бўғинлари бўшашиб кетди. Не
кўз билан кўрсинки, Рўзи махсум дарвозага суяниб туриб-
ди. Эгнига қалин пахталик кийиб, қулоқчини қулоқларини
тушириб олган махсум айна дамда Хайринисонинг кўзига
бало-қазо тимсоли бўлиб кўринди. Аёл ўзида журъат то-
пиб, дарвоза томон юрди. Махсум тараддудланди. Хайри-
нисо ерга энгашиб дўппайиб турган тошга ёпишди. Тош
жойидан кўчмади – музлаб, ерга қапишиб қолганди. Аёл-
нинг бу қилиғи махсумни сергаклантирди. Ердан қаддини
ростлаган Хайринисога махсум хезланиб қаради:

– Нега келдинг? – деди аёл лаблари қалтираб.

– Ўзим... Ҳолингдан хабар олай дедим.

– Йўқоолл! – Хайринисо қўлга тушгудай бирор нарса
кидириб тимирскилана бошлади.

– Қизингни гимнастикачиликка берибсан деб эшит-
дим. – Махсумнинг ҳам овози қалтираб чиқди.

– Сенинг нима ишинг бор? – Аёл дарвоза томон яқин-
лаша бошлади.

– Ҳар ҳолда...
– Гапирма, иблис. Йўқол бу ердан!
– Қўрқма, кетаман. Сирингни оламга ёйсам, нима қиласан?!

– Сени ўлдираман, аблах. – Аёл турган жойида гир айланиб, махсумга ҳамла қилиш пайида у-бу нарса излай бошлади.

– Егани нони йўғу, итининг отини маржон қўйибди, деган мақолни эшитганмисан. Ана шу мақол сен ҳақингда. Гимнастикада нима бор, қисиб ўтирмайсанми, кўрпангга қараб оёқ узатмайсанми?

Махсумнинг масхаромуз гапи жон-жонидан ўтиб кетган аёл ўзини тутиб турулмади. Жон ҳолатда югуриб келиб махсумнинг кўкрагидан итарди. Махсум гандираклаб кетди:

– Йўқол, ифлос! Икки кўзинг кўр бўлади сен ифлоснинг! Кет бу ердан.

Хайринисо аравадаги кўмирнинг қиррадор бир бўлагини олиб жон ҳолатда махсумнинг юзига туширди. Махсум қалқиб кетди, сўнг лаҳзада гурсуллаб қулади. Ихраб юборди, ўтакаси ёрилиб эмаклай бошлади, бир амаллаб ўрнидан турди-да, жуфтакни ростлаб қолди. Хайринисо эшик кесақисига суянган кўйи уввос тортиб йиғлаб юборди. Сўнг юзини кунботарга, қиблага буриб икки кўлини дуога очди:

– Илоё, икки кўзинг кўр бўлсин! Кўзинг оқиб тушмаса, розимасман!

Аёл титроқ кафтлари билан юзига фотиҳа тортди.

Махсумнинг иккинчи аёлдан шу тахлитда қарғиш эшитиши эди.

* * *

...Мотоциклнинг гуруллаши тиниб, боланинг чинқироқ овози ўчгунга қадар Рўзи махсум кўзларини қисиб,

тол новдасига орка бериб ўтирди. Окиб ўтаётган сой сувининг шалдираши ҳам кўнглига сокинлик бахш этолмади. Ўтмишда бўлиб ўтган воқеалар хотира азобига айланиб кўксининг бир бурчида қотиб қолган армон дарди юрагини баттар сиқа бошлади, қовоғи оғирлашиб, кўз олди қоронғулашди.

– Ҳамма Тўлқин танкникига тўйга а-а, тўйгаа-а-а. Тўйга-а-а-аёв!!

Боланинг олислардан эшитилаётган чийилдоқ овози юрагини тилка-пора қила бошлади. Махсум тол танасига суяниб ўрнидан турмоқчи, юмук кўзларини очмоқчи бўлди, зил-замбил киприклар оғирлик қилди, махсум кўзларини очди, лекин борлиқ зимистон эди, у ҳеч нарсани кўрмасди. У йўлак бўйлаб урина-сурина даҳлизгача келди. Назарида, туш кўраётгандай, бироздан сўнг уйғониб, ёруғ оламни кўрадигандай эди. Айвон деразасидаги радио ҳамюртимиз Ёдгорой Тўлқин қизининг бадий гимнастика бўйича жаҳон чемпиони бўлганлиги ҳақидаги хушхабарни, айти дамба Тошкент аэропортида жаҳон чемпионини тантанали кутиб олиш маросими бўлиб ўтаётгани, эртага спортимиз маликаси ўз ота юртига йўл олиши ҳақидаги хабарни тарқатди. Махсумнинг баданидан совуқ тер чиқиб кетди. Бир силтаниб зимистонлик чоҳига, даҳлиз ёнига гупиллаб йиқилди. Унинг хира, нурсиз кўзларида алам ва кўрқув қотиб қолганди. Изтироб кўланкаси из ташлаган жонсиз ва қонсиз юзига очилиб қолган жағи аянчли тус берарди. Адирлик тарафдан тўйга чорловчи боланинг овози элас-элас эшитилар, Вахшивор тоғлари томондан эсган эпкинлар унинг овозини олис-олисларга олиб кетарди.

...Тўйхонада ўйин-кулги авжига чиққан паллада махсумнинг қўшниси Норбой қизил совуқ хабар олиб келди:

– Махсум омонатини топширибди, биродарлар! Ҳовлисида йиқилиб жон берибди.

Тўйхонани ғам кўланкаси кезиб ўтгандай бўлди.

– Тўй билан аза ёнма-ён деб шуни айтадилар-да. – Амир оқсоқол юзига фотиҳа тортиди.

Махсумнинг укаси Сойибқул овозини баралла қўйиб оғамлаб йиғлаб, тўйхонадан чиқиб Рўзи махсумнинг уйига қараб югургилаб кетди. Қишлоқ одамлари бир-бирига хеш-ақроба, қавми-қариндош, чатишиб кетган. Бундай пайтда марҳумнинг иззати ҳаққи ўйин-кулги элга унча хуш келмайди. Одамлар тўғри махсумникига йўл олишди. Тўйхонадан чиқишгач, Амир оқсоқол қишлоқ аҳлига амр этди:

– Халойиқ, Ёдгорой қизимизни шу хонадоннинг яқинлари, қавми-қариндошлари эртага эрталаб кутиб олишади. Асосий тўйни махсумнинг еттисини ўтказиб қиламиз. Тўйга азани аралаштирмаганимиз маъқул. Нима дейсизлар?

– Тўғри, оқсоқол! Гапингиз тўғри! – маъқуллашди ҳамқишлоқлар. Одамларнинг юзида ачиниш, ўлим кўпчиликини бирлаштирган пайтда пайдо бўладиган тундлик зоҳир эди. Бу дунёдан ёлғизлик юкидан қадди дол бўлиб кетган сўққабош махсумнинг кемтик тақдири ҳар кимнинг ҳаёлида ўзига хос тарзда талқин этилаётган бўлса не ажаб? Лекин унда ачиниш ҳисси бор эди, десак тўғри бўлар. Хуллас, махсумга, марҳумга ҳамма ачинаётган эди. Бу хабарни эшитиши ҳамона биргина Хайринисонинг шодлиги ичига сиғмади, кўнгли равшан тортиб, елкасидаги зил-замбил тош гумбурлаб қулагандай бўлди. Хонадонида тўйга тай-ёргарлик кўрилаётган маҳалда оёқ остидан лоп этиб азанинг чиқиб қолиши Хайринисо учун тўй устига тўй бўлди. Чунки аёл тақдирини чилпарчин қилиб ташлаши мумкин бўлган кулфат шамолининг йўли тўсилган эди. У ҳаётида илк бор қазои барҳақдан мамнун бўлди.

Махсумнинг жасадини намозгардан олдин тупрокка қўйдилар.

Эртасига Мўмин қишлоқда тўй бўлмаса ҳам тантана давом этди. Пешин пайти яп-янги, қоп-қора маҳобатли машиналар қатори Хайринисонинг кўримсиз кулбаси ёнида тўхтади. Аҳли Мўмин бу дову-доскага эсанкираб пешвоз чиқди. Вилоятнинг улкан раҳбарлари кузатувида келган Ёдгорой олдинги машинанинг орқа эшигидан тушди-да, шашқатор кўз ёшлари юзини ювиб, эс-хуши кирди-чиқди бўлиб турган Хайринисонинг кучоғига отилди. Жиккаккина, навнихол, озғин, қорачадан келган кулча юз, истараси иссиқ қизнинг довуруғи дунёга дoston бўлганига ишониб-ишонмай қараб турган ҳамқишлоқларнинг ҳам кўзларида ёш ғилтиллади. Катталар олдида парвона бўлиб кўл қовуштириб турган туман газетасининг учар мухбири Тўра Қора ён чўнтагидан дафтарча олиб нималарнидир ёза бошлади:

– Раҳматли Тўлқин танкнинг куёши энди порлади. Афсус, бу куёшни у кўролмай кетди, – деди мухбир бошини сарак-сарак қилиб чийиллоқ оҳангда. Туман ҳокимининг ўринбосари Саъдулло Чориевич мухбирга еб кўйгудай бўлиб қаради, сўнг ижирғаниб нимадир деб гудраниб кўйди.

Қишлоқ қишлоқ бўлгандан бери бунақа тантанани кўрмаган эди. Хайринисонинг ҳовлисида митинг бўлди. Вилоятдан келган катталардан тортиб қишлоқ оқсоқолигача Ёдгоройнинг шаънига яхши-ёруғ гаплар айтди. Хайринисо ҳам қуруқ қолмади. Матонат дейишди, она дейишди, жасорат дейишди, лекин нима десалар-да, Хайринисога нисбатан чин, ҳақ гапларни айтишди. Вилоят марказидан келган раҳбар гапираётганда туман ҳокими ўринбосари ўрта қатордаги машина салонидан иккита оппоқ гулдаста олиб келди. Раҳбар сўзини тугатиб гулдастанинг бирини Ёдгоройга, бирини Хайринисога тутди. Хайринисонинг кўзи тиниб кетди, гулдастанинг муаттар ҳидидан кўнгли сархуш бўлди.

Расмий тадбир ярим соатлар чамаси давом этди. Сўнг салобатли машиналар қатори қишлоққа қай тарзда ваҳима солиб кириб келган бўлса, яна ўша алфозда қайтиб кетди. Одамларнинг билгани шу бўлди! Ёдгорой дунёда ягона. У мамлакатнинг фахри! Хайринисо беванинг қизи, раҳматли Тўлқин танкдан қолган Ёдгорой бугун дунёга доврўф солиб турибди.

Оқшомга бориб келди-кетди камайди. Ховлида кўни-кўшни, узоқ-яқин қариндошлар қолди. Супада Хайринисонинг кўксига бош қўйган кўйи худди болалигидаги каби эркаланиб ўтирган Ёдгорой ўйга чўмган алфозда сўз қотди:

– Эна, чарчамадингизми?

– Бу нима деганинг, болам. Мен энди чарчамайман, мен энди яшайман, болам, – Хайринисо кўз ёшларини тиёлмади.

– Бўлди қил-ей, Хайри. Кўзингнинг шўрваси ҳам ҳамиша тайёр тураркан-да-а? – кўшни Шодмон хола шаддодлик билан Хайринисонинг сонидан чимчилаб ўйиб олди. Хола яна чимчилайми деб қўл чўзган эди, Хайринисо орқага сурилиб ўзини олиб қочди. Супада бир кур хотин-халажнинг кулгуси янгради. Ёдгорой пешайвон ёнига бориб, онасини имлаб чакирган бўлди.

– Энажон, хўп десангиз отажонимдан хабар олиб келсам. Ният қилган эдим, эна. Отажонимнинг қабрига гул қўйиб келаман, эна.

Ёдгоройнинг овози қалтираб чиқди.

Куёш уфққа оққан. Кўкдаги парча булутлар қирмиз тусда. Фалакдан қизғиш нурлар тўкилаётгандай. Кўкдаги булутлар парча-парча бўлиб оловга айланиб шовуллаб оқаётган дарёга кулаб тушганга ўхшайди, дарё тубида ҳам олов оқмоқда. Бир бурчига тоғ чўққиси санчилиб, осмон қонталаш бўлган ана шундай сеҳрли паллада Ёдгорой онаси ортидан эргашиб, осма кўприкдан ўтиб, қабристон остонасини ҳатлади. Олам оловтус сукунатга

чўмган. Хайринисо мазорот ичидан ўтган сўқмоқ бўйлаб эрининг қабри томон йўл олди. Она-бола қабристон ичка-рисига киришгач, рўпарада тупроғи ҳали совуб улгурмаган қабр саҳнини лойсувоқ қилаётган Сойибкулга рўпара келишди. Хайринисо титраб кетди, ортга тисланди.

– Эна, сизга нима бўлди, юрмайсизми? – деди Ёдгорой онасининг ортидан турткилаган бўлиб.

Сойибкул қабр олдида афтодаҳол қиёфада гарангсиб турган Хайринисо ҳамда унинг ортида бир қучоқ оқ гул кўтариб турган озғин, қорамағиз Ёдгоройга ҳайратланиб қаради. “Тўлқин танкнинг қабрини излашяпти, топишолмаяпти, шекилли”, деган ўйга борди.

– Эна, бу кимнинг қабри? Нега тўхтаб қолдингиз?

Хайринисо жим... Хайринисо қабр ичидан даҳшатли овозни эшитгандай бир сапчиб тушди.

– Бу махсум бобонгнинг, Рўзи махсумнинг қабри, эна кизим. Рўзи махсумни танирмидинг, кизим? – Ҳеч нарсадан беҳабар Сойибкул Хайринисони даҳшатга солган, юрагига санчилган саволлардан ҳалос этди. Аёл ўзини бироз енгил ҳис қилди.

Ёдгорой қучоғини тўлдириб турган оқ гулларнинг бир қисмини Рўзи махсумнинг совимаган қабрига қўйди. Хайринисонинг юраги увушиб кетди. Учовлон қабр ёнига чўк тушишди. Сойибкул тиловат қилди. Фотиҳага қўл очишди. Хайринисонинг қўллари зил-замбил эди. Хайринисо қўлларини кўтаролмас, қўллари билан юзига фотиҳа тортишга мажоли етмас эди. Нигоҳини юмиб тиловат қилган Сойибкул буни сезмади. Бир нуқтага тикилиб турган Ёдгорой бу ҳолни пайқамади.

– Қизим, отангнинг қабри анави жийда ўсган жойда. Ана, панжара билан ўралган қабр ёнида... Ўнг томондан айланиб ўтганларинг маъкул.

Она-бола ўт-ўлан қоплаган қабр ёнида чўкдилар. Қиз қўлидаги оппоқ гулларни қабр устига ёйиб чиқди.

Елкалари титраб пиқиллаб йиғлай бошлади. Ёдгорой ўзича нималардир деб пичирларди, нималардир деб кўнглини бўшатарди. Сўнг озгин кўлларини ёйиб, қабрни кучоклаб, уввос солиб йиғлаб юборди. Хайринисо қизининг юзига тик қарашга ботинмасди, назарида, ловуллаб ёнаётган қирмизи шафақнинг ҳарорати сиймосини жазиллатиб куйдираётгандай эди. У олов тафти урган юзларини Вахшивор тоғлари томонга бурди. Тоғ дараларида қудратли, даҳшатли шамол беркиниб, пайт пойлаб ётганга ўхшарди.

БИЗ ЖАНГДАН ҚАЙТМАДИК

Мен ҳаммасини, бор ҳақиқатни ёзишга ҳаракат қилдим,
афсуски, ҳеч нарса ёзолмадим.

Муаллиф

I

Кун бўйи осмоннинг зардаси босилмади. Кечга бо-
риб ёмғир тагин авжига чиқди. Ҳаво совиди. Казармалар,
аскар ва зобитларнинг ошхоналари ваҳимали туюлади.
Деразалардан хира ёғдулар аранг кўзга ташланади. Қисм-
нинг саф майдони шунчалар файзсиз кўринадик, агар
зобитларнинг штаби пештоғига ўрнатилган карнайдан
ҳазин мусиқа янграмаётганда эди, борликни гўё юракни
тилкаловчи нохушлик қопларди. Йўлақлар бўйлаб ҳамда
казармалар қаршисида одам бўйи қад кўтариб қолган
арча, терак, чинорга боқиб ўйга толасан. Инсон ҳамиша
ўзига тирикликдан таскин излайди, яшашни яхши кўради.
У гарчанд уруш комида қолган бўлса-да, эртага ҳаёти нима
билан тугашини сезмаса-да, яшашнинг ҳеч ким кашф қил-
маган қонунлари измидан чиқолмайди. Дарахт экади ёки
манови совуқ биноларни (ҳеч қанақа эҳтиёж бўлмаса ҳам)
бўяб чиқади, йўлақларга тош ётқизади, казармалар олди-
га оёқ буюмларини тозалаш учун махсус қурилма ясайди, бу
ҳам етмагандай ҳар бир эшик қаршисида чекиш хонала-
рини қуриб ташлайди. Хуллас, ўзини чалғитади.

Эртага бу қисмнинг аскарлари жангга чиқади. Уйларни
ёндиради, сувларни заҳарлайди, боғларни ёкиб юборади,
одамларни ўлдиради, ўлади, неки бор қирилади. Булар кир-

ган боғларда мангу кузак фасли бошланади. Умуман, уруш чоғи қилинган ҳар қандай «савоб» иш иккиюзламачилик каби ифлос бир тушунчадан ҳам шармандалироқдир.

Урушда юрганлар ўзини яшашга ҳақли эканликлари-ни одам ўлдирибгина исботлайдилар. У дарахт экадами, мусиқа тинглайдими, нима бўлса ҳам, ўзидан ташқари-да, овуниш учун бажаради. Аскар тириклигига ишони-ши учун кўзлари дунёни кўриб турса бас. Манови казар-малар, атрофи тоғлар билан ўралган қисм худуди, кун чиқиш томондан Кобул шаҳрининг бадингга уриб кетган совуқ кўриниши, кийим бошлари бир хил, ўй-хаёллари сеникидан деярли фарқ қилмайдиган тирик ўлик тақдир-дошларинг, бемаъни кечаётган кунлар – ҳамма-ҳаммаси, ҳуллас, бир умр эсдан чиқмайдиган дунёдир.

Мен бошимга бу ўйлар қаердан илакишиб қолганига ҳайрон эдим. Қисмни тош қоплаган йўлақлар бўйлаб, ай-ланиб чиқдим. Кийимларим нам бўлиб кетди. Агар ҳаво оғирлашгудай бўлса, айниқса, ёмғир ёкқан маҳали роса сиқиламан. Шунинг учун ҳам казармага қайтишни хоҳла-мадим. Пахталик ёқасини кўтариб, то артиллериячилар казармасигача бордим. Казармани айланиб, қисм шта-би ёнидан ўтаётганимда, ичкаридан чиққан прапоршчик сигарет сўради. Ўзим ҳам битта «Донское»ни тутатдим. Прапоршчик об-ҳаводан нолиди. Агар жангга чиқмасак, қисмда ёрилиб ўламан, деди у. Мен ундан неча йилдан бери бу ердалигини сўрадим. Инқилоб бошланган кезла-ри Баграмга келганман, кейин уч йил Жалолобод, икки йил Гордез, икки йил Кундузда бўлдим. Тўрт йилдирки, Кобулдаман, деди. Прапоршчикнинг иккита Қизил Юл-дузи бор экан. Гап оҳангидан унинг уришавериб, кўзи қо-тиб кетганга ўхшарди.

Мен сездим. Прапоршчик ёмғирнинг эзворганидан эмас, қисмга навбатчи бўлганлиги учун нолиётганди. Бу-нақа юмушларни жанг кўрганлар ўзига эп кўрмас, уруш-

га энди келганларнинг иши деб билишарди. Прапорщик яна иккита сигарет қолдиришимни илтимос қилди. Мен казармага яқинлашганимда, эшик олдидаги ротага яқинда келган навбатчи аскар бор овоз билан қичқирди.

— Тўхта! Пароль икки!

Менинг кулгим қистади. Чинданам янги келган аскарлар ғалати бўлади. Ҳар бир ишни қойилмақом қилиб бажаришни, қахрамонлик қилишни яхши кўришади. Йўқса, қисм ичкарисиди душманга пишириб қўйибдими, бунча эҳтиёткор бўлишмаса?! Агар бунинг ўрнида «кекса»лардан бири бўлганида парвойига ҳам келмасди. Ўргулдим сендай хушёр аскардан.

Мен унга эътибор бермай, яқинлашавардим. Аскар яна қичқирди:

— Тўхта! Пароль икки!

Менинг ғашим келди. Бироқ бу касофат айтганини қилмасам, отиб қўйиши ҳам ҳеч гап эмасди. Пароль бу кеча олти эди. Мен ҳозир тўрт деб жавоб беришим керак. Чунки, навбатчи қайси сонни айтиб тўхтатса, ўша сон билан мен айтган сон йиғиндиси паролга тенг бўлиши шарт эди. Мен тўхтаб турдим. Аскар тагин қичқирди. Казармадан рота командири чиқиб келди. Мен энди паролни навбатчига эшиттириб, бақирдим.

— Пароль тўрт! Ўзингникиман.

Мен командирга ҳарбийчасига салом бериб, ичкарига кирмоқчи эдим, у тўхтатди.

— Қаерда юрибсан?

— Биринчи ротадайдим, ўртоқ катта лейтенант.

— Нега?

— Баъзан хатлар адашиб кетаяптийкан. Менга хат бормикан, деб борувдим.

— Санқиманглар, бунақа. Бир соатдан кейин пашша ҳам учмасин. Ухланглар.

— Хўп бўлади, ўртоқ командир!

Рота командири офицерлар модули томонга кетди. Казарма ичи талатўп бўлиб ётарди. Киришим ҳамон пайтаваларнинг сассик хиди димоғимга урилди. Ҳеч ким ухламаганди. Қий-чув, тўс-тўполон. Биров каравот устида ўтирволиб хат ёзаяпти, кимлардир этигини тозалаяпти, бошқалар гимнастёркасига оқ ёқа тикаяпти, бировлар курашга тушмоқда, баъзилар гуруҳ-гуруҳ бўлиб бурчак-бурчакда овқатланишмоқда, ташқари чиқишга ҳафсаласи йўқлар казармада чекишмоқда. Кимдир гитара чертиб, кўшиқ айтаяпти. Ҳамма нарсa телба-тескарисига давом этаётганди.

Умуман, урушда ҳеч нима бир маромда, ўз йўлида кетмайди.

Мен ечиниб, жойимга чўзилдим. Уст-бошимни тезроқ куритиш учун пар кувурга осдим. Толикқан эдим, казармадаги бақир-чақирларга ҳам эътибор бермай, ўраниб ётдим. Тўшак танамга ором бағишлаётганди. Ичим илиди. Шу тобда ҳеч ким тинчимни бузишини истамасдим. Бироқ бир дақиқа ҳам вақт ўтмай кимдир туртди. Ўзимни ухлаганга солиб ётавердим. У яна турткилади. Оғриниб, тўшакдан бошимни чиқардим. Тепамда механигим Ринат турарди.

– Нима дейсан? – дедим.

– Тур, ташқарига чиқамиз.

– Ўзим ҳозир келдим. Уст-бошим ивиб кетди.

– Бир иш бор. Хўп де.

– Ана, Мўмин билан боравер.

– Э, у овсарроқ-да. Тур энди.

– Айтдим-ку, мазам йўқ. Қара, кийимларим ҳам ивиб кетди. Қўй, нима қилсанг ҳам ўзинг қил. Бормайман.

Шундай деб, ағдарилиб ётдим. Устимга тўшакни тортиб тагин бекиниб олдим.

Ринат яқин дўстим эди. Биз у билан энг оғир чоғларда бирга – битта машинада жанг қилгандик. Тагин қанча-

лаб кўргиликларни бошимиздан кечиришимиз иккимизга ҳам ноаён бўлса-да, бизнинг ҳаётимиз маълум маънода бир-биримизнинг қўлимизда эди. Негаки, моҳир механиккина ўт ичидан, ўлим чангалидан машинани бешикаст олиб чиқа оларди. Ринат ҳам мени ўзича яхши оператор, керакли аскар сифатида ҳурмат қиларди.

Йўқ, аслида гап бизнинг битта машинанинг оператори ёки механиги эканлигимизда эмасди, биз бир-биримизни энг даҳшатли пайтларда сўзсиз тушуна олардик. Мен уни ҳамиша оғир жангдан сўнг бағримга босгим келар, бироқ нимадир бунга ҳалал берарди. Иккимиз ҳам бир-биримизга термулиб, босиб-босиб чекардик. Мен дўстимга ўзимни довюрак қилиб кўрсатгим келарди, айти пайтда унда ҳам шу туйғулар кечаётганига шубҳа қилмасдим. Биз Ринат билан кутилмаганда мангуга ажралиб қолиши мумкин бўлган минг йиллик қадрдон эдик. Умрининг барча йилларини яшаб бўлган, кексайиб қолган чоллардай ўтаётган кунларга шукроналар айтардик.

Биз анча олдин, ҳеч нарсани кўрмай, кўп нарсани билиб олгандик. Инсон қартайиб қолиши учун жуда кўп йиллар яшаши шарт эмаслигини, аллақачон, илк жанглардаёқ ҳис қилгандик. Тез-тез ўлимни ўйлайдиган одамлар ўзларини нечоғлик бепарво, иродали тутмасинлар, барибир ичларидан тўкилиб бўлишади. Ботинан ваҳм ўтида қоврилаётган одамлар зоҳиран савдойи кўринади, буни бепарволикка йўймаслик учун эса ўша одамларнинг орасида бўлиш, уларнинг бошида ўйнаётган чархи-дун қилмишларидан бир чимдим татиб кўриш кифоя эди. Ротада аскарларнинг деярли ҳаммаси нима қилишини билмай, савдойи бўлиб қолишган, улар инсон руҳиятини чилпарчин қиладиган қора кунлар ҳукмини тортиш жазосига мубтало эдилар. Уларнинг ичларини ваҳима таталарди, ҳар лаҳза-

да ўлиш, ўққа учиш, минада портлаш, лаънати урушда содир этилиши муқаррар ҳар қандай мусибатни кутиб яшардилар.

Менинг назаримда, бу ерга жўнатилганларнинг фақат сувратлари қолган, сийратлари тўкилиб бўлганди. Дунёда одам боласидай ёвуз махлуқ йўқ, у ҳамма ишни қойил-мақом қилиб бажаради, яна одам боласидай ожиз махлуқ йўқ, ўз юрагининг азобларидан, ботиний оғриқлари, кўнглини қоплаган хижилликлардан қочиб қутилолмайди. Ҳар нарсани, ҳатто бир-бирини қиришни-да машқини олган инсон, барибир ўз кўнглидан, юрагидан мағлуб бўлади. Ичкариси бут одамгина ҳеч қандай кўргуликка ўзини олдирмайди.

Урушнинг даҳшати ҳам шундаки, унда қатнашганларнинг барчаси мажруҳ ҳолга тушадилар, ботиний туйғулар ўрнини қуйиб, кулга айланган қарахтликнинг бир ҳовуч кули эгаллайди. Одам билан қурол орасида битта қўндоғ ва тепкичалик масофа бўлади.

Мен урушнинг ҳавосига кўника бошлаганим сайин, атрофимдагиларни, барча аскарару зобитларни ҳаётдан тамоман узилиб қолгандай ҳис қилаётгандим. Гўё бизни аллақандай ёвуз қўл улкан жиноятларимиз эвазига жазолаш учун шу ерларга, ажал қаршисига улоқтириб ташлагандай эди. Биз бу ерларда туйғуларимизни йўқотаётгандик.

Мен агар инсон қўлига қурол ушласа, худди ҳайвонлар каби бири-бирини ғажишдай мунофиқликдан ҳам ҳазар қилмаслигини тушуниб етдим. Ҳайвоннинг инсонга айлануви ҳақида бир нарса деёлмайман-у, бироқ инсонларнинг ҳайвоний ёвузликдан ҳам баттарроқ хислатни қандай қилиб яшириб юришларига ақлим бовар қилмай қолди. Инсон қурол ушласа, ёвузлик тан беради. Аммо ҳар қандай юраги тоза, маънан соғлом кишиларнинг ҳам ҳаётини уруш яксон қилиб ташлайди.

Ринат тагин турткилади. Каравотга беҳол ўтирдим. У бошимда тик турган кўйи, елкамга кўлини ташлади. Карма олақуон – октойлоқ бўлиб кетганди. Бакир-чакир авжга минган, ҳар ким ўз билгани билан овора.

Ринат қаршимдаги каравотга чўкди. Ўзига оро берган кўринади, кийими дазмолланган, телпаги сиёҳ рангда, қайиши тўқаси ҳамда телпагига ўрнатилган юлдузча ялтирайди, этигиниям боплаб бўяпти, кўзни олади, бунинг устига кўнжини гармон шаклига келтирибди.

Унинг ясаниб олгани ансамни қотирди. Бу ҳам етмагандай, ён чўнтагидан Америка сигаретасини олиб, лабининг бурчагига қистирди.

– Нима гап, жуда ясаниб қолибсан?

– Битта идея бор.

– Менсиз бажарилар идеянг?

– Энди, сенам беҳабар қолмагин, девдим.

– Ошна, мен ётайин, чарчадим.

– Бўпти, бироз эшит. Сен шу, яхши боласан-ку, лекин одамни тушунмайсан. Бироз сабр қил.

– Тезроқ гапир. айтмоқчи, машинани беркитганмидик. Агар рота техниги паркка боргудай бўлса, дабдала қилади-я.

– Машинани кўйиб тур. Ҳа, беркитганман, эшикларга ип тортиб, пломба ҳам босдим. Техник тугул командир полкнинг паркни текширсаям ҳеч қандай айб тополмайди.

Ринат этигини ҳам ечмай, каравотга ёнбошлаб, чўзилди. Телпагини бошига кўндириб, олифталик билан яримлаган сигаретни зўр бериб торта бошлади.

– Ринат, майли, сенинг бемаъни гапингга ишониб, ўрнимдан турибман-а?! Э-э-э.

– Ҳой, шошма, – у шифтга қарата тутун пуркади, – ҳозир бир жойга борамиз. Кийин.

– Эсинг жойидами. Ташқари ёмғир. Бунинг устига, ҳамма казармалар эшигига «чижик»ларни навбатчи қилиб қўйишибди. Отиб ташлашади.

– Занғарлар-ей. Жудаям ҳовлиқма-да шу янги келганлар. Қўрқканидан қалтираб-салтираб, икки соатни зўрға ўтказишади. Буларга ишониб бўлмайди, тўғри айтасан. Лекин биз барибир боришимиз керак. Бу зарур, ҳўп де!

– Аввал қаергалигини айт-да, одамга ўхшаб.

– Модулга, билдингми. Бормасак бўлмайди.

– Нима? Модулда нима қиламиз?

– Иш бор. Шивирини чиқармайсан, сени шерикликка олиб бораман.

– Сигаретингдан бер.

Мен Ринат нимага шама қилаётганини тушундим. Бироқ бунга сираям ишонишнинг иложи йўқ эди. Бу иш менинг тасаввуримга сиғмасди. Ринат аёллар модулини назарда тутаётганди. Бизнинг қисмда аёллар ҳам хизмат қилишарди. Улар қисм ичкарасидаги юмушларни бажаришарди. Кирхона, ошхона, қисм штабининг молиявий бўлими, магазин, иссиқлик юборадиган станция, кўплари табобат хонаси, кутубхонада ишлашарди.

Бироқ уларнинг юмушини деярли аскарлар бажарарди. Хуллас, қисмда аёллар етарлича эди. Рота нонуштага саф тортган кезлари, казарма олдидан кўзни куйдириб, сурув-сурув бўлиб аёллар ҳам ўтиб қолишарди.

Жангда юрган аскар учун ҳар қандай аёл бир ҳовуч нурдай кўринади. Бизнинг казарма билан аёллар модули ораси 10 қадамча келарди. Чекиш жойида сигарет тутатиб, биз аёлларнинг кириб-чиқишларини томоша қилиб ўтирардик. Уларнинг исмини ҳам билардик. Ҳатто неча ойдан кейин кетишларигача маълумот тўплаб қўярдик. Ишлаш учун келган аёлларнинг нима сабабдан бу ерларда сарсон бўлиб юрганини мен тушунмасдим. Жонларини хавф-хатарга тикиб, пул учун урушга келиш-

лари шартми? Тўғри, улар жангга чиқишмайди, бироқ қисмда ҳам ўлим нафаси сезилади. Урушга чиққан маҳаллар ўнлаб аскарларнинг ўлиги, бесанок ярадорлар келтирилади. Тоғлардан гоҳ-гоҳида қисм ҳудудига қарата ракеталардан ўққа тутишади. Барибир жангларда аскарлари жон олиб, жон берувчи, 40-армиянинг энг илғор қисмида хотинларнинг юриши жудаям ғаройиб эди. Улар бу ерда ўз юмушларини бажармасалар-да, зобитларнинг кўнглини хушлашлари жудаям зарур эди. Аёлларнинг кўпчилиги қисмдаги зобитлар билан бемалол дон олишиб юришганини аскарлар ҳам билишарди. Айримларининг «боши очик», тўғри келгани билан савдо қиларди. Уларнинг ичида шундай гўзаллари ҳам бор эдики, уй-жойидан безиб, бу ерларда овора бўлиб юрганини кечириб бўлмасди. Кўпинча бундай аёлларни юлдузи катта, обрўли зобитлар – хўжайинлар ўзиники қилиб олишганди. Аскарлар кўпинча зобитлар ошхонаси ёки табобат хонасидан аёлларни кидиришарди.

Зобитлар ошхонасида 19 ёшли Лилия исмли қадди-қомати келишган жувон ишларди. Унинг бўйи кичкина, хипча бел, лаблари гунчадай, юзи тип-тиник, кўзлари катта-катта, тим қора эди. Шим кийиб, кофтада чиққанида, айникса, коматининг расолиги, баликдай гавдаси юракни суғуриб кетарди. У доимо қоп-қора сочларини елкасига ташлаб юрар, кўринишидан кавказ ёки осиеликларга ўхшаса-да, асли россиялик эди.

Лилия чиройли оёқларини кўз-кўз қилиш учун бўлса керак, атайлаб калта юбка кияр, таранг, вужудни кўзғатувчи сонларидан кўз узиб бўлмасди. Унинг орқасидан аскарлар қичқириб қолар, у эса парвойига ҳам келтирмасди. Лилия тарсиллаб пишган олмага ўхшарди. Ҳамма бир тишласам, дерди. Бироқ бу боғда тишланмаган, курт емаган олмаларнинг бўлиши мумкин эмасди. Шундай гўзал, хушбичим, кўкракларида икки қуш потирлаб турган аёлни кўзларига

қон тўлган эркалар маконида ёлғиз ётишини ҳеч ким тасаввур қилолмасди. Лилия жуда гўзал, бироқ у сотиларди, кўнглини топсанг, эрирди. Зобитлар билан қисмдаги аёллар орасида кўприк қолмаган, улар тунни бирга ўтказишлари учун бир оғиз гап кифоя қиларди. Бироқ, аскарларни осмондаги ойимтиллалар назарига ҳам илмасди.

– Борасанми? Ҳа, нима бунча юрагинг орқангга тортиб кетди?

У ёққа бориш бефойдалигини кўнглим сезаётганди.

– Менга қара. Озроқ ўйлаб гапир. Борганинг билан дабдурустан ким билан гаплашасан?

– Буёғи менинг ишим. Сен тезроқ бўл. Кийин. Ҳозир Мўминнинг бушлатини олиб келаман. Шуни кий.

Ринат тўдалашиб, овқат еб ўтирганлар ёнига борди. Мўмин ўша ерда эди. Ринат унинг қулокига бир нарса деб шипшиди. Мўмин бушлатни ечаётиб, менга қараб кулиб қўйди.

Мен кийиниб бўлгач, этигимни мойладим. Ринат тумбасидан бир литрлик «Столичный» ароғини олиб, қўйнига урди. Бушлати чўнтаги ҳам тўппайиб турарди. Икковимиз бир-биримизга тикилиб қолдик.

– Менга очиғини айт, шу ишинг жиддийми?

– Гаплашиб қўйдим. Нима бунча ҳовлиқасан. Ҳозир борганда кўрасан. Озроқ отиб оласанми?

– Бер-чи.

– Ана Мўминлар ичишаяпти. Труцюк Кобулдан олиб келибди. Иккита экан, биттасини олиб қўйдим.

Даврадагиларнинг ҳаммаси бир ярим йил хизмат қилиб қўйган, сафдошларим Афғонистонга мен билан бирга келган йигитлар эди. Мўмин кружкани тўлдириб, «Столичный» қуйди. Илжайиб узатаркан, деди:

– Омадларингни берсин. Ишқилиб, эртага полкда шармандаларинг чиқиб, гаупвахтага тушмасанглар бўлгани. Қани ол, дўстим.

– Нима бўлсаям, пешонадан. Одам барибир эртага нима бўлишини билмайди. Жонга тегди. Ҳа.

– Ич. э, онасини эмсин. Нима улар фариштамиди.

Мен кружканинг охиригача симирам. “Столичный” томоғимни куйдириб ўтди, айна дам ичимга ёқимли илиқлик инди.

Ринат эшик олдидаги навбатчи аскарга биз кеч қайтишимизни, агар зобитлардан бирортаси ротани текшириб қолса, ҳамма дам олаётгани, казармадан ҳеч ким чиқиб кетмаганини айтишни уқтираётганди. Миям равшан тортиб, кайфиятим енгиллашди. Ринатга «кетдик», ишорасини қилиб, бош силкидим.

– Фрейштэн! – деди Ринат немисчалаб навбатчи аскарнинг бронжилетига уриб.

Аскар орқага тисланиб кетди. Автомати тақирлаб, эшикка тегди. Кўксига осилган «каскаси» бир томонга оғди.

– Фрейштэн! – деди «чижикча» ҳам.

Менинг кулгим қистади. Ўзимни енгил ҳис қилаётгандим. Шиғалаб ёқаётган ёмғир ҳам ёқимли, кеча сирлидай туюлди. Биз казарма бўйлаб, тор йўлдан борарканмиз, рўпарадаги аёллар модулининг эшиги очик, узун йўлакнинг чироқи ўчмаган, ўз хоналаридан кириб чиқиб турган аёллар кўринарди. Модулга яқинлашгач, Ринатни тўхтатдим.

– Менга қара! Кимнинг олдига борамиз. Фойдаси борми?

– Лилиянинг.

– А-а! Алдаяпсан. Аҳмоқ қилма одамни?

– Энди ов бароридан келсин деб, худойла. Кеча зобитлар ошхонасида гаплашдим. Панасоник магнитофонини тортиқ қилдим. Мана, кеча Юра уч минг Афғонига япон рўмоли ҳам олиб келди, – у чўнтагини кўрсатди.

Мен ишонқирамай туриб қолдим. Унинг магнитофони бор эди, бир эмас, икки-учта япон рўмолига ҳам

пули етарди. Афғонда аскар учун пул қаҳат эмас. Қисм Кобулда яқин жойлашган. Дўконлар тикилиб ётибди. Ҳатто қисм шимолидаги яқин қишлоқдан бачаларнинг ўзлари ҳам у бу нарса олиб, алюмин қошиқми ёки чойнакми, консерваларгами алмаштириб кетарди. Бу ерда одамлар савдо-сотик деса ўзларини шунчалик томдан ташлашардики, аскарларнинг эски-туски кийим-бошлари, этик-пайтавасигача талаб кетардилар. Етти-саккиз ёшли болалар ҳам немис сақичи, чарс, япон соатларини сотишарди. Улар ҳатто хабармушаклар, гранаталарни ҳам сотиб олмоқчи бўлишарди. Техникаларга нокерак темир-терсақлар, албатта, бачаларга асқотарди. Афғонда пул топишнинг ҳеч қандай қийин томони йўқ эди. Аммо, оддий аскарнинг қисмдаги кўзга яқин аёллардан бири билан, гарчанд бу ерга уларнинг ўзлари деярли шу нарсани истаб келган бўлсалар ҳам, тил топишиши мўъжиза бўлибгина қолмай, жамики қисм жангчиларининг орзуси эди.

– Сен унчалик маст эмассан-ку!.. Эсингни йиғ, Ринат. Ҳаммаси расво бўлиши мумкин.

Ринат сигарет олиб, тутатди. Нам ҳавода унинг учқуни милтиллаб кўринарди. Ёмғир бир меъёрда саваларди. Биз ивий бошлагандик. Полкнинг атрофидаги танкчилар постларидан аҳён-аҳёнда, галма-гал кўкка яшил мушаклар отиларди. Бу – постдагиларнинг бир-бири билан сўзлашиши, яъни полк атрофида осойишталик ҳокимлигидан далолат эди. Биз Ринат билан модул томонга сўзсиз қараб турардик. Орадан уч-тўрт дақиқа ўтгач, Ринат:

– Кетдик, – деди.

Мен эргашдим. Юрагим ҳапкирар, ичимда худди жанг олдидагидай, бироқ анча лаззатли ваҳм ўрмаларди. «Аёл учун ўлмоқ – қаҳрамонлик»дир, деган гап миямни тиглаб ўтди. Қаерда ўкиганман, кимдан эшитувдим эслай олмадим.

– Қўрқаяпсан-а? – дедим Ринатга модулга беш-олти кадам қолгач.

– Ёнида бирор офицер бўлмаса гўргайди.

– Эҳ, сенга ўзи айтганмиди, кел, деб? Бопланмасак, бўлди.

– Э, чўрт сней! Юравер.

Шу пайт эшик қанотига ёмғирдан пана бўлиб турган, шекилли, навбатчи аскар шанғиллаб қолди.

– Тўхта! Пароль! Беш!

– Пароль уч! – деб жавоб берди Ринат.

Мен аёллар модулида пароль саккиз эканини билдим. Ринат бунга ҳам суриштириб аниқлаган эди.

Биз йўлакка кирганимизда қоврилган чўчка гўшти, қайнатма шўрва каби турли-туман овқатларнинг ҳиди димоғни китикларди. Мен шу пайтгача аёллар модулига кирмовдим. Менга йўлак файзли бўлиб кўринди. Ҳамма ёқ топ-тоза. Аёллар яшаётгани шундоқ сезилиб турарди. Ўрта йўлак, иккала томондаги эшикларга рақамлар осилган эди. Худди меҳмонхона шаклида қурилган, бундай қараганда киз-жувонлар таҳсил кўрадиган бирор билим юртининг ётоғхонасига ҳам ўхшаб кетарди. Ринат олдинлаб юрди. Мен эргашавердим. Оёқларим негадир қалтирай бошлади. Ҳаяжонланганимдан бўғзимга нимадир тикилиб қолгандай бўлди. Ринат ўнг томондаги саккизинчи эшик қаршисида тўхтади, шу дегандай бош чайқади, унинг юзидан саросима сезилиб турарди. Мен «Столичный»дан тагин бир кружка ичиб олмаганимга ўқиндим, ҳар ҳолда сал-пал тетиклашардим. Нима бўлса, бўлди энди. Қайтиш йўқ.

Ринат эшикни тақиллатди. Хиёл ўтмай ичкаридан илгак кўтарилиб, кулф шарақлади. Ярим қия очилган эшикдан аёл кишининг боши кўринди. Кўзлари пирпираб турарди. Мен ўзимни кўярга жой тополмай қолдим, жуда ноқулай ҳолат пайдо бўлганди. Лилия кулимсираб, йўлакка чикди.

У эгнига юпқа, тугмасиз халат ташлаб олган, сонлари қорнигача очилиб турарди. Сочларини тўзгитган, юзлари тип-тиниқ, лабидан ним табассум ёғиларди. Оппоқ кўкраклари қия ёқасидан кўриниб турарди. Дунёнинг жамики мусибатлари, кир-чирлари, қирғинбарот жанглари кўравериб, тошга айланиб улгурмаган кўзлардаги эхтиросни пайқаган жувон бизни ҳам кутилмаган ғайритабийлик билан қарши олди.

– О, менинг меҳмонларим! Рома, ниҳоят келдингми? Очиги, сени бугун келмасанг керак девдим, – Лилия эшикни очиб, бизни ичкарига бошлади.

– Нега энди, бораман девдим-ку! Сўзсиз, – Ринат ўзини кўлга олди. «Ўзингни бос, дердим мен хаёлан, – ўзингни бос, ҳаммаси жойида бўлади».

Биз ичкарига кирдик. Лилия столни дид билан беазаган эди. Хона деворларида турли-туман машҳур эркакларнинг, шир яланғоч сулувларнинг сувратлари осилган эди. Дераза тарафда икки тасмали япон магнитофони жойлаштирилган. Бурчакда беш-олти жомадон тахланган эди. Столда Югославия мураббо ва ширинликлари, турли хил чет эл конфетлари, куюқ сут, қовурилган балиқ, колбаса, Америка сигаретаси ва ялтироқ қимматбаҳо қадаҳлар турарди. Хонанинг бир бурчини устига кимхоб тортилган икки кишилиқ диван эгаллаганди. Бу ердаги нарсалар Лилиянинг ўзи каби гўзал эди.

Лилия биз билан очилиб-сочилиб гаплашди. Гўёки биз урушда эмасмиз-у, шаҳар айланиб, ўн йиллик таниш жувоннинг уйига тушиб қолгандай эдик. У бизнинг нима сабабдан хузурига келганимизни пайқамаслиги мумкин эмасди.

– Ҳозир, бир секундга йигитлар. Сизлар бемалол ўтираверинглар, – у чойнак олиб йўлакка чой қуйгани чиқди. Мен Ринатга эпласак бўларкан, дедим. Ринат, ўзингни эркин тутиб, ҳазил-хузул қилавер, деди. Лилия қайтгунча

Ринат столга «Столичный»ни тиккайтириб қўйди. Илгакдаги осилган бушлати чўнтагидан япон рўмолини олиб, гимнастёркаси қўйнига солди.

Лилия столдаги «Литр»ликни кўриб, қувониб кетди. Ўша аснода Ринат қўйнидаги совғани чиқариб, жувонга узатди. Лилия ўрнидан дик туриб, Ринатнинг манглайдан ўпиб олди.

– Раҳмат, Рома!

Менинг кўз ўнгимда изоҳлаш мумкин бўлмаган воқеа содир бўлаётганди. Лилия бир зумда ўз инон-ихтиёрини Ринатга топширишга шай эди. У менинг бу ердалигимга ҳам эътибор бермасди. Мен столдан сигарет олиб, тутатдим. Лилия Ринатнинг ёнига бориб ўтирди.

– Йигитлар! Мановини очмайсизларми?

Ринат қадахларни тўлатиб қўйди. Лилия ҳозир ўзини нечоғли енгил тутаетган бўлса-да, кўзларининг тубида яширин сир зоҳир эди, у беҳад чиройли, истараси куйдириб кул килажак даражада иссиқ эди. Қадахлар қўлга олингач, Лилия мезбон сифатида бизни хуш кўриб, қадах сўз айтди. Бараварига тасдиқладик.

Биз урушда юрганимизни унутишга ҳаракат қилардик. Қаршимиздаги манови сулув аёл, байрамона дастурхон, куй, қўшиқ мени элитаётганди. Борган сайин кайфиятим кўтарилар, негадир шўхлик қилгим келар, ҳазил-хузул гапларимдан Лилия чайқалиб кулар, кўкси ҳар силтанган сайин юрагим ўйнарди. Муҳими, Лилия бизга паст назар билан қарамаётганди, апоқ-чапоқ қувнашиб ўтирардик.

Шиша охирлайвергач, Лилия хона чироқини ўчириб, тунги чироқни ёкиб қўйди. Ташқаридан бирорта зобит хид билишини у сира ҳам истамаётганди. Хира ёғдуда аёлнинг кўзлари порлаб турар, оҳанрабодай ўзига чорларди.

– Қуймайсанми, Рома?!

– Хўп бўлади, маликам.

– Рома, дўстинг тортинчок экан.

– Нега энди? Мен сизга маҳлиё бўлиб қараяпман. Умуман, сизни ёқтириб қолдим, – дедим.

– Ростданми? Фақат шугинами?

– Чинданам.

– Кел, сен бу томонимда ўтир. Ах, бир эзилайлик.

Мен Лилиянинг ёнбошига бориб ўтирдим. У қўллари-ни Ринат иккаламизнинг елкамизга ташлаб олди. Гоҳ Ринат, гоҳ мен томонга қараб гапира бошлади. Унинг кайфи ошаётганди. Ринат ҳам чайқалар, унинг юз-кўзларидан ўпар, гоҳо бутун гавдаси билан унга ўзини ташлар, Лилия дарҳол уни турғазиб қўярди.

Яна қадахлар тўлдирилди.

– Йигитлар! Менинг эркатойларим! Сизларнинг уйингизга, ота-онангиз қаршисига омон-эсон боришингиз учун ичайлик, – деди Лилия. Унинг овози ҳазин эшитилди. Уф тортди.

– Агар насиб этса борамиз. Ҳаёт кўрсатади. Йўқса, манови лаънати Афғонда қолиб кетамиз, – Ринат қадах-ни кўз илғамас тезликда ичиб, бўшатди. Лилия унга гак тутди. Ринат манглайига қўлини тираб, тирсагини столга қўйди. Негадир бош чайқар, ердан бош узмасди. Мен ўтиришимиз охири кўнгилхушлик билан тугамаслигини истардим. Биз Лилия икковимиз барабар қадах кўтардик. Ринат илкис бошини баландлатиб, Лилияга тикилди.

– Лилия, онасини фалон қилай Афғонини. Тушундингми? Биз хор бўлдик, Лилия. Сен бу ерда нечоғлик даҳшатли воқеалар содир бўлишини билмайсан. Фақат эшитгансан, тушундингми! Афғон ўйин эмас, билсанг. Уруш одамни ифлос қилиб ташлайди, билдингми.

– Ринат, ўзингни бос, оғайни. Фойдаси йўқ, – дедим ўзбекчалаб. Очиги, мен ҳам маст бўлгандим. Фикрим ўзимда, хаёлим жойида эди.

– Сен аралашма! Булар Афғонга нега келган ўзи? Буларни машинага босиб, жангга олиб чиқиш керак. Истаган маҳалинг қилишинг керак. – у столга бошини қўйиб олди, – кўнглим беҳузур бўлаяпти.

Лилия бизнинг гапимизни тушунмаётганди. У Ринатни диванга олишимни илтимос қилди. Ҳар ҳолда биздан ижирғанмаяпти, деб ўйладим. Мен Ринатни Лилиянинг диванига ётқиздим. У ўзбекчалаб тинмай гапирар, жангларда рўй берган, менга ҳам таниш воқеаларни сўзлар, от, тезроқ от, деб кичқирарди. Лилия унинг бошига нам латта келтириб босди. Унинг ҳаракатлари самимий эди.

– Нега тез маст бўлди? – деди у ҳайрон бўлиб.

– Билмадим. Бу ерга келишдан олдин чеккан бўлиши керак.

– А-а-а! – Лилия тушундим, дегандай бошини силкиди.

Ринат уйқуга кетди. Лилия иккимиз ёлғиз қолдик.

Тун жозибали, аллақандай фарахли эди. Биз тагин оз-оздан ичдик. Лилия тумбасидан яримлаган ароқ келтирди. Хона ичи тутунга тўлганди. Деразанинг бир қанотини очиб қўйдим. Ичкарига тоза ҳаво, ёмғир ҳиди урилди. Тасаввурим тиниқлашди. Ўзимни анча тетик ҳис қила бошладим. Лилия дунёдаги энг чиройли аёлга айланиб бораётганди. Мен унга ошкора суқланиб қарардим. У буни пайқади. Юзига кулгу инди.

– Аёлдан узоқлашиб яшаш шунчалар оғирми?– деди у.

– Шундай шекилли?

– Уруш даҳшат. Сизларни севаман. Эшитяпсанми, ҳаммангизни бағримга босиб, эркалигим келади. Сизларга ачинаман. Сизлар бугун борсизлар, эртага йўқ. Бироқ мен Ринат иккалангни тирик қолишларингни истаяпман. Очиғи, бу ерга пул ишлагани келувдим, аммо тўйиб кетдим, пушаймон еяпман. Ҳар куни ваҳима, ҳар куни ўлим. Ҳар куни бир хил ҳаёт. Биласанми, мен

аскарларнинг барини бағримга босиб, уларнинг омон-эсон қайтиши учун илтижо қилгим келади. Сизлар жангга чиққанингизда қисм ҳувиллаб қолади. Шунда кимдир ўлаётгани, кимдир жон олиб-жон бераётгани, кимдир ўқлар орасида жанг қилаётганини кўз ўнгимга келтираман. Ўзимдан жирканиб кетаман. Шу ерларга, ҳар куни бесаноқ аскарларини йўқотадиган, жанг майдонларида ажал билан тўқнашадиган қисмга келиб, пул ишлаётганимдан нафратланаман. Бироқ нима қилай, айт. Россияда ҳозир мен одамлардай яшай олмайман. Ҳеч кимим йўқ. Яқин одамим ташлаб кетган. Кўчаларда фоҳишалик қилиб ҳам кун кўролмайман. Ҳеч нарсамга етмайди. Ҳар қадамда талончилар, ўғри, безорилар, киссавурлар тикилиб ётибди. Сен ёки Ринат бу ерларда хору зорсизлар. У ёқда ресторанлар, барлар, кафеларда бойвачча тенгдошларинг маишат қилишмоқда. Зўрлашмоқда, ўлдиришмоқда. Ҳаёт ваҳшийлашиб бораёпти. Мен ўзимни оқламайман. Бироқ яшашга ҳақлиман-ку! Тонмайман. Шу пайтгача фоҳишалик қилиб яшадим. 10-синфни тугатмасимдан синф раҳбарим ўзига илакиштирди. Уйланмаганди, бирга яшадик. Тўй бўлмасдан олдин ҳомиладор бўлдим. У мени ташлаб кетди. Дадамни билмайман. Ойим 14 ёшимда машина ҳалокатидан ҳалок бўлган. Бувимнинг қўлида улғайдим. Бошимга оғир кун тушганда бувим ҳам қазо қилди. Сўнг-ра фабрикага ишга кирдим. У ерда ҳам ишим юришиб кетмади. Таниш-билишлар орттирдим. Хуллас, бир шиша виноми, бир кути сигаретми узатиб, кўнглимни овлаш пайида бўлишди. Тўйиб кетдим. Кун кўриш, яшаш учун нимадир қилиш керак-ку, ахир.

Лекин мен Афғонда гарчанд Россиядагидан юз баравар кўп ишласам ҳам, бу ерга келиб хато қилганимни пайқадим.

Биласанми, қисмдаги аёлларнинг деярли ҳаммаси кўнгилхушлик, бойлик йиғиш илинжида қилишган. Ҳар кеча

улар зобитлар кучоғида ётишади, керак бўлса, сен етти ухлаб тушингда кўрмаган буюмларни Кобулдан сотиб олишади. Урушда ҳам аёллар керак бўлади, бизни атайин юборишади, биз офицерларга керакмиз. Улар бизсиз чи-долмайдилар.

Лилия гапини йўқотаётган бўлса ҳам, ҳақиқатни айтаётганди. Мен қадахларга тагин тўлдириб қуйдим. Биз урушдан омон қайтиш учун кўтардик. У бир нуктага ғамгин тикиларди. Бошини оҳиста кўтариб, менга термулди.

– Яқинда яна жангга чиқасизлар. Бу сафаргисидаям бутун армия қатнашади. Гардез томондаги постлар куршовда экан.

– Сен қаердан биласан? Ҳали биз тайёргарлик кўраётганимиз йўқ.

– Штабдаги офицерлардан бири айтди.

– Қачон?

– Кеча. Армия штабидан топшириқ келибди. Менимча, узокқа чўзилмаса керак.

Мен қисм ичкарисидагилар ҳамма гапдан воқиф бўлишларини олдин эшитгандим. Ҳали взвод командирлари билмаган бу сир шу аёлнинг қулоқига етиб келгани ҳайратимни оширарди.

– Офицер алдаган. Ҳали-бери жанг бўлмайди, – дедим. Мен бу гапни нега айтаётганимни ўзим ҳам тушунмасдим. Очиғи, жанг бўлишини сираям истамай қолгандим.

Назаримда, аёл буни сезди:

– Сен жуда кўп урушларда қатнашгансан. Кўркмайсан-а, тўғрими?

– Биласанми, барибир беҳуда ўлиб кетиш, мақсадсиз тентираш, азият чекишнинг нима кераги бор?

– Тушунаман. Шу ерда англадим. Бу уруш ҳеч қачон Совет армиясини оқламайди.

– Лилия, биз расво бўлганмиз. Аянчлиси, шу ерда ўлиб кетсак, эртага бизни эсламайдилар. Балки номимизни қарғиш билан тилга олишади.

– Сизларни ҳеч ким қарғамайди. Фақат бу урушнинг моҳият-мақсадини чуқур таҳлил қиладилар. Э, ўйлама, жонинг омон қолса бас.

– Барибир кўзинг етмаса қийин. Ҳали олдинда нима бор, ким билади, дейсан.

– Сен биринчи батальондансан-а?

– Ҳа.

– Комбатларинг яхши одам. Қуён юрак эмас. Яхши одам. Аскарни тушунади, ақли-хуши жойида. Офицерларнинг ичида шунақа 4-5 та эркаги бор. Қолганлари унчаликмас.

– Нега?

– Майда-чуйда гапларга ўралашиб қолишган.

– Бизнинг рота командири ҳам анча довюрак, фаҳмли офицер.

– Стоногингми? Ҳа, биламан. Умуман, пиёдалардаги офицерлар ичида чин эркаклари кўп.

Мен сигарет олиб, тутатдим. Хаёлим анча чалғиганди. Назаримда, мен Лилия билан кўп йиллардан бери суҳбатлашаётгандим. У ҳам лабига сигарет қистириб, гугурт чақди. Орага бироз жимлик чўкди. Хона совий бошлаган эди. Лилия деразани ёпди. Ташқаридан оқиб кираётган сирли ваҳм йўли беркитилгандай бўлди. Хонада ўзимни эркинроқ ҳис қила бошладим. Ринат диванда тош қотиб ухларди. Мен уни ҳозир олиб кетолмасдим.

– Ринатни нима қилсам экан-а? – дедим, ўрнимдан кўзғалиб.

– Тегишма унга. Сен ҳам кетмайсан, шу ерда ётиб қоласан, – деди у дераза пардасини тортаётиб. У чироқни ўчирди. Кайфим аллақачон тарқаганди.

Мен ўша кеч ўзимни ёш боладай ҳис қилиб ётдим. Дунёда энг гўзал эрқаланиш лаззатидан маст эдим. Мен сираям тонг отишини истамас, бир умр шундай қолишини жуда-жуда хоҳлардим. Ўша лаънати казармалар, танк ва БМП-2 лар, офицерларни сира-сира кўрмасам дердим. Мен шунча йиллардан бери фақатгина бир кеча яшаётгандим, бу кеча тирилгандим.

Биз тонггача ухламадик. Лилия менга кўп нарсаларни айтиб берди. Ҳар ҳолда у аёл эди. Ҳаёт эди. Дунёнинг шундай чиркин ўйинларини оралаб юрган йигит учун ягона овунчоқ эди.

У бўйнимдан кучиб қулоғимга шивирлади:

– Менинг аскарчам. Сўз берасан-а?..

– Нима деб?

– Менинг аскарчам, айт, сўз бер, мен тирик қоламан, де, мен ўлмайман де, сени бундан кейин ҳар доим эслаб юраман де. Сен яхшисан, ўлмагин. Хўпми, сен тирик қол. У ўксиб-ўксиб йиғларди. Кўз ёшлари дувиллаб оқарди. Юрагим шунчалик вайрон бўлдики, мен уни бағримга босдим. Томоғимга нимадир тикилди. У кўзимга шунчалик яхши кўриниб кетдики, бу ерда мен учун ҳали ҳеч ким мана шу аёл каби қайғурмаган эди.

– Тирик қоламан, Лилия. Мен бу лаънати жойда ўлиб кетмайман. Хафа бўлма. Мен омон қоламан, – кўзимдан иссиқ ёш қуйилди.

Тонг оқара бошлаганда туриб ювиндим. Ювиниш хонаси йўлакнинг охирида эди. Лилия орқамдан сочик, совун, шампун олиб келди. Уни янада яхши кўриб кетдим.

Ўзимизни тартибга солгач, Ринатни уйғотдик. Лилия унга ҳам сочик, совун ва шампун тутди. У ҳозир қаерга келганлигини элас-элас англаётганди, чамамда.

Лилия бизни самимий муносабат билан кузатди. Ташқари анча ёришиб қолганди. Айрим казармалар эшиги олдида навбатчилар донг қотиб ухлашарди. Бизнинг

«чижик»чамиз автоматига суянган кўйи бутун рота ҳаётини ўз ҳаловатига алиштириб, хуррак отарди. Биз билдирмай эшик олдида келдик. Менинг кайфиятим баланд эди. Ҳеч нарсани ўйламасдим. Модулдан миқ этмай келаётган Ринат навбатчини чунонам тепиб юбордики, у гупиллаб йиқилди-да, эсанкираб қолди.

– Ҳой, ит. Ротани дух сўйиб кетди-ку. Ҳа, онангни.

Аскар гангиб ўрнидан турди. Биз унга эътибор бермай, казармага кирдик. Аскарлар дунёнинг гўзаллигидан беҳабар, тирик юрганларига шукрона айтган каби тош қоғиб ухлашарди. Казарма жудаям аянчли ва совуқ кўринди. Кечаси билан кўз юммаган бўлсам ҳам, чарчоқ сезмасдим. Ринат ечинмасдан ўзини каравотига отди. Ёмғир тинганди. Рота уйқудан уйғонгач, паркка борилса керак, деб ўйладим. Пиёдалар қуроллари тозаласа керак. Мен каравотимда чалқанчасига шифтга тикилиб ётардим. Руҳим анча тетик бўлса ҳамки, оёқларим бироз оғирлашиб, бўғинларим бўшашиб қолгандай эди. Мен Лилияни ўйладим. Хаёлимга чароғонлик инди.

II

Рота казарма олдида саф тортди. Одатдагидай рота командири ҳарбий салом-аликдан сўнг бугун бажариладиган топшириқлар билан таништирди. Пиёдалар эрталабки нонуштадан сўнг қурол тозаларкан, броня-механик ва операторлар техникаларни жангга тайёрлайди, алоқалар текширилади, отув миллари кўздан кечирилади, тасмаларга снарядлар солинади, машиналарга ёғ қуйилади. Яқин ўртада урушга чиқишимиз аниқ эди.

Эрталабки нонуштага қайнатилган балиқ ва бўтқа тайёрланганди. Бирорта столда овқатга қўл урилмади. Фақат оққанд ва кофе ичилди. Бир суртим сарёғ билан нон едик. Афғонда эсини таниганлар сира бўтқа ва қайнатилган ба-

лик емасдилар. Чунки бу овқатни тановул қилганлар удум бўйича энг паст аскар саналарди. Кимки бўтқа еса ўзига ЧМО деган уятли лақаб орттирар, кўпчиликдан ажралиб қоларди. Ўз қадрини билган жангчи очдан ўлаётган бўлса ҳам, ошхонанинг бундай «ювиндиси»ни оғзига олмасди.

Ринат билан ошхонадан чиқиб кетмоқчи бўлиб тургандик, бошдаги столда ўтирган Мўмин чақириб қолди. Бизнинг улфатлар – Нурмахон билан Юра ҳам ўша ерда эди.

– Ҳа, овқат ўтмадими? – деди Мўмин сурилиб жой бўшатаркан.

– Иштаҳа йўқ, – дедим мен.

– Кўтаринглар, бир кружкадан кофе ичайлик, кейин бирор нарсани ўйлаб кўрармиз.

– Ҳозир паркка борамиз-ку. Ўша ёқда овқат пиширамиз. Фақат омборхонадан у-бу нарса олволайлик, – деди Нурмахон.

Биз апил-тапил тамадди қилиб, ротадан олдин чиқдик.

Мўмин билан Нурмахон қисмнинг озиқ-овқат омборхонасига, Юра дўконга кетди. Ринат иккаламиз аскарларни жанг тўрвалари, эски-туски қишки кийимлар, қопкўрпалар сақланадиган омборхона – «холодный колтёрка»га бориб, жой ҳозирладик. Бугун шу ерни кун бўйи макон қилишга келишдик.

Нурмахон ротадаги энг яхши отувчи, аммо ўлгудай содда эди. Мўмин БМП-2да механик. Русчага анча нўноқ эди, бироқ машинани қўнгилдагидай бошқарарди. Юранинг айёрлигини ҳисобламаганда, довюрак жангчи, пиёдалар бўлинмасининг командири эди. У ҳар қандай вазиятда ҳам ўзини йўқотиб қўймаганди. Бешовимиз ҳам Афғондаги «кекса» аскарлар сирасига кирардик. Бу ернинг паст-баланди, ҳаёт оқимини анча-мунча сезиб улгургандик. Бизнинг омборхонада қолганимизни рота командири билиб қолмаса бас, бошқа зобитларни алдаб-сулдаб

тинчитардик. Улар ҳам «қария» аскарларнинг кўнглини оғритгиси келмас, кўплаб жангларда кўзи қотган аскарлар иш беришини яхши билишарди. Умуман Афғонистонда зобитлар жангчилар билан эҳтиёт бўлиб муомала қилардилар. Урушда ўлим зобит ва аскар танлаб ўтирмайди-да; барибир кимдир кимнингдир жасадини судраб чиқади, бошқа биров шеригининг ярасига малҳам бўлади, ҳаётини сақлаб қолади. Фақатгина сен яшаб турган кунлар, тириклигинг ғаниматдир. Қолган икир-чикирларга туфлаш керак.

Йигитлар ҳамма нарсани муҳайё қилишди. Омборхонанинг бир бурчини тозалаб, эски шинелларни тўшадик. Мўмин ош пиширишга киришди. Юра у ёқ-бу ёқдан латифа айтиб турди. Мен жанг тўрвани бошимга болиш қилиб, ухлашга ҳозирлик кўрдим. Ринат Юра келтирган юзга суртиладиган «Атиргул суви» деган атирдан икки хўплам ичди. Изидан сигарет тутатди. Нурмахон жанг тўрвадан хандақ курак олиб, ўқ-дори яшиқларини ўтин қилиб, ош тагига олов ёқиб турди.

Омборхонада ҳамма нарса айқаш-уйқаш сочилиб ётарди. Гранатадан тортиб, дутмушак, сувдонларгача топиларди. Пийма ва этиклар, сичқон еган қоп-кўрпалар, бари-бариси. Жангга нимаки зарур бўлса, шу ерда сақланарди.

Хона ичи тутунга тўлди. Эшикни бироз қия очиб қўйдик. Омборхонадан йигирма-ўттиз қадамлар нарида, казарма олдидаги йўлакда аскарлар курол тозалаяпти. Оператор ва механиклар саф тортиб турарди. Рота техникни прапоршчик Довгий бизнинг гўримизга ғишт қалаб, аламини бошқалардан олаётганди. Мен прапоршчикнинг жаҳл билан у ёқдан-бу ёққа бориб келаётганини кузатиб турардим.

Довгий улфати одам эди. Лов этиб ёнарди-ю, бир пастда ўчарди. Аскарни тушунарди. Бугун бирорта айб

килиб, кўзига кўринмай юрсанг, эртасига эсидан чиқариб юборарди. У бизни беш дақиқалар чамаси кутди. Йўқолиб қолганимизга ишонч ҳосил қилгач, броняни паркка бошлаб кетди.

Мен яхши ухлай олмадим. Шерикларимнинг ға-ла-ғовури тинчимни бузди. Битта «Донский»ни тутатиб, Юрадан бирорта латифа айтиб беришни илтимос қилдим. Ўзиям шуни кутиб турганмикин, Юра ўзи тўқиган латифалардан айта бошлади. Менга унинг «Мияси ишламайдиган зобит», «Автомат ҳамда чиройли қиз» ҳақидаги латифаси ёкиб қолди. Бошқалар ҳам роса кулишди. Мўмин ошни дам едириб қўйди. Ҳаммамиз бир ҳўпламдан «Атиргул суви» ичдик. Ичимликдан чиндан ҳам атиргул ҳиди келар, бироқ ичак-чавағингни куйдириб юборарди. Ринат чўнтагидан ўроғлик қоғоз чиқариб, ичини очди. Печенье шаклидаги қоп-қора чарсдан ушатиб, «Донский» тамакиси билан аралаштирди-да, қайтадан сигарет қоғозига жойлади. Чарс роса ўтқир экан. Иккинчи бор айлангач, миямга бир нарсa тўқиллаб урилгандай бўлди. Мен ўз мувозанатимни йўқотаёзгандим. Учинчи бор айлантиришни ошдан кейинга қолдирдик. Мўмин паловни қозони билан ўртага қўйди. Чарс чеккан одам жуда кўп овқат ейди. Биз дарҳол бир қозон паловни еб бўлдик. Изидан иккита хонни ҳам тутатдик. Сўнгра атиргул сувидан бир ҳўпламдан ичдик. Чарс билан аралашган ичимлик ўз кучини кўрсата бошлади. Негадир жангда ўлган жўраларимни эслаб, гапиргим келарди. Кўзимдан ёш сиза бошлади. Ринатни бағримга босиб, йиғладим. Хаёлимда ўтган галги Чорикор жанги қотиб қолганди. Ринат икковимизни ҳам душман қўлига асир тушиб қолишимиз ҳеч гап эмасди, ўшанда.

— Бизни танкчилар қутқарди, Ринат! Йўқса, дабдаламиз чиқиб, Покистонда банди бўлиб юардик.

Ринатнинг кўзларида ёш ғилтиллади. Нурмахон, Мўмин, Юра – ҳаммамиз йиғлаётгандик.

– Ўтган гал Андрейни ўзим кўтариб чиқдим. Зўр йигит эди-я. Кўкси ёрилиб кетганди. Қони устимга, қўлларимга тегди, – Мўмин бармоқларига тикилиб сўзларди. – Мен қисмимиздан энди ҳеч ким ўлишини истамайман, тушунаяпсизларми, жангга боришдан кўрқиб қолибман. Тайёргарлик кўринглар дейишса, юрагим увишади. Тезроқ туғасайди. Жонимга тегиб кетди. Сувдан ол буёққа, Ринат, – у сувдонни ютоқиб симирди.

– Жўралар, менинг отам йўқ. Қари энам бор. Ўлиб кетсам, шўрлик энам жинни бўлиб қолади. Тушунаяпсизларми, энам тентак бўлиб қолади. Мен энамдан кўп яшадим, аммо яна яшашим керак, тирик қайтишим керак. Менинг ўлишга ҳақким йўқ.

– Нурмахон, мениям отам йўқ. Онамнинг суянганиман. Бечора онамнинг ёзган хатларини ўқисанглар эди. Юрагим эзилиб кетади. Урушга кираверсам, кўз олдимдан онам липиллаб ўтаверади. Онам мендан оғир кунларни бошидан ўтказаяпти. Она. Онажон, ўғлингиз, наша чекди, умрида кўрмаган нарсаларни ичаяпти, Онажон. Сизни соғиндим. – Телпагини оёғи остига ташлади. Чирт этказиб туфларди дам-бадам.

Биз ақлдан озган, алаҳсираётган одамларга ўхшардик. Яна чарс тутатдик. Бир мартадан тортдик. Менинг юзим совиётганди. Батамом ўзимни йўқотиб қўйдим. Қўл-оёқларим ўзимга бўйсунмай қўйди. Гўё ердан баландлашаётгандай, учаётгандай эдим. Олислардан йиғи эшитилар, аллақандай жимир-жимир тўлқинлар кўринарди. Сувсизликдан лабларим тобора куруқшарди. Мен ҳеч нарсани идрок қилолмасдим. Мен ўлик-тириклигимни билмай қолдим. Фақат йиғи товуши эшитиларди. Мен йўқ эдим, ҳаётда яшамагандим. Урушни ҳам кўрмагандим.

III

Менга нима бўлганлигини англай олмай уйғондим. Бошимда Ринат ўтирибди. Кўзи қизаринқираган, ковоқлари уйқусизликдан анча салқин тортган. Бошим карахт аҳволда ҳувилларди, худди гурзи тушгандай лўқиллаб оғрирди. Танамда куч қолмаганди, гўё. Қорним роса очикқан, лабларим куриб ковжирарди.

— Ринат, ановилар қаерга кетишди? — дедим ўрнимдан базўр жангтўрвага суяниб қўзғаларканман.

— Егулик олиб келгани кетишди, тезда қайтишади. Биз ҳам ҳозир турдик. Ҳаммамиз қотиб қолибмиз. Яхшиям бирорта шақол билиб қолмабди.

— Сувдонни бер.

Ринат камарига осилган темир сувдонни ечиб, узатди. Ичим ёнаётганди. Бир кўтаришда сувдонни қуритдим. Танамга бироз жон кириб, бошимнинг ҳувиллаши босилгандай бўлди. Омборхона эшигини қиялатиб очдик. Ташқаридан намиққан тупроқ ҳиди урилди. Мен тезроқ овқат топиб келишларини сабрсизлик билан кутардим. Қоринни тўйғазиб, бу ердан қўзғалиш, ротага бориш зарур эди. Агар кун бўйи қочиб юрганимизни рота командири сезиб қолса, ротанинг олдида шарманда қилиб, бир ҳафта навбатчиликка қўйиши аниқ.

Бошим карахт эди. Омборхонанинг захлиги билина бошлади. Мен совуқ қотдим. Қўл-оёғим уюшиб, қалтирай бошладим. Ҳалиям туман ичида юргандайман. Хаёлимдан кечаётган ўйларим узук-юлуқ, бир нарса ҳақида тўлиқ фикрлай олмасдим, тасаввуримда намоён бўлаётган воқеалар чалкаш-чулқаш, бир-бирига уланиб кетаяпти. Назаримда, номозшомгача ухлагандайдим. Ичимни ит таталапти. Роса очикдим. Эски шинель ҳамда ашқол-дашқолларнинг димоғим кўниккан бўйи энди кўнглимни айнита бошладди. Муздай сув сипқориб, тинчроқ, хушманзара бирор

жой бўлса тагин мизғиб олишни жон-жоним билан хоҳлаётгандим. Рўпарамда чайкалиб турган, кўзлари қизариб кетган, юзидан маъно ўқиш маҳол Ринатни ҳам кўргим келмаётганди. Қанийди, куёш чарақлаб турса, кишлоғимнинг адоғидаги Хазарбоғ ариғи бўйлаб ястанган бедазорда оёқ узатиб ётсам. Осмон тип-тиниқ, даланинг поёни йўқ. Ҳа, айтмоқчи, ҳозир беда авжи гуркираган маҳал-а, бригадир ким экан бедазорда, э, нима фарқи бор.

Тапиллаган овоздан чўчиб тушдим. Эшикка бораётган Ринат жанг тўрвага урилиб йиқилди. Одамзод бошини йўқотса, қаерга юришини билмай қоларкан. Менинг назаримда, биз кўршапалакка ўхшаб қолгандик. Ринат нимадир деб тўнғиллади.

– Ҳа, қаттиқ йиқилдингми?

– Э онасини. Ўзимни тутолмаяпман.

– Иложи бўлса шу лаънاتини, жўра, камроқ чекайлик.

– Ўрганиб қолганмиз, шекилли, барибир эмасми. Чекиш яхши. Расво бўлаяпмиз. Бунақа йўл билан кун ўтказиб бўлмайди. Урушга чиққанимиз яхшийди қайтанга. Кунлар жуда тез ўтади. Менимча, қанчалик тўс-тўполонли жанг бўлса, ўша пайтда ҳеч нарсани англай олмайсан. Жангда ваҳимали бўлмаскан унча. Фақат урушдан кейин эслаб эсинг чиқиб кетади. Аллергиянг тошади.

– Агар тирик қолсанг, эслаш насиб қилса.

Ринат анчагина чиникқан, эпчил йигит. Бироқ ёш болагаям ўхшайди. Баъзан аразлаб ҳам қолади. Ринатнинг уйда эрка ўсганини, ёлғиз фарзандлигини пайқаб олса бўларди. У гапга чечан, ишнинг кўзини биларди. Шу пайтгача уни қўрқоқлик қилганини сезмаганман. Жангда ҳеч қачон қиёфасидан қўрқув ё эсанкираш аломатини сезмасдим. У аёллар ҳақида гапиришни хуш кўрарди. Армияга чакирилгунга қадар қилган қилмишларини эшитиб ёқамни ушладим. Ўзиям мазза қилган-да. Гоҳида йигитлар унга сен кўп аёл билан бўлгансан – ўлиб

кетсанг унчалик қайғули эмас. Биз қишлоқилар ҳали бирортасига тузукроқ гап ҳам отмаганмиз, хизматдан қайтгач, жононларинг билан таништириб қўясан-а, дейишарди. Ротада Валерий ҳамда Валис деган аскар йигитлар хотинидан мактуб оларди. Назаримда, улар кўп нарсани кўриб улгургандай эдилар. Ҳамма шу икковига ҳавас қиларди. Бошқалар гўёки ёш бола эди ҳали, бошқалар ёрдан олдин курулни кўкрагига босишганди. Умуман, ўн саккиз-йигирма ёшли йигитчалар учун ҳаёт ўз шакли-шамойилини кўрсатиб улгурмаганди, қисмат шўрликларнинг манглайларига қора чизик тортганди. Пешонаси қора эди уларнинг.

– Ринат, жангда нимани ўйлайсан, тўғриси айт.

– Очиғи, каллам ишламай қолади. Ҳеч нарсани тушунмайман. Ўзимни кутилмаган бир мўъжиза туфайли бошқараман. Агар снаряд учса ёки отилса қандай қилиб, тезлик билан ётиб олганимни билмайман. Мени нимадир бошқаради.

– Гапинг тўғри. Йўкса снаряд товуши билан биргаликда одам ўзини ҳимояга чоғлаши ғалати. Одам снаряддан тезроқ ҳаракат қилади, одам ўқдан тез учади.

– Жанг пайтидаги аҳволингни ҳеч қачон тушунтириб беролмайсан, – деди Ринат.

Биз биттадан «Донские» тутатдик. Мен ухлаб турганим учун совуқ қотяпман деб ўйловдим. Аслида иссиғим кўтарилаётгандай эди. Мен ёқимсиз ҳид ўрнашиб қолган шинеллардан бирини олиб, устимга ёпдим-да, яна узала тушдим. Қандай қилиб бўлса ҳам куннинг ўтишини истардим. Бадбўй омборхонанинг нимқоронғу бурчагида шинелга ўралиб олиб, Лилия ҳақида ўйладим. Мен кечаги воқеаларнинг содир бўлганини тасаввур қилолмадим. Негадир бу туш деб ўйладим ва бунга ишондим.

Эшик очилиб, Нурмахоннинг шанғиллаган овози эшитилди.

– Опкелдим, биродарлар. Тушликни ҳам шу ерда қилиб, кейин чиқамиз.

У қўйнидан битта буханка нон чиқарди. Чўнтагидан уч-тўртта оққанд олиб қўйди. Ринат бўшаган сувдонни олиб ташқарига чикди. Энди омборхонанинг қоронғу бурчакларига ҳам кўзим кўникди. Нурмахон нонни бўлаклаб эски тўшакча устига қўйди.

– Рота куролларини тозалаб бўлди. Броня паркдан қайтибди. Тушдан кейин бу ердан тўрваларни олгани келишаркан.

– Жангта чиқарканмизми? Сенга ким айтди?..

– Ротада шундай гап. Ҳали номаълум. Тайёргарлик кўришмоқчи, шекилли. Механик-операторлар ўқ-дори омборига бориб, снаряд, граната олишади дейишяпти, – Нурхон гўё ўзини бепарво тутиб гапираётган бўлсаям, ваҳимага тушаётганини билиб турардим. Мен ўзимни ҳеч нарсага эътибор бермаётганга олдим.

– Полкдаги бир хил кунам одамнинг меъдасига тегади. Айланиб туриш керак. Казарма, ошхона, қоровулхона, парк. Жуда зерикарли-ку бу. Бизам у-бу нарсани тайёрлаб қўяйлик. Ким билади дейсан, бу кечаёқ йўлга тушишимиз мумкин. Овқатлангач, шу ерда тўрваларни тайёрлаб, казармага олиб борамиз. Кийим-кечакнинг янгисидан ажратиш керак. Иложи бўлса, ошхонадан сабзи-пиёз, ёғ олволайлик. Бизга беришадиган кунлик овқати етмай қолиши мумкин. Неча кунга кетаётганимиз номаълум. Ҳамиша икки-уч кун дейишади, кейин ойлаб қолиб кетамиз.

– Шу ердаям қорнингни ўйлайсан, Бойбиш. Худди очдан ўладиган одамга ўхшайсан. Назаримда, овқат учун туғилгансан.

– Э, бу ерда одам ғалати бўлиб қоларкан.

– Ҳеч нарсадан ҳазар ҳам қилмаскан.

– Нима демоқчисан?

– Айтмоқчиманки, биз ҳайвонга ўхшаймиз.

– Бўлди, донолигинг кўзимасин, энди.

– Ҳа, майли. фақат анови тўрвани олиб оёғимнинг тагига қўй, илтимос, жуда совуқ қотаяпман. У менинг чўзилиб олиб иш буюришимга парво ҳам қилмади.

– Сенга бир гап. Шундай қилиб ошна, Афғондан кейин ўқишни давом эттирасанми?

– Албатта. Хўш, нима демоқчисан?

– Малим бўлиб чиқасанми?

– Балким.

– Сен пединститутни битириб, офицер бўлмайсан-ку, бунинг устига, сал ҳардамхаёлроқсан.

– Менга қара, Бойбиш. Сендан тузукроқ экандирманки, ўқишга кирганман. Институтда ўқиганман. Озми-кўпми тушунчам бор, оғайни. Болақайларни ўқитиб юравераман-да.

– Ўрис тили малими бўламан де?

– Нимага шама қияпсан, ҳой.

– Ҳа, энди ўрисчани сувдай симириб юборгансан, алоқада комбатга берган ахборотингни эшитиб, роса кулдим. Кимки алоқада турган бўлса ичаги узилди. Сенинг қовушмаган гапингни шўрлик комбат зўрға англади-ёв, ўзиям роса уялиб кетди. Ротний сени «ўрис адабиёти институти» да ўқийди, зиёли, деб оператор қилиб қўйувди.

– Ўрисчага сал йўқман, барибир институтда биринчи курсни бешга битирдим. Ҳарҳолда ўрис адабиётини озмоз биламан. Тил билмаслик илмсизлик дегани эмас. Сен тушунариминг бун.

– Ҳа, бўпти. Бироқ, сал нервиннироқсан. Болаларни уриб-сўкиб ташлама, деяпман-да.

– Ҳов, менга қара. Жағинг очилдими? Сенга ким айтаяпти, болаларни ўқитаман деб.

– Ўзинг.

– Ҳазилингни қўй, Бойбиш. Афғондан кейин, ишлашимга кўзим етмаяпти, ошна. Тўғриси, мен у-бу нарса

ёзмоқчиман. Ўқишни журналистикага айлантираман. Насиб қилса, ёзувчи бўламан, умуман одамлар ҳақида, сен тўғрингда ёзаман.

– Армиядан олдин ҳам ёзганмисан. Тўғриси, айрим гапларинг чолларникига ўхшаб кетади, сени ғалатироқ деб ўйлаб юрардим.

– Бойбиш, бизнинг ёшлигимиз қолмади, ошна. Болалик, навқиронлик, дарёнинг нариги томонида қолиб кетди. Бу ерда ўлим ва сен борсан. Уруш. Манави қоронғу дунё бор. Билдингми. Сен ўзингни ўн тўққиз ёшдаман деб ўйлайсанми ҳалиям. Одамзод танаси навқирон бўлиши мумкин, бироқ кўзидан қарийди. Бизнинг кўзларимиз кўп нарсани кўрди. Бойбиш, агар кўзига ёш келса одам шу лаҳзанинг ўзида беш йил яшаб қўйган бўлади. Ёш келавериб, бизнинг дийдамиз қотиб кетди, ошна. Мен шундай темир бўлиб қолганлигимиз, кўксимизда муштдек тош қотиб қолгани ҳақида ёзмоқчиман.

– Уруш фақат қахрамонлик эмаслиги ҳақида ёз.

– Уруш ҳеч нарса эмаслиги, бу ҳақда ёзиш нақадар оғир эканлигини одамларга тушунтирсам бўлди.

– Уруш – қўркув. Қўркув – эсингни йўқотиш. Эсингни йўқотганингда эса сенга барибир. Мен жангда тирик-лигимниям, ўликлигимниям унутиб қўяман. Чорикордаги жангни эсла, ҳамма тентакка ўхшаб, югуриб қолувди, одам қутуриб кетаркан. Жангдан кейин кўпчилик, ярадор бўлмаса-да госпиталга жўнатилади. Ўзини эплаганлар ҳам анча кунгача аслига қайтолмай юрди. Шундан бери урушга чиқамиз, деса оёқ-қўлим бўшашиб, юрагим увишади.

– Бойбиш, сен бизчалик ҳеч ким хору сарсон бўлмаслигини ўйлаганмисан?

– Оз-моз.

– Биз бу ерда беҳуда дабдаламиз чиқиб юрганимизни ҳис қилоласанми? Бойбиш, биз расволар ва нодонлармиз.

– Нима қилиш керак? Урушга чиқмай қолишни йўлини тополасанми?

– Йўқ. Урушда ўликларгина урушга чиқмайди.

– Буни яхши биламан. Мана сенинг ўзингнинг ҳам Афғонга ўтгандан кейин кўзинг очилди. Ҳарбий ўқув пайти ҳеч нарсани тушунмасдинг. Афғонистонни – қахрамонлик майдони дердинг. Мана сенга жасурлик кўрсатишнинг вақти келди. Эртага урушга чиқамиз, отамиз. Танклар, БМПлар, БТРлар, портлашларни кўрасан, шундайми? Бизни роса алдашган-да, энағарлар.

– Бу давлатнинг ўйини. Қўй, э, онасини.

– Ўйиннинг бунақасини нима деб аташ мумкин? Ниманинг ҳазили бўлмайди, ёзувчи бола, биласанми?

Нурмахон жим бўлиб қолди. Бошим лўкиллаб оғирди. Қовоғим оғирлашди. Ринат яримлатиб ташлаб кетган сигаретни олиб лабимга қистирдим. Гугурт чақмоқчи бўлгандим, қўлларим қалтираётгани баттар хўрлигимни келтирди. Энди ичмасликка, исқоти чарсни чекмасликка аҳд қилдим. Шуни чекиб олсанг кўп нарсани унутасан, муҳими кўркув ҳисси йўқолади, урушда шу қўл келади. Зобитлар чекиб олганингни билишади, бироқ ҳеч нарса демайди. Уларга ҳам сенинг жасур бўлиб қолишинг керак. Умуман, сен ўзингдан йироқлашмай туриб, ёвуз ишларни бажаролмайсан. Урушда ақлинг жойида туриши – бўлмаган гап.

Ташқаридан қадам товушлари эшитилди. Дарҳол бурчакда уюлиб ётган ашқол-дашқоллар орасига беркиниб олдик. Эшик бир зарбда очилиб, Мўмин билан Юра кириб келди. Қўйинлари дўппайиб турибди. Биз ўрнимиздан туриб, уларни роса санғиганидан қойидик. Ошхонадан овқат олиб келишибди. Биз шинель устига қозонни қўйиб, Ринатни кутдик. Зах қоплаган омборхонани шўрва ҳиди тутди. Менинг иштаҳам очилди. Бироздан сўнг Ринат темир кутида қуюлтирилган ширин сут, печенье ва сув олиб келди. Биз роса очикқандик. Дарҳол, чурқ этмай, овқатни

туширдик. Қорин ғами кетгач, омборхонани титкилаб, ҳар биримиз ўзимиз учун жанг тўрвасини тайёрладик. Жанг тўрвага учтадан сувдон, олтита ўқдон, пийма, коп кўрпа, хандаккурак жойладик. Ўқ дори, хабармушак ва озик-овқат казармада тарқатилади. Умуман олганда, техникалар паркидаги темир-терсак омборхонасидан қолган-қутган камчиликларни тўғрилаб қўйсак бўларди. Жанг тўрвалар ҳозирлангач, бурчакка яшириб, ташқарига чиқдик.

Ҳаво тоза эди. Ёмғирда чайилган тоғ-адирлар гўё қўл узатсанг етгудай яқинлашиб қолган. Атроф тип-тиник. Қисм ҳудудига ҳам аллақандай файз кирган. Казармалар кечагидай ғариб аҳволда эмас. Осмонда паға-паға нур ичириб эркалаётгандай – гоҳ борликни чароғон этади, гоҳ сурув булутлар ортида паналайди.

Казармада ҳамма ўз иши билан банд. Аскарлар уруш тадоригини кўришмоқда. Ичкарида ўқ-дори, қисмларга ажратилган яроғлар сочилиб ётибди. Жангчилар тўп-тўп бўлиб, яроғини тозалашмоқда. Мен қуролахонадан автоматимни олиб, текшириб кўрдим. Қуролимнинг жангда панд бермаслигига ишонч ҳосил қилдим. Эрталаб йўлга тушишимиз аниқ бўлгач, омборхонага яшириб қўйган жангтўрвани олиб келдим. Каравотим тагига жойлаштириб, навбатчидан кўз-қулоқ бўлиб туришини илтимос қилдим. Механик ва операторлар ҳали техника паркидан қайтмаган эди. Мен Ринатдан машина жангга шайми, деб сўрадим. У менга шубҳа қилма, ўзинг снарядларни тўлиқ юклаган бўлсанг бас, отув милини тозалаганмисан, деди. Умуман олганда, машинани ўтган куни урушга ҳозирлаб қўйгандик. Мен кечки овқатгача ухлаб олишга қарор қилдим. Ечинишга ҳам эриниб, ўзимни каравотга отдим. Нурмахон билан Мўмин техника паркига кетишди. Ринат ҳам ухлайман, деди. Юра қурол тозалашга киришди. Казармада авжига чиққан бақир-чақир оғушида уйкуга кетдим.

Кечки нонушта пайти уйғондим. Ротанинг тенг ярми ҳовлида саф тортган эди. Казармада взвод командири Ермилен қолганларни тезроқ ҳовлига чиқиб, қаторга туриш учун қисталанг қилапти.

– Ҳе, онангни фалон қилай! Тезроқ бўл, кимирла!

Телпагини кўлига олиб, айримлари гимнастёркасининг бир енгини кийишга ҳам улгурмаган ёш аскарлар тапур-тупур қилиб кўчага отилишди. Бундан руҳланган Ермилен овозини тагин бир парда баландлатди.

– Тезроқ қимирланглар. Нима онангни курортида дам олаяпсанларми? Озгина имкон берсак, бошимиздан туриб, ҳамма ёқни булғатасанлар, ҳамма кўчага. Учгача санайман. Бир, икки... икки ярим...

Мен ўрнимдан шошилмасдан туриб, ювингани чиқдим. Ермилен менга бир қараб қўйди-да, тагин, яқинда келган аскарларга ўшқира кетди, ҳали айрим «қари аскарлар» каравотда донг қотиб ухларди. Ермилен ўчини ҳам «чижик»лардан олаётганди. Мен ювиниб келиб, Ринатни туртиб уйғотдим. Бу пайт ҳамма «қария»лар казармани тарк этаётганди. Кечки овқатга бориш учун сафга туришимиз шарт эди, чунки рота командирининг ўзи назорат қиларди. Рота энг охириги аскар келиб сафга қўшилмагунча кўчада турди. Бошқа роталар аллақачон ошхонага кириб бўлган, биз командирнинг инжиқлиги учун эмас, тартиб интизомни мутлақо бўшаштириб юборганимиз учун «жазоланаётган» эдик, гўё. Рота нонуштага ярим соат кечикиб кирди. Овқатланаётганимизда ҳам командир кузатиб турди. Ҳеч ким бошқа столга кўз олайтирмади. Ҳеч ким ҳеч кимнинг бошига чўмич ё ликопча билан туширмади... Назари очларни командир-

нинг салобати босиб турди... Кечки нонуштадан сўнг рота казарма олдида яна саф тортди. Командир эртага жангга кетишимизни маълум қилди. Керакли асбоб-ускуна, анжом-аслаҳаларни шай қилишни, йўкса бутун рота бу кеча ухламаслигини айтди. Кўпчиликнинг ғазабини кўзитса ҳам у, албатта, айтганини бажартирар, бир сўзли, самимий, довюрак инсон эди... Барибир аскарлар рота командирини яхши кўрардилар. Урушда юраги бор, иродаси мустаҳкам зобитлар қанчалик қаттиққул ва бешафқат бўлмасин, уларга ҳамма ҳавас қилади, кўпчиликнинг эътиборида бўлади. Зобит учун эса энг муҳими қўл остидагилар назарига тушишдан ўзга юксак шуҳрат ва мукофот йўқ...

Казарма ичи тўс-тўполон... Аскарлар тезроқ жангга тайёргарлигини кўриб, эрталабгача ухлаб олиш пайида. Ҳамма нарсасини тахлаб улгурганлар темир совут, автомат ва каскасини каравоти ёнига қўйиб, уйкуга кетишган. Мен ташқарига чиқиб, сигарет чекдим. Кўкда юлдузлар ғужғон. Ой оҳиста сузади, гоҳо пар булутлар орасида кўринмай кетади, бироздан сўнг яна қалқиб чиқади, тун бошидан шовуллаб ой сути – тиниқ нурлар тўкилади. Менинг назаримда, зулмат билан ёруғлик жанг қилаётганга ўхшайди. Бирпасда зим-зиё тун чўкади, тагин ойдинлик инади, ой ёғду сочади. Олисда, тоғ томонда кўкка ёнувчи ўқлар тизмаси санчилади. Пулемёт ё автоматларнинг тариллагани элас-элас қулоққа чалинади. Ёнувчи ўқлар тизмаси энди ҳар томондан учadi. Душман отаётibdими, бизникиларми, билиб бўлмайди. Бундай тиниқ кечалари уйқунг келмайди, руҳинг тетиклашади. Кенгликларни айлансанг, анови кенгликлар бағрини ёриб кўкка узлуксиз ўқлар учяпти, одамларнинг ич-ташини хавотир емираяпти. Қанчалаб кишилар қирилиб кетаяпти.

Мен кайфиятимни кўтаришга, имкон қадар бўлмағур хаёлларга чалғимасликка ҳаракат қилардим. Кайфиятимни туширмай дам олишим зарур эди. Эртага барвақт туриб, йўлга тушамиз. Бошим чароғон бўлиши керак. Ҳеч қандай ваҳимага ўрин бермайман. Пешонада борини кўраман. Ахир биринчи марта эмас-ку. Э, одам қанчалик эътибор берса, шунча ваҳимага тушади. Қарасанг-чи, ойдин кеча, атроф нурли, осмон сирли. Баҳор ҳавоси кўнгилни яйратади-я. Мен яна битта чекаман-да, бориб ухлайман, эрталаб эса азонда туришим зарур, йўлга тушамиз. Нима қипти, икки-уч кун айланиб келамиз-да. Ҳозир унчалик отишма бўлмаса керак. Гардез Чорикордай хавфли жоймас. Эй, кўй, шунга ўзингни қўярга жой тополмай қолдингми. Ўзингни бос, ҳеч қандай кўрқув бўлмаслиги керак юрагингда. Биринчи гал рейдга чиққанингдаги ҳолни эсла. Шер эдинг, гўё. Қизик, хаёлингга ҳеч нарса келмабди-я. Тезроқ душманга дуч келсам деб ошиқибман. Мана битта чекаман. О, ўзиям «Охотничий» — яхши сигарет. «Донские» бошни тамом қилади. Рота ҳали ухламайди. Қисмни айлансаммикан?.. Нима кераги бор. Бундай кечаларда қишлоғингнинг кўчаларида юрсанг, атрофингдаги қишлоқларнинг чироқлари ғужғон кўринади. Мормин, Хўжасоат, Обшир, Чеп. Худди, юлдузлар ўша қишлоқлар тепасида муаллақ туриб қолганга ўхшайди, аслида улар уйларда порлаган чироқлар бўлиб чиқади. Итлар тинмай хуради. Ҳамма ширин уй-куда. Майин шабада эсади. Сен эса сайр қилаверасан. Ҳозиргидай ҳузур-ҳаловатни гўзал кеча оғушида фақатгина қишлоғинг, ота-онанг оғушида ухласанг мазза-да. Бизнинг уйдагилар ҳозир нима қилишяптийкин? Отам ухлаб қолган. Бечора ишдан роса чарчаб қайтган. Онам, укаларим, катта энам уйғоқ. Нима ҳақида гаплашишяптийкин? Балки, мени эслашаётгандир. Ахир мен ҳам уларни ёдга олаяпман-ку. Улар мендан хавотирланиша-

ди. Бу ерда уруш. Ўлиб кетишинг мумкин. Мен ўлишни ҳеч қачон истамайман. Мен сизларни ташлаб кетмайман, ҳали учрашамиз, жигарларим. Эй, худо, ўлмайин, бу сафарги жангдан ҳам омон қайтай. Ўлмайлик, ярадор бўлмайлик. Худойим, ўзинг паноҳингда асра!

Мен ҳаёл билан бўлиб, аёллар модулига яқинлашиб қолибман. Бироз кимир этмай турдим. Яна сигарет тутатдим. Модул эшиги олдидаги қоровулни аниқ кўрдим. Аёлларни кўриб туриш жангга боришдан минг марта оғирлигини сезаётганмикин у. Бундай ойдинликда беркиниб бўлмайди. Уни беш-олти қадам наридан туриб қайси ротадан эканлигини таниш мумкин. Афғонда қанча хизмат қилдйкин? Агар «қария» бўлса, аёллар модулига қоровулликка туришдан ҳазар қиларди. Ўлдириб ташласанг, кечаси билан бу жойни «боқиб» чиқмайди. Чижиклардан бирортасини қўйишгандир. Ҳали бирор марта бизнинг ротадан аёллар модули навбатчиликка туришмаган. Йўқ, урушга чиқадиганлар, жангга яроқлиларни ҳеч қачон хотинлар қоровули этиб тайинламайдилар. Штабдан бошқа жойни кўрмаган, югурдак ёзарлардан бўлса керак. Уларга барибир, ўлдирсанг ўлдир, ичимга тепма деб ётиб олишадди, урушга чиқмасалар бас, қисмдаги ҳар қандай юмушни бажаришни ор билмайдиган бу тахлит кимсаларни «штаб товуклари» деб тўғри айтишади. Йўқса, штабга ёзар бўлишармиди, думба бойлаб, тўйиб ухлаб, озода кийиниб юришармиди. Бу оқбилақлар умрида автомат отиб кўрмаган, жанг деса иштонини ҳўллаб қўйишади. Бироқ қисмга келадиган жами махфий буйруқ ва топшириқларни энг аввал шулар эшитишади. Улар ўзларини қора аскарларга нисбатан баландроқ тутиб урушда уруш кўрмай юрганларига шукрона айтишади. Жангчилар уларнинг айримларидан қаттиқ нафратланишарди, чунки штабдан чиқмай кўксига «Қизил Юлдуз» ёки «Жасорати учун»ни тақиб олган ёзарлар, жангда ўлиб-тирилган аскарларга аталган

мукофотни ўзларига ёзиб юборишади. Ҳеч ким ҳеч нарсани суриштириб ўтирмайди, афғонда жанг қилаяптими, демак, қаҳрамон бўлишлари керак. Э-э, ҳамма томоннинг дабдаласи чиқиб кетган. Ҳатто ҳарбийда ҳам ҳақиқат йўқ. Урушда ҳам бир-бирини алдайди булар.

Модулга киришга негадир ҳафсалам йўқ эди. Кўнглимга қил сиғмаяпти. Ўзимни шунчалик абгорҳол сезардимки, ҳеч кимга дуч келишни истамасдим. Қанийди, ҳозир ҳеч кимса йўқ кенгликка тушиб қолсанг. Ўзидан-ўзи хўрлиги келаётган одамнинг кўнглига ҳеч нарса малҳам бўлолмайди. Агар ҳозир мендан кўнглинг нимани истаётир деб сўрашса, лом-мим деёлмасдим. Чунки мен қарахт эдим. Мен ҳаммадан – ҳаётдан, ўзимдан нафратланаётгандим, тўйиб кетгандим. Лилиянинг олдида бориш учун мен ўзимни қадрлай олишим, ўзимда шу нарсага маънавий тайёргарлик кўришим керак эди. Одам ўзини тамоман йўқ деб ҳис қилса ва бунга ишонса, у кўп нарсадан маҳрум бўлганлигини пайқаб қолади. Хўш, нима дейман? Қийшанглаб, Лилия мен эртага урушга чиқаяпман дейманми? Тагин ундан мурувват тилайманми, эркаланаманми? Қандай қилиб? Ахир мен ич-ичимдан идраб, тутдай тўкилиб бораяпман-ку?!..

Қайтиш оғир эди, аммо мен казармада дам олишим керак, эртага йўлга чиқамиз.

Казармада шовқин-сурон тинмаганди. Аскарлар бурчак-бурчакда ўтирволиб овқатланишмаяпти, чекишмоқда. Бошқалар жангга тайёрланишмоқда. Янги келган жангчиларнинг тараддуди ҳалиям битмаган. Нимаики дуч келса, жангтўрвага солишмоқда. Жангчиларнинг ҳазил-хузили, «онангниси» эшитилади, гоҳида бир томондан бошқа тарафга кирза этик учиб қолади. Кимдир вой-войлаб, ғазаб билан сўкинади, кулгу кўтарилади. Кўпчилик тумба устига энгашиб олиб уйга мактуб ёзишмоқда. Жанг олдидан одат бўйича, ҳамма яқинларига хат жўнатади. Мен онамга

мактуб ёзиб, каравотга чўзилдим. Эртанги кун ҳаяжони юрагимни ғаш қила бошлади. Кўзимга уйқу келмади. Мен ўлим ва тириклик оралиғидаги масофада тебранаётган кимсага айлангандим. Хаёл суриш, азобланишга маҳкум этилгандим. Шу ерда, мана шу казарма ичида мен билан бирга нафас олаётган, эртага мен билан бирга жанг қиладиган, эҳтимол, эҳтимол мен билан бирга ярадор бўладиган ёки ўладиган қуролдошлар ҳам менчалик эзилаяптимикин, улар ҳам мен каби ўзларини тушунмаяптимикин? Ёки одам ўлими яқинлашиб, ё бирор фалокатни сезса, худди менинг аҳволимга тушиб қолармикин? Ахир менда илгарилари бундай ҳолат бўлмаган-ку сира? Мен ўрнимдан туриб, қуролхонадан қалин темир нимчани танлаб, бошимга келтириб қўйдим. Ҳар эҳтимолга қарши олтига ўқдон олиб, жангтўрвамга жойладим. Ўқ-дори машинада етарли эди. Старшинадан ўн қути сигарет олиб тўрвага солдим. Тағин нимадир қилишим керакдай эди. «Чижик»лардан бирини чақириб, гимнастёркамга оқ ёқа тикишни буюрдим. Ўзим мажбурлаб бўлса-да, ухлашим керак эди.

Инсон ҳар қандай вазиятда ҳам ўзининг бахтли эканлигини, гарчанд бахт сўзи нисбий эрса-да, бахтиёрлигини сезиб қолади, демакки, олдинда бундан-да кемтикроқ, нотугал, ғамгин кунлар бор. Назаримда, бу кечалик бахтим – менинг тириклигимда эди. Бутун инсоният бахт ва бахтсизлик тушунчаларини ўзини овутиш учун ўйлаб топгандир. Ҳаёт ва ўлим оралиғидаги кўркув қанчалик улғайган сари, инсон ўзини ҳалокатга шунчалик тез тайёрлайди ва кўникиб боради. Биз айтган «тириклик – бахт!» деган зўракилик эса жудаям кулгили бўлиб қолади.

Барибир ухлай олмадим. Казармада энди у ёқдан-бу ёққа беҳуда ўтавериб, асабни егувчилар камайиб қолганди. Тўртинчи взвод ётоғида овқатланиб бўлган Ринат ёнимга келди. Кайфияти тетик. Тағин тортишибди.

– Нега бизнинг олдимизга бормадинг? – деди у каравотига ўтириб. Ринатнинг юзидан қон қочган, кўзлари қизаринқираган эди.

Иштаҳам йўқ.

– Зўр дори бор экан. Бир тортсанг вообше, тахта қилади.

– Ҳамма нарсангни тайёрлаб қўйдингми?

– Ғам ема. Аллақачон тўғрилаганман. Мени биласан-ку. Биринчи сафар чиқаётганимиз йўқ-ку. Яхши томони, бутун армия қатнашаркан бу сафар ҳам.

– Бутун армия қатнашса байрам бўладими-а, – дедим ғижиниб.

– Ҳар ҳолда шунча дабдаба – техника-ю бесаноқ одамнинг ичидан бир сенга ўқ келиб тегмас. Тағин ким билади, пешонангдан кўрасан. Душман ҳозир анойи эмас. Тўрттаси бир полкни ётқизиб турғизади.

– Шу ерда туғилиб-ўсгандан сўнг, паст-баланд, ўнқир-чўнқирини яхши билгач, албатта, Афғоннинг қўли устун бўлади-да.

– Э, булар тоғнинг ичига кирволиб, ҳар замон-ҳар замон бир отиб қўяди, шундаям кимнингдир ёстиғини қуритади. Биз бўлсак дарров артиллерия билан соатлаб ўққа тутамиз, сўнгра самолётларни юборамиз, охири пиёдалар чиқади. Шунда тутдай тўкиб ташлайдилар.

– Ринат, шу сафар жангга сираям чиққим келмаяпти. Сен барибир мен билан бўласан-ку, бир фалокат рўй бермаса гўргайди.

– Э, ҳаммада бўлади бу кайфият. Биз ҳозир нега чекдик, нега. Э онасини! Чекамизми?

– Яхшилаб ўра, майли.

Ринат бир зумда «Донские» сигарети тамакисини кафтига тўкиб, чарс билан кўшиб эзғилади. Зобитлардан бирортаси кўриб қолмаслиги учун мен эшик томонга қараб турдим. Чарс тайёр бўлгач, икковимиз ташқарига чиқдик.

— Бу кўплик қилади. Роса кўп кўшдим. Сен анови бурчакда кутиб тур. Мўмин билан Юрани бошлаб чиқаман, — деди Ринат ва ичкарига қайтиб кирди. Мен ой ёруғида, казарма бурчагида паналаб турдим. Учаласи келишгач, модул тарафга ўтиб, чарс тутатдик. Ҳавони бирдан чарсинг ўткир ҳиди қоплади. Чарс чинданам ўткир эди. Бир тортишимдаёқ миям карахтлашиб, юзим совуққотди. Мен лаҳза сайин мутлақо бошқа одамга айлана бошладим. Иккинчи галги тортиш мени тамом гангитиб қўйди. Кўзим юмилиб, атроф чириллаб айлана бошлади. Ютинсам, кулокларим битиб қолаверди. Мен ёнимдагиларга ҳам эътибор бермай, казармага қараб югурдим. Кушдай енгил, назаримда, учаётгандай эдим. Кўнглимда ҳеч қандай ғам-андухнинг сояси қолмади. Негадир кулдим. Казармага кирганимда томоғим бўғилди. Бир амаллаб жойимга бориб қуладим.

V

Сахарлаб техникалар сайилгоҳ ёнидаги ялангликда тизилди. Дастлаб саф бошига танклар қўйилди. Сапёрлар ротасига тегишли БТРлар йўл текширувчи тухумли¹ танклардан кейин турарди. Сўнгра разведкачиларнинг БМПлари йўлга тушади. Кейин мотоўқчи батальоннинг роталарига тегишли БМПлар ҳаракатланади.

Алоқалар келишилган санага мосланиб текширилди. Ҳар бир рота ўз атамасига эга эди. Деярли ҳар бир ҳаракат рақамлар орқали ё бирор нарсага нисбат бериб айтилар, алоқада сир сақлашга қатъиян эътибор қаратиларди. Дейлик, олдга юришга буйруқ берилса, 73 дейиларди, 61 тўхташ ишораси. Хуллас, алоқада мутлақо сирли гаплашилларди. Рота командирларига юриш харитасидан ташқари, алоқада қўлланиладиган, сўз ўрнини босувчи турли хил рақамлар ёзилган қоғоз ва уларнинг изоҳи берилган эди.

Бундан ҳар бир аскар, асосан БМП-2 операторлари хабардор бўлишлари керак эди. Чунки оператор ҳамиша алоқада туриши, механикка йўл кўрсатиши, керак пайти буйруқ асосида машинани бошқара билиши шарт эди.

Қисм тонг пайти йўлга тушди. Мен шлемофоннинг қий-чувидан асабим бузилиб мудраб борардим. Колонна полк худудидан чиққач, «операторлар ҳушёр турсин», деган буйруқ бўлди.

Мен сигарет тутатиб, бамайлихотир борардим. Барибир то Кобулдан чиққунча бизни ҳеч ким отмасди. 5-6 километрдан сўнг Кобул шаҳри бошланади. Сўнг шаҳарни кесиб ўтардик-да, жануб томон – Гардез тарафга бурилардик. Пиёда аскарлар машина устида мудраб боришарди. Аҳён-аҳёнда Юра кўзи уйқуга кетган аскарларнинг бошига автомат қўндоғи билан тушириб қоларди. Нима тўполонлигидан беҳабар жангчи шўрликнинг кўзи ола-кула бўлиб кетарди.

– Нега ухлайсан-а! Ҳе, онангни. Ҳозир машинадан кулаб тушсанг, заводингга қайтиб кириб кетасан.

Аскар чурқ этмай, бошқа томонга қараб, сигарет тутатарди. Бу ерда қоровулликда туриб ё жангга кетаётиб, машина устида ухлаш уят саналарди.

Кобул шаҳри аҳли дунёни ларзага солиб ўтаётган шўро қўшинларига даҳшату хавотир билан қараб қоларди. Йўлда ҳар қандай машина биз ўтиб кетгунимизга қадар ҳаракат қилмай четда турарди. Дўкондорлар совуқ ва ясама табассум билан, кўрққанидан жилмайиб, таъзим қилиб қўярди. Савдо-сотик деса томдан ташлайдиган бу қавмдан кўра кўрқоқроқ зотлар йўқ эди дунёда.

Лекин бир нарсасини сотиб олмоқчи бўлсангиз, сизни авраб ташлардилар. Ҳар ҳолда Кобул тинч шаҳар эди. Ҳар муюлишда Совет аскарлари ва маслаҳатчиларини кўриш мумкин эди. Элчихона атрофида эса ўрис аёллари бемалол юришарди.

Колонна шаҳардан чиқиб, жанубга қайрилгач, атрофи тоғлар билан ўралган текис йўлга тушиб олди. Баҳор ҳавоси кишига тетиклик баҳшида этарди. Осмон пасайиб қолгандай, тип-тиник. Тоғлар жуда чиройли кўринади. Йўл нишабликка кўтарилган сари қуйида ястанган кўм-кўк яланглик, тезоқар дарё, пастқам-пастқам уйларни кўмиб юборган яшилланган дарахтлар тугал бир гўзал манзарани намоён этмоқда. Шундоқ пойимизда табиат деган улкан мусаввир мангу гўзаллик сувратини чизаётганди. Табиатнинг сариқ чақалик иши йўк, сен билан. Қўлингда курулинг борми, отаяпсанми, ўлаяпсанми. Самолёт ва артиллериянг билан дағдаға қияяпсанми, унга асло аҳамияти йўк эди. Ён-атрофни истаса, мановиндай яшилликка бўйайди, истаса, оққа ё сарғишга, хоҳласа, борлиқни шир яланғоч қилиб тасвирлайди. Шундай бир мўъжизакор куч борлигини тасаввур қилолмаган, талмовсираган сўқирдил инсонлар тириклик илдизини қирқиш, бир-бирини ўлдириш, кўзларини ўйиш, юрагини еб, ҳузурланиш пайида эдилар. Урушда одамлар бир-бирини эмас, тирикликни йўқотаётган эдилар.

Биз нишабликнинг энг баланд чўққисига кўтарилганимиздан сўнг, Гардезгача тагин 15 чақирим йўл қолган эди. Бу йўлдан кечадан бери 5-6 та қисм ўтиб бўлганди. Дастлаб юрган қисмлар йўлда мудофаада турарди. То Гардезгача ўша олдин келган қисмлар йўлни кўриқлаётганди. Биз тушдан сўнг Гардезга етиб келдик. Кенг майдонда икки соат дам олишга рухсат берилди.

БМП-2 ва танклар доира шаклида жойлаштирилди. Отув миллари ҳар томонга тўғриланди. Жангчилар техникалар панасида олов ёқишиб, картошка ва гўшт солинган идишларни очиб, қиздирдилар. Ҳавони димоқни қитикловчи хид тутди. Тўрт томонга қоровул кўйилди. Овқат еб тугатилган идишларда ҳар ким ўзи учун чой қайнатди. Биз жуда тез тамадди қилдик. Олдиндаги йўлда

хеч қайси қисм ёки батальон ҳимояда турмасди. Бизнинг полкка Лангар деган жойга кириб бориш ва вазиятга қараб иш тутиш юклатилди. Шундай экан, ҳали Лангарда қандай томоша бўлиши на бизга, на штабдаги йирик юлдузларга маълум эди.

Вазиятга қараб иш тут дегани, ҳар ким ўзини эпласин, қайси йўл билан бўлса-да топшириқни бажарсин, ҳам жони омон қолсин, дегани эди.

Колонна оғир силтанди. Беш-олти чақирим ялангликдан сўнг қишлоқ бошланди. Йўл яқинида уйлар кўринмас, атроф дарахтзор эди. Кўча бўйлаб портлаган ҳарбий техникалар, ўқ гилзалари уюлиб ётарди. Қишлоқнинг бошланишиданоқ ваҳима сезиларди. Техникалар тезлашди. Ўпирилган уй ва қулаган деворлар, хўмрайган кўрғонларга қараб, этинг жунжикиб кетади. Армияни кўз илғамас бир шарпа таъқиб қилиб келаётганга ўхшарди.

Колонна ичкарига кириб бўлди. Бизнинг батальон сайхонликда томлари кўринган уйлар рўпарасидан анча бериқоқда, дарахтлар панасида ўрнашди. БМПлар аниқ масофадаги ораликда қишлоққа қаратиб қўйилди. Пиёдалар машиналар атрофида хандақ қаздилар. Отув милларининг оғзи нураб улгурмаган уйларга тўғриланди. Мен атрофни диққат билан кузатдим. Пастликда уйлар ва дарахтларнинггина кўриш мумкин эди. Агар отишма бошланса, тўғридан-тўғри сайхонликка снаряд ёғдириш мумкин. Алоқада батальон командири жангга шай туришимизни, агар бирорта ҳаракатни сезсак, ҳеч бир сўровсиз отишмани бошлашимизга рухсат берди. Қишлоқда бир шарпа қимирламаслиги, уни ўлик ҳолда ушлаб туриш биз учун зарурат эди.

Осмон ерни босиб қоладигандай. Жимлик. Дарахтларнинг учи қилт этмайди. Совуқ сукунат. Шлемофонни ечиб, алоқани узиб қўйдим. Ҳавонинг тафти иссиқ. Мен ўзимни бўғилаётгандай ҳис қилдим. Рота командири ма-

шина ичкарисида ўтириб, кузатув ойнаси орқали атрофни томоша қилаяпти. Менга шундай туюлди. У жанг кўрмаган, қизиқади. Афғонга яқинда келган. Унга қараб кулгим қистади, очиги, ачиндим. Шўринг курғур, ҳали чинакам жанг қандай бўлишини тасаввурига ҳам келтиролмаса керак. У бор-йўғи бошлиқ, зобит, бироқ жангчи эмас. Қанақа жангчи эканлигини эса жангда кўрамиз. Урушда асаби мустаҳкамлар, ичидан тўкилиб, адо бўлмайдиганлар ўзларининг расво бўлганликларини, бироқ бунга чидаш зарурлигини тушуниб етадилар. Кўрқоқлик ва жасурлик борасида жанг кўрмаган жангчига бир нарсаси деб сифат бериш адолатдан эмас.

Яна бир даҳшатли ҳақиқат шуки, жанггоҳда кўрқоқлик қилганларни, ўзини йўқотиб қўйганларни тушуниш мумкин. Инсон асло темир эмас. Агар уруш даҳшатини англай билиш, фахмлаш ҳисси мавжуд экан, уларга қўл силташни ҳақорат деб тушунаман. Кимдир даҳшатни шу заҳоти, кимдир кечикиб, бошқалар йиллар давомида англаб, юрагини ғижимлаб яшайверадилар.

Одамзод урушда икки тоифага ажралади: иродаси мустаҳкамлар қаҳрамон бўлиб, асаби дарз кетганлар эса кўрқоқ деб ном чиқаришади.

Рота командири алоқада бошлиқларга биз жойлашган нуқтада осойишталик эканлиги ҳамда жангчиларнинг ҳушёр туришгани ҳақида маълумот берди. Мен машинани отишга шайлаб қўйдим. Ўқ-дори етарли эди. Агар қаршимиздаги уйлардан эмас, ёнбошимиздаги кўрғонлардан ўт очишса, дамимизни чиқармай қўйишади. Мен Ринатга агар кўрғонлардан ҳужум қилишса, ҳеч иккиланмай машинани орқага олишни ва оптимизга, катта йўл томонга ҳайдашни уқтирдим. Бунақа вазиятда жангчилар ўз тараддудларини ўзлари кўришлари керак. Ринат буни яхши билади. Нима қипти, жонни сақлаб қолиш керак – қочиб чиқамиз. Битта граната туфайли мо-

шина-пошинамиз билан нариги дунёга зинғиллаб қолмасак бўлгани.

Мен отишма бўлишини жудаям хоҳлаётгандим. Манови командир бўлмишнинг жанг пайтидаги ахволини бир кўриб қўйиш орзуйим эди. У чинакам урушни кўрмаган, барибир довдираб қолса керак. Балки абжирроқдир, қахрамонона жанг қилар, кўрқув парвойига ҳам келмас. Агар чиндана юраги бакувват бўлса, аскарлар ичида дарров ҳурмат топади. Гапига кулоқ солишади. Мабодо, куённинг юрагини олиб юрган бўлса, унда расвоси чиқади. Бутун ротадагилар олдида шармандали ном орттиради — ЧМО. Ҳозир Евдокимов улкан бир синов олдида турганини ҳис қилаяптимикин? Балким у ҳеч ким мени кўрмайди-ку, менинг ахволимни ҳатто сезишмайдиям, кўрқок, ботир эканлигимни қаердан билишади, деб ўйлаётгандир. Ҳали у бу ернинг ўзига яраша гап-сўзлари борлигидан беҳабар. Барибир ротадаги аскарлар унинг мавқеини бугунги жангда ўзини қандай тутишига қараб белгилашади. Афғондаги зобитларнинг кўпчилиги жангдан кейингина ўз кўл остидагилар билан тил топишади. Агар улардан бирортаси кўрқоқлик қилса ёки ўзини йўқотиб қўйса, аскарларнинг назаридан четда қолади.

Мен Евдокимовни шу жангдаёқ синашни хоҳлардим. Ҳозир айна пайти эди. Агар чиндана довюрак бўлса, сиртига сув юқтирмайди, оддий бир аскар олдида ер билан яксон бўлмайди, ҳурмати ошади. Мабодо, кўрқоқлик қилса, уни кўрарга кўзим қолмаса керак. Даҳшат! Эғнида юлдузчаси бўлгани учун ҳам унга шунчалик ёпишиб олиш шартмикан. Ахир зобит одам эмасми? Йўқ, урушда зобит ва оддий аскар, ботирлар ё юраксизлар бўлади. Агар инсон ўзини тамомила йўқотиб қўйса, гарангсиб, ўлимга тик боқса, жасоратми?

Жимлик дарахтларнинг учига довур ваҳм кўнғироғини осган эди. Қаршимиздан кўринмас хавф дарахтлар,

пасткам уйлар, сайхонликни кўтариб, яқинлашиб келаятгандай эди. Ринат механик хонасининг тепа эшигини ичкарасидан кулфлаб, миқ этмай ўтирибди. Ёнимда командир ўриндиғидаги кузатув ойнаси орқали тевааракка қараётган Евдокимовнинг юзидан бирор ҳолатни пайқаш амримаҳол. Қизиғи, у ҳали бирортаям сигарет чекмади. Асаби жойида. Чинакамига отишма бошланиб кетса, чидаш берса керак. Шу билан бекор урушга чиқдик. Унинг тош қотган қиёфаси ғашимни кўзғатарди. Шу ротадагиларга ҳам ҳайронман. Жангда зобитнинг қадамини пойлайдилар. Қўрқоқлик қилган аскарни тушунадилар, зобитни лаънатлайдилар.

Евдокимов нимадир деб ғулдираб қўйди. Кузатув ойнасидан кўзини узмай мени турткилади. У безовта эди. Мен ойнакдан тўғрига қарадим. Қаршимиздаги сайхонликдан бир тўда қўй кўринди. Бироздан сўнг жониворлар ариқ бўйлаб ёйиладилар. Сўнгра қўй ҳайдаб чиқаётган болакайни аниқ кўрдим. У бошига гулдўзи дўппи кийиб олган. Қўлидаги таёғи учи билан аҳён-аҳёнда ерга уриб қўяди. Бола атрофга бепарво эди. Бутун қўшиннинг нигоҳи болага қадалганди. Замбараклар, БМПлар, танклар тумшуғи болага тўғрилаб қўйилган эди.

Орадан чорак дақиқа вақт ўтди. Дунё шу миттигина болакай олдида тиз чўкса, урушни тўхтат деб ёлворса, чинқирса арзирди. Қўй боқаётган болани мен укамга ўхшатдим. Жулдургина кийиниб олибди боёқиш. У ҳозир тақдирга тан бериб чиққан. Бола чинданам ўлим ҳақида ўйлаб кўрдимикин? Боланинг ёши еттидами? Менинг назаримда, болакай ҳаммамиздан кексароқ эди.

Бу қишлоқда душман йўқлигига, одамлари хайрихошлигига ишона бошлаган қўшинни, ўнг томондаги қўрғонлардан бирида гумбурлаб эшитилган оловли портлаш эсанкиратиб қўйди, сўнгра кетма-кет гранатамётлар ишлаб, борлиқ ўқларнинг чийиллаши ичида қолиб кет-

ди. Душман иккала томондаги қўрғонларда жойлашиб олиб, бизни ўққа тутаётганди. Ҳамма ёқ остин-устин бўлиб кетди. Танк ва БМПлар ишга тушди. Қўрғонларга қарата тўхтовсиз ўт очдик. Автоматлар узлуксиз тариллади. Рўпарадаги қишлоқ устидан ҳам снарядлар ёғила бошлади. Мен отув мили ойнаги орқали бола қўй боқиб турган жойга қарадим. Ердан олов аралаш портлаган снаряд парчалари кўтарилади. Қишлоқ тараф эса чанг-тўзон ичида қолганди.

Душман ҳам жон-жаҳди билан бизга қарата зарба бераёпти. Машина тепасига темир парчалари келиб тушар, еру кўк зирилларди. Мен беихтиёр отув милига қўл юбордим. Машина силтаниб бесаноқ снарядлар учди. Ичкарига порох ҳиди урилди. Сўлдаги қўрғонлардан бирининг олов пуркаётган дарчасини нишонга олиб отдим. Бироз жимлик чўкди. Сўнгра тагин олов кўтарилди. Мен яна отдим. Бироздан сўнг ўша дарчадан тагин олов отилди. Машина олдида кучли портлаш содир бўлди. Душман бизни мўлжалга олаётганди. Евдокимов алоқа орқали комбатга аҳвол жиддий тус олгани, душман бизни сиқиб келаётгани ҳақида ҳовлиқиб хабар бера бошлади. У командир хонасида титраб-қақшар, ён-веримизда портлаш содир бўлганда менга кескин бурилиб қарар, от деб қичқирарди. Кўзлари косасига сиғмай, у ёқ-бу ёққа алангларди. Қўрғонни танклар ишғол қилдилар. Деворлар қулай берди. Мен Ринатга ички алоқа орқали машинани орқага юргизишни, то йўлгача чекинишни буюрдим. Евдокимов қунишиб олганди. Энди алоқа билан ҳам иши йўқ, ломлим демасди. Ўлик-тиригим бир пул, деб ўтириб олгани гашимни кўзитди.

Машина орқага силжиди. Пиёдалар ҳам шундай бўлишини кутиб ўтиришганди, дарҳол чекина бошладилар. Биз ҳимояда туришимиз керак бўлган жойни ташлаб чиқдик. Катта йўлга етгунга қадар сайҳонликка қарата

отиб турдим. Биз тарафга қаердан туриб отишаётганини билолмасдик. Қўрғонлардан наридаги нукталарда жанг бу ердаги каби авжга чиқмаётганди. Арининг уясига қўл тиқиб, улушини тўлиқ олмасдан қочиб қолиш ҳам ҳаммага насиб қилавермайди. Агар биз ўрнимиздан кимирламай, отишмани давом эттираверсак, дабдала қилишарди. Ақлни оларли даражадаги душман қаршилиги олдида бизнинг техникамиз, куролларимиз ҳеч нарса эмас, йўқ ҳисоби эди.

Қишлоқни артиллерия элакдан ўтказди. Куюқ туман узра ғарқ бўлган сайхонликда қиёмат кўпти. Ваҳмли гумбурлашлардан сўнг томларнинг ўпирилиши, юракни лоҳас қиладиган бақириқ остида юрган одамлар кўзга чалинади. Еру-кўкни титратиб самолётларимиз қишлоқ устидан бомба ташлай бошлашди. Ҳар бомба тушганда борлиқ лопиллаб кетар, қулоқни тешгудай қарсиллашдан гангиб қолардим. Аҳён-аҳёнда ҳавода оқ тутун пайдо бўлар, қарсиллаган овоз эшитиларди. Артиллерия замбраклардан шрапнел отаётганди. Қишлоқ игналар ёмғири ичида қолди. Бундан бир неча соат гуркираб турган дов-дарахтлар ўртасидан қарс-қарс бўлинган, таналари қорайиб тутаб ётарди. Қишлоқ уюлган гўр каби совуқ кўринарди. Ҳаводан ачитки ҳид келарди. Ҳаво иссиқ эди. Аллақандай лоҳасликдан кўнглим безовталанарди. Ма-жолсизланиб борардим.

Машинани йўл яқинига қўйдик. Атрофда кўрғонлар йўқ, яланглик. Отишмадан йироқ жой. Танг аҳволда қолсак, барибир қочиш учун йўлга чиқишимиз керак. Бунинг устига, душман гранатамёт билан бизни мўлжалга олган тақдирда ҳам унчалик хавфли эмас. Гранатамёт билан фақат яқиндан, паналаб келиб уриш мумкин. Ҳамма ёқ кафтдагидай кўриниб турибди. Йўлдан қишлоқнинг кун-ботар томонидан чиққан БМП-2 ва саушкалар ғизиллаб ўтишмоқда. Техникалар миллиарининг учи қорайиб кет-

ган. Механик ва отувчиларнинг афт-ангори чанг-тўзон, фақат кўзларигина ёниб туради. Шундан билса бўладики, ичкарида бу ердагидан ҳам даҳшатлироқ жанг кетаяпти.

Ялангликка миномёт снарядлари келиб тушди. Ўнгинамизда портлаш содир бўлди. Мен қўрғон томондаги масофани белгилаб ўт очдим. Евдокимов шлемофонни ҳам ечиб ташлаган. Ҳар замонда «ух сука», «ух билат» деб қўяди. Қўллари қалтираб, ғужанак бўлиб олган. Юзи тунд. Машина тагида ётиб, ўт очаётган пиёдаларни ҳимоялаш учун ҳам мен узлуксиз отиб туришим керак эди. Назаримда, узоқ йиллардан бери жанг қилаётганга ўхшардим. Ачитки хид, ўқдори иси мени элтиб қўяётганди. Кўзларим тиниб кетди. Қўлимда дармон қолмади. Зобитнинг эса ўлик-тириги бир пул эди. Карахт бўлиб қолган. Тили калимага келмаяпти. Мен чанқай бошладим. Томоғим қақраб кетганди. Бошим зил-замбил бўлиб оғирлашди. Назаримда, машина чирпирак бўлиб айланаётгандай. Бутун жанггоҳ қий-чув, ваҳимали гумбурлашлари билан биргаликда, ҳавога кўтарилаётгандай эди. Мен ўзимни заминдан узилиб қолаётгандай ҳис қилдим. Кўнглим алағда эди. Шлимофондан эшитилиб турган алоқадаги бақир-чақирлар миямга арра солаяпти. Ички алоқа нуқтасини босиб Ринатга уландим:

- Ринат, сув бер, сувдонни узат.
- Ҳозир, бир минут. Яшиқнинг тагида эди.
- Ринат, нафасим бўғилаяпти, люкни очаман.
- Калланг борми, тўғри тепангдан тушмасин.
- Сувни ол, тез бўл, ошна, ҳозир димиқиб ўламиз.
- Ма, юзингнияч чайиб ол.

Ринат механик хонасидан чўзилиб, темир сувдончани узатди. Мен бир кўтаришда сипқордим. Сувдонни снаряд қутисига ташладим. Бироз ичим яхлади. Бўғзимда аччиқ таъм туйдим. Бошимни отув нуқтасига тираб, кўзимни

юмдим. Мени лоҳаслик қийнарни. Манглайимдан муздай тер оқди. Шлимофонни ечиб ташладим. Ташқарига чиқиб, ерга чўзилишни, қўлларимни ёзиб ухлашни жуда-жуда кўмсаётгандим. Ҳеч нимани англай олмай қолдим. Биқинимдан нимадир қаттиқ ботди – Евдокимов туртаяпти. Ўликникидай юзига боқиб, баттар ғижиндим.

– Нима гап, ўртоқ катта лейтенант?

– Ухлаяпсанми?.. Нега отмаяпсан?.. Сенга нима бўлди? От, От. Нега ухлайсан? Ҳозир нариги дунёга жўнатишади. От, солдат, – у бор овози билан қичқиради. Худди эсдан оғган одамга ўхшаб аланглайди.

– Мен чарчадим. Иложим йўқ, отолмайман.

– От. Аҳмоқ. Отсанг-чи? Мен сенга кўрсатиб қўяман ҳали. Ой, худойим-ей. От. Мен сенга кўрсатиб қўяман, ҳе, онангни.

– Ўзингни онангни фалон қилай, қанжиқ. Нима, сен отолмайсанми. Қўрқоқ, шақол.

Яна отув нуқтасига бошимни қўйдим. Агар яна бир марта Евдокимов шанғилласа, люкни очиб, ташқарига чиқаман, деб ўйладим. Индама, бир энасини кўрсин.

У яна туртди. Ялинган оҳангда гапира бошлади:

– Ахир, солдат. Чиди. Бу уруш-ку. Биринчи марта жанг қилаётганинг йўқ-ку. Ўзингни тут. Эркаксан-ку, дўст.

– Чарчадим. Бўғилаяпман.

– Шлимофонни кий. Буюраман.

У ғазабланган кўйи, қўлларини мушт қилиб, ғужанак бўлиб олди. Мен шлемофонни кийиб, алоқада комбат билан боғландим.

– Билет, билет, мен бункерман, бункер – ўн учинчидан, қабулга ўтаман.

– Бункер, ўн уч, мен билет, қабулга ўтаман.

– Билет, менинг қутичамга серсоқоллар бодринг ташлашаяпти. Таёқ кўтариб олган серсоқоллар ҳам кўринаяпти.

– Бункер, ўн уч. Вазият оғирлашаётган бўлса ҳозир тортиладиган ип ортидан етмиш уч. Мен турган нуқтанинг шимолида олтмиш бир.

– Сизни тушундим, Бункер.

– Ишга туш. Қаламлар зинҳор кутича устига чикмасин, улар учун кутича панасида етмиш уч.

– Сизни тушундим.

– Катта қаламга айт, кутичада эмас, қаламлар билан бирга бўлсин.

– Сизни тушундим. Ҳозир қаламчалар олдига тушади.

– Ишга туш, ўғлим, ишга туш.

– Тушундим, Бункер, тушундим.

Батальон командири ҳеч қачон ўзини йўқотиб қўймасди. Ҳар қандай вазиятда ҳам чора топа оларди. Мен бироз тетиклашдим. Ишқилиб, лаънати отишма ичидан чиқадиган бўлдик. Ички алоқа орқали Ринатга ҳозир батальон штаби турган жойга қайтишимизни айтдим. У қувонганидан «Худога шукр, яшасин комбат», деб қўйди. Мен Евдокимов пиёдалар билан бирга машина орқасидан ҳаллослаб югурар экан, деганимда Ринат қувониб кетди.

Командир ҳамон карахт эди. Ҳар бир портлашдан кейин сўкинади. Унга нафрат аралаш ачиниш билан дедим:

– Ўртоқ, катта лейтенант. Машинадан ташқарига чиқаркансиз. Комбат буюраяпти. Ҳозир орқага қайтамыз.

– Нега? – деди у жовдираб.

– Мен қаердан билай? Орқага чекинамыз, буйруқ шунақа. Сиз пиёдалар билан машина панасида борасиз. Жангчилар бешикаст олиб чиқилиши шарт, деярли комбат. Тезроқ тушинг, ўртоқ катта лейтенант. Буйруқ, буйруқ ё машинада кетасизми?

Евдокимов эсанкираб қолди. Аланг-жалаңг бўлиб бир менга, бир люкка қарайди.

– Жин урсин. Менга ўқдонларни узатасан.

У қалтираб-салтираб люкни очди. Энди бошини чи-
қаргандиямки, чийиллаган товуш эшитилди. Машина
ёнида кучли портлаш рўй берди. У жон ҳолатда ўзини ич-
карига урди.

– Эҳ, қанжиқлар. Роса боплашаяпти. Бу даҳшат, даҳ-
шат!

– Ўртоқ катта лейтенант, бу ердан тезроқ кетмасак, бу
галгиси тўғри машинанинг устига тушади. Кейин, кейин...

Менинг кўзим тиниб, бошим ғувуллай бошлади. Ев-
докимовнинг қандай қилиб ташқарига чиққанини бил-
майман. Қулоғим шанғиллаб қолди. Ер чайқалиб ке-
таяпти. Олислардан гувуллаган овоз келади. Элас-элас
куролларнингми, ниманидир шарақлаганини эшитаяп-
ман. Атроф ғира-шира. Худди тонгги туман қоплаган-
дай. Узоқда, ҳув анови тоғлар томонда англаб бўлмас
овозлар. Мен эрталабки нам ажриқзор устида чўзилиб
ётибман. Танамда чарчоқ ўрнини оғриқ эгаллагандай.
Баданим зирқирайди. Кўзимни очолмайман. Баъзан ер
тебранаётгандай бўлади, баъзан тинчиб қолади – мен
нам ажриқзор устида ухляяпман.

Мен қушдай енгиллашдим. Осмон қирмизи тусда. Ша-
фақранг кенглик ичида бир аёл имлаяпти. Кўйлаклари оп-
поқ. Мен қўлимни узатдим. У ҳавода учаяпти. Чорлайн
дедим, овозим чиқмади, қўл силкидим. У қўлларини ёзиб,
мен томон пастлай бошлади. Танидим – Лилия. Юзлари-
дан кип-кизил ёғду таралаяпти. Нур товланаётган танаси-
ни фақатгина оқ ҳарир либос билан ўраб олган. Сочлари
елкасида шовуллаяпти. Кўкраклари, бутун аъзойи бадани
кўриниб турибди. Қанот – энглибоси ҳилпираб ёнимга
тушди. Бармоқлари, биалаклари танамни куйдираяпти.
Унинг ҳарорати мени тамоман жодулаяпти. Уни бағримга
тортдим. Вужудим пардай тўзғиди.

– Келдингми?

– Келдим. Тур, кетамиз.

- Лилия, одамлар қани. Мен қаердаман?
- Фақат мен б-о-о-р.
- Лилия. Сен яхшисан. Сени узоқ кутдим.
- Сен ухладинг, ухла-а-адинг.
- Барибир тушунмаяпман. Биз қаердамиз? Нега ҳамма нарсa учаяпти?
- Ҳеч нарсa учмаяпти.
- Ахир.
- Фа-а-қат. Мен. Се-е-н. Ту-у-у-р.
- Мени олиб кетасан-а.
- Би-и-з би-и-рга-а кета-а-миз. Биз бирга кета-а-м-и-и-и-из. Туур.

Мен Лилияни тагин кучоғимга тортдим. Борлиғим олов ичида қолди. У бир қизғиш нурга айланиб танимга сингиб кетди. Ботиний шууримда оғир энтикишни туйдим. Нимадир қарсиллаб кетди. Қабоғим тортилиб, кўзимни аранг очдим. Шафақ қонига чайилган паға-паға оловтус булутларни кўрдим. Қулоқларим залворли қасирлашдан том битаёзди. Ён-веримда бесаранжом аскарлар тўда-тўда бўлиб ўтириб олишган. Жангдан чиққан БМП-2 ва танклар устида ҳам чалқанча ётиб сигарет тутатаётган аскарларни кўрдим. Ўрнимдан кўзғалмоқчи бўлгандим, бошим оғирлик қилди. Қўл-оёғимни ҳаракатлантириб кўрдим. Бирор жойимга ўк тегмабди. Фақат бошим ўзимники эмасди.

Қўшин тўпланган жойдан нарида ҳамон артиллерия ишляяпти. Бизникилар бетиним отишмоқда. Ураган ва градларнинг ҳавони йиртиб, ўт очишига дош бериш қийин. Мен чанқаган эдим. Тагимга тўшалган қоп кўрпа четида сувдон турарди. Ютоқиб сув ичдим. Бироз тетиклашдим. Мени ерга ким ётқиздийкин? Ринат қани? Машинага нима бўлди? Ўрнимдан кўзғолиб, турмоқчийдим, бошим гириллаб айлана бошлади. Ўзимни зўрға тутдим. Кимдир келиб, елкамдан ушлаб ётқизди. Кўзимни очиб, юз-кўзи қоп-қора тутун бўлиб кетган Ринатни кўрдим.

– Ўзингга келиб қолдингми? Қандайсан? Батальон фельдшери бироз дамини олсин. Тузалмаса, санчастьга жўнатамиз, деди. Очиғи, ўзим сени санчастьга кетишингни хоҳламадим. Ўтиб кетади-а? Чарчагансан.

Ринат пешонамдан ушлаб, иссиғимни ўлчаган бўлди.

– Бошим оғрияпти. Ҳозир полкка қайтамизми?

– Ҳа, бир-икки соатдан кейин. Нонушта қилволиш керак. Агар кечаси бу ерда қоладиган бўлсак, ҳаммамизни сўйиб кетади. Лаънатилар, кутургандай отишаяпти. Қорин калай, оғайни?

– Оч, шекилли.

– Эҳ, ёмон бўлди-да. Ротадан саккиз киши яраланди. Евдокимовниям госпиталга олиб кетишди.

– Нима? Нима бўлди унга?

– Қорнига осколка тегибди. Бечора дунёни бузиб додлади. Кўп қон йўқотди. Ишқилиб, тирик қолсин. Биринчи жангдаёқ ўлимни ўйлаб, хавотирланишнинг оқибати. Ўзиям турган-битгани фалокат экан-да. Шу билан уни қайтариб юборишади, яроқсиз деявер.

– Яна кимлар яраланди?

– Тўрттаси, янги келганлардан. Бири украин, қолганлари ўрис. Сасин бор-ку, тўртинчи взводдаги, ўша билан Михайловнинг яраси енгил экан. Бурсук контузия бўлиб қолибди. БМП минага тушибди. Қорақулоқлардан ҳеч ким жароҳатланмаган. Бир сени ҳисобга олмаганда, – Ринат елкамга қоқиб қўйди.

– Ринат, сигаретингдан бер. Бошим ғувуллаб кетаяпти.

– Бариси асабдан. Ҳозир ўтиб кетади. Сигарет Мўминнинг машинасида тикилиб ётибди. Олиб келади. Егулик тайёрладик. Биргаликда овқатланамиз.

Жиндак мизғиган эканман, Ринат уйғотди. Темир нимчаларни тўшаб чордана қуриб ўтирган Мўмин, Нурмахон ҳамда Юра менинг туришимни кутишаётган экан. Темир қутичаларда қиздирилган гўшт, картошка ҳамда сухари

едик. Алмисокдан қолган чойнакда чой ҳам қайнатишибди. Қорин қайғуси чекингач, биттадан сигарет тутатдик. Мен дўстларим даврасида ўзимни анча енгил ҳис қилдим. Юра қўшиқ айтиб юракни эзди. Ҳарбийга чақирилгунга қадар анча олифта бўлганлиги кўриниб турибди. Елкасига гитарани осволиб, кўчаларда қизлар билан мазза қилиб яйраган. Гапларниям гоҳида кифтини келтириб, қийиб кўяди.

Жангдан кейин аскарлар ҳорғин кайфиятда бўладилар, киёфаси тундлашади. Ҳеч ким ҳуда-беҳуда вайсамайди. Худди ўласи қилиб калтакланган ит каби сулайиб қолишади. Ҳамманинг қадам олиши оғирлашади. Бунақа пайтлар руҳингга фақатгина қўшиқ сингийди. Йиғлагинг келади. Ҳеч нима ҳақида берилиб хаёл суролмайсан. Дунё бир мискин қоронғулик ичида ғарқ бўлганга ўхшайди. Сен ҳаётинг давомида фақатгина мана шу зим-зиё бўшлиқ давригача яшаб бўлганингни ҳис қиласан. Урушми уруш — энг тоза кунларингни соғиниш, деган хулосага келасан ва ҳеч қандай маънини англатмовчи ўйингнинг бир четиде милтиллаган таскин чироғи ёғду сочиб туради. Яъни мен тирикман, дейсан, паришонхотирлик билан. Сенинг миянгда тирик қолиш учун қайғуриш оғриғи зиркирайверади.

Мен узоқ йиллардан бери жангда юрган каби кўникма ҳосил қилаётганимдан хайрон эдим. Бугунги икки ярим соатлик тўқнашув, назаримда, ўн кунлаб давом этганга ўхшарди. Ҳар доим ўлим ҳақида ўйлаш ва гапириш шунчалар зерикарли ва қайғули эдики, назаримда, умрим ошиқчалик қилиб борар, кунларим тобора узаярди.

Куёш кўкка санчилган чўккилар узра қон сачратиб ботди. Йўлга тушиш учун буйруқ берилишини кутаяпмиз. Пиёдалар машиналар устига ўрнашиб олишди. Биз тагин биттадан тутатдик. Юра гитарасини машинага ташлаб келгани жўнади. Ринат механик хонасига ухлаб олгани

тушди. Темир совутларни йиғиштириб, энди ўрнимиздан туришга чоғлангандик ҳамки, ёнимизга разведкачилар взводига қарашли БМП-2 шиддат билан келиб тўхтади. Машинанинг тумшуғи худди тўлқин зарбига учраган кемадай тебраниди. Қуюқ чанг кўтарилди. Люкдан бошини чиқарган оператор абжирлик билан сакраб тушди. Тўғри бизнинг қаршимизга келиб деди:

– Йигитлар, чекишдан топилмайдими?

– Истаганингча бор, – деди Мўмин.

– О, яшавор, дўст. Бир кути бергин. Ўлаёздим. Хумори бошни еб кетаяпти.

Мўмин чўнтагидан бир кути «Донские» узатди.

– Ма, ол. Қачон йўлга тушамиз? Ҳеч гап йўкми? – деб сўрадим.

– Эй, биласан-ку, биз – разведкачиларнинг ҳамма нарасадан хабаримиз бўлади. Чорак соатдан кейин йўлдан алоқачилар полки ўтади. Сўнгра бизга етмиш уч.

– Биздан кейин қайси полк чиқади?

– Бир юз саксон биринчи. Қўрқма, охирида калтакни бошқалар ейди.

Разведкачи шошиб-пишиб сигарет тутатаркан, машинага қараб қўйди. Машина устида каска кийиб, қуролларига суяниб ўтирган, темир нимчали аскарларнинг кўпчилиги унга мўлтираб қараб туришибди. «Аскар учун урушда энг зўр қурол – тамаки», деб бекорга айтишмаган. Унинг хумори ҳар қандай чиройли аёлнинг ўрнини ҳам босиб кетади, деб ўйладим.

– Ҳа, ҳайратланаяпсанми, зўр иш бўлтимми? – деди у машина томонга боши билан ишора қилиб.

– Нега ҳайратланай? Тушунмадим.

– Ие, ҳали кўрмадингми, разведкачи эмассан-да, барибир? Қойилман-э. Сенам ҳеч нарсага эътибор бермадингми? – у ёнбошлаб олиб, чой ичаётган Мўминдан сўради.

Бу орада унинг бу чоғлик энтикиши маъносини тушуниб бўлгандим. Чиндан ҳайратлангандим.

– Менга қара, ҳой, разведкачи! Сигаретни олдинг. Энди қисиб кетавер. Бир кружка чой ичасанми? – деди ўзини ухлаганга олиб ётган Нурмахон.

Ўрнидан туриб кетган Мўмин ҳам машинага тикилган кўйи анграйиб қолганди.

– Нима бало, умрларингда душман кўрмаганмисанлар? Онангни фалон қилайинни қишлоқдан ушладик. Мушукдай чакқон экан ўзиям.

Машинада пиёдалар орасида кўкиш ятак иштон кийиб, қора салла ўраган, кўл-оёқлари чандиб боғланган, бўйнига гранатамёт осилган кимса бошини ҳам қилиб ўтирарди. Мен негадир сесканиб кетдим. Шу билан бирга, унга қизиксиниб қарадим.

– Қаёққа олиб бормоқчисизлар, – деди Мўмин.

– Тўғри полкка. Бир-икки кун қамаб қўйилади. Кейин бирор чорасини қилишар. Очиғи, комбат қисмга олиб борамиз демаганида, машина тагида эзғилардим.

– Гапга тушунадими? Бирор нарса дедими?– сўрадим.

– Лом-мим демайди. Қанжиқни асбобини кесиб ташлаш керак эди, машинага ортиб юрмай.

– Дўстим, бир гаплашсак бўларди у билан, – деди Мўмин.

– Майли. Бу атрофда шақолларинг йўқми?

– Шақол нима дерди? Чақиртир, – дедим.

Разведкачи бўпти ишорасида кўл силтади ва машинага қараб украинча талаффузда қичқирди:

– Игорь! Бахшишни ирғитвор.

БМП-2даги аскарлардан бири ўрнидан тура солиб банди духни елкасидан судраб, машина четига олиб келди-да, зарб билан тепиб юборди. Дух гупиллаб ерга ағанади. Разведкачи унинг ёкасидан ушлаб, ўтирғизиш қўйди. Душман ҳансираб нафас олар, кўзи косасидан чиққудай

алфозда алангларди. У аянчли аҳволда эди. Соқоллари куйдирилган, оғзидан қон сизарди. Яктаги жикка ҳўл эди. Бошининг орқа томони ёрилиб кетган, озгин ва чайир қўлларининг томирлари қон ўтмай қолганидан бўртиб чиққанди. У муштдек бўлиб, қунишиб олганидан боши елкалари орасига кириб бораётганга ўхшарди. Танаси дағ-дағ титрарди. Менинг унга яқинроқ боришга юрагим бетламади.

– Ҳой ит! Сигарет чекмайсанми? – разведкачи оёғи билан унинг иягидан кўтарди, – буни қаранглар-а! Бу кишим гранатамёт билан жанг қиладилар. О-о-о! Нақадар жасурлик. Ҳе, онангни фалон қилай! Гапир! Гапир-чи, нечта БМП, нечта танк, нечта БТР ва қанча шўравийни гумдон қилдинг. Гапир! Гапир, ит! Онангни фалон қилай. Гапирмайсан-а? Мана сенга. Мана.

Разведкачи ғазаб билан унинг бўйнида осилиб турган гранатамётга тумшуғи аралаш зарб билан икки марта тепди. Банди ванғиллаб кулади. Оғзидан оққан қон яктагини бўяди. Устки лабининг йиртилиб кетгани ва тишларининг ўпирилганига қараб тоқат қилолмадим.

– Бас қил. Тезроқ йўқот буни, – дедим ғижиниб.

Мўмин маъносиз термулиб, сигарет тортарди.

Нурмахон орқага бурилиб кетди.

Мен ўзимда ҳеч қандай ачинишни сезмадим.

Разведкачи бепарво эди.

– Ҳа, раҳминг келдими? Балки қўйворишимни хоҳларсан. Эртага манглайингдан тешиб қўяди бу аблах. Буларнинг уруғи билан қуритиш керак. Ҳеч қачон яхшилик қилмайди бизга.

– Менга деса ҳозироқ гўштини емайсанми? Фақат ёқмаяпти менга. Тезроқ кетсанг бўларди, – дедим.

Пиёдалардан иккитаси духни яна машинага тортиб олишди. Разведкачи норизо бўлиб, ерга чирт эткизиб туфлади-да, БМП-2га чикди. У башняга ўтириб, ҳамма

пиёдаларга сигарет улашди-да, шлемофонни кийиб олди. Машина тезлик билан ҳаракатга келди, қисм томонга равона бўлди.

– Биласанми, – деди анча пайтгача чурқ этмай турган Мўмин, – бизнинг ҳеч қанақа ҳаққимиз йўқ, – унинг кўзи ёниб турарди.

– Нимага бундай деяпсан?

– Ҳаммасига. Ҳа, ҳаммасига бизнинг ҳаққимиз йўқ. Бировнинг қишлоғини қуйдириш, асир олиш, итдай қийнаш. Жонга тегди, ошна. Мен қумурскага озор бермасдим. Ёвуз бўлиб кетдик.

– Барибир уруш сенинг ройи-хоҳишинг билан ҳисоблашмайди-да. Менга қолса, қисмдан чикмасдим, сира. Асабим тамом бўлган. Бугун жангда бошим айланиб, ўлаёздим. Ринатдан сўра, чекинганимиздан кейин то сизлар келгунча ўзимни билмай қолибман. Бу ҳолда жинни бўлиб қолиш ҳеч гап эмас.

– Анави, энағар разведкачи шафқатсиз экан. Асаби ҳам темирдан, шекилли.

– У ҳам сенга ўхшаб болалигида мусичаи беозор бўлган. Асабига келсак, аллақачон «анақарок» бўлиб қолган, кўриниб турибди. Фақат у ўзининг ваҳшийлашиб кетганлигини сену мендан яхши билади.

– Сен оз-моз фаҳмлай оласан. Бу уруш яна қанча давом этади деб ўйлайсан?

– Юз йил. Афғон уруши бу кетишда тўхтамайди. Халқи ҳеч қанақа инқилобни тушунмайди.

– Унда биз бу ерга нима учун кириб келдик?

– Бунисини билмадим. Ўзингни айёрликка солма. Афғондаги вазиятни мендан яхшироқ тушуниб қолгансан.

– Афғонлар биз билан энди ҳеч қачон чиқишолмаса керак.

– Тўғри айтасан, энди буларнинг шўрави билан у дунёю бу дунё суви тинмайди, – дедим.

Мўмин темир нимчасини елкасига ташлаб, ўз машинасига кетди. Мен машина ичида, механик хонасида дам олаётган Ринатни уйғотдим. Қисмнинг боши йўлга чиқарилган эди. Биз алоқачилар полкининг ўтиб бўлишини кутаётгандик. Мен шлемофонни узатгичга улаб, кийиб олдим. Алоқада батальон командири ҳаракатга шай туришни уқтирди.

Орадан бир сигарет чекиб бўлгулик вақт ўтгач, батальон командирининг буйруғи эшитилди.

– Мен Бункер, буюраман: етмиш уч.

Қисм номозшомда ортга кайтди. Кимларгадир шу йўл бўйлаб ястанган баландлик пойида буюк мусаввир – табиат чизган эрталабки манзараларнинг кечки кўринишидан ҳам завқ туйиш насиб қилмаган эди. Энди улар йўк эдилар. Колонна оғир силжирди. Баъзан йўлда соатлаб туриб қоларди.

VI

Қўшин ярим кечаси Кобул шаҳри ҳудудига яқин жойдаги атрофи тоғлар билан ўралган текисликда тўхтади. Жанголдидан тайёргарлик кўриладиган пайтларда техникаларга «дам бериларди». Машиналар доира шаклида жойлаштирилди. Бизга гулхан ёкиб овқат иситишга рухсат беришди. Икки соатдан кейин яна йўлга тушишимиз маълум бўлди. Биз ҳеч қачон жангдан қайтаётиб, Кобул майдонида дам олиб, нонушта қилмовдик.

Зим-зиё тун қўйнида гулханлар ёнди. Ўлик сукут измидаги тоғ ёнбағригача чўзилган теп-текис майдонда аскарый ҳаёт жонланди. Жангчиларнинг бақир-чақирлари, дами баланд зобитларнинг буйруқлари, қурол-аслаҳаларнинг тарақ-туруғи, машиналарнинг гуруллашидан бу ердаги синоатли жимлик чекиниб бўлганди. Мана шу текисликка бундан кейин, бутун умримиз давомида тагин

бирор кеч қайтиб келишимиз ёки умуман қадам босмаслигимиз ҳақида ўйлаб кўрмасдик. Бунга ҳолат ҳам йўқ эди. Мен шу кечаси, шу ерда нонушта қилиш, бироз мизғиб олиш ёзиғимга битилганини ҳис қилдим. Тақдир менинг кунларимни дақиқаларга бўлиб, етти ухлаб тушимга кирмаган жойларга сочиб юборганига ҳайрон эдим. Аслида урушнинг ўзига яраша қонунларини ҳисобга олсак, ҳозирги дам олишлар, қоронғу кеча, ўн қақирим наридаги Кобул, қисмга қайтмай яна жангга кетиш, юзлаб таниш ва нотаниш аскарлар, дунёнинг бир бурчида туғилиб улғайган, сен шу пайтгача унинг кимлигиниям билмаган, ўзинг каби бу ерларда ўлимга дуч келиб юрган, бир қозондан овқат еб, бир хил мусибатга юзма-юз келаётган аскар орасидаги боғлиқлик, тақдири азалнинг битиги ҳақида ўй сурш кулгулидай туюларди.

Мен ўзим ҳақимда қанчалик ўйламайин, барибир аллақандай ўкинч аралаш таскин ахтара бошлаётганимни тан оладиган бўлиб қолдим. Овуниш учун, ўзимни алдайман — ўлиб кетмаганингга шукр қил, ҳозирча тўрт мучанг соғ. Сен жуда кўп одамларга насиб қилмаган тирик дунёни кўриб турибсан. Ўлишдан осони, яшаб қолишдан қийини йўқ. Мен минг афсуски, ўзимга терс қараган ҳолда бу тахлит юпанчнинг ичига бекиниб олган эдим. Мен тушуниб етган ҳақиқат шулки, урушда иштирок этаётган ҳар бир жангчи фақат тирикликни пеш қилиб, ичида етилган йиғидан ҳам оғир дардни енгиб яшайди. Хунрезликнинг мусибатлари беадоғлиги каби, бу оғриқнинг азоби ҳам бедаводир.

Инсоннинг бутун умри давомидаги ўйлари, хатти-ҳаракати кўзга кўринмас самовий бир қудрат билан боғлиқлигига шубҳа қилмайман. Ҳозир менинг сигарет чекиш учун чўнтак қовлашим ёки бошимдаги шлемофонни алмаштириш учун машина устидаги қутини очиб тиришкланишим ҳам беҳудага содир бўлмайди. Мен ҳозир қоронғуда, машина устида сигарет чекаёпман. Душман

снайперда кузатиб тургандир. Ринат машинани нега айнан шу ерга олиб келди, бир кадам олға ёки орқага олиб тўхтатмади. Полк нима учун фақат шу ерда, шу маҳалда дам олаяпти. Нега мен айнан шу машинанинг оператор – отувчисиман ёки Ринат билан бирга юришга, бир машинада жанг қилишга маҳкумман. Бизнинг машина балки сира минага тушмас, шунинг учун Ринат икковимиз бир экипажда жанг қилаётгандирмиз. Евдокимов агар бошқа БМП-2да урушга чиққанида ярадор бўлмаслиги мумкин эди-ку. Уруш ҳам, манови машиналар ҳам, аскарлар ҳам бир-бири билан чамбарчас боғланиб кетган. Менга бошқа БМПда операторлик қилсам ёки сигарет чекмасам ҳалок бўлишим мумкин, деган мантикни тушунтириш нечоғлик оғир бўлмасин, барибир инсон ҳаёти ўзидан ташқарида улкан, мўъжизавий таъсир йўриғида давом этиши ёхуд тўхташи мумкин деган тушунча ҳаёлимга қачон ўрнашиб қолганига ҳайрон эдим. Қўрқув ва ваҳима туйғусигина эҳтиёткорлик заруратини ҳамда ўлимни эслатиб туради. Мен тирик қоламан деган одамдан кўра, мен ўлмайман деган одамнинг юрагини ваҳм кўпроқ емиради, унда қўрқоқлик жазаваси бир поғона баландроқ кўтарилади. Ҳар сония ўлим ҳақида ҳаёлга ботиш силлангни куришиб юборишини билсанг-да, урушда барибир ўлимни ўйлайсан, ич-ичингдан қурий бошлайсан. Яшашни истаган, кўкка талпинган ниҳолдан фарқли ўлароқ, қуёш, ҳаво, сувга зориқмаган инсоннинг тирик қолиши, бевақт сўлмаслиги учун яна бир зарурат – ички осойиш керак бўлади.

Ринат машина ёнидан жой ҳозирлайди. Мен оператор хонасидан гўшт ва картошкали темир қутичани олиб, оғзини очдим. Машина ортида темир нимчаларини тўшаб овқатланаётган пиёдалар ёққан гулханга тутдим. Овқат қизигунча одатдагидай Мўмин билан Нурмахон меҳмонга келишди. Биз қоп кўрпа устида чўзилиб, овқатлана бош-

лаган эдик ҳамки, тўртинчи взвод томондан Юра келиб колди. Қўлида икки литрли резина сувдон. Гоҳо ҳавога отиб-отиб қўяди.

– Ҳа, шалпангқулоқлар, менсиз йиғилибсанларми?

– Ке, ўтир, – деди Мўмин, – иззатингни оширмай келавермайсанми ўзинг.

– Энди минг қилсаям пиёдалар сержанти. Обрўси бор. Тўғри айтаяпти, бизга ўхшаб оддий аскар бўлса бошқа гап. Сержант зобитга яқин одам. Буйруқ бериши мумкин. Мўмин, сен барибир овсарлигинга борасан-да. Тартиб-қондани ўрганиб қўй.

– Хўп, Бойбиш, эзмаланма. Сенга бир нарсани гапирмаслик керак. Нима қиламиз энди? – деди Юра сувдонни тўқиллатиб ерга қўяркан чўккалаб.

– Нима қилардинг. Овқатлангани келганингдан кейин корнингни тўйғазиб кетасан-да, – Нурмахон кайфияти кўтарилса ҳазилни ўрнига қўярди.

– Мен демоқчиманки, заҳарларингга манови зормандадан бир татиб кўрсаларинг. Анча ўтқир экан. Разведкачи юртдошларим тайёрлашибди. Ўзиям брашкамисан брашка экан. Зўр ачиган.

– Ў-ў, яшавор, Юра. Ажойибсан қадрдон. – Ринат ёнбошлаган қўйи сувдонни олиб, силкиб қўйди.

– Юра, бу зўр иш бўлди, дўст, – деди ўрнидан туриб чордана қурган Мўмин, – қани, бир хўплаб кўрай-чи.

Мўмин сувдонни даст кўтариб, икки ютум ичди. Бошини чайқаб, «қойил», деб қўйди.

– Ишқилиб, топиб келган нарсанг ошқозонда қотиб қолиб, ичимизда нон пишмайдими? – Нурмахон тагин паст келмади.

– Бойбиш, сен ичмайсан, – деди Юра. – Сен ниманинг фаҳмига борардинг.

– Ичаман деб ўлиб турганим йўқ, фақат менинг қарзларимни узишинг керак. Бир ўзбек билсанг, «пулим куй-

ган», деб гармдорини еган экан. Ўша ўзбек менинг бобом бўлади.

Ичимлик чинданам зўр эди. Бир хўплагандим, томоғимни қириб кетди. Биз брашкани сувдоннинг оғзига қўйиб, галма-галига ича бошладик. Ярим хўплам қилиб ичаётган бўлсак-да, сувдоннинг оғзи даврани жуда кўп айлангани боис, кайфимиз кўтарила бошлади. Менга брашка таъсир қилди. Бошқалар ҳам мен каби дақиқа сайин сигарет тутатишар, ҳар гугурт чақилганда юзлардаги сўлғинлик, нигоҳларнинг ўйчанлик беркитган тун пардаси сидирилар, қайғу ва мунг қотган сиймолар бир сония қизқиш ёруғликда кўриниб, қоронғулик ичра ғарқ бўлиб кетарди. Сувдон бўшади. Биз чурқ этмай тутатардик.

– Хўш, ўртоқ сержант, энди қаёққа юриш қиламиз? Тўғри полкка қайтарканмизми? – деди Нурмахон жимликни бузиб.

Ҳаммамиз бутун бошли армиянинг қисматини ҳал қиладиган генерал каби Юранинг оғзини пойлардик. Юра полкка борамиз, бошқа ёққа кетмаймиз, дейишини жуда-жуда истардик, бироқ у ҳам биздан ҳеч қанақа фарқи йўқ, оддий бир жангчи эди.

– Мен қаердан билай. Нима, ўзинг фаҳмламаяпсанми? Кўриб турибсан-ку. Бу ерда беҳуда дам олмаяпмиз. Кобул ўн чақирим келади. Агар полкка кетадиган бўлсак, вақтни беҳуда ўтказиб, нонушта қилармидик. Разведкачилар техникаларга ёқилғи солиб бўлишди. Улар аввалроқ йўлга тушишади.

– Ҳе онасини, яна кирамиз дегин. Очиғи, шу лаънати жойга тўхтаганимиздан кўнглим сезувди, – деди Мўмин.

– Бўлди қилинглар. Фақат сўкинишдан, ўзларингни ейверишдан нима фойда? Эй, онасини эмсин! Бир гап бўлар, ўлсак ўлармиз. Шунчалик ваҳманинг нима кераги бор?! Сизлар бемалол эзилишиб ўтираверинглар. Мен

машинага кириб мизғиб олай. Ҳали худо билади, Панжшерга қараб жўнаймизми?

Ринат ўзини бепарволикка олиб, машинага чиқди. Мўмин Панжшерниям, Афғониниям, армиясиниям, ҳаммасини бўралаб сўқди. Нурмахон чурқ этмай ўрнидан турди-да, автоматини елкалаб машинаси томон кетди. Мен кўрпани йиғиштирмоқчи бўлганимни сезишгач, Юра билан Мўмин ҳам ўрнидан турдилар. Пиёдалар машина устида донг қотиб ухлашар, техникалар атрофида фақат қоровуллар у ёқдан-бу ёққа юришибди. Аҳён-аҳёнда уларнинг «Тўхта, пароль» деб бақиргани эшитилади, текширувчи зобит ёки ёзилгани чиққан солдат тўнғиллаб «Пароль олти» деб қўяди. Мен оператор хонасига тушиб ўриндиклар оралиғига автоматимни қўйиб, устидан темир нимчамни ташладим. Оёқни чўзиб ухлагга жой ҳозирладим. Бошимга шлемофонни кийиб, узатгични алоқа қутисига уладим-да, чўзилиб ётдим. Кўзимга анча пайтгача уйқу келмади. Ташқарида юрган қоровулларнинг темир нимчасига қурол қўндоғи урилиб тақиллаган овоз чиқаради. Худди узоқлардан отлар келаётганга ўхшайди. Ҳар замонда механик хонасида ўриндик қийқиллаб қўяди. Ринатнинг ҳам уйқуси қочганини фаҳмляпман. Гоҳ у ён, гоҳ бу ёнга ағдарилиб бир нарсалар деб тўнғиллайди.

Ринатга менга қараганда анча қийин. У баъзан тун бўйи машина бошқаради. Олти юз чақиримлаб масофани кечалари босиб ўтишга тўғри келган кезлари, у белим тахта бўлиб қолди, деб нолирди. Колоннанинг чанг-тўзони ичида кабинадан бошини чиқариб юрмаса бўлмайди. Ўшанда юзида чанг-тўзон қотиб қолар, кўзлари қипқизариб кетарди. Баъзида биз каби ёш болага каттакон БМП-2ни топшириб қўйишганига ҳайрон бўлардим. Ринат машинани барибир яхши тушунарди. Мен дастлаб отишдан қанчалик чўчимайин, кейинчалик бу мушкул иш шунчаки бир юмушга айланиб қолди. Мен ҳатто машина ичи-

даёқ снарядларни лентаси тикилиб қолгудай бўлса тузата олиш ёки пулемёт ленталарини қисқа фурсат ичида ўклаш даражасига етдим. Отишма бошланиши биланоқ Ринатга ички алоқада йўналиш бера олардим. Отув милини душман ҳамла қилган томонга тўғрилашим учун ярим дақиқа вақт кифоя эди.

Хуллас, биз жангнинг ҳадисини олиб ўргангандик. Ҳар қандай вазиятда ҳам Ринатнинг машинани бешикаст олиб чиқишига, эсанкираб қолмаслигига ишонардим. БМП-2 Афғон урушида энг ишончли ва қулай техникалардан бири бўлиш билан биргаликда, уни бошқаришни ўрганиш қийин эмасди. БМП-2 жангчининг қўлидаги автоматдан кўра ихчам ҳамда ваҳимали қурол эди. Бу қурол билан энди ўн тўққизга ҳатлаган икки йигит катта-катта қишлоқларни вайрон қилиб, одамларини тир тизғитиб, кириши мумкин.

Ринат қопқани очди. Ичкари баҳорнинг енгил ҳавосига тўлди. У машинадан ташқарига чиқиб, ерга сакраган эди ҳамки, қоровул кичкириб қолди:

– Тўхта, пароль!

– Олти. Ҳе итдан айниган. Кўзинг кўрми? Гаврилов!..

Мен роса қулдим. Ринат темир қутичаларни тарақлатиб тепди-да, яна сўкинди. Мен оператор хонасининг қопқасини очиб, машинадан беш-олти қадам нарида турган қоровулдан сўрадим:

– Қачон йўлга тушарканмиз, Гаврилов!

– Замполит батальон штабига бориб келди. Ярим соатдан кейин ротани уйғотасан, деди.

– Қаерга борамиз, деб сўрамадингми?

– Айй, Баграмга дейишибди. Постларимизни дабдала қилишаяпти экан. Ўн тўртинчи қуршовда қолибди.

– Баграм худо урган жой. Бугунги эрталабки томошадан баттарроғини кўрасан. Сен биринчи марта жангга чиқаяпсан-а, қалай, қизиқмикин?

– Умуман, кўрқинчли. Очиғини айтсам, чинакам уруш бошқача бўларкан. Агар ҳаммаси шунақа бўлса, даҳшат! Қаерга отишингниям билмай қоласан.

– Отиб нима қиласан. Жонингни асрасанг бас. Агар ўлишинг аниқ бўлса, отсанг-отмасанг барибир. Сен ҳали кўп жангларни кўрасан. Хизматингни энди бошляпсан-да. Ҳар ҳолда зийракроқ туришинг керак. Йўқса, ажалинг оёғингнинг остидан чиқиб, асфаласофилинга жўнатворади.

– Ҳа, тўғри, ҳали сизлар каби кўп нарсани кўришга мажбурмиз. Сизларга оз қолди. Яқинда кетасизлар.

– Мен ҳам сендайлигимда «қария»ларга ҳавас қилардим.

– Афғоннинг ҳамма жойида бўлганмисан?

– Деярли. Буёғи Панжшердан тортиб то Саланггача, Чорикор, Пагман, Жалолобод, Қундуз – юзлаб қишлоқларни айтавер.

– Жангдан бизникилардан ҳам кўп киши ўладими?

– Бу топшириққа боғлиқ. Баъзи ҳолларда роса қиришади.

– Уларда-чи, улардаям ўликлар бўладими?

– Духларни камдан-кам ҳолларда кўрасан.

– Нега?

– Э, ҳали тушунмайсан барибир. Улар кўринмай отади. Тешикми, ғорми ҳаммасини беш бармоқдай билишади. Шу ерда яшагандан кейин сени истаган ўйинга солишлари мумкин-ку.

– Бизнинг тўпларимиз, ракеталаримиз, шунча кўп техникаларимиз бор. Наҳотки, духлар шундай куч олдида енгилмаса?

– Улар бўйин эгиши мумкин эмас. Ахир Ватан, мана-ви тупроқ, ер уларники-ку! Техникаларинг эса, ошнам, фақат тинч аҳолини хонавайрон қилади, хотин-халаж, етим-есир, бола-чақани қиради. Духсиз қолган қишлоққа отаверади.

– Ўша ерда барибир битта яримта душман қолади-ку.

Гаврилов машинага суяниб олди. Унга уруш ҳақида гаплашиш қизиқ туюлаётганди. Афғонга келганига бор-йўғи икки ой бўлган бу йигитчанинг ҳар нарсага саросима аралаш қараши, қизиқсиниши табиий эди. У ҳали жанг-ни жасорат майдони, деб ўйлайди, совет армиясининг куч-қуввати, ақл-заковатига ишонади. Дунёдаги энг зўр армия – бизники деб тушунади. Мен ҳам Гаврилов каби уруш нималигини англамай туриб, ҳарбий ўқув тайёргарлигидан сўнг, шу туйғу эҳтиросида Афғонга шошилганман. Афсус, минг афсуски, ҳаммаси бошқача бўлиб чиқди. Энди чидаш керак. Бу ерда ягона мақсад омон қолиш, бошқалар учун эса ўлик-тиригинг бир пул.

Афғонда ҳалок бўлган совет солдатини бир куни «қилимишига яраша жазо олди», деб изоҳлайдилар. Бундан ортиқроқ ҳақорат бўлмайди.

Гаврилов тагин нималарнидир сўрамоқчи бўлиб энтикди. Менинг кайфиятим бузилди. Кўнгилга гап сиғмай қолди. Унга озгина бўлса-да, мизғиб олай дедим. Шу пайт ўн беш кадам наридан биз тарафга бир шарпа яқинлашиб келарди. Пайқадим, Ринат бўшанглашиб келаяпти. Гаврилов шарпа томонга зудлик билан ўтрилиб, автоматини тўғрилади ва қичқирди:

– Тўхта, пароль!

Шарпа эшитмаганга олиб яқинлашаверди.

Гавриловнинг овози тагин баландроқ чиқди:

– Тўхта, пароль! Тўхта! Отаман.

Шарпа хуштак чалиб келаверди.

Менинг кулгим қистади, ўзимни зўрға тутиб турдим.

– Тўхта, отаман!

Гаврилов куролини шарақлатиб, отишга ҳозирлади.

Шарпа бироз тўхтаб турди:

– Пароль олти. Олти, Гаврил! Мен Ринатман. Отиб қўйма тагин, чижик.

Мен Ринатнинг юзи қаҳрли тус олиб, лабларини пир-пиратганини қоронғуда кўрмаган бўлсам-да, кўз олдимга келтирдим. Кулиб юбордим. Гаврилов ҳеч нарса бўлмагандай штаб томонга юрди. Ринат машина олдига келиб менга ўшқирди:

– Нега бунча куласан?

– Тўғриси, сени душман деб ўйлабмиз, – ҳазилга бурдим.

У беш-олти қадам олислаган Гавриловдан аламини олмаса ҳовуридан тушмайдиганга ўхшайди. Ерга чирт эткизиб тупурди. Бошини қашлаб қўйди. Менинг олдимда изза бўлгани оғир ботди. Ҳамияти кўзиганини хуштак чалганиданок сезувдим.

– Ҳой, Гаврил! Қани бу ёққа кел, – у ғазаб билан қичқирди.

– Ринат, нима қилмоқчисан?

– Сенинг ишинг бўлмасин.

– Индама, урма уни, ахир чижик-да, ҳамиша уставга риоя қилиш керак деб ўйлайди. Ҳали урушни кўрмаган, қоровулда турганда чўчийди, – дедим уни юмшатиш учун.

Гаврилов Ринатга яқинлашди.

– Ҳей, ит. Онангни. Гаврил, кўрмисан? Ё атайин мени мазах қилдингми, чижик? Мен сенга кўрсатиб қўяман, ҳайвон! Мана! – У Гавриловнинг бошига қўйиб юборди. Қоровул силтаниб, темир нимча ва автомати тақиллаб кетди.

– Ринат, нима учун, Ринат, қайси гуноҳим учун?

Гаврилов орқага тисланаверди.

– Тўхта, ит. Сен ифлос, машинадан чиқиб кетганимни кўрувдинг-ку! Нега мени ўйнатдинг. Мана сенга пароль, манови, отаман деганинг учун! – у тепди.

– Ахир мен қоровулман-ку! Ринат, комбат қаттиқ та-йинлаганди. Мен сергак туриш керак, деб тушунаман.

– Ҳе, сендай сергакдан ўргилдим. Бор, йўқол. Онағар, индамаса отиб кўяй деди, – Ринат ғазабланганидан Гавриловга ўзбекчалаб гапириб юборди.

– Бекор урдинг-да, хали кўп нарасага кўникмаган. Душман келаяпти деб ўйлаган, – дедим Ринат механик хонасига тушгач.

– Сен бас қил!

VII

Тонгги ғира-шира. Катта йўл ёқасидаги қишлоқни талофатсиз оралаб ўтган кўшин Баграм худудидаги кенг узумзорда тўхтади. Пушталарда тарвақайлаган тоқларнинг новдаси машиналарнинг занжири остида эзгиланди. Танклар кўндалангига кесиб ўтган жўяқлар тупроққа тўлди. Бесаноқ техникалар ини бузилган чумолидай тарқалиб, киндик ота бошлаган новдаларни ер билан битта қилди. Кимларнингдир ризқи боғланган боғ тағ-туғи билан қуриди ҳисоб. Баҳорда қуриган бу тоқлар қайтиб ўзини ўнглай олмайди. Қаршимиздаги кулбалари тигиз солинган қишлоқ аҳли ҳар жой-ҳар жойдан одам беличалик дувол билан сарҳадлаб ажратишган боғларини ҳеч бир сабабсиз вайрон қилиб ташлаганимиз боис, биздан нечоғлик нафратланишини тасаввур қилиш қийин эмасди. Биз ҳаммасини тушунган ҳолда ўта бемаъни хатти-ҳаракат қилаётган тутуриксиз ёш болаларга ўхшардик. Айнан узумзорда тўхташ зарурмиди, деган хаёлга борсак, ҳеч қандай важ-қарсоннинг ҳожати йўқ. Қишлоққа кириш учун шу узумзор орқали ўтилса қулай бўларди. Агар қисм катта йўл орқали юрса қишлоқнинг орқа томонидан айланиб киришга тўғри келарди. Шу боисдан, биз тоқзор ичидан кесиб ўтишни мўлжаллагандик.

Қишлоққа разведкачилар взводи юборилгандан сўнг техникаларни жанговар ҳолатда шайлаб ҳаракат қилдик.

Олдинда танкчилар батальони, сўнгра пиёдалар борарди. Миномётчилар ва оғир артиллерия тоқзорда қолди.

Қишлоқ тор кўча бўйлаб чўзилган кўримсиз кулбалар, ҳовлилардаги мевали дарахтлар панасидан кимдир курул ўқталиб тургандай ваҳимали эди. Уйларда ҳеч ким кўринмас, одамлар ғойиб бўлишганди. Эшик-орада фақатгина уй эгаларининг мол-ҳоли, товуқлари кўзга ташланади. Ҳатто деворлар оша қизиқсиниб қаровчи болақайларнинг ҳам қораси кўринмайди. Халқ қишлоқни ташлаб, тоққа чиқиб кетганди. Агарки, душман бола-чақаси, аёлларини хилват жойга кўчирибдими, демак, қиёматли жанг бўлиши муқаррар. Нега унда бизни қаршиликсиз ўтказиб юборишяпти ё постларга мададга келишимизни олдиндан билишгани учун индашмаяптимикин? Балки қайтаётганимизда хужум қилишар?

Механик ва операторлар машиналар ичкарасида жанговар ҳолатда ўрнашиб олишганди. БМП-2 устидаги пиёдалар жонларини ҳовучлаб, атрофга олазарак қараб боришарди. Ўқ овози эшитилиши билан улар ерга сакрайдилар, машиналар панасида хужумга ўтишади.

Қисм қишлоқнинг қоқ ўртасига кириб бўлгач, колонна ортидан ўқ отилди. Олд томонда портлаш содир бўлди, бир зумда ҳар тарафдан гранатамётлар ишлаб қолди. Бирор шарпа сезилмаган қишлоқ жон-жаҳди билан бизга зарба берди. Колонна таққа тўхтаб, БМП-2 ва танклар йўлнинг иккала томонига, қишлоққа қарата ўт очди. Кутилмаганда душманнинг еру кўкдан ўқ ёғдириши қўшинни эсанкиратиб қўйди. Оқим бўйлаб бемалол сузаётган, туйқус гирдобга тушиб, чирпирак бўлиб айланаётган қайиқ ва унинг ичидаги сайёҳлар каби гандираклаб қолдик. Биз қуршовга олинганимизни пайқадик. Танкларнинг қишлоқни ёриб ўтган йўлда ҳимояга зўр беришдан бошқа чораси йўқ эди. Пиёдалар машиналар тагида ётиб, қишлоқни ўққа тутди. Асосий кучни қайси томонга йўналтиришни билолмас-

дик. Йўлда туриб қолган колоннага душман ўнгу сўлдан қақшатқич зарба берар, автоматларнинг тариллаши ва гумбирлаган портлашлар ичида қолиб кетдик. Атрофни бир зумда чанг-тўзон, куюқ туман қоплади. Аскарлар жаҳаннам ичида қолгандай жон талвасасида югуришар, ўзларини дуч келган жойга уришар, бирор тош панасими ёки чуқурликни дарҳол паналаб олишар, айримлари ерга юзтубан ёпишиб, бўйинларини елкалари орасига қисишган қўйи қимир этмасдилар. Улар жанг пайтида машинадан беш-олти қадам узоқда бўлишлари керак эди. Чунки душман биринчи галда техникаларни нишонга оларди.

Алоқани бакир-чакир, саросимали кичкириқлар тутди. Ўлганлар ва ярадорлар ҳақида зобитлар тинимсиз алоқада қисм командирини огоҳ этишар, БМП-2 ва танклар беҳато уришаётганини хабар қилишарди. Айниқса, пиёдалар ўт-олов ичида қолиб кетганди. Ҳаводан шанғиллаб учган снарядларнинг саноғи йўқ эди. Мен отув милини тўғридаги уйлардан бирига мўлжаллаб узлуксиз отавердим. Ким қаерга, нимани нишонга олаяпти, билиб бўлмайди. Алоқадан бирор нарсани англаш шунчалик қийинки, турли хил овозлар бир-бирига қўшилиб кетгани камлик қилгандай, ҳатто ўқ овози ва портлашлар ҳам эшитиларди. Машина ён-верига снарядлар келиб тушар, ҳар портлашдан сўнг атрофни тутун ва чанг қоплар, кузатув ойнасидан ҳеч нарсани кўрмай қолардим. Назаримда, деворлар ва дарахтлар, уйларга жон битиб, биздан беаёв ўч олаётгандай эди.

Мен бу жойдан тирик чиқишимизга ишонмадим. Қайтиш йўли ҳам беркилиб қолган эди. Портлаган техникаларни йўлдан суриб ташлаш учун ҳали узоқ вақт керак эди. Пиёдалар қирилиб кетади. Машина сиртига чангиллаб тегаётган ўқлар ваҳмасидан ичимда титроқ уйғонади, бўшашиб қоламан. Мен беихтиёр ўзимни йўқотиб қўйгандим, қандай ҳаракат қилаётганимни ҳам сезмасдим. Қўлларим отув нуқтасига ёпишиб қолгандай эди, гўё. Кет-

ма-кет отавердим, снарядлар учганда машина силтанар, ичкарини аччиқ дуд – порох хиди тутиб кетганди. Мен отув милини гоҳ чапга, гоҳ сўлга, гоҳ тўғрига қаратиб ўт очардим. Снарядлар теккан жой ёришиб кетарди. Отишма менга ёқиб қолаётганига ҳайрон эдим. Гўёки мен лаззатли бир ўйинни бажараётгандайман. Ким билсин, балки одам ақлдан озса шундай ҳолни бошидан кечирар, балки куни битган одам учун қурбон бўлиш асло даҳшатли туюлмас. Мен ўлим ҳақида сираям ўйламай қўйдим, қўрқувнинг энг олий даражаси қарахтлик боис ақлим кирди-чиқди бўлиб қолганига ажабланмасдим. Қизиқ, одам ўлимга шунчалик қисқа вақт ичида чоғланиши мумкинми? Мен умуман, ҳеч нарсани ҳаёлимга келтирмасдим. Фақат отишдан, снарядлар мен кўзлаган нуқталарга тушаётганидан ҳузурланардим.

Дарчаларига чўпдан тўсин қилинган кўримсиз кулбаларнинг деворлари анча мустаҳкам тикланган. Уйлардан бирини қанчалик мўлжаллаб отмай, барибир тўкилиб бўлиши осон кечмади. Снаряд теккан жой ўйилиб қолар, девор қилт этмасди. Мен даричаларни кўзлаб ўт очардим. Бехато бориб етган снарядларнинг кўпчилиги ичкарида портларди. Аҳён-аҳёнда ўша кулбага танк снарядлари ҳам келиб тушар, ортидан ҳавода қизил чизиқ тортиб автоматларнинг ёнувчи ўқлари зувуллаб учар, кулба деворларига тегиб, ўз йўналишини ўзгартирар, сўнгра, кўкда, икки одам бўйи баландликка санчилган ёнувчан ўқ ғойиб бўлиб қоларди. Бу манзара шунчалик қисқа вақт ичида бир киприк қоқгулик фурсатда содир бўларди.

Дарахтлар панасида олов пуркаб гранатамётлар ишлар, ўпирилган кулбалардан АКМ лар бизни чийиллаб ўкка тутар, қишлоқ ичкарисидан миномётлар отиларди. Гоҳо «Ер-Ер» ва «РС»лар учарди. Душман ўзини кўрсатмай, ҳаддан зиёд эпчиллик билан ҳаракат қиляпти. Йўл ўртасида тикилиб қолган колоннанинг ҳар тарафдан зар-

бага учраши, яраланган арслоннинг итларга таланишига ўхшарди. Отишма тобора авжига чиққан сайин, оппоқ якак-иштонини селбиратиб, мушукдай сакраб, дарахт ёки девор орқасига беркиниб, бизга қарата қаршилиқ қилаётган душманни кўриб қолардим. Мен дух паналаган жойга ўқ отиб улгурмасимдан, машина кескин силтанди, кулокни йиртар даражадаги гумбурлашдан ўзимни йўқотиб қўйдим. Машина ичкариси аччиқ куйинди – дудга тўлди. Нафас олиш мумкин бўлмай қолди. Бунинг устига, кўзим ҳеч нарсани илғамас, бошим чирпирак бўлиб айланаётганди. Хаёлимни машина портлади, уриб ташладилар, деган ўй чакмоқдай тиглаб ўтди. Мен жон ҳолатда қопқани итариб ташқарига отилдим. Машина устида бош кўтармай ётдим. Тепадан визиллаб ўқ ўтар, кимир этишнинг имкони йўқ эди. Ичкаридан очиқ қопқа орқали тутун ўрляпти. Мен Ринатга нима бўлганини аниқлаш мақсадида тагин ичкарига тушмоқчи бўлиб, башняда эмгаклаган эдим ҳамки, бармоқларим тутган кузатув ойнасидан бир қарич пастга чанғиллаб ўқ тегди. Душман мени кузатиб турганини ҳис қилдим. Қўлларим беихтиёр танамдан отилиб кетгудай даражада силтанар, мен ўзимни йиғолмай қолгандим. Бор овозим билан Ринат деб қичқирдим. Атрофни тутган қиёматли шовкин-сурон менинг овозимни ямлаб кетиши хаёлимга келмасди. Мен механикнинг хонасига эмаклаб бордим-да, қопқани очдим. Ичкарида машина чамбарагини тутган Ринат без бўлиб ўтирибди. У тош каби қотиб қолгандай эди. Юзи докадай оқарган, кўзлари косасидан чиккудай бўлиб каттариб кетган, кимир этмасди. Гўёки музлаб қолганди. Ичкарига бошимни суқиб тагин Ринатлаб бақирдим. У қимирламади. Мен механик хонасига тепадан қўлимни суқиб, хайкалга айланган Ринатнинг бошига муштладим. У бошини илкис чайқаб, тепага, менга қаради-да, бақириб юборди. Одам боласининг кўрқувдан бунчалик аянчли аҳволга тушиб

қолишини, қичқирганда юзлари буришиб кетишини асло кўрмагандим. Ринат қалтираган кўлларининг панжаларини очиб, менга «кет» ишорасида кескин силтаб қичқирарди. Атрофда рўй бераётган аянчли жангдан кўра, Ринатнинг тентакнамо чинқиргани ваҳималироқ эди. Негадир унга караб туриб, мен ҳам бакириб йиғлаб юбордим. Ўрнимдан даст туриб, душманга кўксимни тутгим ёки бизга шунчалик кўркув солган қишлоққа караб югургим келди. Мен ортиқча чидай олмасдим. Теграмдаги даҳшатли манзарани бошқа қабул қилолмасдим, очиғи, миям зўриқиб, ўзим англамаган қандайдир куч таъсирида ҳаракат қилаётгандим. Мен бошимни кўтариб, олдинга қарадим – колоннанинг ярми аллақачон, йўлнинг сўл томонидаги сувсиз канал бўйлаб орқага қайтган, портлаган машиналарни судраган танклар ўтаётганди. Биздан учта машина олдиндаги БМП-2 ловуллаб ёнаяпти. Машинамиз атрофида ерга ёпишган кўйи икки пиёда қишлоққа қарата ўқ отаяпти. Улардан нарида яна биттаси эмаклаб биз томон келаяпти. Мен биздан кейинги БМП-2нинг ҳам орқага қайтаётганини кўрдим. Чекинишга буйруқ берилганини фаҳмладим. Ринат ичкарида ғужанак бўлиб қалтирарди. Машина рўпарасидаги харобазордан чиққан бир тўда душман, бизнинг оғир талафот кўрганимизни, БМП-2 ишдан чиққанини англаганди. Улар биз томонга гоҳ энкайиб, гоҳ эмаклаб яқинлай бошлади. Баданим чўғдай қизиб кетди. Ичимдан аллақандай нафрат тошди. Ғазабдан ўзимни кўярга жой тополмасдим. Ановиларнинг ҳаммасини тиркиратиб қонини тўкким келаётганди. Қандай қилиб механик хонасига тушганимни билмайман, шлемофонни алоқа узатгичга улаб, башняни ҳаракатлантирмоқчи бўлдим. Бироқ ток билан ишлайдиган нуқталар ишдан чиққан эди. Мен башняни механик айлантиргич орқали кўл билан буриб, отув милини пасайтирдим. Кузатгичдан хароба биноларни топдим ва отув милини ўша томонга тўғрилаб, бироз

пасайтириб, эмаклаб келаётган душманни кўрдим. Улар тўртта эди. Ўртадагисининг қўлида гранатамёт. Негадир тўхтаб қолишди. Отув мили билан биргаликда пулемётни ҳам босишга қарор қилдим. Душман икки юз қадамлар чамаси яқин қолганди. Пулемёт тепкисига сўл қўлимни, отув мили тортмасига ўнг қўлимни теккизиб, пайт пойладим. Ўртадагиси бироз қаддини кўтариб, гранатамётни бизнинг машинага тўғрилади, бошқалари автоматларини рўпара қилишган. Мен отув милининг масофа белгиси кўрсаткичини бир юз эллик метрга қўйиб, нишон кўрсаткични унинг қорнига мўлжалладим. Пулемётнинг нишон кўрсаткичи ҳам гранатамётли душманга тўғриланганди. У гранатамёт осилган ўнг елкасини ичкарига олиб, бироз ёнбош ҳолатга келиб отишга шайланди. Мен қўлларимга қарадим. Шовуллаб тер оқаётганди. Кўзимни чирт юмиб, отув мили ҳамда пулимёт тепкисини иккала қўлим билан ёпишдим. Снаряд узлуксиз отилар, пулемёт тариллаб, бўшаган гилзалар ичкаридаги махсус темир кутига тушарди. Қўлларим тепкига ёпишиб қолган эди.

Кейин, кейин орқага, алоқа қурилмасига бошимни тираб, уйқуга кетдим. Ҳавода самолётларнинг ванғиллагани, еру кўкни ваҳимага солиб, гумбурлаган портлашлар эшитилди. Мен қишлоқнинг ўртасида югураяпман. Нафасим қайтмаяпти. Осмондан гупиллаб бошлар ёғилаяпти. Ер тили чиқиб қолган, кесилган каллаларга тўлиб кетган. Мен каллалар бошимга тушмаслиги учун қўлим билан бошимни тўсиб олдим. Бошларнинг соқоллари кип-қизил қон. Кўзлари чакчайган. Ерга тушган калла тупроққа қоришиб ғилдирайди-да, тўхтаб қолади. Теварак осмондан тушган бошларга тўлиб кетди. Мен қаёққа қараб чекинишимни билмайман. Оёғим ўзимга бўйсунмайди. Жойимдан қимирлай олмай қолдим. Югуришга ҳолим етмайди. Бир маҳал оёқларим остига Лилиянинг кесилган боши ке-

либ тушди. Бош биров думалаб тўхтади. Қон аралаш сочлари тупроққа қоришган, кўзлари ичидан чивинлар учиб чиқар, тили бир қарич бўлиб осилиб ётарди. Менинг аъзойи баданимдан мадор қуриб, ичим куйиб кетди, бақирай десам қулоқларим шанғиллаб, овозим чиқмасди. Ҳеч нарсани кўрмай қолдим. Мен Лилиянинг бошини ердан кўтариб олдим. У копток каби енгил, бироқ аъзойи баданимни куйдирарди. Бошим нимагадир урилиб, бўғилиб кўзимни очдим. Машинани қандайдир куч олдинга судраяпти. Тепадан дўпиллаб калла тушаяпти. Агар қопқа ёпилмаса, машина ичи кесилган бошга тўлиб кетади, деган ўй бир лаҳзада миямга ўрнашиб қолди. Нима бўлаяпти ўзи? Машина ичкарасига қандай қилиб кириб қолдим. Ҳозиргина мен қаерда эдим? Бошим лўқиллаб музлай бошлади. Қовоқларим оғирлашиб борар, кўзимни юмиб очиш азоб эди.

Бир маҳал машина ташқарисидан нимадир дукурлаб, қопқа очилди. Мен бир сесканиб, тепага қарадим – Мўминнинг боши кўринди. Этим жимирлаб бақириб юбордим. Чинданам осмондан бош ёғаётганди. Баданим жикка ҳўл бўлиб кетди. Елкамдан кимдир туртар, мен очик қопқа томонга юзлана олмасдим. Кимнингдир чақиргани қулоқимга чалинди. Юзимга муздай сув қуйилди. Мен кўзимни очиб, яна елкам оша тепага қарадим. Башнядан туриб ичкарига бошини суққан Мўмин қўлидаги темир сувдондан менга сув сепаётганди. Унинг боши елкасида эди. Машина олдинга силтаниб-силтаниб юраётганди.

– Ҳа, нима бўлди? Ҳамма жойинг соғми? Озгина чида, ҳозир етиб оламиз.

– ...

– Эй, роса қуршовда қолдик.

– Ринат қани?

– У анча яхши. Ана, механикда ўтирибди.

– Сен нега бу ердасан?

Мўмин башнядан ичкарига тушди-да, қопқани ёпиб олди.

– Менинг машинамни рота техниги Давид ҳайдаяпти.

– Машинанг қани?

– Ана, олдинда. Сенинг машинангни судраяпти.

– ...

– Машинанг ишдан чиқибди. Тўғри двигателдан уришибди, онағарлар.

– Мўмин, энди тугадими? – Мен қаттиқ чарчагандим, зўрға гапирардим, ҳатто кўзларим беихтиёр юмилиб қолганди.

– Тамом. Полкнинг шармандаси чиқди. Постларга етиб боролмадик. Энди Кобулга қайтамыз. Тугади. Бунақаси бўлган эмас ҳеч қачон. Биласанми, нечта машинани уриб ташлади. Пиёдалар жудаям кўп.

Мен Мўминнинг бошқа гапларини эшитмадим. Жанг тугагани, бизнинг машинани уриб ташлашгани ва судраб боришаётганини билиб турардим, холос.

Полк эрталабки узумзорга қайтиб чиққан эди. Мен оператор хонасидан коп тўрвани олиб машина устига тўшадим. Ҳар жой-ҳар жойда қиёфаси эзгин пиёдалар берух, бошлари ҳам ўтиришар, уларнинг афт-ангори кир бўлиб кетган, кўзларида сўнгсиз ҳасрат қотиб қолган эди. Улар дунёнинг жамики аламлари, бошларига тушган мусибат ўчини тамакидан олишаётганди. Айни дам ҳеч ким ўзининг тирик қолганидан фахрланиши, кўнглига таскин беришни ҳаёлига ҳам келтирмас, даҳшатли жанг манзарасини кўз ўнгидан сидириб ташлай олмасди. Мен жангдан сўнг кўз ёшларини оқизмай йиғлаш, ўзининг тирик қолганига ҳам кўнглида шукрона айтишга ор қилиш аскар учун ўлимдан ҳам ёмонроқ эканлигини ҳис қилдим. Чинакам жангдан кейин одам ўлим ҳақида ўйламайди, балки урушнинг чегараси йўқ бедаво азобини ҳис қилади. Чунки бу азобнинг оғриғи уни бир умр тарк этмайди.

Кун киялаб қолганда полк ортга, Кобул сари йўл олди. Йўл четида танграйиб ўлиб ётган эшак, ит, моллару қўй-эчкилар тепасида чивинлар ғужғон ўйнар, аллақачон ўлимтик ҳидини олган қарғалар атрофда олазарак бўлиб туришарди. Баъзи ҳовлиларнинг деворлар билан ўралган ичкарисидан оқимтир куюк тутун ўрлар, айрим уйларнинг томлари ўпирилиб тушганди. Қулаган деворлар панасида аҳён-аҳёнда ўлиб ётган одамлар кўзга чалинади. Қишлоқ ўлик сукунат уммонида ғарқ бўлган кемага ўхшайди. Биз эрталаб ўтганимиздаги қишлоқ манзараси харобага айланганди. Даричалардан қизиқсиниб қараган, томларда мусичадай тизилиб олган беозор болаларнинг қорасиям кўринмайди. Ахир бу қишлоқда жанг бўлмовди-ку, Баграм ичкарисига шу йўлдан ўтганимизда ҳамма нарса бошқача эди-ку? Қишлоқни ким вайрон қилди? Қайси аскар, қайси кўшин, қайси армия?.. Ахир бу қишлоқни ўтга солмадик-ку? Демак, Баграм ичкарисига ўтаётганимизда, армия ўзини тинчликпарвар қилиб кўрсатган, чўпга ҳам зиён етказмади. Қайтиб чиқаётганимизда эса олдидаги қишлоқларни артиллерия душмандан тозалаб қўйган. Уйларнинг деразасига, томлар устига оқ байроқлар илинган, қишлоқ яловлар қадалган қабристонга ўхшарди. Бу қабристонга тириклар қамалганди.

Колоннанинг қоқ белида портлаш юз берди. Кетма-кет ўқлар учди. Кутилмаган ҳужумдан сўнг пиёдалар ерга сакрашди. Сўл томондан гранатамёт отилганди. Қўшин ёппасига ҳужумга ўтди. Деворлар ўпирилди, дарахтларнинг шохлари қарсиллаб сина бошлади, уйларнинг ойналари зириллаб тўкилди. Қишлоқ олақуюн – оқтайлоқ ичида қолиб кетди, танклар гумбурлади, БМП-2лар донг-донглаб ишга тушди. Гранатамёт қайси тешикдан, қайси хонадондан отилганининг аҳамияти йўқ эди. Душман ҳамла қилганди. Душманнинг қанчалиги, кимлар эканига ҳам қизиқмасдик, қишлоқ қаршилик кўрсатаётганди. Уйлар-

нинг устидаги оқ яловлар кулар, неки кўринган нарса борки, ҳавас билан отаётган совет армияси солдатининг нишонига айланди. Ҳовлиларда хотин-халаж бош яланг, тентакнамо ув солиб югурар, айримлари гўдакларини кўксига босиб, ташқарига отиларди. Ёш болалар томлар устига ўрмалаб чиқишар, қўлларини отманглар ишорасида силкишар, айримлари ўққа учиб кабутардай ўмбалок ошиб куларди. Қишлоқнинг эркаклари кўринмайди, тоққа чиқиб кетишган.

Колонна тезликни ошириб, олдинга ҳаракат қилар, қишлоқни зўр бериб ўққа тутарди. Танклар тумшуғи тинимсиз олов пуркаган кўйи, хароба кулбаларни ортда қолдирар, сўнгра олдиндаги ҳовлиларнинг тепасидан ажал ёғдирар, орқадаги БМП-2 ва оғир техникалар эса олддагилар пайҳонлаган жойга етиб келгунча, қолган-қутган кулбаларни илма-тешиқ қилиб келарди. Дуч келган жонзот борки, беаёв отилмоқда.

Колонна бурилишга етганда йўлга яқин ҳовлилардан бирининг девори оша тўнкарилган катта сават ортига югуриб ўтган ёш жувонни кўрдим. У бош-оёқ зангор кийинганди. Қомати адл. Мен саватдан кўзимни узмай қараб турдим. Машина олдига ҳаракатланар, сават орқасига беркинган қизнинг жон-жоним билан омон қолишини, бизникилар пайқамаслигини хоҳлардим. Назаримда, ҳали охири кўринмайдиган колоннадаги қайсидир танк ёки БМП-2 саватни ҳам нишонга олаётгандай, йўқ, қизга эмас, отув милини менга тўғрилаб туришгандай эди. Ичимда оғриқ кўзғолди. Колоннанинг кети кўринмасди. Мен жувонни отишлари сираям мумкин эмас, деган ўйни миямга сингдириб бўлдим. Билмайман, жувон менинг энг яқин одамимга айланиб қолганди. Мен кимнидир соғинган эдим. Мен кимнингдир оёғига бош кўйиб осуда уйкуга кетишни истагандим. Ҳарир зангор либос кийган афғон аёли бу кирга ботган дунёни зангор нурларга тўлдирувчи

мўъжизадай эди, гўё. Ахлат ва чиқиндилар орасида зангори гул очилиб турганди. Уни узишга, хазон қилишга ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ эди. Ундан фақат кўзлар баҳра олиши керак. У бизнинг моғорлаган онгу шууримиз ҳамда хаёлотимизга чароғонлик баҳшида этади.

Ҳовли ортда қолаяпти. Менинг нигоҳларим саватга қадалган. Қий-чув, ура-ур, гулдур-гупда омон турган сават ичида жоним симилляпти. Менга ҳеч ниманинг зиғирчалик аҳамияти йўқ, бутун Афғонистон ёниб кул бўлмайдами, бутун бошли Совет армиясини ер ўз комига тортиб кетмайдами, фақатгина, сават ортидаги жувон тирик қолса бас. Мен бу фикрга қандай келганимни англай олмасдим, зеро, бунинг сабабини ахтаришнинг ҳам ҳеч қандай қизиғи қолмаганди.

Мен саватдан кўзимни узмасдим. Қисм командирининг отишни бас қилишни буюриб, ўқ узмасликни қатъий талаб қилишини кутардим. Алоқада эса бунинг тескариси эшитиларди. Бир маҳал сават атрофида олов кўтарилиб, кўкка тўзон кўтарилди. Ортимиздаги танкнинг даҳшатли гумбурлаши эшитилди. Бу шунчалик қисқа вақт ичида содир бўлдики, сават ўрнига осмондан парча-парча қорамтир тошга ўхшаш нарсалар тушганини илғадим. Танк саватни, жувонни тўзғитиб юборди. Ўзимни машина ичкарисига уриб, қопқани ёпиб олдим.

VIII

Ернинг нами кетмаган. Чарақлаб чиққан куёш тафти кишининг борлиғида бўшанглик пайдо қилади, уйкуга элтади. Офтобурар палла бошланди. Ҳовури кўтарилаётган адирларга яшиллик югурди. Илик узилди палланинг ёп-ёруғ кунларида неки тирик жон бор, уйкусираётганга ўхшайди, ҳаловат истайди. Аскарлар пана-пастқам жойларни топиб, уйкуни уриш пайида бўлишади. Одамга ҳеч

нарсa ёкмай қолади. Фақат муздек хилват жой топиб, оёқни узатиб, томирларингни яйратсанг. Табиат қўйнидаги лоҳасликни уйқу билан енгсанг.

Қисм тамакиси тугаган кашандадай гандиракларди. Жангчилар полк дўконининг эшиги олдидан бер келишмасди. Сиси, Югослав мурабболари, «Атиргул суви» харид қилишар, ҳаммасиданам дўкондаги тантиқ дўндикчаларнинг жеркиб беришларидан хузурланишарди. Ҳамма ёқни эркак босган замонда аёлга гап отиш мазза-да. Аёлга тикилиб, оч нигоҳни тўйғизиш мумкинлигини ҳисобга олсанг, унга тўшакда етишишнинг нақадар оромбахш эканлигини айтмасанг ҳам бўлади. Урушда, ўлим остонасида изғиётган одамнинг юрагида ҳаёт ва гўзалликка ўчлик туйғуси кун ўтган сайин юксаклашиб боради. Полкдаги аёллар бизга тирик қолишимиз зарурлигини эслатиб туришарди. Ҳоҳ қисм тиббий пунктида, хоҳ ошхонада, хоҳ штабда ишлашмасин, хоҳ киборли таманнолари билан ғашимизни кўзғатишмасин, барибир улар полкда навозиш билан очилиб турган атиргуллардан фарқ қилмасди. Фақат бу атиргулларни аскарлар ҳидлашдан мосуво эди. Улар ҳамиша этиклари ялтиллаб тургувчи, қадамидан ўт чакнайдиган, кепкани иштиёқ билан бошига кўндириб юрувчи жасур зобитларнинг бағрида очилишарди. Шўрлик аскарлар учун кўзларини тўйдириб, ҳаёлий маишат қилишдан бошқа илож йўқ эди. Улар алами келганидан қисмдаги аёлларни хумори чиққунча сўкишарди. Одамзоднинг имкони етмаган ишдан қаттиқ нафратланиши унинг табиатига сингиб кетган ҳислатлардан биридир. Аскарлар урушда аёлларни жудаям кераклигини, улар вазиятни ушлаб турувчи ягона куч ва армиянинг ичидаги сезилмас «қўмондон»лар эканлигини англашса-да, тан олишга ғурурлари қайсарлик қиларди. Дарахтнинг учида товланаётган кузги олманинг жилваси кўнгилларни куйдириб, бошқа биров-

ларга насиб қиларди. Хуллас, бу боғнинг олмаларини дасти узунлар ушлардилар.

Бугун кун ярақлаб кетди, полк штаби томидаги карнайдан алла куйларди: «Прости, поверь, я тебе открою дверь. Прости, поверь, я тебе». Осмон нур акси қайтаётган зангори кўзгуга монанд. Қисм ҳудудидан нарида ястанган текисликка кўм-кўк ранг инган. Қишлоқнинг бошланишидаги ўрикзор оппоқ гулга тўлган. Чароғон кун қучоғида замин улкан оқ гулдаста ясаб, фалакка тутаётгандай. Тоғлар қисм тепасидан энкайиб қараётгандай туюлар, улар биз томонга яқинлашиб қолгандай эди. Табиат оғир ҳолсизланиб, уйкудан уйғонаётган ўн саккиз яшар қиздайин назокатли эди. Ҳамма нарса мудраб уйғонаётган эди. Дунё тирилаяпти. Қурт-қумурска ризқ излаб, ёруғликка чиққан. Тошнинг ҳам, гулнинг ҳам, нима, нимаки бор, яшагиси келаяпти. Майсани боссанг чинқиради, новдани синдирсанг силтаниб беради. Неки тирик жон бор, нобуд бўлмоққа ҳаққи йўқ. Бу кунларда фақат яшашинг керак, кўзинг очиқ турсин.

Мен қисм дўконига етгунча атрофнинг яшариб, яшнаб кетганини ҳис қилдим. Полк майдонида ғимирлаб юрган аскарларнинг совуқ сўхталари ҳам ёхуд ҳарбий тартибга мўлжалланган казарма ва чекиш жойлари ҳам, кўзимиз кўникиб кетган ту누ка девор, ошхона ва омборхона ҳам, бадга урган интизом, қоидага мос топшириқлар ва ҳарбийчасига юриш машқлари ўргатиладиган саф майдонлари ҳам табиатнинг хушманзара жилваси кўйнида асабимга тегмади. Дўконнинг эшиги олдида автомат осган, темир нимча ва бошига каска кийиб олган икки қоровул туришибди. Аскарлар ташқарида қанчалик ур-тўполон қилишмасин, дўконнинг ичкарисидаги илгак шарақлаб, битта-иккитадан аскар кири-тилмоқда. Навбат кутиш жонига теккан жангчилар сотувчиларни сўкишади:

– Ҳе, нима, ичкарида, ҳалигидақа қилишаяптими?

– Бошқалар ҳам кўрса яхши бўларди, – дейди узун бўйли тиббиёт белгисини таққан аскар.

– Сен, санчаstdа тўймадингми. Зўрлари ўша ёкда-ку. Жаннатда яшасанг ҳам, биз фақирларнинг ризкига қўл чўзаяпсан, дўст. Мен касал бўлайин, санчаstdа қизларни кўрайин деб ёлвораман. Эй, сени қара-ю, – деди танкчилар белгисини осган жангчи.

– Одамзоднинг шу нарсадан тўйганини эшитганми-сан? – деди миномётчи, – бунинг устига, ичкарида бемалол деб туришибди.

– Эй, улардан нима кетди. Дўкондаям шу ишни қилишлари мумкин.

– Фақат сен билан менга қийин, қийналиб юраварамиз, – деди ҳалиги танкчи.

Эшик очилиб, ялтироқ кутида конфет, мураббо, вафли кўтариб олган иккита аскар чиқди.

– Ҳа, ҳақкига қўлларингдагини бердими? – миномётчининг гапидан ҳамма гуррос кулиб юборди.

– Ҳа, шуни берди, – деди кути кўтарган аскар, – сенга бошқа нарса тайёрлаб қўйибди. Бемалол киравер.

Тагин кулги бўлди.

– Агар миномётчилигингни айтсанг, оғирроқ қилиб беради. Кўтариб кетишингга ишонади, – деди ичкаридан чиққан иккинчи аскар.

– Чёрт побери! – миномётчи ерга чирт эткизиб туфлади.

Мен навбатим етгунча ошхонадан ярим кило қовурилган балиқ олиб келдим. Дўкондан уч кути конфет, югослав мураббоси, тўртта Сиси, уч кути печенье, «Ростов на Дону» сигарети, лабқалам ҳамда духи сотиб олдим. Ҳаммасини дўкончи жувондан эланиб олганим бўш кутига жойладим. Дўкончи Лилиянинг олдида кўримсиз эди. Бесўнақай семириб кетгани, кулоқининг тагига до-
вур қизил бўёк суртиб олгани, хумдай бошига сариқ жин-

галак соч паригини кийдириб қўйганга ўхшарди! Унинг аскарларга нисбатан ҳамиша беписандлиги аччиғимни чиқарди. Сочини қиртишлаб, шир яланғоч қилиб, полкни айлантириб югуртирса яхши бўларди, деган ўйдан лаззатландим.

Дўкончи жувон беш чек уриб қолди. Пачакилашиб ўтирмай, казармага келдим. Ҳамишагидай ҳар ён остин-устун, ғала-ғовур. Қутини тумба устига қўйиб, ёш аскарлардан бирини чақириб юз чек бердим. Фуқаролар модулдан бир шиша «Столичный» олиб келишга жўнатдим. Казарма бурчагида уятли карта томоша қилиб, ҳиринглашиб ўтирган Ринат билан Мўминни бироз кузатдим-да, ўзимни каравотга ташладим. Ринатнинг олдида хижолат чека бошладим. Гўёки, унга нисбатан номардлик қилаётгандай эдим. Хижиллик юрагимга чанг солаётганди. Ҳозир Ринатга айтишим керак, иккаламиз бирга борамиз, деган ўй кўнглимга таскин берар, айнаи дам Ринатнинг қўшилишини ҳам истамасдим.

Мен улар билан бирга шармисор карталарни кўриб бўлганимдан сўнг, Ринатнинг қулоқига мақсадимни айтдим.

— Бемалол, мен бормайман. Йўлини қилиб тўғрилай-вер,— деди у дабдурустан.

— Очиғи, бирга борсак, яхши бўларди.

— Йўк, дедим-ку, сенга. Ҳозир жиним суймаяпти. Қўй ўзинг боравер. Ана, модул, бир қадам.

— О, жа овинг бароридан келаяпти-да. Ҳузурини сен кўриб, Ринат куруқ қолаяпти-да, — кесатди Мўмин.

— Сен суқилма. Ринатга айтаяпман, ўзи хоҳламаяпти,— дедим бепарволик қилиб.

— Бизни таклиф қилинг. Мўмин акангиз қайтмайди-ганлардан. Бирга борамиз, ёрдамлашамиз.

— Сен билан борсам уйига киритмайди. Кейин, ҳар бир ишнинг одами бор, ошнам.

- Бизам бир кўрайлик, оғайни. Таништириб қўй.
- Сенинг эртага навбатинг. Эртагача сал-пал одамбашара бўлиб тур. Бугун ўзимни таништираман.
- Ҳозир иштаҳа бор эди.
- Унда ўзинг бор, боравер. Шунақа деб айт.
- Мўмин ғозчасига ўтириб, ўмганини кериб бир энтикди.
- Ростданам ўзим борсам нима қиларкан-а? Иккинчи ротаданман, фалончилар билан бирга жангга чиқамиз, дейман.
- Медалингни ҳам тақиб олсанг зўр бўлади, – деди Ринат.
- У ёқ-бу ёғингга одеколон суртиш эсингдан чиқмасин, – дедим.
- Сенларга эзмалик бўлса бас. Мен тўғри маънода айтаяпман. Шу кунларда ўлиб юрибман. Қийин бўларкан. Тушларим ҳам айниган. Лоақал бир марта борсам ҳам майлигайди.
- Айтдим-ку сенга, ўзинг боравер, ўлиб юрибман, қийналдим, менга ёқасан дегин. Буни мушкул томони йўқ. Агар ўрисчада тутилсанг, ўзбекчасига гапиравер, йиғласикта, додингни эшитади, – дедим.
- Сенларга қийшиқ гап бўлса бас, – Мўмин хўрсинди, – майли, ўзларинг биласанлар, биз томондаям офтоб чиқар.
- Ухлаб ётаверсанг офтобни кўрмайсан.
- Унда айт, йўлини кўрсат.
- Қандай йўл?
- Тузоқ қўйиш сирини-да. Шунини тушунтирсанг бас.
- Бу осон. Тушлик маҳали битта «Столичный»ни чўнтакка уриб, дўкондан майда-чуйда оласан. Ҳар эҳтимолга қарши кўлига тутқазиш учун икки юз чекни калта иштоннинг липпасига қистириб қўясан. Кейин, зобитлар овқатга келгунга қадар ошхонага кириб, бор нарсангни унинг олдига қўясан, тамом. Тузокингда кабутар питирлаб турибди.

Мўмин юзига тошган ҳаяжонни яшириш учун дераза томонга қаради. Тиззаларига шапатилаб, оёқлари билан полни тақиллата бошлади. У хаёлида Лилия билан айш сураётганди. Бепарводай кўринса-да, ўзини қўярга жой тополмай қолгани сезилиб турарди.

– Иложи бўлса, унинг олдига бораётганингда қўйнингга битта граната солиб ол, – деди Ринат.

Мўмин соддалик билан Ринатга қараб бироз яқинроқ сурилди.

– Нега?

– У гранатани яхши кўради.

Мен ўзимни босолмадим, кулиб юбордим. Ҳазилидан наша қилган Ринат ҳам хохолади. Мўмин ерга туфлаб, ўрнидан туриб, Ринат ўтирган каравотни бир тепди.

– Сен ифлосларга одамни мазах қилишдан бошқа иш йўқ. Сен нега кулаяпсан? Сенларниям, Лилияниям. Э, сенларни одам деб ўтирибман. Эҳ, чўрт.

У қўл силтаб, ўзини каравотга ташлади. Қаттиқ хафа бўлганди. Биз ловуллаб ёнган Мўминнинг тезда ўчишини билардик. Кўнглида кир сақлаб, ковоқ-тумшуқ қилиб юрмасди. Қўлига конфет тутқазиб, бир кулчи десанг, йиғини унутиб юборадиган ёш болага ўхшарди у.

– Мўмин, хафа бўлма, сенга яқин ошнамлигинг учун ҳазиллашаман. Ахир биз бир-биримизни яхши тушунамиз-ку? Қани, тур, битта Лилия билан таништириш у ёқда турсин, жонимни сўрамайсанми, – деди Ринат.

– Қўй, ошна, ўзинг соддасан, ҳазилни тушунмайсан. Ке, арзимас нарса учун аразлама. Ахир сендай йигит учун бу нима дегани, – дедим мен.

Мўмин ўрнидан кўзғолди. Тумбасини очиб, сигарет олди-да, лабига қистирди. Казарма деразасини қия очиб, тутунни ташқарига пуфлади. Юзидаги қаҳр нишонини аввалги самимият қоплади. У босиб-босиб тортаркан, ўйга ботиброқ деди:

– Шу десанглар, эртагаёк Лилияни илинтираман.

Мен ароққа жўнатган аскар қўйни дўппайиб, казармага кириб келгач, қўлим билан «ўша ёқда тур», ишорасини қилдим. У тумбамга суяниб, мени кутди. Ҳамсуҳбатлар билан гапни узиб, каравотим олдида турган «чижик»нинг ёнига келдим.

– Ҳа, топдингми?

– Мана.

– Шақоллар сезмадими?

– Йўқ.

– Раҳмат, дўстим. Чекасанми! Ма, манови чек сенга. Сигарет оласан.

– Раҳмат. Мен «Донские» чексам ҳам бўлаверади.

– Ҳечқиси йўқ. Самимий узатаяпман. Олавер. Хизматинг учун. «Чижик» бўлсанг ҳам анча пишиқ ишларкансан. Ол, оғайни.

– Йўқ. Мен «Донские» чекавераман. Фақат сиздан бир илтимос, сержантга айтинг, бугун мени «дневальный¹» қилиб тайинламасин.

– Қайси сержантга айтишим керак?

– Сизлар билан тенг хизмат қилган Юра – бизнинг бўлинма командири.

– Анови, Юра Трусювми?

– Ҳа.

– Бўпти, боравер. Сен бир ҳафтагача навбатчи бўлмайсан. Фақат менинг ишим тушганда ими-жимида бажариб турасан.

– Хўп бўлади!

Аскар тоғдай қадланиб жўнаб қолди. Мен коғозга ўралган бир литрлик «Столичный»ни дўкондан харид қилган егуликлар солинган кутичага жойладим. Казарма йўлаги бўйлаб зобитлар хонаси олдига кузатувчи қўйиб, кутичани унинг ишорасига биноан кўтариб ташқарига чиқдим. Ҳеч ким кўрмади. Аёллар модули томон югурдим.

Стол дид билан тузалган эди. Висоцкий кўнгилни оқижиб куйлаяпти. Хонани муаттар ҳид тутган, атиргул бўйини олиб эсаётган майин шабада оғушида мастона чайқалардим. Ҳамма нарса титраб турар, ҳамма нарса нафис ва гўзал эди. Лилия чиннидай чарақлаган хонанинг деразаларини очиб юборди. Унинг эгнидаги ҳарир зангор кўйлак оҳиста, сезилиб-сезилмай қалтирарди. Либоси ортидан қордай тийнати, куш банди қилинган кўкраклари, хипча бели, жодули оппоқ торсиллаган сонлари кўриниб турарди. Лилия атайлаб, яланғоч баданига юпка зангор кўйлак илиб олганди. Тим қора кўзларини юракни ўйнатиб сузар, ёноқлари нақш олмадай товланар, сочи елкаси узра шовуллаб оғарди. Стол устида одамнинг жонидан бошқа ҳамма нарса муҳайё эди. Ялтироқ қадахлар, ҳали мен номини билмайдиган ширинлик ва таомлар, ажабтовур, қалпоқли буролқичи ёқутранг занжирча билан беркитилган шиша, фақат икки кишига мўлжалланиб қўйилган турли туман егулик ва газакларни кўриб, кўзим тингудай бўлди. Мен дўкондан харид қилган нарсаларни дастурхонга қўйишнинг ҳожати ҳам йўқ эди. Қутичани очиб «Столичный» ва «Ростов на Дону» сигаретини столга қўйдим. Лилия рўпарамга ўтирди. Мен дабдурустан сигаретга тармашдим. У ҳалиги шишани очиб, иккита қадахни тўлатди. «Сиси» ичимлигини бошқа қадахларга қуйди. «Сиси» ароқдан сўнг зўр газак бўлади, дарров захрини кирқади. Ичимлик анча ўткир экан, бироқ таъми тахир эди, дабдабали кўринишини айтмаганда менга ёқмади. Мен бунчалик кўнгилхушлик ва ҳашамдан ўзимни ноқулай сезаётгандим. Лилияга канчалик ўрганиб қолган бўлмайин, барибир шу дастурхон, шу хона ва гўзал аёлга номуносиб эканлигимни тан олганим сайин, ўзимни ҳаяжон домида ҳис қилардим. Бу ҳолат тушга ўхшарди.

Мени Лилиянинг қаршисида титроқ босаверар, унинг гапларига узук юлук жавоб қайтарардим. Мен қаршимдаги зангор кабутарни учириб юборишдан чўчирдим, аини дам унинг ройиш-истагига мос ҳаракат қилиш йўлини излаб қийналаётгандим. Лилия бу сафар «Столичный»ни очди. Мен қадахларни тўлғиздим. Буниси ёқимлироқ эди. Сигарадан биттадан тутатдик. Ўзимни анча эркин тута бошладим.

– Нега бунчалик тортинаяпсан? Олавер. Буларнинг барини сен учун тайёрладим. Сени яхши кўриб колганга ўхшайман. Сени тез-тез кўргим келаверади.

– Лил, ке, ёнимга ке.

У ўрнидан енгил кўзғалиб, ёнбошимдаги стулга ўтирди. Қуюқ қора сочини қўллари билан тўзғитиб, бошини кўксимга кўйди. Ич-ичимдан ҳаяжон тошиб, унинг қизиллик урган юзини ўзимга қаратдим. Оппок бўйни, сеҳру-жоду билан сузилган қароғи мени тамоман сархуш этди. Нозик бармоқлари кўксимни силар, оловдай эхтирос тафтидан борлигим эриб кетаётгандай эди. У кенг ҳарир либосининг тўғноғичини ечиб юборди. Кумушдай беғубор танасидан кўйлагига белигача сирғалиб тушди. Мен деразани беркитиб, пардани тушириб кўйдим.

Куннинг ярми ярим дақиқага тенг бўлди. Лилия кўзгу қаршисида эгнига оппок чойшаб илиб, ҳўл сочларини қуритаётганда завқ билан томоша қилдим. Ювиниб қайтгандан сўнг, у узоқ пардозланди. Икковимиз кўзгу олдида тик турган кўйи ярим қадахдан «Столичный» ичдик. Майнинг таъмини унчалик сезмадим. Қорним роса очиққанди. Иштаҳа билан овқатландик. Кайфиятим анча тетик, ўзимни ҳаётимда илк бор яхши кўрдим, ҳали меҳр деган улуғ тушунча мендан юз ўгирмаганини, ёруғ ва чиройли лаҳзалар, нурга қоришиқ сониялар тамоман зулмат оғушига ғарқ бўлиб кетмаганини ҳис қилдим. Одам боласи барибир яшаши керак, инсон

умри ҳамиша қаро кунлардан иборат эмаслиги учун ҳам яшаши керак.

Лилия «Сиси»ли қадаҳни лабига теккизиб ўйга толди. Кўксимга бошини қўйиб, бироздан сўнг деди:

– Казармага кечкурун кетсанг ҳам бўлади-а?

– Нима эди, агар истасанг, шу ерда қолишим мумкин.

– Мен қолишингни истайман.

– Қоламан, сен зерикмасанг бас.

– Йўқ, ҳеч қачон зерикмайман.

– Казармага бормасанг, сени қидиришадими?

– Албатта. Кечкурун рота бўйича йўқлама қилишади.

Агар бирорта аскар йўқолиб қолса, ҳеч кимга тинчлик йўқ. Ернинг тагидан бўлсаям ахтариб топишади.

– Командирингга тушунтириб қўйсанг бўлади-ку.

– Армиянинг ўзига яраша сири бор-да, Лил.

– Сири эмас, тартиб-интизоми, дегин.

– Фарқи нима?

– Албатта, фарқи бор. Сен ўрисчага баъзан қийналиб қоласан.

– Барибир фикримни уқтироляпман-ку. Қишлоқда яшаганман. Ўрислар йўқ биз томонда. Сен билан тил топишдик-ку!

– Бу борада тил топиш учун тил билиш шарт эмас. Мен сени ёқтириб қолдим, тамом. Соддасан, лекин ёқимтойгинасан. Бировга озор бермайдиган боласан.

– Лил, очиғини айт. Сенга ким билан бўлсанг ҳам барибир-ку?

– Йўқ, илтимос қиламан, сен ундай хаёлга бормаслигинг керак. Тўғри, бу ердаги аёллар бузуқлик қилишади, мен ҳам. Бироқ пул учун, лаънати майда-чуйда матоҳлар учун. Аммо кўнгилнинг измида кимнидир тусасанг, нимаси ёмон.

Лилия ўйга ботган қўйи жим қотди. У бир нуқтага тикилиб сўзларди. «Ростов на Дону»ни бармоқлари билан

айлантириб лабининг бир бурчига кистириб, гугурт чакди. Ҳорғинлик билан тутун пуркаб, менга тикилиб қолди. Юрагим увушиб кетди.

Унинг кўзларидан мени тамоман жодулайдиган меҳр қоришиқ қайғу сизарди. Уни бағримга босиб, сочларини силадим. У титраб-титраб йиғларди. Менинг ҳам кўнглим бузилди. Тошга айланиб бўлган дунёнинг, зимистон дунёнинг даҳшатли ўйинларидан қалтираб ёнаётган бир оғиз нотавазнинг менинг кўксимдан паноҳ топгани боис ҳам бўғзимга ёш тикилди. Жангда йўқотган дўстларимнинг бошидагина шундай аҳволга тушардим, бўғзимни изтироб тиглари тилкалаб ташларди. Бугун, айна дам, Лилиянинг айши-ишратга мойил хонасида, мен улуг бир куч, аёл меҳридан қониқиш ҳар қандай қайғу сафодан лаззатлироқ эканини англадим.

– Йиғлама, мен сени...

– Сен яхшисан.

– Айт, мен кимман?

– Менга ёқасан, ишон, сен бошқачасан.

– Яна бир нарсая де, яна, – у бўйнимга чирмашиб олди. Юзига кўз ёшлари сизганди.

– Чиройлисан. Лил, ўзингни бос.

У жимиб қолди. Туйкус кўзларимга қаради-да, лабларини тишлаб, ўзини орқага олди.

– Ичамиз, тўлатиб қуй. Менинг йиғлаганимга эътибор берма. Мендая ҳеч қандай ҳис-ҳаяжон қолмаган, эҳтиросим сўнган. Мен қуриб бўлган дарахтман. Мен, мен севиш-севилишга асло нолойикман, тушунаяпсанми. Сен ҳали нимани кўрдинг – гўдаксан. Йўқ, сен гўдак эмас, эрта хазон бўлдинг. Мен сени севиб қолганман. Аҳ, майли, бир фоҳишанинг севгисини тушунсанг бўлди.

У қадаҳни бир кўтаришда симирди. Мен бир ҳўплаш билан тугатдим. Яримлаган «Столичный»ни қадаҳларга тўлдириб қуйдим. Лилия тобора сулувроқ кўринар,

очишиб борарди. У дунёнинг энг чиройли аёлига айланганди.

– Мен кечки йўқламадан сўнг сеникига келаман, – дедим.

– Албатта. Ўша казармангга бориб кўриниш бер. Кейин кечаси билан менинг ёнимда бўласан. Сени қўйиб юбормайман. Ола, ичамиз, аскарчам. Қўтар! Сенинг жангларда омон юришинг учун. Афғондан соғ қайтишинг учун. У ҳориган қўйи стулга келиб ўтирди.

Мен балиқ, салат еб, «Сиси» ичдим. Лилия югослав мураббоси тановул қилди. Кеч кириб қолганди. Қисмнинг саф майдонида «кечки овқат»га чорловчи карнай садоси янгради. Лилия менга қараб маъноли кулиб қўйди:

– Менинг қорни оч, аскарчам! Қани тезроқ, сени овқатга чақиришаяпти.

– Мени ошхонага бормаслигимга рухсат беринг, ўртоқ генерал!

– Йўқ, солдат! Армияда тартиб-интизом бор. Ҳамма нарсга устав бўйича бўлиши керак. Сен бу ерда ўйнаб юрганинг йўқ! Қани, ошхонага «бегом марш!»

– Хўб бўлади, ўртоқ генерал!

Лилия шарақлаб кулди.

Биз кечгача хайрлашдик.

Қисм овқатга сафланганди.

X

Аёллар модулидан чиққач, казармани айланиб ўтиб ичкарига кирдим. Ҳамма ёқ жимжит, сув қуйгандай. Коридорда навбатчи мудраб ўтирибди. Бошқа пайтда бўлганда, уни сўкиб ўтардим. Кайфиятим аъло эди, эътибор бермадим. Каравотимга бориб, ўзимни таппа ташладим. Кўзимга уйку келмади. Авваллари сайлгоҳдан чарчаб қайтгач ёки жангдан сўнг роҳатижон бўлиб туюлган ка-

зарма кўзимга ғариб ва совуқ кўринди. Икки қаватли каравотлар, сарғиш картон деворлар, ювилавери́б, бўёғи кўчиб кетган пол, ажабтовур ҳид ўрнашиб қолган казарма тип-тиник анҳор ичидан балчиқ ичига тушиб қолган сингари ғижинимни келтирди. Ҳозир менга кимдир БМП-2ни ёғга ботиб тузатишимни ёки жангга чиқишимни айтса, дод деб бақириб юборардим, дунё зимистонга айланарди. Мен ҳали то ҳарбий хизматга қадар аёл билан бўлмагандим, бунчалик кўнгилшодлик қилиб яйрамагандим.

Каравот силтаниб кетди. Тепамда рота командирининг сиёсий ишлар бўйича ўринбосари Шерстюк чақчайиб турибди.

– Ухлаяпсизми, оқсоқол?

Ўрнимдан сапчиб туриб, кийимимни тузатдим. Ўзимни тутиб дедим:

– Худди шундай, ўртоқ катта лейтенант. Тобим йўқ. Бошим айланаяпти. Овқатланишни хоҳламаяпман.

У менга яқинроқ келиб бош чайқади.

– Яхши! Қани айт-чи, қария аскар хизматга қўл силтаб, ҳамма нарсасига қўйиб қўйиши керакми?

Мен индамай туравердим.

– Гапир, сендан сўраяпман.

– Нега энди, ўртоқ катта лейтенант.

У кўзимга термулиб тагин жазавага минди:

– Офицер солдатдан гап сўраса шундай жавоб бериладими?

– Ни как нет, ўртоқ катта лейтенант.

Унда айт-чи, қария аскар, уставга, интизомга қўйиб қўйилмаса, нега сен ошхонадамас, бу ердасан? Нега оғзинг сасияпти? Қаерда, қачон, ким билан ичдинг?

Мен жим турдим. Бошимни эгиб, чурқ этмадим.

– Тилингни ютдингми? Айт? Нега ичдинг? Йўқса, гаупвахтага жўнайсан. Ўргулдим сендай жангчидан.

– Биринчи ротада эдим, ўртоқ катта лейтенант. Юртошимнинг туғилган куни экан, озгина-озгина ичдик. Бошқа қайтарилмайди энди.

– Сен ўзбеклар бир-бирингни ерни тагидан бўлсаям топиб оласанлар. Ошхонадаям сенлар, омборхонадаям сенлар – каерда бўлма тўдалашасанлар. Нима, сенлардан бошқа халқ йўқми? Афғонистонга тўйга келганмисанлар?

– Жанг қилгани, ўртоқ катта лейтенант ва жанг қилаяпмиз ҳам.

Замполит мендан бу жавобни кутмовди, биров саросималанди. Ротадаги сержантларнинг деярли бари ўзбеклар эди, умуман, қисмда барча мушкул юмушларни Ўрта Осиёликлар эплашаётганди. Ошпаздан тортиб, нон кесувчигача, омборхоначиларнинг бари жангчилар таъбири билан айтсак, қорақулоқлар эди.

Зобит биров паст тушса-да, сездирмай амирона деди:

– Бошқа такрорлама. Сен ёш аскарларга ўрнак бўл, ўргат, йўл кўрсат. Ҳозир дамингни ол.

«Мен ёш аскарларга отишни, ўлдиришни ўргатайинми», деб юборишимга оз қолди.

– Хўп бўлади, албатта, ўргатаман, ўртоқ катта лейтенант. Кечки йўқламага довор дам олишга рухсат беринг, ўртоқ катта лейтенант!

– Рухсат бераман. Бошқа аскарлар ичганингни билмасин, – деди у ва бурилиб кетаётиб тўнғиллади, – проста бардак!..

Мен эзма зобитдан осон кутулганимга шукр қилиб, ўрнимга чўзилдим. У ротадаги зобитлар ичида энг ёмони, ҳар нарсага аралашавериб одамнинг энсасини қотирарди. Устав деса ўзини томдан ташлашдан ҳам қайтмас, армия қонунчилигини сувдай симирган, ўз касбига сидқидилдан меҳр қўйганди. Икки гапнинг бирида уставдан келарди. Замполит ротанинг онаси бўлади, деганлари чин эди. У абжир, эпчил ва қайсар жангчилардан кўра

кўпроқ бўйни бўш, интизомли аскарларни яхши кўради. Урушда ўша телбафеъл, тўполончи аскарлар жасорат кўрсатишини билса-да, уларни бетартиблиги боис хушламасди. Бошқа зобитлар эса ундан фарқли ўлароқ жанг қила оладиганларга ишонардилар, кези келгач, уларни замполитнинг майда-чуйда танбехларидан ҳимоя қилардилар.

Рота кечки овқатдан қайтгач, казарма вағир-вуғурга тўлди. Йўкламагача ётоқни тартибга келтирдик, Тўшаклар қайтадан текисланиб, тумбалардаги ашқол-дашқоллар тартибга солинди. Каравотлар тўғирланди. Деразалар очилди. Йўлакда ювиниб артингач, аскарлар ташқарига чиқишди. Эшик олдидаги чекиш жойида тўп-тўп бўлишиб, «Донские» тутатишди. Мен Жалолободдаги нуқталардан бизга юборишган аскарлар ёнига суҳбатлашиш учун бордим. Улар курул тозалаш учун ўрнатилган ёғоч столга чиқиб чекишарди. Икки кундан бери ротага қўшилмай, қимтиниб юришибди. Бошқа жойдан келганликлари учун ўзларини бегона ҳисоблашишади чоғи, йўкса бунчалик одамови бўлиб ўтиришмасди. Мен нега энди ротада кўпчилик ўзбек бўла туриб, учинчи батальондан келган шу беш ўзбек йигитни ёлғизланиб юришини тушунолмасдим. Ҳали кўникиб кетишади, бироз тортинишаяпти, жангга чиқишгач, минг йиллик кадрдонга айланадилар.

– Ишлар қалай, йигитлар. Ўрганиб қолдингларми?

– Ёмонмас, – деди қайишини кўлига айлантириб ўраб олган гавдали йигит, – фақат бу ерда тартиб-интизом кучлироқ экан.

– Ўрганиб кетасан. Жангга чиқиб турсанг бунчалик қаттиқ режимнинг ҳам ўзига яраша лаззати борлигини биласан.

– Жалолободда уруш бўлмайди, демоқчимисан? – у тўнғиллаб шерикларига қараб қўйди.

– Ҳар ҳолда...

– Э, оғайни, у ерда ҳам ҳужум қилишади. Баъзан постга якин келишади. Тумшуғингнинг тагида кўри-
ниб қолишади. Полкка бостириб киришмайди, битта
взвод ўрнашган постларни эса ҳар кечаси дабдала қи-
ладилар.

– Биз душманнинг уясига ўзимиз кириб борамиз, ўзи-
мизга ўзимиз гўр қазиймиз. Полкда фақат устав бўйича
яшайдилар, деб ўйласанг янглишасан, Армиянинг энг
жанговар қисми шу ер, шу батальон. «Тозаловчилар» деб
эшитгандирсан.

– Барибир бу ерда кун ўтиши қийин. Аскарни ўз ҳоли-
га қўймадилар. Бундан кўра жангда юрган яхши.

– Ким аскарни ўз ҳолига қўймайди?

– Зобитлар.

– Зобитлар сен ўйлаганчалик зуғимгар эмас. Улар ту-
шунадилар.

Йигитлардан бири, новчаси оёқларини бир-бири-
га теккизиб тўпиллатди. Столдан тушиб казарма томон
кетди. Қолганлар чурқ этмай ўтиришарди. Мен қисмда-
ги аҳвол ҳақида куйиб-пишиб гапирмайин, сираям улар-
га ёкмаётганини сездим. Улар аллақандай безовталиқ ва
ҳадик билан тинглашар, умуман, Жалолободдан бу ерга
жўнатилганликлари учун норизо эдилар.

– Сизларни нега бизга юборишди? – сўрадим ҳалиги
аскардан.

– Э онасини. Ҳаммаси анови Сайдалининг касофати, –
деди у казарма бурчагига ишора қилиб.

– Қайси Сайдали?

– Ана бурчақда, ротадошларинг олиб чиқиб уришаяп-
ти. Ўлиб кетмайдими, менга деса. Шу онангни эмгурни
деб бизни жойимиздан кўчирди. Ана энди унга қўшилиб
тўртта қорақулоқ абжағимиз чиқади.

– Жанжал кўтардингларми?

– Йўқ, анови одам отиб қўйди, постда, ўзимизнинг взводдаги бир украинни ўлдирди. Ўлган бола мужик эди. Хизматиям охирлаб қолувди, шўрликнинг.

– Нега отади?

– Постда ухлаб ўтирган экан. Урган, шекилли.

– Ким ухлаб ўтирган? Ким кимни урган?

– Сайдали қоровуллик маҳали постда ухлаб қолган. Сергей бориб қараса, жар томондаги постда ҳеч ким кўринмайди. Акамиз постдагиларнинг ҳаётини уйқуга алмаштириб, хуррак отаяптикан. Кейин. Сергей уни тепади. Эсанкираб қолган Сайдали уни отиб ташлайди. Ишқилиб, ўзбекларни расво қилди. Сергейнинг юртдошлари Сайдалини ёки бирорта ўзбекни отиб ўлдирамиз деб онт ичган. Шунинг учун бизни шу ерга юборишди. Сенинг хабаринг йўқмиди?

– Мен қаердан билай? Ҳозир эшитиб турибман. Демак, шарманда бўлдик, дегин.

– Бундан кўра жанжалкашлигимиз учун бошқа қисмга ёки «дизбат»га тушсак яхшийди. Эй лаънат бўлсин, ба-рига.

– Сайдалини ҳозир бизникилар дабдала қилади. Уларга бошқачароқ тушунтирсанглар бўлмасмиди?

– Э, менга нима дейсан. Очиғини айтдим, тўғриси, полкингизда ўзбекларнинг бунчалик ори кучлилигини қаердан билай.

– Билмаган бўлсанг энди биласан. Сайдалинг ўлди, деявер. Уни ҳозир сулайтириб ташлашгандир. Ўйлаш керак эди. Шунчалик аҳмоқ бўлмасанглар, шу гапни ташқарига чиқарармидинглар.

Мен казарманинг орқасига айланиб ўтдим. Бир тўда аскарлар Сайдалини деворга тираб, бири қўйиб бири саволга тутаяпти. Аҳён-аҳёнда нимадир деб тўнғиллаб қўйган Сайдалига кутилмаганда тепки ёки мушт тушади. У чўзиб инграйди. Аскарлар сўкиниб, тагин гапга солади-

лар. У жавоб қайтармай, бошқаси туширади. Ўзбек ўзбекни шунчалар қийнаётганига, важоҳат билан уришаётганига биргина ор тушунчаси эмас, балки урушда инсон дунёсини чалғитган мавҳум бир туйғу, ҳар лаҳза одамни ўз-ўзидан нафратлантирувчи ҳиссиёт бугун Сайдалига қаратилганини ҳеч ким пайқамаётганди.

– Ўзбекни шарманда қипсанда-а? Мана сенга.

Аскар унинг биқинига туширди.

– Имм... – м... во она...

Кимдир энкайган Сайдалини ортига тепди. У гупилаб кулади. Бошқалар ҳам тепкилай бошлашди. У ҳолсиз инқиллаб ётган жойида айланар, ҳар зарбдан сўнг кўтарилиб-кўтарилиб тушарди.

– Юзига белги қолдирманглар, ҳеч ким сезмасин, – деди учинчи взводдаги пулемётчи.

Сайдали копток сингари тепкилар ичида қолди. Мен аскарларга ҳеч нарса деёлмадим. Мен дунёда йўқдай эдим, гўё. Қоронғида тўмпайиб ётган Сайдалининг жуссасига қараб тош бўлиб туравердим.

Бироздан сўнг, Жалолободдан келган тўрт жангчи Сайдалини кўтариб кетишди.

Казармада ҳеч нарса бўлмаган каби тўс-тўполон давом этарди.

Кечки йўқламада Жалолободдан келганлар орасида бир киши сафда йўқ эди. Рота командирига навбатчи сержант унинг касаллигини айтди. Сайдали казарма бурчагидаги охирги каравотда, тўшакка ўраб қўйилганди.

– Чёрт с ним – тузалиб қолар, – деди рота командири.

Казарма чироқлари ўчгунга қадар «Фрунзевец» газетасини варақлаб ўтирдим. Иттифокда бўлаётган майда-чуйда ҳарбий воқеалар ғашимни келтирди. Турли-туман мусобақалар, ҳарбий тайёргарликлар, Совет аскарининг хулқ- атвори, жасоратли зобитлар ҳақидаги ҳаволанган мақола, хабарларни ўқиш кулгули туюлса-да, мен вақт

Ўтказиш учун уларга кўз югуртирдим. Энағарлар, ҳеч қачон Афғон уруши ҳақидаги ҳақиқатнинг юздан бирини ҳам ёзишмайди. «Байналмилал» бурч деб, оғиз кўпиртиришади, тупурдим сенларнинг «байналмилал»лигинга. Ўзаро ёрдамнинг шу бўлса, қирғин-баротинг, босқинчилигинг қандай бўлади. Армияни мақтаб, шон-шавкатга кўмиб ташлашибди. О, буларнинг айтишича, Совет аскарлари нақадар ҳавас қилгудек, кучли, иродали, ҳар нарсани енгиб ўтади. Мақта-я, онағарлар, мақта.

Мен газетани ғижимлаб тумба устига ташладим. Этигимни тозалаб, ўрнимда одам ухлаётган каби тўшакни дўмпайтиб қўйдим. Йўлакка чиқмоқчи бўлувдим, оппоқ ички кийимда югуриб келаётган Ринатга кўзим тушди. Казарма бурчагида, уч-тўрт аскар ғувур-ғувур қилиб гаплашишар, аллақандай саросимали вазият пайдо бўлганди. Мен эътибор бермасликка ҳаракат қилсам-да, кўнглим алланечук совуқ воқеани сезганди.

– Ҳа, нима бунча, арвоҳга ўхшаб қимирлаб қолдинглар, – дедим Ринатга.

– Секинроқ гапир. Иш пачава. Анови, Сайдали бор-ку, Жалолободдан келган. Ўша ўлиб қолибди.

Ринат серрайиб турарди. Баданим музлаб кетди.

– Нега ўлади? Нима учун ўлади?

– Секинроқ. Ҳозир ҳеч жойга бормаё тур. Навбатчи командир ротани хабардор қилгани кетди. Аҳвол чатоқ.

Бошимга оғир гурзи тушган каби зириллаб оғриди. Кутилмаган хабар миямни зиркиратиб ўтди.

– Сенинг бу ишга дахлинг йўға, – дедим зўрға.

– Нима деяпсан? – Ринат орқага тисарилди.

– Нега кўрқаяпсан?..

– Бошқаларга жабр бўлади-да.

– Борини кўришади. Ах, жонга тегди.

Мен ҳеч нарсани ўйламасликка ҳаракат қилсам ҳам, ҳолсизланиб ўрнимга чўзилдим. Казарма ичидаги ўлик

сукунатга ваҳм кўриқчилик қиларди. Ҳамма нарсадан хабардор ротанинг тенг ярми нафасини ичига ютиб, энди буёғи нима бўлиши, қандай воқеа рўй беришини кутарди.

Ярим соат ўтар-ўтмас навбатчи келиб, ҳамма сержантларни турғизиб, йўлак охиридаги зобитлар хонасига бошлаб кетди. Казармага жимлик чўккан, тунгача ғала-ғовур босилмайдиган ётоқ, бу кеча тинчиб қолганди. Аскарлар ўзини ухлаганга солиб ётишарди.

Казармага замбил кўтарган икки аскар ва зобитлар кириб келишди. Мен бири қисм тиббиёт нуқтасидаги врач зобит эканига шубҳа қилмадим. Бири рота командири, қолганлари штабдан келишган. Улар бурчакдаги каравотда ётган ўлик тепасида сўзсиз туришди. Аскарлар мурдани ортиқча шовқинсиз замбилга солиб олиб кетишди. Уларнинг изидан худди шундай ҳаракат билан зобитлар чикдилар. Фақат казармадан ташқарида, йўлакда рота командирининг ялинишга мойил овози эшитилди.

– Ўртоқ майор. Ахир эртага жангга чиқамиз. Бунинг йўлини қилиш керак. Мен аскарларнинг қайси бирини айблай оламан. Ротага ёмон таъсир қилади.

– Ахир одам ўлган-ку. Жангда ўлмаган, – деди дўрил-лоқ овоз.

– Ўртоқ майор, тушунинг. Жанг олдидан мен бу иш билан шуғуллана олмайман. Қолаверса, кимни.

– Буни сен ўзинг ҳал қиласан.

– Тушундим, ўртоқ майор, бу галги жангда энг қийин жойга менинг ротам боради. Кечаги гапга розиман.

– Бу бошқа гап. Ўзингга келдинг, энди. Ҳа, майли ҳаракат қиламиз. Буёғига эҳтиёт бўлинглар. Агар Иттифокда бўлганда борми, ҳамманг кетардинг.

Эрталаб карнайнинг совуқ ванғиллаши аскарларни саф майдонига чорлади. Нонуштага ҳали анча бор эди. Тасир-тусур қилиб, курулларни елкага осиб, казармадан ташқарига отилган аскарлар қандай воқеа содир бўлганидан беҳабар эдилар. Миномётчилар, танкчилар, артиллериячилар аллақачон тизилган. Қисм жанубидан разведкачи ва сапёрлар ротаси ҳаллослаб югуриб келарди. Ҳар галгидай пиёдалар бошқалардан кейин сафга чиқди. Минбар олдида қисмнинг барча зобитлари лавозимига қараб тизилдилар. Қисм саф тортгач, командирлар штаб бошчилиғига ҳисобот беришди.

Зобитлар юзида саросима пайдо бўлганди. Бу йиғин на олдинда рўй берадиган жанг, на ҳарбий тайёргарлик, на эрталабки нонуштага ишора эмаслиги сезилиб турарди.

– Бир фалокат бўлганга ўхшайди, – деди менинг ортимда турган Ринат.

– Агар кечаги иш газак олган бўлса, худо урди, ошна.

– Йўғ-е. Бу иш учун эмасдир.

– Унда яна кимдир қўлга тушган ёки шўро аскарини сўйиб кетишган.

– Балки жангга чиқармиз.

– Агар жангга борсак, олдиндан хабар келарди. Йўк, бу ерда бошқа гап бор.

Қисмга «Смирно» таъкиди қайтадан берилди. Минбар томондан полк командири чиқиб келди. У биров сукут сақлаб қаддини ростлади. Овозини авжга чиқариб, деди:

– Ўртоқ солдатлар, жангчилар. Кеча полкимизда энг мудҳиш воқеа содир бўлди. Одам тилга олишга ҳам уялади. Совет аскарининг шаънини туширадиган бу иш сизу биз учун ҳақоратдир. Кеча разведкачилар ротасидан, ҳа-ҳа, разведкачилар командири ўртоқ Гендулин, эшитинг

сиз, бу сизга тааллукли, бир солдат, қисмимизга яқин ма-
нови қишлоққа оралаб, савдо-сотиқ билан шуғулланмоқ-
чи бўлган. У штабдан автомат ўғирлаган ва сотиш учун
бачалар билан тил бириктирган. Оқибат мана.

Минбар ортидан замбил кўтарган иккита дўхтир
аскар ва бир зобит саф майдонига кириб келишди. Саф-
нинг сўл қаноти – разведкачилар томонга юришди ва
тизилган аскарларга замбилни кўрасатиб кела бошла-
дилар. Улар бизнинг рота аскарлари олдига келишгач,
мен замбилга чўзилиб қарадим. Замбилда манглайдан
ўқ еган ва ўқ теккан жой ўйилиб кетган, ўққа “ўн афғо-
ни” бурчак шаклида қайтарилиб, тикиб қўйилган эди.
Аскарнинг кўзлари осмонга битиб, аянчли, хор аҳволда
ётарди.

Замбил полкдаги ҳамма аскарларга кўрсатилди.

– Энди у ўқиган мактаб, яшаган шаҳар ижрокўми,
комсомол қўмитасига хат ёзамиз. Оддий аскар Игнатов
тартиб интизомга бўйсунмагани, армия уставини тан
олмагани ҳамда ўз командирларининг буйруғига кулоқ
тутмагани, жангчи дўстларини кадрламагани учун ҳалок
бўлди, деб хабар қиламиз. Агар бу солдат ўз онасини хур-
мат қилганда эди, шу ишга қўл урмасди. Ва ниҳоят, Шўро
аскарининг шаънига иснод келтирди, лойиқ ўлим топди.
Мен сизлардан интизомни бўшаширтмаслик, командир-
лар буйруғи ва уставга риоя қилишларингизни талаб қи-
ламан.

Қисм командири ваъз ўқиб бўлгач, ҳар бир ротада
нонуштага довор ярим соатлик сиёсий дарс ўтилиши
белгиланди. Мен замполитнинг ачиган фалсафасини
ўлгудай ёмон кўрардим. Сасиган оғиздан ириган гап
чиқади, деганларидай у фақат ўлим ва фалокатдан га-
пирарди.

Рота казарма охиридаги хонага камалди. Навбатчи-
дан ташқари ҳамма замполитнинг нутқ ирод қилишига

кўзи учиб ўтирарди. Мен хонанинг бурчагига Ринат билан ёнма-ён ўтириб олиб, уйга хат ёза бошладим. Замполит кириб келгач, ҳамма ўрнидан дувуллаб турди. Мен олдимдаги тик турган аскар панасида ўрнимдан кўзголмай ёзишни давом эттирдим. Рота қимир этмай тик турарди, хонага жимлик чўкди. Столга бағримни тираб, серрайган аскарлар орасидан замполитга кўз қиримни ташладим. У мени қир-ғий қараш қилиб кузатиб турганди. Ҳеч нарса бўлмагандай ёзавердим, ўрнимдан даст туриб тик қотишга бўйним ёр бермади, замполитни ижирғаниб, ёмон кўришимни яна бир бор ҳис қилдим. Ҳозир у менга эрмак учун қитмир гап айтишини, даkki беришини, устимга мағзава ағдариб, пичинг қилишини билиб турардим.

– Қани тур, ўрнингдан тур, солдат.

Мен эшитмаганга олиб, бошимни янада қуйи эгдим. Ёзганларимни жўрттага пичирлаб ўқийвердим. Бошқалар музлаб оёқда тик туришар, ҳеч ким қимир этмас, «Вольно» таъкидини кутишарди. Замполит тутаким такрорлади.

– Ўрнингдан тур, солдат! Ўртоқ, бу сенга тааллуқли. Етар майнавозчилик.

Мен ўрнимдан турдим. Замполит бошини чайқаб, ўзича ранжиган киши бўлди. Юзига қахр туси бериб, менга тикилиб деди:

– Ҳа, солдат. Мунча шошмасанг. Хизмат охирлади деб, қўйиб қўйиш керак эканда-а?

– Нимани қўйиб қўйдим.

– Ротанинг офицерларига, қуролдошларинг, қолаверса, уставга кўндалангига қўйиб қўйдинг.

– Мен ҳали ҳеч нарсага қўймадим, ўртоқ катта лейтенант.

– Ну чёрт побери, ты уже слишком борзым стал. Ҳозир нима билан шуғулланиб ўтирибсан. Сен учун офицер сариқ чақага тенг, шундайми?

– Никак нет, ўртоқ катта лейтенант. Уйга хат ёзиб олайин девдим.

– Менинг кирганимни кўрмадингми.

– Кўрдим, ўртоқ катта лейтенант.

– С эгим мне положил-да, солдат?

– Никак нет!

– Айтдим-ку, уйга хат ёзаётувдим деб.

– Бўпти, машғулотдан сўнг гаплашамиз, ўртоқ солдат.

Ринат биқинимдан туртди. Замполит билан жағ уриштиргим келди. Негадир хумордан чиқиб, унинг асабига тегишни жуда хоҳлаётгандим.

– Ўртоқ катта лейтенант, бу ердагилар учун сиёсий маъруза тинглашдан кўра, бирор фойдали иш билан шуғулланиш яхшироқ, масалан, курол тозалаш ёки уст-бошини ювиш, уйга хат ёзиш. Бир хонага тикилиб, эснаб ўтиришнинг нима кераги бор?

– Ҳа-а.., шундай денг, философ бўп кетинг, ўртоқ оддий аскар. Демак, сизга керак эмас.

– Худди шундай, ўртоқ катта лейтенант.

Замполитнинг юзидан қони қочиб, ғазаби тошди.

– Ҳамма ўтирсин. Сен, ов, сенга рухсат бермадим. Тур ўрнингдан. Чиқ хонадан. Бор, йўқол. Мен сени. Мен сени!..

– Кетсам кетавераман.

Мен столдаги яримлаган хат ва ручкани олиб, эшикка томон юрдим.

– Тўхта, аскар, – деди замполит столга чертиб, ҳозир тўғри рота командирининг олдига бориб, мени катта лейтенант Шерстюк машғулотдан чиқазиб юборди, де. Тартиб-интизомни унутиб қўйганман, де.

– Хўп бўлади, ўртоқ лейтенант. Шундай дейман.

– Катта лейтенант!

– Хўп бўлади, ўртоқ катта лейтенант, фарқи нима?

Йўлакка чиқиб, ўзимни анча енгил ҳис қилдим. Ринатнинг тумбасидан «Сиси» олиб ичдим-да, бўш кутига сув тўлғазиб, жойига қўйдим. Замполит «ока»сининг машғулотидан чанқаб чиқса ичади. Мени роса сўкса керак. Каравотда чўзилиб ётсам, тагин бирортаси мияда ёнғоқ чакмасин, деб ташқарига чиқдим. Навбатчи аскарга мени кўрганинг йўк, деб уқтирдим.

Ташқарига чиқиб, бетон йўлак бўйлаб бурилгандим ҳамки, зобитлар хонасининг деразаси тақиллади. Бурилиб қарадим – ичкарида рота командири мени имляпти.

– Нега бўш юрибсан? – деди у стулда оёғини чалиштириб ўтирган қўйи кулдонга папиросини эзғилаб.

Мен димиққан хона ва бўшаган «Столичный» диккайган стол ва газаклар, балиқ қилтаноқларига кўз югуртирдим. Ичкарида кийим-кечак, ҳамма нарса пала-партиш сочилиб ётарди.

– Ўзим ташқарига чиқаётувдим. Ҳалиги, замполит машғулотидан чиқазиб юборди. Сизга доклад қилмоқчийдим, навбатчи сизни хонасидамас деди.

– Ундай бўлса яхши. У бармоқларини нозик ҳаракат билан бир-бирига теккизиб, тирсагини столга тиради, – нималар қилаяпсанлар ўзи? Шунчалик жонга тегдики, бу интизомсизликларинг. Тўғри, яхши жангчисанлар. Ҳамманг тушунасан кўп нарсани. Жангда ботирлик қиласанлар, лекин армиядасанлар, аскарсанлар. Қуюшқондан чиқиб кетмаслик керак. Ҳамманг ҳалигидан чекасан, ичасан, офицерни менсимай қўйгансанлар. Уруш одамни чарчатади, буни яхши тушунаман. Бироқ ҳар нарсани ўйлаганимиздай амалга ошириш ҳуқуқини бермайди бу. Атроф билан ҳисоблашишга мажбурмиз. Жангчи ҳар томонлама етук бўлиши керак. Тушундингми, ов?

У лабининг четига «Ростов на Дону» қистириб, олифтагарчилик билан орқага тирсалди. Уйқусизликдан

қизарган кўзларини бир нуктага қадади. Манглайи тиришди. Оғир ух тортди. Сигарет тутунини шифтга узун туфлаб, деди:

– Уйланмагансан-а?

– Бўйдоқман.

– Менинг болаларим бор. Хотиним қараяпти. Умуман, уларни ўйласам афсусланаман, урушда ўзидан бошқа ҳеч кими йўқ одамгина бошқалардан кўра иродалироқ бўлади. Ота-онанг бордир?

Мен рота командирининг тез ўзгариб қолганини, мен билан кўнгилдан суҳбатлашиш иштиёқи туғилганига ҳайрон эдим.

– Ота-онам бор. Оиламизда ўн жонмиз.

– Ўзбеклар болани яхши кўришади, биламан. Ғалати халқ. Сен хафа бўлма гапимдан, лекин бунчалик ўз жонига жабр қилиш нимага керак?

– Бизда бола-чақаси кўп одам бадавлат ҳисобланади.

– Ҳа, майли. Менга қара, билдирмай бориб, битта «Столичный» топиб кел. Комбатга кўринма.

У чўнтагидан юз чек чиқариб, столга қўйди. Мен пулни олиб, ташқарига чиқдим-да, хона деразаси олдига келгач, сигарет тутатиб, секин юрдим. Аскарлар қафасга солинган кушлар каби жовдирабгина маъруза тинглашаяпти.

Мен «Столичный» олиб келганимда, рота командири деразаларни очиб, каравотда ётиб китоб ўқирди. Ароқни столга қўйиб, кетишга рухсат сўровдим, у қўли билан «ўтир» ишорасини қилди. Стулга чўкиб, идишларни тартибга солдим. Кулдон ва балиқ қолдиқлари уюлган ликопчаларни тозаладим. Командир рўпарамга келиб, шисани очди.

– Шкафни кўр, қадаҳ бор, ол бу ёққа.

У менга қадаҳ узатди. Сира кутмагандим. Ичмайман, дейишга ҳожат йўқ эди, командирнинг муносабати самимий эканлигини ҳис қилдим.

– Олдик, қани, уйга соғ-саломат қайтишимиз учун, олдиндаги жанг талафотсиз ўтсин.

Биз кўтардик. Мен карам салатини газак қилиб, «Сиси» ичдим. Ҳаяжонланганимни сездирмаслик учун, хонанинг у ёқ-бу ёғига алангладим. Командир тағин қуйди. Биз тағин ичдик.

– Эртага жанг қиламизми, дўстим, – деди командир шифтга тикилиб, сигарет тутунини пуфларкан.

– Қилаверамиз, биринчисимас-ку, ўртоқ катта лейтенант.

– Бу сафаргисининг фарқи шуки, фақат разведкачилар ва бизнинг рота боради. Бир ҳафтадан кейин Пағмонга юриш мўлжалланмоқда. Бутун армия рейдга чиқади. Бизга вазиятни билиб қайтиш, йўлларни текшириш топширилади.

Мен бор-йўғи иккита ротанинг жангга бориши хавфли демоқчи бўлдим, бироқ командир олдида бундай дейишга иймандим.

– Пағмон бўлса, Пағмон-да, ўртоқ катта лейтенант. Бораверамиз. Ҳеч қандай кўрқинчли жойи йўқ.

– Ҳа, кечаги нохуш воқеалар учун бизга бу оғир топшириқни беришди. Мен ҳозир тартибсизлиги учун ҳеч қандай аскарни жанг олдидан жазолай олмайман. Менга тўполончи бўлсаям, ботир, отишни биладиган, жасур жангчилар керак.

– Бизнинг ротадаги аскарларга ишонса бўлади, ўртоқ катта лейтенант.

– Одамларни оз оламыз. Ҳар битта машинага учтадан пиёда аскар етади. Ҳамма машина жангга чиқади. Пағмон текис жой. БМП-2 билан жанг қилсак қулай. Операторларга боғлиқ кўп нарсасиз. Сенинг машинанг қалай. Камчилиги йўқ бўлса керак-а?

– Худди шундай. Машина зўр, ишонаман. Снарядлар тўлиқ юкланган, отув мили тозаланган, алоқа яхши ишлайди.

– Унда сенинг машинангда бораман. Ринатга айт, ёқилғи ва аккумуляторни текшириб кўрсин.

– Қачон жўнаймиз?

– Кечқурун учда. Нонуштадан сўнг пиёдалар, механик ва операторлар паркка боришади. Офицерлар назорат қилишади. Кун бўйи паркда ишлаймиз. Қани ол, икковимиз бир кемага тушамиз, омон қайтайлик, жангдан сўнг мановининг ярмини ичиш насиб қилсин иккаламизга, – рота командири қадаҳни бир кўтаришда симириб, яримлаган «Столичный»ни шкафга солиб қўйди.

Мен рухсат сўраб, ўрнимдан турдим. Ароқ яхшигина кайф берди. Бошим анчагина енгиллашиб қолганди.

– Қорнинг тўқми? – сўради рота командири эшик кесақисига қўл чўзганимда.

– Худди шундай, ўртоқ катта лейтенант. Тушликкача бемалол юрсам бўлади.

– Унда соат ўн биргача дамингни ол. Рота нонуштадан қайтгач, паркка кетади. Эсингдан чиқмасин, соат аниқ ўн бирда паркда бўл.

– Хўп бўлади, ўртоқ катта лейтенант. Раҳмат сизга.

– Ҳечқиси йўқ. Бор энди, замполитга ўзим айтиб қўяман.

Казарма йўлагига «қафасдаги кушлар» – бетокат аскарлар хонадан чувиллаб чиқдилар. Мен замполитга кўринмаслик учун эшик ортидан бекиниб турдим. У мени йўлакка чиққан заҳотим кўрган, шекилли, чийиллаб қичқирди:

– Оддий аскар Норқобилов! Қани, менинг олдимга кел!

Ҳеч нарсани билмаган каби замполитнинг рўпарасида турдим.

– Мурожаат қилишга рухсат беринг, ўртоқ катта лейтенант!

– Айтдингми командирга?..

– Нима деб?

– Мен сенга нима девдим, солдат! Замполит машғулотдан чиқариб юборди, деб.

– Эй, албатта-да.

– Тўғри тур, нега майнавозчилик қиласан?

– Нимаси майнавозчилик, командир дамингни ол, деди. Ёкмаган бўлса, майли, машғулотга кирма деди, умуман у сизнинг маърузангизни тингламаганимдан хабардор. Кетаверайми?

– Қаёққа?..

– Ухлайман.

– Аҳмоқмисан?

– Ким аҳмоқ? Мен рота командирининг буйруғини бажараман. Сиз эса уни рад қилаяпсиз.

– Ах, чёрт побери. Ҳозир катта лейтенант Сидировдан сўрайман.

– Ихтиёрингиз. Бу сизнинг вазифангизга киради, ўртоқ катта лейтенант.

– Ах, ҳақиқатанам калондимоқ бўлиб кетибсанлар, солдат. Тагин сени «Жасорати учун»га ёзиб ўтирибман. Шу хулқинг учун бекор қилишим мумкин.

– Мен уни жанг қилиб олдим.

Замполит кўзларини чақчайтирди, бўйин томирлари бўртиб, юзи кип-қизариб кетди.

– Шунақа де.

– Ҳа, умуман, мне не нужен ваш медаль.

Замполит ғазаб билан менга қараб турди-да, шахдам қадам ташлаб, зобитлар хонаси томон юриб кетди. Бурчакда бизнинг айтишувимизни кузатиб турган Мўмин, Ринат, Юра хохолаб кулди. Хонадан энди чиқиб келган Нурмахон уларга қараб аланглаб турарди. Ротанинг ягона дарди эрталабки нонуштага олдинроқ бориш эди. Ҳамма карнайнинг овқатга чорлашини сабрсизлик билан кутяпти.

Замполитни куйдирганимдан сўнг, ташқарига ди-моғим чоғ бўлиб чиқдим. Ҳаво тоза, атроф чароғон. Осмон тип-тиник. Қуёш дунёни эрталабки илиқ нурларга фарқ қилган. Сарғиш казармалар бесарҳад океан узра лопиллаётган кемаларга ўхшайди.

Лилияни зобитлар ошхонасидан топдим. У шинам емакхонадаги столларга овқат тақсимлаётганди. Мени кўриши билан қўлидаги патнисни столга қўйиб, бироз тик турди. Мен бевақт келганлигимни англасам-да, барибир чиқиб кетишни хаёлимга ҳам келтирмасдим.

– Нега келдинг, тинчликми?– деди у кўзлари пирпираб.

Унинг қўлидан ушладим. Ҳайратланиб қаради.

– Сен билан гаплашаман девдим. Яхшиси, ўриндикқа ўтирайлик.

У енгил ҳаракат билан ичкари хонадан шиша кўзачада апельсин шарбати олиб келди.

– Ҳозир вақти эмас. Полк командири ҳамда катта офицерлар овқатланади. Ўн дақиқадан сўнг бу ерда бўлишадди. Ол, ич, мазали шарбат. Бунақасини аскарларга беришмайди. Сен аскар эмассан, генералсан. Ич.

Шарбатга тўла сирли кружкани унинг юзига теккиздим.

– Мен кечқурун жангга кетаяпман.

– Нега, ҳали вақт бор-ку, – у тикилиб қолди.

– Кечқурун разведкачилар билан борамиз.

– Ўша, сизларнинг ротани белгилашдими? Пағмон деган жойга-я? Айтишларича, икки ҳафтадан кейин армия йўлга тушаркан.

– Сен дивизия штабида ишлайсан, шекилли, – дедим сочини силаб.

– Ҳаммасидан хабарим бор. Сен қол! Мен сени олиб қоламан.

– Қандай қилиб?

– Санчаствадаги врач-офицер бор-ку, подполковник. Ўшанга айтаман. Унинг гапи гап, даволанасан, тамом.

– Мен соғман.

– Нима қипти. У сенинг соғ ёки бетоблигингни текширмайди. Жангга жўнатмайди, тамом.

– Йўк, Лил, бораман. Тушун, рота командири билан бирга чиқаман. У менинг машинада бўлади. Қолиш мумкин эмас.

– Причём здесь твой ротный? У бошқалар билан боради.

– Лил, қўй, керакмас. Хайрлашамиз. Қайтиб келгушимча...

– Жуда хоҳлаяпсанми кетишни, ахир у ерда...

– Хоҳламасам-да, боришим шарт.

У бошини кўксимга қўйди. Мен қўлларини сикдим. Кўзлари чиройлидан-чиройли эди.

– Келасан. Сен келасан. Ол, яна битта ич. Истасанг, врачга.

– Йўк.

Биз оғир хайрлашдик. Ташқари файзсиз ва ғариб кўринди. Назаримда, бир зумда зулмат чўккандай эди. Штаб тарафдан қисм командири ва бир тўда зобит тамадди қилиш учун келишарди. Рота казарма олдида эрталабки нонуштага саф тортганди. Билагига қизил латта боғлаган навбатчи сержант, аскарлар ошхонаси эшигини очиб қўйди. Бутун қисм емакхонага кўз тутганди. Мен казармага кириб ухлашни хоҳлардим.

XIII

Кечаси йўл унумли бўлади. Белгиланган муддатдан ҳийла барвақт қўзғалган рота тонгги ғира-ширада Пағмонга етиб келди. Қалин деворли қўрғонлар, пастқам ва

хароба уйлар, дов-дарахтлар, адл қад тераклар узра ёйилган тун чодир қўнғир тусга кира бошлаган эди. Қишлоққа аллақачон хабар етган, ваҳм оралаган кўчалар узра тизилган кулбаларнинг эшиги очик ҳолда ётар, одатдагидай аҳоли тоққа қочиб кетган эди. Атрофи тоғлар билан тўсилган Пағмон кимсасиз ва ғариб аҳволда кўринарди. Биз қишлоқнинг кўрғонлардан холи, бежавотир текис жойида ўрнашдик. Разведкачилар биздан ичкарироқ, икки чақирим пастликка тушдилар. Сукунатнинг ваҳимага тўла кўйнида ҳар сония рўпарангда кутилмаган даҳшат содир бўлишидан чўчийсан. Юрагинг сиқилиб, асабларинг зўриқади. Қишлоқ бизни эрмак қилиб ўтирган, истаган маҳали ютишга шай аждарҳога ўхшарди.

Тонг ёришгунга қадар пиёдалардан тўрт жангчи, разведкачилар билан биргаликда кузатишга юборилиши керак эди. БМП-2лар ҳар кеча ўт очишга шай қилинди. Ҳар бир машинага бор-йўғи иккитадан пиёда, биттадан зобит ва прапоршчик тақсимланган. Жанг бошланиши билан улар машиналарнинг десант бўлмасига кириб олишади ва махсус туйнукчалардан ўт очишади. Ҳали номаълум вазиятда пиёдаларнинг техникалардан ташқарида туриши мумкин эмас, акс ҳолда, улар қирилиб кетишлари турган гап эди. Душманни оғир артиллерия ва самолётларсиз, фақат БМП-2лар билан тўсишга мажбур эдик. Танкчилар батальони колонна олдида юриш учун фақатгина битта танк берди. Бесарҳад қишлоқ ичкарисидан иккита ротанинг тир тўзғиши, қириб ташланиши ҳеч гап эмасди. Хуллас, бу тонг бу жанг олдидан ҳар ким ўз ўлимини бўйнига олиб қўйганди.

Рота бир дақиқага бизнинг машина панасида йиғилди. Командир аскарларга чўккалаб ўтиришга буйруқ берди. Бешовқин, ими-жимида қандай ҳаракат қилишимизни келишиб олдик. Замполит, сержант Юра, тагин икки аскарга қишлоқ ичкарисидан кўрғонларни кузатиб келиш топ-

ширилди. Улар хавф туғилса кўкка яшил мушак отишлари керак эди. Кўкда қизил мушак ёниши, биз қайтиб боролмаймиз, деган маънони англатишини беизоҳ тушундик.

Мен Юрани кучоклашиб кузатдим. У ҳеч нарса демади, факат елкаларимни сиқиб қўйди.

Рота кузатувга кетаётганлар билан бирма-бир бағирлашди.

Атроф ёруғлашиб, қишлоқ манзараси аниқ намоён бўлди. Биздан олдинда хира-ширада кўринмаган, паст-баландлик қабристон экан. Аскарлар машиналарга ўрнашиб, буйруқни кутишаяпти. Кетганлардан дарак йўқ эди.

Мен оператор хонасида кузатув ойнаси орқали кўрғонга қарадим. Айланасига ўралган деворларга снряд зиён етказолмаса керак, деб ўйладим. Ёнимда рота командири алокани кулоғига тутиб ўтирибди. Миқ этмайди. Ҳаяжонланганини яшириш учун менга бош силкиб, кўз қисиб қўяди. Бутун бошли ротанинг, жангга чиққан қирқ инсоннинг қисмати елкасига юкланганини ҳис қилган зобит учун қирғинбарот уруш олдидан рўй берадиган жимлик нақадар даҳшатли эканини сезиш қийин эмас. У ўлимдан кўра, рота тақдири, бугунги жанг қандай яқун топиши ҳамда бугуннинг қандай ўтишини ўйлаб қайғурарди. Ахён-ахёнда замполитни алоқага чақиради, жавоб бўлавермагач, сўкинар, разведкачиларнинг ҳимояда қолган қисми броня билан боғланарди.

Мен алоқа орқали ҳозирча тинчлик, ҳеч қандай воқеа содир бўлмаётганини билиб турардим. Кўрғон жимжит. Қишлоқ қотиб қолган, сеҳрлангандай эди, гўё. На ит ҳуради, на бошқа бир овоз бор.

Алоқада чўзиқ, қиска-юлуқ товуш эшитилди. Мен замполитнинг овозини танидим. Рота командири дарҳол ундан вазиятни сўради.

— Розмах, Розмах, мен Рапира. Нуктага келдим. Ноль, ўттиз етти... — деди замполит.

– Рапира, тушундим,– деди рота командири ҳовлиқиб.

– Ўзинг билан битта қаламни олиб нуқтага етмиш уч ёрдамчи қалам билан, тагин бир қалам ташқарида турсин. Агар осойишта бўлса, сендан кейин улар нуқтага етмиш уч.

– Тушундим, Розмах, – деди замполит.

Менинг замполитга меҳрим товланди. Ишқилиб, омон бўлсин.

– Яшавор, Сергей. Ўзингни эҳтиётла, Сергей. Илдамроқ ҳаракат қил, мен билан алоқани узма, – деди рота командири.

Бир маҳал ўтиб қишлоқдан ўқ овози эшитилди. Сўнг-ра отишма авжга чиқди, гумбурлаш содир бўлди.

Мен кузатув ойнаси орқали кўрғон томондан тутун ўрлаганини кўрдим. Бир зумда бошимиздан ўқлар уча бошлади. Миномёт снарядлари ёғилди. Кўрғоннинг баланд деворларига урилган қизил мушак, бурчак шаклида йўналишини ўзгартириб, ҳавога чизик тортди. Рота командири ихраб юборди. Техникалардан дуч келган жойга ўқ отдик. Мен ён томондаги мачит деворларидан ошиб тушаётган қуролли одамларни кўрдим.

– От,– деди командир, – тезроқ от. Механик машинани юрғиз. Тўғри, мачитга қараб ҳайда. Сен тинимсиз отавер.

Мен мачитга қарата ўқ отиб, биз томонга эмаклаб келаётганларни тўхтатиб турдим. Ринат машинани уларга қарши юрғизди.

– Ҳамма, ҳамма! Розмах кутиларга, мени эшитинг! Фақат ҳаракатда бўлинглар, тинимсиз ўқ отинглар. Рапира, Рапира, мен Розмах. Сергей, жавоб бер, Сергей, – командир шошиб қолди.

– Розмах, мен – Розмах ўн олти. Операторим уч юз йигирма, кутичани синдиришди.

Учинчи взвод командири Анишин қуршовда қолганлигини хабар қилди. Мен қалтираб кетдим. Уч юз йигирма – демак, Нурмахонни ўлдиришибди. Беихтиёр отув

нуктасини куч билан итардим. Пулемётни ишга солдим. Қабр панасига беркинган душман чекина бошлади.

– Розмах ўн олти, ўзингни ҳимояла. Механик тирикми?

– Тирик. Машина ишдан чиқди.

– Тушундим. Яқин атрофингдаги қутичани ёрдамга чақир. Панароқ жойда тур.

Душман ҳар томондан сиқувга олар, разведкачилар томонда эса вазият бундан баттар эди. Биз куршовда қолдик. Душман билан рўпарама-рўпара олишардик. Машиналар ини бузилган чумолидай тўзғиб кетди. Тўхтовсиз ҳаракат қилар, биз бир амаллаб қишлоқ ичкараси – қалъага боришимиз керак эди. Кузатувга кетганлар дом-дараксиз, биз уларни ташлаб чиқишни ҳаёлга ҳам келтирмасдик.

– Ҳамма, ҳамма Розмах қутиларга. Мен Розмах – ўн уч. Мачит томон етмиш уч. Қаламлар кетган нуктагача етмиш уч. Буюраман.

Душман орқа томондан зарб берар, биз жин кўча орқали, ўқ ёмғирини оралаб қалъа тарафга юрдик. Йўлнинг иккала томонидан душман ўт очар, учта БМП-2 ни уриб ташлашди. Бирининг механиги ўлди, иккитасининг оператори яраланди.

Қўрғонга яқинлашишимиз ҳамон қиёмат кўпди. Душман бизни кутиб турарди. Девор устига чиқиб олиб, грантамётдан бизга ҳамла қилди. Уларнинг бакириқлари эшитилиб турарди. Қишлоқда душман тўдалари жойлашиб олгани аниқ эди. Сўл тарафдан разведкачилар хужумга ўтди. Қўрғонга тинимсиз снаряд тушар, ёпирилиб келаётган техникаларга қарата душман жон-жаҳди билан қаршилиқ кўрсатапти. Бу ердан қайтиб чиқишга кўзим етмади. Мен тезроқ машинага снаряд тушиши ёки портлаб кетишимизни, ҳаммасидан қутилишни истардим, ичим куйиб, қалтирай бошладим, танамда мадор қолмади.

Ҳавода вертолётлар кўринди. Мен йиғлаб юбордим. Тимсоҳсавлат темир кушлар кўрғон тепасига келганда тезлик билан пастга шўнғиб, тумшуғидан ўт очар эди. Қишлоқ устида вертолётлар кўпайиб кетди. Ҳар қайсиси биздан холи, душман жойлашган нуқталарга хужум қила-верди. Уларнинг ҳимоясида кўрғондагиларни олиб чиқиш учун разведкачилар ичкарига киришди.

Разведкачилар кўрғонга тушганда вертолётлар атроф-ни шиддат билан ўққа тутди. БМП-2лар тинимсиз ҳаракат қилар, кўрғон теварагини айланар, отув милларидан бесаноқ снарядлар учарди. Беш дақиқа ўтар-ўтмас, разведкачиларнинг кўрғонга кирган БМП-2си ўқдай отилиб чиқди. Биз орқага ҳаракат қила бошладик. Ишдан чиққан тўртта машина портлатиб юборилди. Ярадорлар ва ўликлар машиналарга жойланди, рота тезлик билан орқага чекинди. Вертолётлар қишлоқни ҳамон ўққа тутар, борлиқни гумбурлашлар, даҳшатли портлашлар тутиб кетганди. Биз разведкачилар билан қишлоқ четидаги яланг жойда туташдик.

Мен Нурмахоннинг мурдаси тепасида йиғлай олмадим. Кузатувга кетган замполит, Юра ҳамда икки аскарнинг қонга бўялган бошсиз танасига қараб гангиб турардим. Вертолётга чиқарилаётган мурдалар ичида замбилда ётган Мўминни кучоқлаб, ўкириб йиғладим. Унинг қонсиз юзи ҳамда оғриқ сезган кўзлари юрак бағримни тиғлаб юборди.

Ринат шлемофон билан юзини тўсиб олган, елкалари силкинапти. Машина тепасида турган рота командири, тирик қолган ҳамма аскарларнинг тиришган юзлари ва кўзларига қараш маҳол эди. Ҳеч ким чурқ этмасди. Тириклар ҳам ўлган эди, ўша кун. Ўша кун биз жангдан қайтмагандик.

Колонна йўлга тушди. БМП-2 оғир силтанаяпти. Рота командири мум тишлагандай миқ этмайди. Кўз олдим-

дан узун ва кенг кўйлак-иштон кийиб, қурол кўтарган одамлар липиллаб ўтаяпти. Гоҳо Мўмин, Нурмахон, Юра қуюқ туман ичига ғарқ бўлиб кетади. Сўнгра замполит пайдо бўлади.

Мен чўнтагимдан тугмадай қилиб қотирилган наша олиб, командирга кўрсатдим.

– Чекамизми?..

– Яхшилаб ўра.

XVI

Колонна кечқурун полкка қайтиб келди. Қисмдошлар бизни ачиниш билан кутиб олишди. Полк командири ҳар бир аскар билан кучоқлашиб кўришди.

Казармада олтита каравот бўш қолди.

Рота командири бизни зобитлар хонасига таклиф қилди. Шкафдаги яримлаган «Столичный»ни биз сўзсиз си-мирдик.

– Мен энди жангга чиқмайман. Уйга кетишга оз қолди, ўртоқ катта лейтенант.

– Бу менга боғлиқмас-да!

– Санчагга ётаман.

У ўйга ботиб ўтирар, овози анча хорғин эди.

– Ўзинг биласан.

Ярим кечаси кимнингдир турткилашидан уйғониб кетдим. Тепамда навбатчи йигит серрайиб турибди.

– Нима дейсан?

– Сени казарма олдида бир аёл сўраяпти.

Донг қотиб ухлаётган, алаҳсираётган казармадан бешовқин ташқарига чиқдим. Казарманинг чироқ нурлари тушмайдиган, қоронғу бурчида Лилия деворга суяниб турибди. У бошига қора рўмол ташлаб олган, уст-боши қора эди. У менинг қора кунимга аталган либосларини бугун кийишга журъат этганди.

– Лилия. Нега шундай бўлди, Лилия! Нима учун? –
Мен овозсиз йиғлардим.

У менга қўлини чўзди. Бошимни бағрига босиб, силай
бошлади. Кўзларидан дув-дув ёш тўкиларди.

– Энди нима қиласан? – деди у негадир.

– Билмайман Лил, ҳеч нарсани билмайман.

– Эртага санчастьга ётасанми? Бир марта хўп де. Бор-
йўғи бир ойдан сўнг уйингга жавоб беришади. Оз қолди,
у йиғи аралаш ялинар, қўлларимни юзига суртарди. – Оҳ,
худойим, одам ҳам шунча қайсар бўладими?

– Истасанг, – дедим мен.

У бироз жим турди ва енгил тин олди.

Сўнг оҳиста бурилиб, ётоғи томон юра бошлади.

Мен ўзимни хўрлангандай сезардим, силкиниб-силки-
ниб йиғлардим. Қоронғуда оғир қадамлар билан бир қора
шарпа кетиб борарди. Назаримда, менинг ҳаётим мана
шу, мен учун қайғуриб яшаётган аёлга боғланиб қолган-
га ўхшарди. Бу тош қотган дунёда музлаган юрагимни
фақатгина у уйғота бошлаган эди.

2004 йил

ҲИКОЯЛАР

БОСИНҚИРАШ

Мен тагин қанча яшайман, билмадим, бироқ жуда кўп яшадим. Йигирма тўрт йил умр кечирганим ёлғон, бир ёки икки асрдан ўтдим. Ҳануз юрагимда болалаётган мушибатнинг моҳиятини англай олмай карахтман. Кўнглимни остин-устун қилиб ташлаган фожианинг таг-тубига қачон етаман. Мен ўзимни қачон тушунаман? Менга нима бўлган ўзи?

Ҳаётда ортиқчалик қилиб яшаш оғир. Йўқ, ҳаётда эмас, ўзинг учун кераксизлигингни ҳис этиб туриш, нақадар... (ёзолмадим).

Кўзларимда котиб қолгани шу; мен – жангчи, қуролимни кўксимга босиб эмаклайвераман, теграмдан ўқлар учади... Ҳориганман – юзларим кир-чир, аллақаёқларга жангга кетаяпман, жангдан қайтаяпман, тоғлар, гумбирлашлар, қонлар, яралар, ўликлар, нигоҳлари тошга айланиб қолган, юракларида ваҳима ўрчиган тириклар...

- Кўчқор, сен ёшсан?
- Ўн тўққизга кирдим, ўртоқ майор.
- Мен уч боламга ачинаман.
- Мен онамни соғиндим, ўлишдан қўрқаман.
- Онанг кексайиб қолганми?
- Ўттиз етти ёшда...
- Даҳшат...
- Бизни ушлаб олсалар, нима қиламиз?
- Бунақаси кетмайди. Ўлиш ё қолиш... Ўзингни отасан, тамом...

...Уруш азоблари хотирага айланмайди, аксинча, ҳар куни давом этаверади. Мен ҳали урушдан қайтиб келмадим. Онажон, неча ёшдасиз? Ўнта ўн тўққиздан ошиқроқ яшадим. Яна қанча йилдан кейин ҳаммаси интиҳо топади? Юрагим оғрияпти. Онажон, уруш туга-маяпти, Сизни соғинаяпман. Ёшингиз ўттиз еттидами, ҳалиям, Онажон?

...Хотинимга гул совға қиламан ва яна ёлғон табас-сум, шеър ўқийман, ошналар даврасида май сипқириб сўз айтаман, тамаки тутатаман... бироқ менга нима бўлган, руҳиятимни туманлар қоплаган... Урушларга кетиб қола-вераман. Йўқ, жанг тугамаган. Эртага биз отишгани ке-таяпмиз. Бу гал ўламан, ҳеч бўлмаганда яраланиб қайтсам керак. Кеча Шухрат билан Аваз ҳалок бўлди, олдингиси Вася ҳамда Зайцевнинг бошига етди.

Ҳамиша фожианинг ичида юрсанг, без бўлиб боравер-рар экансан. Ҳеч нарса қўрқинчли бўлмай туюлади. Жа-мики ваҳмларнинг сўнгги манзили – ўлим эканлигини анг-ласанг мушкулинг осонлашади. Нима қипти, бир бошга битта ўлим. Бугун ё эртага, нари борса индин... ўламан. Мен урушда одам эмас эдим: бемаъно, бемақсад ивирси-ган, инсоний туйғулардан жудо, томирида қони музлаб бораётган махлуқ эдим, холос. Агар XX аср фожиасига ҳайкал изласалар, менинг симбатим ҳар қандай рамзий-ликни ўн чандон босиб кетади. Уруш... фожа... мен... ун-чалик ваҳимали туюлмаган... қурбонлик...

18 ёш..., ҳали нигоҳлари дунё рангларини фаҳмлаб улгурмаган маъсумликда, туғилганига пушаймонлар еб, ич-ичига титроқ тушган, тентакнамо бўлиб қолган йи-гит... чекаётган нашангдан бир тортарлик қолдир. Бу зил-залворли дунёдан бироз баландлайлик,.. парвоз ки-лайлик. Мен сенга сувдонимдан қолган сўнгги култумни бераман. Ўзимми? Тишимни лабларимга қаттиқроқ бос-сам ҳам сизади... ичаман.

Онажон... ёшингиз ҳануз ўттиз еттидами? Сочларингиз ўша куни мен олисларда ажал билан олишган, фақатгина Сиздан мадад сўраган кезлари оқариб кетдимми? Мен йигирма тўрт ёшда эмасман, мен жаҳаннам чангалидан тасодиф туфайли, Сизнинг бахтингиз ва ўзимнинг бахтсизлигим учун тирик қолганман. Тақдирнинг қалтис ўйини – ўлиш машқини бажараётганимда ҳаётнинг ҳар бир лаҳзаси нақадар узунлигини, ер юзида барча одамларнинг умрини қўшганда ҳам, улардан кўпроқ яшаб қўйганимни англадим.

Баъзида урушни соғинаман... Ишонинглар, одамлар, тоғларга чиқиб кимларнидир отгим келади. Тасаввур қилолмайсиз, жангдан ҳорғин қиёфада, соғ-омон қайтиш, қўрқув, даҳшат билан ўлим сари интилиш, ҳеч нарсани англаш маҳол бемаъно, сўниқ қиёфаларни кўз олдимга келтириш менга ҳузур бағишлайди.

Мен қуролни яхши кўриб қолганман. Портлашларни бемалол тур-турига ажрата оламан, бомба, мина, миномёт, “эрэс” снаряди, АГСлар. Улар ҳар куни руҳимда портлайди.

– Ичамизми?

– Қуй, Иқбол.

– Нимага индамайсан?

Иқбол, мен гапирмайин, қуй-да, жим ўтир. Ҳаммаси кўз олдимга келаяпти... Фақат ўзим билан сўзлашишни хоҳлайман. Ҳа, ошнам, чарчадим... Одам боласини хотира эзғиларкан... Биласанми, урушда қатнашганлар бир-бирига дуч келиб қолишса, ботинан оғринадилар, юрагини таталяётган ўкинчдан кўзларига мунг тошади. Улар таҳқирланишгани, хўрлик азобини тортишгани учун ҳам бу дунёга сиғмай қолишганини билишади. Уруш инсонни ҳар қайси жамиятда ҳам чиқиндига айлантириб ташлайди.

Мен ортиқчаман, сенинг қўлларинг тоза – қуй, Иқбол, тахир майдан қуй, кўнгил мени зулматдан олиб чиқсин.

II

УРУШ

(баллада)

Ҳуши учар заминнинг
Зириллаб тўзғир ҳаво.
Кулар ярадор тоғлар
Замбил ахтарар дунё.
Чинқирайди майсалар –
Тўйиб кетар жонидан.
Бир ҳўплам қон... томади
Осмоннинг сувдонидан.

III

Кеча Хемингуэй келди уйимга. Тонггача гаплашдик. Мен айтдим, урушда тирик қайтиш билан урушда ўлишнинг фарқи йўқ, дедим. У уруш даҳшатини англаб улгурганлар ақлдан озадилар, деди. (Бу содир бўлиши муқаррар ҳақиқатлигига ишонаман).

Урушдан омон қолган кишининг яшаши азобдир, дедим. Бундан нима қилиб қутулса бўлади, наҳотки?..

У, сира ҳам иложи йўқ. Уруш ҳақиқатни ёзиш, айтиш мушкул бўлган энг оғир мавзу, деди.

– “Алвидо, қурол” уруш фожиасини ҳамда азоблаётган инсон юрагини очиб ташлаган шоҳ асар.

– Мен уни ёзаётганимда ҳаётимда кўп мусибатларни кўрдим: Отам ўзини отди, хотиним ўлди, бироқ шунчалик оғир изтиробларга ҳам чалғий олмадим.

– Уруш ларзага солган кўнгил фожиаси олдида барча оғриғу кўргуликлар ҳасрати чекинади, демокчисиз.

– Ҳа, шундай. Одамни енгиб бўлмайди.

– Мен урушда ҳеч ким ғалаба қилмайди, уруш одам-
зод устидан ҳар доим ғолиб келган деб ўйлайман...

Хемингуэй “Алвидо, қурол”ни ташлаб кетди. Мен ки-
тобни “Ассалом, қурол” деб очдим.

IV

Уруш ҳақидаги ягона қиссамни қачон тугатаман,
билмадим. Роса қийналаяпман. Кечалари тушларим ҳам
айниди, бунинг устига. Хаёлим ўзимда эмас, чамамда,
атрофимдагиларни унутиб қўйяпман. Сўнгги бўлими
тугасайди, бирор жойга кетардим. Дам оламан, ҳеч ким
менга халал бермайди. Чалғиш учун дўхтирда маслаҳат
беришса, ёмон бўлмасди.

Урушни тасвирлаш ўлимдан ҳам бешбаттарроқ.
Оёқ-қўлим бўшашиб, ичимни нимадир беаёв кемираве-
ради. Мен ҳақиқатни, мусибатни бор бўйи билан кўр-
сатиб беролмай қийналаяпман. Ўз кўзим билан кўрган
воқеаларни бошқаларнинг кўзи, юраги, кўнглига сингди-
риб юбориш, ҳеч бўлмаса ўзинг ҳис қилган оғриқнинг
ярмини англашлари учун жонингни қиймалашинг зарур
экан.

Кўзим олдида тўхтаб қолган совуқ манзара, лоҳас
сукунат. Чайқалаётган замини осмон тобора бир-бири-
га яқинлашаверади – ҳозир қапишиб кетади. Ўлик жим-
лик бағридан ажал ҳиди анқийди. Қорачўғинг тортишиб
оғрийди. Кўзларинг бу совуқ ва дилни сесканитирувчи
борликдан кўрқади. Иродангнинг қириндилари тўки-
ла бошлайди. Кўркувдан кафандай оқарган юзингдан
ҳеч қандай ҳолни англаб бўлмайди. Ўзингни қўярга
жой тополмай қоласан, ичингдан тўкила бошлай-
сан.

Бироз ўтади – хавони зириллатиб снаряд учади. Дунё-
ни остин-устун қилган портлашдан бақириб юбора-

сан. Одамзоднинг кўрқувдан чинқирган кезлари юзлари тиришиб, сочлари сонияда оқариб кетади. Қонлари тўхтаган томирингдан совуқ тер отилиб, баданинг шилимшиклашиб қолади – Сен – тирик мурдасан. Ўлим шунчалик кўрқинчлими? Яна вангиллаб снаряд учаяпти. Назарингда ҳавони йиртиб ташлаётгандай. Шу снаряд худди сенга келиб тегадигандай ерга ётиб олиб, бошингни бекитасан.

Жанг бошланади. Бечора заминнинг кўксини пайҳонлаб оғир техникалар илдамлайди. Қий-чув, кўкка учган чанг-тўзон, қуюқ ва ачимтир тутун, визиллаган ўқлар, оҳ-воҳлар – бари-баридан эсинг оғтудай бўлиб, ўзингни урушнинг ихтиёрига топширасан.

...Ҳеч нарсани идрок қилолмай ўзимни дарахт панасига отдим. Тепадан шалдур-шулдур қилиб шохлар синиб тушаяпти. Пўсти титилиб ичидан оқ ўзаги кўриниб қолган синиқ новдаларга юзингни яқинроқ келтирсанг порох ҳидини туясан. Агар одамнинг қўл-оёғини ҳам темир парчаси чўрт узиб кетса нима бўларкин? Томирлари кўриниб, ичидан суяк бўртиб чиққан, узилган оёқнинг қони тепага сачраса керак.

Мен нима деяпман ўзи? Худди шундай бўлувди-ку? Ўқдан бошимни ерга паналатиб “ўлмайин”лаб тиловатлар қилиб ётгандим. Хаёлимда агар юзимга ўқ тегса, ўрни ковак бўлиб қолади ёки ўқ кирган жойда кичкина тешик пайдо бўлиб чиққан жойни ўпириб, суякларим пайрахадай сочилиб кетса керак деган ўй ўрнашиб қолганди. Чаккамдан ўқ тешиб ўтса калламнинг бир томони кўпорилиб, кўзим косасидан чиқиб кетади. Оғриқни сезмаёқ бир силтаниб ўлсам керак. Йўқ, бошимда жуда-жуда қисқа сонияда нимадир қарсиллаб, атроф ёришиб, кўзимдан олов отилиб чиқади. Дунё оппоқ туман ичига ғарқ бўлади. Бир пастда ҳаммаси тугайди. Хаёлимни тиглаб ўтган лаҳзалик ўй-

лар шунчалик кўрқинчли эдики, мен ўлимни кутавериб чарчадим. Бир маҳал дарахт танасининг ердан икки-уч қарич баланддаги қисмидан пўстлоқлари сачраб кетди. Ўқ танага мих каби ёриб кирди. Мен ваҳима ичида ерни шунчалик чангаллаб олдимки, бармоқларим зирқираб оғриди. Ёнимда чанг кўтарилиб даҳшатли гумбурлашда беихтиёр отилиб кетдим. Чалқанча ётардим, осмон чириллаб айланаяпти. Қорнимда нимадир босиб турибди. Қулоқни ёргудай чинқириқдан ён-веримга алангладим. Ҳамротам Зайцев тупроққа беланиб тўлғониб ётибди. Унинг чинқириғи ҳар қандай гумбурлаш ва портлашни босиб кетган. Жанггоҳда Зайцевнинг ҳайратли даражада ўкириши ҳоким. Ўрнимдан қўзғалиш учун бошимни кўтардим. Қорнимни босиб турган нарсa ёнбошимга оғди. Юзимга иссиқ ва шилимшиқ, этни жунжиктирадиган суюқлик сачради. Сапчиб ўрнимдан турдим. Олдимда сонидан узилиб кетган оёқ ётарди. Унинг ҳилвираб гўшти чиқиб турган жойдан тизиллаб қон отилаяпти. Ранги дока тусига кирган Зайцевнинг кўзи осмонга битиб қолган. Узилиб кетган оёқ ўрнида кўрсаткич бармоқ узунлигидаги суяк оқариб чиқиб турибди. Унинг иштонни ва гимнастёркаси шалвираб кетган эди. Тупроқ қип-қизил қон билан қоришган. Мен танадан айрилиб қолган оёқни мурда ёнига қўйдим. Оёқ зил-замбил оғир эди. Отишма бўлаётганини мутлақо унутдим. Дарахтлар қасирлар, осмондан темир парчалари ёғарди.

V

Кечаси ташқарига чиқишдан кўрқаман. Зинапоядан учинчи қаватга бир оёқ дурсиллаб чиқиб келаётгандай бўлади. У мени гоҳида таъқиб қилади. Остонада пойабзал

кияётсам баъзан тумшуғим тагида пайдо бўлиб қолади. Тик турган кўйи тебранаверади. Кўзларим тиниб кетади, бақириб юбораман. Оёқ хамиша кўнжи қонга ботган этик ҳамда Зайцевнинг ўша жигарранг шимининг бир томони-ни кийиб келади.

Соат неча бўлдийкин. 12 дан ўтгандир... Бир нима дурсиллаяпти. Иккинчи қаватга етди... Мана учинчи қават зиналарига кўтарилди... ҳозир, ҳозир... менинг эшигимга ўзини уради. А-а-а-а-ааа!

VI

Бугун шоир Эшқобил Шукур билан инсон ва адабиёт ҳақида гаплашдик. У шеър ўкиди. Мен ҳеч нарсга ёзолмаяпман дедим. Буни шоир руҳиятга йўйди. Баъзан одамда шундай ҳол кечаркан. Ойлаб бир мисра ҳам битолмай юрасиз, деди. Мен нега бундай аҳволга тушганимни билмадим, бироқ кўнглим хижил, умуман қаерларгадир бош олиб кетишни истайман, қаерга, ўзим тушунмайман, дедим. Ниманингдир таъсирида қолгансиз, хаёлингизни чалғитинг деди шоир. Мен урушда кўрган воқеаларни тез-тез эслайдиган бўлиб қолганман, очиғи, жанггоҳларни қўмсаяпман, одам ўзига мунчалик мусибатлар келтирган кунларга қайтишни хоҳлаб қолиши мумкинми, деб сўрадим. У менга анграйиб қаради, сўнгра нигоҳини олиб қочди. Айтдики, фожиалар ўтиб кетгандан кейин, бир куни ардоқли хотирага айланиши ҳам мумкин. Мен оғриқдан лаззатланиш – азоб, инсон учун бундан ортиқ кўргулик бўлмаса керак, УРУШ барибир башарият устидан ғалаба қилишига имон келтираяпман дедим. Эшқобил Шукур эшитмаганга олди.

VII

Такдир, менинг кўлимга ўн саккиз ёшда қурол тутказганигдаёқ, ёзиғимга уруш исканжасида қолиб кетиш битилган экан. Мен қанча кишини отган бўлсам, шунча марта отилганман. Қўлим қон, кўзим қон, оғзим қон... асрим сен ҳам қонсан. Бизлар қотилмиз.

Юрагим санчияпти. Ҳали кўксимдаги отилмай қолган ўқлар хуруж қилаяпти. Уларни барибир отишим керак. Кимга, қаерга?

VIII

– Кўчқор, уйимизни соғиндим, тезроқ кутулсайдик. Охиригача омон қоламамизми?

– Менам чарчадим, баридан. Бошда борини кўрамиз, дўст.

– Бу лаънати урушдан бирга қайтсак, Тошкентга тушибоқ оёқдан қолгунча ичардик.

– Қанийди, дўст... ҳаммамиз тус-тугал борсак.

– Агар орамиздан ҳеч ким ўлиб кетмаса: биргалашиб ресторанга кирардик-а?

– Ҳа.

– Сенинг шоирлигинг кўзиб шеър айтардинг.

– Албатта, чекишдан қолдир.

– Насиб қилармикин?

– Совуқ ният қилма, Шухрат! Кўрасан. Ҳаммаси тугайди.

– Мен бор овоз билан шеър айтаман. Одамлар ҳайрон қолишса керак?

– Қизиғи йўқ менга. Сенлар истасанглар стол устига чикиб шеър ўқийман. Фақатгина омон қолсак, бас.

– Ростданми?

– Рост, ошналар, рост. Ресторану барлар, кинотеатрлар, чиройли нигоҳлар бари бариси – бизники бўлади?

– Айтганинг келсин? Эҳ-ха...

Йўқ, Шухрат, йўқ, айтганинг келмади. Бизнинг тенг ярмимиз у ерларда қолиб кетдик. Менинг кўнглим ярим бўлиб колди. Дунёнинг бир томони кўпорилган энди, дўст. Гўримга, очиқ мозоримга шеър айтийинми, Шухрат. Шеър айтгилигим қолдими мени, Шухрат. Юрак дардга, қасидага эмас – марсияга тўла, Шухрат. Сўнгги бор кўзларинг юмилаётган пайт нега менинг кўлларимни бунчалик каттиқ қисдинг, қадрдон. Юрак бағрим зиркираб, кўзларимдан ёш тиркиради, бўғзимга тиғ санчилди. Сенинг ўлгинг келмаётганди, сенга насиб қилмаган ҳаётда мен тирик қолаётгандим. Шухрат, дўст, сен манови осмону булутлар билан лаҳза ичида видолашаётиб, лабларинг қалтиради: “СЕН БАРИБИР ШЕЪР АЙТГИН”. Айтаман, дўст, айтаман, ёниблар айтаман; куйиблар айтаман, тўзғиблар айтаман. Алвидо, дўст, алвидо!!!

IX

– Хўш, нима истайсиз, йигитча.

– Яхши қиз, олти графин пиво.

– Битта ўзингизгами..?

– Ҳа, нима қипти. Мен бугун майхонангизни ёндираман.

– ...

Дастёр қизнинг кўзлари олайиб кетади... У мени озрок етишмаса керак, деб ўйлади. Барибир столга олти графин пиво олиб келди. Ёв қувгандай пулини ҳисоб-китоб қилди. Дунё чайқалапти. Дунё гўё океан қаърига чўкишга маҳкум кемадай омонат. Одамлар оёқлари осмонда, бошлари билан юришмоқда... Одам-лаааррр, бошлааариини билаанн юришмооқда-да. Бош-ш-лаа-рии билааннн-нухх! Куффф!

Х

Бўғзимда қирқ жоним потирлаётир,
Қароғим-ла осмон, тоғу-тош ёнар.
Онам мени шу дам хотирлаётир,
Хайр, онам учун йиғланг, ошналар.

Дунё тирноғимга арзигани йўқ
Не кўрдим.
Дунёси қилаверди қасд.
Менинг кўкрагимга қадалган шу ўқ
Онамнинг кўксини тилкалар бехос.

Розийдим, шу ерда чириблар ётсам,
Бир лаҳза бошимга келса Ватаним.
Ўлаяпман,
онамнинг бағрини кўмсар
Қонимга чайилиб хор бўлган таним,
Хайр, онам учун йиғланг, ошналар!!!

ХІ

Кема бир чайқалиб, стол билан кўшилиб куладим.
Устимга бўм-бўш графинлар чангирлаб тушди. Шифт гириллаб айланаяпти. Тепамда шифт билан бирга кимларнингдир симбати гириллаяпти. Миршабларга ўхшайди. Ҳа, худди ўшалар. Тошдай оғир бошимга бир парса урилди, кўзимда ўт чакнади, бироз ҳушимга келдим. Уртўқмоқ ушлаган икки миршабни аниқ кўриб турибман. Улар мени тепкилаб-сепкилаб эшикка судрашаяпти. Иккаласидан бири қўйиб бири силкалаяпти.

— Кетганича ич-да, аҳмоқ.

— Э, бу журналист экан-ку?

- Кўявер, ўзини билмай ётибди, аҳмоқ бўлиб қолган.
- Опанинг журналида ишларкан.
- Чўнтагидаги нарсаларни қайтариб сол.

XII

Бу кеча сира ҳам уйқум келмаяпти. Баданимда сувараклар ўрмалаб уйқу бермаяпти. Бурга талаб ташлади. Юзимга нима томаяптийкин? Нега бунча иссиқ – Шифтда осилиб турган нарса нега тебранаяпти? Нима ўзи у... А-а-а-а?! Одамнинг қўлими, одамнинг қўлиини. Она жоооннн!

XIII

Қўшин Али-ҳилидан қайтаётиб бир қишлоқни вайронага айлантириб ташлади. Уйлар, деворлар ўпирилиб қолди. Танклар ҳовли экинларини ғажилаб ўтди. Мол-қолларни отиб кетавердик. Боғлардаги меваларни ўзимизники сингари ўйнаб тердик. Биз киришимиздан аввал артиллерия ва самолётлар, тик учарлар ўққа тутган қишлоқда одам зоти қолмаганди. Взвод деразала-ри чил-чил синиб тўкилган кулба олдидан ўтаётганда Бочкарёв менга ярми ўпирилган девор томонни қўли билан кўрсатиб, бақрайиб тураверди. Унинг гапиришга мажоли йўқ эди. Мен Бочкарев имо қилаётган томонга қарадим. Девор тагида уч яшарлар чамасидаги кип-яланғоч болача, ичак-чавағи чиқиб ўлиб ётарди. Мен юзимни беркитиб олдим. Оёқларим қалтираб, бошим айланиб кетди. Дам-бадам ўхчирдим. Жағим тақиллаб, баданимдан совуқ тер оқа бошлади. Мен бутун бошли взвод, бутун бошли армиямизни ер ўз комига тортиб кетишини жуда-жуда хоҳлардим. Менга тирикликнинг қизиғи қолмаганди.

Кўзларимда қотиб қолган бу манзарани ҳеч нарса йўқота олмайди. Мен уни ўзим билан олиб кетаман. Қулаган девор ва...

....Тўшагимни нимадир ўзига тортаяпти. Оёқларимга аллақандай юмшоқ нарса тегиб турибди. Мана, энди тиззаларимга довур эмаклаб келди. Баданим музлаб бораяпти. Қарашга кўрқаман. У қорнимга ўрмалаб келади, ёнбошимга ағанаб, мен билан ётаверади. Этим дургиб, сескана-сескана қарайман. Шунда... ириб-сириб ётган, тимсоҳ терисига ўхшаш баданларидан суюқлик сизаётган, қоп-қорайиб кетган чақалоқ иккала қўли билан юзимга чанг солади. Бўғилиб кетаман. Овозим чикмайди...

– ...Нима бўлди Сизга?

– Сув опке, хотин, сув, – босинқирадим. Хотиним уйқусираб ошхонага югуради. Ёнимда ётган ўғилчам чинқириб йиғлайди. Мен хануз ўзимга келолмай боламни юпатаман.

– Уха қил, ўғлим. Қани, уха қил, энди...

– Мана, сув, ичиб олинг. Э худо, юрагимни чиқариб юбордингиз... Бугунам кўркдингизми?

Мен жимман. Тонггача ўғлим ва хотинимнинг бошида ўтириб чиқаман. Кўзим илинишидан кўрқаман.

XIV

Урушнинг яна бир мусибати бор. Фожиа шундаки уруш инсон қони орқали ўтиб авлодлар ирқида ҳам у асоратини қолдиради. Ҳар лаҳзаси йиллардай чўзилиб ўтган уруш манзараси инсонни ҳайвоний киёфага айлантириб, қарам қилиб ташлайди. Жанг кўрганлар бир умр урушнинг исканжасида яшайдилар.

Ҳали икки ёшга тўлмаган ўғлимнинг ўйинчоқ автоматларга ёпишиб олишига ҳайрон қоламап. У камазлар,

юразлар, турли машиналардан кўра, ҳозирдан қурол билан ўйнашни яхши кўради. Ўғлимнинг кўнглидаги қизиқиш, менинг қонимда гоҳ-гоҳида хуруж қилаётган асов галаён орқали ўтмадимикин?

— Болам, ташла, қўлингдагини. Ахир қурол... Бу билан мен, сен, ойингга ўхшаш одамларни отадилар (Йўқ, мен отганман).

XV

Мен афғон уруши ҳақида нима ёзган бўлмайин, ўзимни босқинчи армиянинг, гуноҳи беадад сиёсатнинг қўли қон аскарлари деб ҳисоблаганман. Биз босқинчимиз. Тамом. Бошқа ҳеч қанақа шарҳу изоҳни хоҳламайман. Фақат афғон уруши қатнашчиларини тагин хўрламанглар — байналмилал жангчилар деманглар. Сенларга давлат мурувват кўрсатаёпти, деб майдалашманглар.

Афғонда жанг қилган шоир Наби Жалолиддин, одамлар бизга раҳм қилинг, ҳар нарса деб ортимизда гапирманг, агар биз ортиқчалик қилаётган бўлсак Мустақиллик майдонига тўплаб, отиб ташланглар, деб ёзди. Йўқ, Наби, бизни отолмайдилар. Агар афғон урушининг ҳақиқий гуноҳкорлари керак экан, Наби, Сену менга ўқ етмай қолади. Қанчалаб министрлар, генераллар, ақлли бошлар отилиши керак. Мен охирида ўзимни ўққа тутиб бераман. Шундаям, ҳали дунёнинг разилликларидан беҳабар ўғлимнинг тинч ва осуда ҳаёти учун, боланг ҳеч қандай урушни кўрмайди, деган мамлакат учун.

Наби Жалолиддин! Бу урушнинг гуноҳкорлари беҳисоб, жўра!

XVI

Ёмғир эзиб ёғаяпти. Шом чоғи. Сақичоқ лойтепалик-ка чиқаяпман. Одам боласининг қораси кўринмайди. Негадир елкамда куролим, ёнимда ўғилчам ҳам бор. Совут нимча ҳам кийиб олганман. Бир маҳал рўпарамда курол тутган, соқолли кишилар пайдо бўлди. Уларга қарата ўк отай десам, автоматим ишламайди. Ўғлимни кўтариб, гандираклаб пастликка югурдим. Улар бизни кувиб келишарди.

АСОРАТ

Ёзиш – азоб. Ёзиш ҳам ўйлаш
каби жонимга тегди.

Муаллиф

I

Уйкум келаяпти, кўзимни юмишга кўрқаяпман. Суку-натнинг қўйнида ваҳм. Тун ором олишимни пойлаяпти, чамаси, бўғиб ташлашга шай тургандай. Чирокни ўчир-майман, мен ухламаслигим керак... Онажон, бу азобнинг чеки-чегараси бормикин? Ҳозир ҳамма одамларнинг жон-ларига тун оро кирган маҳал, яъни кундузни ғурбат деб билгувчилар мана шу жимликнинг қоп-қора кучоғидан ҳузур-ҳаловат кўришмоқда. Нега улар кундуздан бешиб қо-лишган, шомни пойлашади?.. Мен доимо кундуз бўлиши-ни, кишилар бир-бирига дуч келиб юришларини хоҳлай-ман. Кўчаларда ҳаёт қайнасин. Ҳамма ухлаб колганда тун қўйнида, ер юзидаги барча жонзодлардан кўпроқ шарпалар пайдо бўлади. Улар истаган маҳали, деразангдан мўралаб қарайдилар, эшигингнинг ўн жойидан кулф урсанг-да, товуш чиқармай ичкарига кириб оладилар, тўшагингни оҳиста кўтариб, темир панжалари билан бўға бошлашади... Овозинг чиқмай тўлғонасан. Сенга ҳеч ким ёрдам берол-майди... Нафасинг қайтиб, зўриқасан, шарпалар кўзларинг олдида липиллаб ўтиб туришади... улар жуда кўп.

II

Бу кеча чирокни ўчирмадим...

Тиқиллаётган нима? Эшик очилгандай бўлди... Соат учдан ўтаяпти. Хонада кимнингдир оёқ товуши эшитил-

ди. Дарпарда ўз-ўзидан йиғилиб қолмайди. Эшик тагин очилди... Кўзларим уйқухона остонасида. Балким деразадан тушар. Йўқ, деразага бурилиб қарасам, чалғийман... Уйқухона эшигидан қайтсин-да, ишқилиб... у нима бўлса ҳам. Дарвоза ғийқиллаб очилаяпти... Қўрқувдан кўзларим юмилиб кетди... Шу аснода юзимга совуқ, шилимшиқ бир нарса шапиллаб тушди. Жон уҳмида қўлимни юзимга босдим, қотиб турган аъзойи баданимни музлатиб юборган шилимшиқ бир лаҳзада қимирлаб, юз-қўлим орасида питиллай бошлади. Нақадар даҳшат. Беихтиёр уни баттар юзларимда эзгилаб ташладим. Қаншаримдан бўйнимгача илмилик куюқ сув тиркираб сочилди. Жон талвасасида бақириб уйғондим... Тўшагимда эзгиланган, оғзи очилиб ўлиб қолган калтакесак чалқанча ётарди. Томирларим бўртиб кетди, мен бунчалик ожиз аҳволда ўзимни йўқотиб чинқирмагандим. Хона чирпирак бўлиб айланаётганди. Хона ёп-ёруғ эди. Мен чироқни ўчирмай ухлагандим.

III

Ташқарида тун ютмоққа шайлигини унутиш учун ҳамма хоналарнинг чироқини ёқиб қўйдим. Ошхона деразасини ланг очиб тамаки чека бошладим. Туйқус эшик зарб билан очилиб увода, ирkit ҳарбий кийимда, қўлида автомат, афт-ангори таниб бўлмас даражада кир-чир бўлиб кетган Қўчқор кириб келди. Унинг уйқусизликдан қизариб кетган кўзларида мунг қотиб қолган. Ҳорғинлик аломатидан ёноғининг қоқ суяклари янада бўртиброқ кўринади. Курол дастагини қисиб олган қўлларига яра-чақа тошган. Хонани тер ва аллақандай ачитки ҳид қоплади. У аскарый кирза этигини ғижирлатиб бир-икки қадам ташлаб, қўл ювғичга суяниб сўради.

- Чекаяпсанми?
- Ҳа,
- Ол буёққаям.
- ...
- ...Чарчабсан. Кириб ётавер.
- Сен сўрама, мен айтмайин... Жудам чарчадим.. Нарёгда роса ясашди. Отишмани кўрсанг эди... Даҳшат. Еру-кўк зириллаб кетди. Ҳамма нарса тир тўзғиди.
- Биламан. Аваз ўлди. Ермидин яраланди. Машинангни уриб ташлашди. Полк жангдан қочиб чиқди, Разведвзводнинг тенг ярми кирилиб кетди. Асрга тушиб қолаёздинг...
- Сен қаердан биласан.
- Ахир мен...
- Тушунмаяпман...
- Сен менинг жангда қолган, урушларда юрган ўзимсан, жигар.
- Бўлиши мумкинмас... Наҳотки.... наҳотки? Мен тирик қайтаманми?
- Бунисини билмадим... Балки сен умуман урушда қолиб кетарсан, қайтмассан.
- Тушунмадим.
- Жигар, урушдан тирик қайтганимга ишонмайман. Мен ҳар куни жангда юраман. Мана бугун ҳам Сен – менинг ўзим урушда юрибман.
- Нега ухламаяпсан? Соат тўртга яқинлашди... Сенинг ўрнингда бўлганимдайди... Уф, чарчадим...
- Менга қара, Кўчкор, бугун число неча ўзи?
- 17 февраль.
- Уч кундан кейин яна жангга чиқаман. Колеватов ҳалок бўлади бу сафар. Валис яраланади. Сен ҳали беҳабарсан, уруш ҳаётингда жуда узоооқ давом этади, жигар. Яхшиси, бу кеча дамингни ол. Ўрнингга мен кетаман. Нима фарқи бор ахир, биз битта одаммиз. Фақат Жавоҳир

йиғлаб қолади, йўқлигимни билдирмай тур... Нариги хо-
нада ухляпти.

– Нималар деяпсан. Мен урушдаман-ку? Ким у Жа-
вохир?

– У урушда юрган Менинг, яъни бир умр отиш-
малар ичида яшашдай мусибатга маҳкум бахтиқаро
инсоннинг (хаётнинг қиёфаси бунчалик чиркинлигини
тасаввур қилолмаган) бегуноҳ фарзанди. Кўнглинг тўқ
бўлсин, у отасининг олисларда курул кўтариб юргани-
ни билмайди, мурғак юраги билан менинг дарду дунём
нотинчлигини бировзгина ҳис қилади. Ўғлим орамиздаги
бесарҳад жарликни бир куни, улғайгач, фаҳмлай олади.
Мен фарзандимнинг ҳар доим курул эмас, қўлларида гул
кўтариб юришини хоҳлайман. Унинг қўллари қон бўли-
шига сираям чидайолмайман. Тушунаяпсанми, отасини
уруш комига тортиб кетган болаларнинг гуноҳи йўқ.
Улар тип-тиниқ, беғубор бўлиб қолишлари керак. Уруш
кўрган одамларнинг гуноҳини ҳеч нарса юволмаса-да,
тақдир уларнинг бошига солган кунлардан болаларини
асраши керак.

– Жуда ошириб юбораяпсан. Урушдан кейин тинч за-
монда яшаш ўйинчоқ бўлиб қолади. Ҳеч қандай қўрқув
юрагингни кемирмайди, ичингни ваҳима тилкаламайди.
Кунларинг заҳар-заққум бўлиб ўтмайди. Сени ҳеч ким от-
майди, бошқалар учун сен ҳам курул ўқлаб ўтирмайсан.
Душман деган гап ҳам хаёлингдан кўтарилиб кетади. Тоза
ва озода юрасан. Ёруғ кунлар... кенг ва озода шаҳарлар.
Сени ўлдирмайдилар... ихтиёринг ўзингда бўлади. Сен
бошқаларнинг назарида қаҳрамон бўлиб қоласан.

– Йўқ, Қўчқор, йўқ... Аксинча, Сен ҳаётда одамлар-
дан узилиб яшайсан. Урушдаги жасурликларинг бир кун
сени шундай қийнайдики, атрофингдаги минглаб ни-
гоҳлар қаршисида ўзингни қўярга жой тополмайсан. Сен
ўзингдан ва ўша орзу қилган ҳаётингдан бегоналашиб

борасан. Ич-ичингда тошиб келаётган саволлар дастидан бекингани жой тополмайсан. Сен ўзингни-ўзинг яшира олмай кун кечирасан. Аслида энг даҳшатли кунлар урушдан кейин бошланади.

— Кўчқор, сен ақлли гапларингни кўятур, ошнам, айт, нима қилишим керак?.. Мен иложсизман. Ҳар сония ўлим чангалида яшаётганингни, билиб турсанг, фақат ўз жонинг учун қайғураверсанг ҳам ақлдан озиб қолишинг ҳеч гап эмас. Биласанми, жанг олдидан шунчалар кўрқаманки, беихтиёр тиловатлар қилавераман. Уруш майдонига киргандан сўнг эса мутлақо бошқа одамга айланиб, қарахт аҳволга тушаман. Юрагим ўрнида тош пайдо бўлади...

— Бунга яхши биламан... жангда одамлар эмас, қонсирган йиртқич махлуклар бир-бирини ғажилайдилар. Ўлим билан ҳаётнинг ораси бир қадам бўлгани сингари, одамда йиртқичона қиёфа ҳамда қайфиятнинг тўсатдан пайдо бўлиши ҳам таажжубли ҳол эмас.

...У чап қўлидаги автоматни елкасига осди. Кифтимга қоқиб, эшик томон юрди. Қадди букчайиб кетаяпти. Боши ҳам. Эшик тутқичидан ушлаб мен томонга оҳиста бурилиб қаради. Кўзлари маҳзун... Қиёфасидан ҳеч қандай маъно уқолмадим.

— Майли, мен кетдим. Жавоҳирга эҳтиёт бўл... Сендан бир хабар олай дедим. Ҳа, айтгандай, онамдан хат олдим. Хавотирланма. Уйда ҳаммалари соғ экан. Мени кутишаяптикан. Омон бўлсак қайтармиз... Хўп энди... Жавоҳирни эҳтиёт қил...

У аскарий этикларини ғижирлатиб қадам ташлаган қўйи ғойиб бўлди. Ҳали ўзи беҳабар, бироқ ҳис қилиб турган даҳшатли кунлар сари кетиб бораёпти. Олисда БМП-2 нинг гурсуллаган овози тун сукутини чилпарчин қилди. Борлиқ ҳарбий техникаларнинг тўс-тўполон қилиб ҳаракатланиши, танк ва БМП-2 занжирининг шағирлаб айланиши домида қолиб кетди. Командирларнинг

бакир-чакири, аскарларнинг сўкинишлари эшитилаяпти... Ўша таниш, гоҳида мени ўзи томон чорлайдиган, юрагимнинг туб-тубида алланечук хаяжон уйғотувчи кадрли манзаралар сари кетаётган ўша менимни ҳам эргаштириб олди...

IV

1987 йилнинг 17 феввали, тонгги соат 5.00.

БМП-2 оғир силтаниб бораёпти. Ўнқир-чўнқирда машинанинг тумшуги пастлаб юкорилайди. Уйқум ўчиб кетади. Башня ёнида жойлаштирилган, ичидаги ўк-дорилари яримлаган яшиклар шарақлаши асабга тегади. Кўзим ич-ичига тортилаяпти, тобора. Шлемофоннинг ахён-ахёнда ғийқиллаши, командирларнинг алоқада бақириб-чакиришларидан бошим иккига бўлиниб кетишига оз қолаётир. Тонгги ҳавода этим жунжикаяпти. Кечаги жангда нималар бўлганини яхши англай олмаяпман. Очиғи, эслаш имконида эмасман. Назаримда, елкамда бировнинг бошини кўтариб юргандайман.

Қизик, жанг олдида ҳеч ким бир-бирига гапирмай кўйди. Фақат кўзлар сўзлашдилар, видо айтдилар... Кейин-чи, кейин нима бўлди... ҳамма томонда қалъалар қад кўтариб, яланғоч дарахтлар тобора ваҳима уйғотган жангтоҳда қиёмат кўпти. Дарахтлар қарсиллаб синди, деворлар кулади, ҳавонинг кўкси тилка-пора бўлиб кетди, борлиқни тутун қоплади. Портлашлардан, инграшлардан гангиб қолдим. Ҳа, ариқда беркиниб олдим. Тумшугим олдидан снарядлар визиллаб ўтаверди. Рўпарамда душманни аниқ кўрдим... Қадрдон дўстлардан кимлардир йўқ эди...

Икки кун миужжа қоқмадим. Кўзим тиниб кетаяпти. Қобоғим оғирлашиб бораёпти. Ҳозир уйларида, яқинлари ҳузурида оёқ узатиб ётган одамлар нақадар бахтли. Уларни эрталаб осуда ва тинч ҳаёт қаршилайди. Улар одамга

ўхшаб овқатланишади, ювинишади, кийинишади, кўчаларда эмин-эркин юришиб ёлғондакам бўлса-да табассум қилишади бир-бирларига. Атроф тинч бўлади, атрофда ўқлар учмайди. Қўллари, юзлари, кийимлари топ-тоза одамлар кўчаларни тўлдириб ишга борадилар, ишдан қайтадилар... Бахтли-бахтли кунлар, тахтли-тахтли кунлар ҳақида қўшиқлар тўқишади. XX аср эса бир култум сув сўраб, ҳали дунёда кун кўрмай қонига беланиб, хор бўлиб жон бераётган биз каби аскарликка мангу маҳкум этилган болалари тепасида зор қақшаб кўзёш тўкаяпти. XX аср – Онажон, кўз ёшларингни асра. XX аср – Онажон, юраклари метинлашиб дил дунёси зимистон бўлган сўқир фарзандларингни кечир, майли, улар шону-шавкат, улуг байрамлар мадҳини сел янглиғ тошиб куйлайверсин. XX аср – Онажон, биз каби қўллари баногоҳ қон бўлган қотил фарзандларингдан ҳеч нарсани сўрама. Онажон, вақти-соати келса рози-ризо бўлиб хайру-хушлашайлик.

V

...Икки кундирки, мижжа қоқмадим. Қобогим оғирлашиб бораяпти. Лаънати уруш нега менинг бошимда бунчалик ўралашиб қолди.

Чидаш керак, ҳозир тонг ёришади, кундуз, одамлар, иш... чалғиса бўлади. Бироқ анави Қўчқор шунчалик кўникиб кетганки, урушда юриб ҳам менчалик азобланмаяпти. У ҳаммасини яхши билади, лекин идрок қилиш учун имкони йўқ. Уруш ҳаётлари бир умрга расво бўлган жангчиларга содир бўлаётган фожиани ҳис қилиш, фаҳмлаш учун сира ҳам вақт бермайди. Урушда дастлаб инсоний тафаккур деворлари қулаб, ботиний исён алангаси ўчирилади. Одамлар қуролга айланиб қолишади, яъни автомат қўндоғидан тутиб, тепкини босиш учун, ўлиш ва ўлдириш учун жангга сочиб юборилган қурол.

Мен ҳам қурол эдимми?.. албатта... Мен қурол эдим, урушнинг қўлидаги одамлар ясаган қурол эдим, холос. Темир қуроллар дош беролмаган жанглардан омон чиқдим, кўзларим қотиб қолди, юрагимнинг борлигини унутиб қўйдим. Танклар ёнди, замбараклар портлади, самолётлар қулади – урушнинг юраги ачишди, аммо мен йиқилдим, мен йиғладим, мен ўлиб-тирилдим – урушнинг раҳми келмади... Мен шунда ўзимнинг кўзларим, юрагим, қўл-оёқларим борлигига – одам эканлигимга, нафас олаётганимга ишонмай қўйдим.

Анави Қўчқор урушнинг қўлида эрмак бўлганини, таҳқирланганини, гуноҳлари оёғидан осмонга етиб қолганини фаҳмлай олмаяпти. У бир куни, худди мана шундай пайтлари ўз юрагини ўзи еб, тўлғонишидан беҳабар. Ҳаммаси учун қийналиши, ўз ёғида қоврилишидан огоҳ бўлганда эди, ўзини отиб ўлдирарди ё эсидан оғиб қоларди... Ҳеч ким ҳеч қачон урушдан қайтиб келмаган.

Мен чекаяпман, нариги хонада ўғлим, хотиним дам олаяпти. Улар мени ўша куни жангдан қайтаётиб бахтли санаган, оёқ узатиб ухлаётган одамлар... Бошпанангиз бахтсиз бўлган бахтли одамлар, нега мен сиздан узилиб қолдим. Уруш менинг ҳаётимда қачон тугайди? Наҳотки...

VI

Шўравини роса савалашаяпти. Тоғ тепасида яхшилаб ўрнашиб олган душман сайҳонликда мўрмалахдай тизилган ҳарбий техникага қарата тинимсиз ўт очмоқда. Танк, БМП-2 ва БТРларнинг олов пуркаб тинимсиз ишлаши ҳам уларнинг шаштини пасайтиролмайди. Осмон қарсиллаб ёрилиб кетаётгандай. Ер ўз ўқидан чиккудек алпозда зириллайди. Беихтиёр ғужанак бўлиб оласан. Тишларинг ғижирлайди. Қўрқувдаи кимларнидир бўралаб сўкасан, ич-ичингдан мувозанатингни сақлаб турган кўринмас иплар таранглаша бошлайди. Ўзингни зўрға босиб тура-

сан бироздан сўнг аъзойи баданинг тир тўзғаб, манови кўкка созурилайётган тупроқ, тошлар синигига қўшилиб кетишинг ҳеч гап эмас. Сен тупроқдан ҳам юмшоқлигинг, тошлардан қаттиқроқ ва яна тоғлардек собитроқлигингни унута бошлайсан. Гангиган алпозда дуч келган томонга ўт очасан. Харсанг панасида бекиниб, ёнаётган дунёга лаънатлар ўқийсан...

– Қўчқор, тур ўзингни тут. Сен барибир бу жангда ўлмайсан.

– Қаердан келдинг, яхшиси кет. Кўриб турибсан-ку! Ҳамма ёқни дабдала қилишаяпти...

– Ҳозир куёш чиқади, ухлай, олмаёпман, жигар. Барибир сенинг олдингга қайтишдан бўлак чорам қолмади.

– Оилам ширин уйкуда. Бу ерда кун ботаяпти. Сен қайтишинг керак. Мен ўзимни зўрға эплай олсам гўрғайди. Қара, ҳар ким ўзига ўзи ортиқчалик қилаяпти.

Нариги, иккинчи ротадан бир аскар оғир яраланди. Ерга ётиб олди, дод солаяпти... Осмондан юракни тарс ёриб снарядлар ёрилаяпти. Атрофда бакир-чакир. Қўчқор ўкинч билан жароҳатланган аскарга қараб қўйди. Унинг манглайдаги ажинларни бемалол сана-са бўларди. Юзи негадир кўкариб кетган. Техникалар аскарлар ўлаётган, яраланаётган нишабликдан 100–150 қадам пастда жойлашган. Тепадан бемалол нишон олаётган ҳимоячилар шўравининг кунига маймунлар йиғлаётганидан тобора авжга чиқишмоқда. Қўчқор янада тош панасига қапишиб олди, у ҳар гал ёнидан ўк учиб ўтса, тўлғониб қўярди. Ҳар бир ўк, ҳар бир портлаш даставвал унга тегиб, уни тилкалайди. Лаҳзалар йиллардан кўпроқ чўзилиб ўтаяпти. Шунинг учун ҳам урушнинг бир куни инсон умридан ўн баробар узунроқ, узокроқ давом этади. Қўчқорнинг ҳаётида, ҳали 19 баҳорни қаршилаш илинжида турган шўрпешона йигит ҳаётида эса қорайиб ўтган бундай кундузларни олдинда яна қанчаси

кутиб тургани ёлғиз худога маълум эди. Уруш юқумли касалликка ўхшайди, инсон иркида оқаётган қонни бузади, унинг кейинги кунларининг барини зимистонга айлантиради. Қон кўрган, ўлдирган, қурол тутган одамнинг фарзанди томирида ҳам урушнинг даҳшатли воқеалар асорати туфайли қолган ёвузлик оқиши муқаррар. Урушга кирган кишиларнинг авлодлари руҳида йиллар ўтиб қирғин-баротга мойиллик сезилади. Шафқатсизлик қон суриши ҳақиқат.

Агар одамзод ҳайвон ўлдирмаганда, қушларни отмаганда, балиқ тутмаганда, гўшт емаганда эди (қонни кўрмаганда эди) бунчалик бир-бирини ғажимаган бўлар эди. Табиатан одамнинг қотилликка ўтиши унинг жониворлар гўштини истеъмол қилган кунидан бошланган.

Манови лаънати қонга ўч урушларнинг ҳам бошига кун туғмасди, агар шундай бўлмаганда.

...Мен яна хаёлга чалғиб кетдим. Нималар бўлаяпти ўзи? Ҳозир Қўчқор взвод командири Ермилиннинг темир парчаси юлиб кетган қўлига қараб, эсанкираб қолгандир. Ермилин тоғу тошни ларзага солиб чинқирганди, ўзини жон талпида ҳар ёққа урганди. Бирпастда тинчиди боёқиш. Гимнастёркаси қип-қизил қонга бўялган, тирсагининг юқорисидан чўрт узилган озғин қўли иккига бўлиш учун синдирилган, аммо қайсидир пайраҳаси тутиб турган бурчак шаклидаги заранг таёққа ўхшаб қолганди...

...Қўчқор эгилиб унинг танасини замбилда кўтариб бораётганда, бу бемақсад жанг ниҳоясига етдими ё ҳали ҳам давом этаяптими, англай олмай гарангсир эди. Дарвоқе, Ермилин ёруғ олам билан хайрлашганда, у жон талвасасида харсангга бекиниб ётганди. Ярим соатлар (ярим аср)дан сўнг, барибир уриниш беҳудалигини англаган, боши елкасида турган ҳарб арконларидан бири буйруқ берган, шекилли, жангчилар оғир

техника олдига туша бошлашди. Бу жанг тугаганидан дарак эди. Қўчқор Ермилинни пастда, тиббиёт бўлими жойлашган нуктада кўрди, Уни замбилда оқ чойшабга ўраб қўйишибди. Фақатгина юзи очиқ... Худди устидан оқ чойшаб тортиб ухлаётган одамга ўхшайди. Қўчқор, жигар, кун ботаяпти. Сен ўз командиринг ўлигини кўтариб, унсиз йиғлаб бораяпсан. Тиззаларинг қалтираб қадам ташлаяпсан. Сен ўзингни тирик қолганлигинга ишонч ҳосил қилиш учун танангга оғирлик қилаётган бошингни кўтариб, атрофга зўрға қараб қўясан. Салобатли тоғлар, осмон ва яна худди ўзинг каби ўлик-тиригини англай олмай чайқалиб бораётган аскарлар, қуроолларнинг темир нимчаларга тегиб тақиллаши, сувдонларнинг чайқалиши кўнглингга баттар лоҳаслик уйғотади. Атрофдаги совуқ манзарани идрок қилаётганинг сари жангдагидан кўра аянчлироқ аҳволга тушаяпсан... Яхшиямки, жанг пайти ҳеч нарсани идрок қилмайсан... Йўкса, сен ўзингни ич-ичингдан талаб еб-битирандинг. Азобларнинг бари урушдан кейин бошланади... Бир соат, бир кун, бир йил, ўн йил ва бутун ҳаётинг давомида, ҳатто қабргача ярим қадам қолганда ҳам Сен ҳозиргина ўққа учган кимнингдир ўлигини кўтариб кетаётган бўласан.

Қўчқор, жигар, сен ҳали менга қараганда бахтлироқ одамсан. Гарчанд олов ичидан, даҳшат комидан минг бир азоблар чиғириғидан вайрон бўлиб чиқсанг-да, сен ҳозир менга ачинсанг арзийди. Урушда юрган одамдан кўра урушдан қайтган одамга қийин бўлади. Ичкиликка муккасидан кетган одам кўнгли тусаган кезлар нақадар аянчли аҳволга тушади. У барибир, бу дунёни ўша бир шишага алмаштириб юборади. Фаҳшни ёқтирган одамдан жиркангандан кўра, ўша фаҳшнинг домидан чиқиб кетиш азоблигини англасак кифоя. Уруш ҳам худди шунақа, унинг қопқонига тушганлар бир умр ўлжага айланиб қо-

лади. Урушдан ярадор, соғ-омон, асир бўлиб қайтмайдилар, балки бир умр азоб чекиб юрадилар.

VII

Тонг ёришди. Учинчи қават деразасини ланг очиб охирги сигаретани чекаяпман. Заминнинг туғлари – тераклар кўкка санчилган куйи, шитирлаб турибди. Олис осмоннинг бурчи қип-қизил. Қон тирқираб отилган. Худди у ёқларда жанг бўлаётгандай. Осмон яраланган. Салқин шабада олислардан уруш ҳидини – ўлакса сукунатнинг бағрида яширинган кўрқувни олиб келади... Орадан жуда кўплаб тонглар отгандай... Мен яна аввалдек бўлиб ўтган ёки ҳали яна кўп тонглар отиши билан юз бериши мумкин кунларни кўраяпман. Мен тушунолмаяпман, мен қачон урушга борганман, ё қачон урушга бораман. Нега вақт ўтган, тонглар отган сайин мен учун уруш бошланаверади? Умуман, мен ўзимни қаердан топишим керак? Уруш туғганига фалон йил бўлдим, ё бошланишига шунча вақт қолдим?

Ўғлим йиғлаяпти. Уйғонди. Эшик очилди. Хотиним ётоқхонани йиғиштираяпти. У ҳам менинг бу савдойи кайфиятим, аҳволимдан тўйиб кетган кўринади. Тўғриси, мен уларга қандай шароит яратиб бераяпман. Ўз дардим гирдобиди уларни ҳам бир куни ғарқ қилиб юбормасайдим. Уруш энди менинг тонгларимни ҳам юлқиб олаяпти. Кечаларим, кундузларим аллақачон урушники бўлиб кетган.

VIII

Тоғ ортидан кўтарилган қуюқ қирмизтус манзара осмонга ёйилиб кетаяпти. Кенглик бағрида қизғиш ранг тобора хира тортиб, мовийлашиб бормоқда... Чайқалиб

бораётган усти ёпик “Урал” машинам Кобул шаҳрининг тор кўчаларидан бирида унга бурилди. Мен брезент матодаги туйнукдан бошимни чиқариб атрофга қарадим... Кўчада одамлар сийрак. Айрим дўконларнинг очик эшиклари олдида мудраб ўтирган, бир-бириникидан айтарли фарқ қилмайдиган кийим кийган одамлар бизни совуқ нигоҳ билан кузатишади... Машина бирортасининг дўкони ёнидан ўтаётиб секинлашса, шўрлик дўкондор талвасага тушиб қолади. Қўрқиб кетганидан тавозе билан таъзим қилади. Тонгу шом ваҳима ичида яшаётган халқнинг шўравини кўрарга кўзи йўқ эди. Мана бугун ҳам, эрта тонгдан шаҳардан ўтаётган машинани кўрган афғонларнинг ботинан нафратлар ўкиётгани, имконини топиб гумдон қилиш пайида туришганини билиб турардик. Менинг назаримда, афғонлар чап қўлидаги болтани орқасига яшириб, ўнг қўлини саломга чўзишарди. Улар бурилишингни пойлаб туришади, бурилдингни, тамом – тос-тубангдан болта тушади. Лекин бундай усулни қўлласалар, уларни мунофиқ, манфур, хиёнаткор, хоин деб аташ ноўрин. Умуман, биз – ҳаммамиз, шўро армияси Афғонистонда ҳар қандай ўлимга лойикмиз. Бизни худо кечирмайди. Бу гуноҳлар бежавоб қолмайди...

Машина Кобул четидаги хароба уйларни оралаб ўтаётганда кўнглим алланечук бўлиб кетди. Бу кулбаларнинг эгалари қаерларга кетишдийкин?.. Қўпорилган уйлар, қулаган деворлар... Ҳатто баъзи харобаларда кўрпа-тўшак, сандик, жавонлар, девор синиклари остидан кўриниб турибди. Аёлларнинг кийим кечаклари кўзга ташланади... Айрим деворларнинг ўпирилган қисмида дераза ва эшиклар бус бутун қолган... Қишлоқ яқинда вайрон қилинганга ўхшайди. Артиллерия ўққа тутган. Йўқса, бунчалик ағдар-тўнтар бўлиб кетмасди... Уйларнинг айримлари ҳали ҳам тутаб ётибди...

Кўчқор, сен хаёлингга ҳам келтирмовдинг. Ўша хароба уйлардан бири Сеники эди... Ўтган куни Сенинг болагинг кечган тупрокли кўчалар, Сенга кадрдон, юрагингга сингиб кетган энг гўзал манзаралар, кишлоғингнинг пахсадан тикланган пасткам уйлари, толлар, тераклар, боғлар ҳаммаси яксон қилинди. Бомбалар остида қолди... Энди бор-йўғи – ҳувиллаган хароба. Яхшилаб қара, нақадар аянчли. Боққанинг сайин юзларинг тиришиб бораяпти. Кўраяпсанми, анови Сенинг уйинг, тутаяпти, анави ярим кулаб, ичкарисидан тутун кўтарилаётган уй – кўшнинг Ўтаган муаллимингники, бериқдаги оғилхона – Раҳмонкул бобонгники.

– Бу ердагилар... қаёққа кетишди? Қани... одамлар... қани... даҳшат... йўқ, бу менинг уйим эмас, менинг қишлоғимга ўхшаркан... фақат...

Худди сенинг уйинг бу. Қара, ана, харобалар ичидан олти укангни эргаштириб ота-онанг чиқиб келаяпти. Уввос солиб йиғлаётганлар – ҳамқишлоқларинг. Фақат уларни кўрмайпсан. Йиғи овозини эшитаяпсанми?

– Ҳа, эшитаяпман.

– Ота-онанг, уларга эргашиб келаётган укаларинг-ни-чи...

– Энди кўраяпман, танияпман, Кўчқор...

– Ўзингни тут, жигар, ҳали бундан даҳшатлироқ воқеалар содир бўлади.

– Айт, наҳотки уларни...

– Ҳа, уларни ўзинг, мен, ҳаммамиз хонавайрои килдик.

Отам мени ҳарбийга кузатаётгандаги кийимда... Эски куйлак, оддий шим... оёғида бир томонга қийшайган ботинка... Боши ҳам... Энг кенжа укам Азимжонни опичлаб олган... Отамнинг гавдасидан барибир куч ёғилади... Одамларнинг деворини тиклаб, мардикорлик билан бола

боқаётган Отамга мен болалигимдан ачиниб улғайганман. Отамга ҳамиша менинг раҳмим келган.

Кўз олдимда куюқ туман пайдо бўлаяпти. Энди ҳеч нарсани кўрмайпман. Отам қани, қани онам... дилдираган жигарларим қаерда? Уларни ким хонавайрон қилди... Ким?! Ким?! Ким?! Эй худо, бу қандай кўргулик?! Менинг ўтлар ичида қолган оғаларим, тиртўзғиган, чангдай учган жигаргўшаларим, бевақт ёнганларим – зор қақшаган, чирқиллаган полапонларим, бунча менга термулмасангиз, бунча мени таъқиб этмасангиз... кўзларингиз бунча ўткир... мени қийнаманглар, мени бунча азобламанглар...

Кунлар ўтаверди... Мен ўша, хароба бўлиб кетган қишлоқдан ўтганимдан сўнг энг оғир азоб – оёқда тик турган куйи, кўзларим очиқ ҳолда юрсам-да, алаҳсираш касалига йўлиқдим. Агар қўшин бир қишлоқни вайрон қилса ёхуд олдиндан яксонланган қишлоқларни оралаб ўтаётсак, ичкаридан, қўпорилган бинолар, вайрона иморатлар орасидан ота-онам укаларимни эргаштириб чиқиб келарарди. Атрофдан юракни лоҳас қилувчи йиғи – қий-чув эшитиларди. Уруш – бу менинг кўз ўнгимда култепага айланган қишлоқ ва хонавайрон бўлган ота-онам, укаларим ва ҳамқишлоқларимнинг ўз-ўзига гиря айтувидир, йўқловидир. Урушда мен хонавайрон бўлдим. Бутун инсоният сингари ўзимни йўқотиб қўйдим... Мен бир пайтлардаги Қўчқорни жангга ташлаб келдим. Тамом, энди у ҳеч қачон қайтиб келмайди... Энди у бугунги Қўчқорга тинчлик бермайди, ўз ёнига чорлайверади, баъзан уни ўзи билан олиб кетади. Кунларим айқаш-уйқаш гоҳ хотира, гоҳ бугуннинг измида кечаётган Қўчқорнинг юраги – бутун танаси иккига бўлиниб кетган. У Сизнинг орангизда, айни пайтда урушда яшаши мумкин. Агар уни бирор кун ахтариб тополмасангиз у урушда жанг қилаётган ё қарахт ахволда, ажал ва ҳаёт оралиғида гарангсиб, ўзини ўлимга чоғлаётган бўлади...

IX

Ишхонада шоир Рустам Мусурмон билан суҳбатлашяпмиз. У менинг кеча қораланганларимни ўқиб, у ербу ерига хулоса ясади... Мен ёш шоир ва ва адабиётчига ёзганларим маъкул келганлигини пайқадим. Рустам афғон урушида қатнашганларнинг ҳаммаси унинг фожиасини англаганларида эди, дунёни уларнинг оҳ-воҳлари тутиб кетарди, деди.

– Дўст сизга чинданам қийин, – деди у.

– Ҳамма қатори... бир мен урушга борганманми?

– Сизга шунинг учун ҳам қийинки, фожиаки сиз ёза биласиз... Уруш ҳақида ёзишга маҳкумсиз. Энди Сизни бошқа бирор мавзу чалғитолмайди. Ёзиб овунасиз. Бу ўша урушга кирган пайтдагидан ўн баробар оғирроқдир. Эслаш даҳшат нарсаларнинг яралари юракдан сира ҳам кетмайди.

Мен дўстимнинг гапларида сунъий тантанаворлик кўрмадим. У менинг юрагимдаги оғриқли ҳақиқатни гапираётибди.

– Рустам...

– Эшитаман, дўст...

– Ёзиш азоб... ёзмаслик ундан ҳам азоб.

Рустам жим қолди. Қўлёзманинг давомини кўздан кечири бошлади. – Ора-сира жиринглаган қўнғироқларга ҳам эътибор бермайди... Бир маҳал, орадан ҳеч вақт ўтмай у кириб келди. Худди эрталабкидай қуролини елкасига осиб олган, бошида шлемофон... уст-боши кир-чир. Эзгин аҳволда босиб-босиб тутатапти. Кўзлари мунгли. У ҳозир Файзиободга урушга кетаяпти. Бугун число... 1987 йил. Ҳа, худди шу пайт у Файзиобод йўлида қуршовда қолади. Унга қараб туриб йиғлагим келаяпти. Э менинг жигарим, ёш бошинг билан ҳали шундай мусибатларни кўрасан. Эҳ менинг кадрдоним... Сен топ-тоза эдинг. Ке,

бағримга босай, жигар... Мен Сени тез-тез соғиниб қо-
лаяпман... жигар, чида энди, сенга раҳмим келгани учун
бироз йиғлаяпман, сен... яхши боласан, Кўчқор... Уруш
бизни шу куйга солиб ташлади... Ҳаммасига минг лаънат,
Кўчқор. Ҳа, урушнинг...

– У кўзларидан ҳам тошиб менга термулиб турибди.
Бориб бағримга тортай десам, ич-ичимдан тўкилаяпман.
Мадорим йўқ. Мен уни шунчалик соғинаяпманки, боти-
нимдан олов хуруж қилиб, юрагим гурсуллаб кетаяпти.
Мен ҳозир ҳеч жойга сиғмай қолаяпман.

– Жигар, ўзингга эҳтиёт бўл. Мени десанг ўзингни асра...

– Ҳечкиси йўқ. Пешонада борини кўрамиз. Кўчқор,
биз кеч соат учда Файзиободда бўламиз. Ҳозир йўлдамиз.
Баъзида отиб туришибди. Мен нима кўрган бўлсам, кун-
даликка ёзиб кетаяпман.

– Ҳаммасининг қайтадан бошланиши, бир куни яна
бари такрорланиши, сарғайиб қолган тамакиранг қоғозда-
ги хотираларни китоб қилиб ёзишинг учун керак бўлади...
Ўзингни ўзинг азоблашинг учун заруратдир бу.

– Мен кетаяпман... Сени соғингандим. Майли, омон-
эсон юр.

– Майли жигар... Кўп чекмагин... Урушдан кейин ҳам
“яшашинг” керак...

– ...

У хона ичида пайдо бўлган оқ туман ичида кўринмай
қолди. Гўё ҳозир оппоқ нурга айланди-ю, хонадаги ҳам-
ма нарса – шкаф, стол-стул, эшик, девор, китоб жовони
ва қоғозларга сингиб кетгандай... Унинг кўзлари, ғамгин
юзи карокларимда ўрнашиб қолди...

– Дуруст, дўст... Файзиободдаги жанг лавҳасини дах-
шатли тасвирлабсиз. Уруш азоби вақт ўтган сайин инсон
руҳиятида кучайиб боради... бу – ҳақиқатни барча уруш
ҳақида ёзадиган ёзувчилар исботлашган, – деди Рустам
сокин қиёфада.

– Сиз ўқиган бўлимни мен жанг пайти ёзганман. Нимани кўрган, қандай ҳолатда турган бўлсам, шундай қилиб қоғозга туширганман.

Рустам жим, қоғозга тикилиб сигарет тортаяпти. Рустам барибир қаршисида мен йўқлигимдан беҳабар. Рустам, Сенинг хузурингда мана шу хотира дафтар қолган, холос. Қаршингдаги Мен, ўриндикда ўтириб сигарет тутатаётганим ёлғон. Мен урушдаман, дўст. Сенинг адабиётдаги ҳеч қанақа изоҳингнинг зарурати бўлмайди, менинг урушдан қайтиб келмаётганимга... Мен ўзимнинг ичимдаман, дўст, Қўй, яхшиси менинг ёзганларим, тасвирларим ҳақида гапирма!..

Рустам ўрнидан кўзғалди. Мен – айна дам Файзиободда, атрофи тоғлар билан ўралган кишлоққа кираверишдаги кўчаларнинг бирида, кўркувдан титраб ўлимимни кутаяпман. Ҳар тарафдан чийиллаб снарядлар учаяпти. Йўл тақалган олдидаги тепаликка қочиб чиқаётган тинч аҳолини катта сержант Ахумик пулемёт билан битталаб ер тишлатаяпти. Сичқоннинг ини минг танга бўлиб кетган. Боғлар ёнаяпти, уйлар кулаяпти, тинч халқ қирилаяпти. Самолётлар бомба ташлашдан эринмайди. Шундай ваҳимали қарсиллашу портлашлардан тентаксираб қоласан. Назаримда, рўпарамдаги юксак тоғлар уруш яна озгина давом этса ўрнидан кўзғалиб кетадигандай, қулайдигандай. Ҳаво ўқ ва бомбалар тафтидан қизиб кетган. Пороҳ ҳиди димокни ёради... Мен бошимни кўтаролмайман.

Кўзим олдида онам пайдо бўлди... Бошида гарди рўмол. Онам менга мададга келди. Онам мени асрайди... Онажон, мени кечиринг. Сизни кўп қийнадим. Кунларингиз заҳар-заққум бўлиб кечаётганига мен айбдорман. Онажон, ёрдам беринг, асранг мени, жон Она...

...Мени ҳамиша, ҳар бир жангда мунис, жигарпора Онам асраган. Агар менга Онам олислардан қўл кўрсатмаганда, тепамга келиб турмаганда, менга отилган ҳар бир

ўққа кўксини тутмаганда, ёлворишларим, чорлашларим-ни эшитмаганда ўлиб кетардим. Бироқ волидаи улуғимнинг урушларга чорлаган, овораи сарсон қилган мен мана шу мисраларни ёзаётган кун қадрдон халоскоримнинг, онамнинг неча ёшга кирганларини билолмайман. Мен 19-20 да уруш кўргандим. Ўшанда онам 37 ёшда эди. Бугун менинг ёшим номаълум, онам эса неча бор 37 дан ўтди, фақат ўзи билади. Фарзандлардан олдин оналар кексаядилар...

Она сочларингизга киров тушибди. Менинг ҳам бошимга оқ оралади. Она, мен ҳамма одамлардан кўра кўпроқ яшадим. Она, бироқ Сиз мендан кўра юз баробар кўп нарсани кўрдингиз, Она – Сиз эрта кексайдингиз. Она, Сизни урушларга эргаштириб кетган, доим ўзи билан бирга олиб юрган ўғлингизни кечиринг...

Х

Бу кеча ҳам хона чироқларини ўчирмадим... Уйқум келмаяпти. Умуман, мен ҳеч қачон ухламаганман. Бу кеча ўзим жангдан келаман... Эртага ҳам, индинга ҳам, ҳар кун менинг ҳаётим бир зайлда ўтади. Мен ўзимни Сизнинг орангизда юрганимга, ҳаммангиз қатори ҳаётингиздаги ташвишлар билан ўралашиб, умр кечираётганимга да ишонмайман. Мен йўқман, фақат битта Кўчқор бор. Урушларда қолиб кетган Кўчқор. У ҳар куни ҳузуримга келади.

ХУН

*Менинг уйимга ҳар кеча танк кириб келади...
... Сенинг уйингга ҳар доим мен кириб бораман.*

Мен ёзишга чоғланганимда соат тунги бирдан йигирма дақиқа ўтганди. Одатдагидай у ташқаридан қайтиб келди. Ҳаво анча совуқ эди. Куз ёмғири эзиб ёғади. Айрим уйғоқ хонадонлар даричасидан таралган хира ёғду, ҳаводан чирик хазон ҳидининг анқиши унинг юрагини баттар ғаш қилди. У шаҳарнинг марказий кўчаси бўйлаб кетган йўлакда узоқ тентигач, ёзиш керак деган ўйга борди. Ёмғирпўши ёқасини кўтариб, чўнтагидан папирос чиқазиб чарсиллатиб гугурт ёкди... Шаҳдам қадамлар билан “артистлар ётоқхонаси” (ўзи яшаётган жойни шундай дейди)га қайтди. Ётоқ гуноҳу савобини бўйнига олиб донг котиб ухларди. Саккизинчи қават йўлагидан тасур-тусур қилиб хонага кирди. Соат тунги бирдан йигирма дақиқа ўтганди. У ёзишга чоғланди... Майли, у ёзаверсин. Унинг кўзида тонг отади энди... Биз эса, азизим, бугунги бўлиб ўтган воқеага қайтамиз.

...Соат ўн бирда келдинг...
Сен сўзсиз қараб турдинг...
Мен сўзсиз котиб турдим...
Сен журналинглар яхши чиқаяпти дединг
Мен балким дедим.

- Ишлар қалай?
- Кетаяпти.
- Нималар қилаяпсиз?
- Ҳеч нарса.

– Мана, олиб келдим, киссангизни — елим халта-чангдан қўлёмаларни олиб узатдинг.

Мен ҳеч нарса демадим. Сен давом этдинг.

– Умуман, яхши. Яхши ёзилган.

– ...

– Сизга чинданам қийин, — дединг ерга қараб.

– ...Уйдагилар яхшими?

– Ёмонмас... Мен Сизга бир нарса айтмоқчийдим, агар кўнглингизга олмасангиз..., — бироз жим турдинг, кейин — энди бошқа мавзуда ҳам ёзишга уриниб кўринг. Ишонаман, Сиз бошқа нарсалар ҳақида ҳам чиройли ёзоласиз. Масалан, муҳаббат, болалик... шунга ўхшаш тусунчалар ҳам бор-ку ҳаётда. Ҳа, шунақа гаплар...

– Мен гўзал ҳаёт тўғрисида ёзиб кўрмаганман-да. Келинг адабиётдан четлашайлик.

– Э, йў-ўқ. Мен фикримни тугатай. Фақат зулмат, йўқ зулмат эмас, нима десамийкин, ҳа, ҳалиги, фожиа, ўлим, даҳшат, уруш, кўрқинчли воқеалар ҳақида ҳикоя қилавериш, дунёни фақат совуқ қилиб тасвирлаш билан ҳеч нарса ютиб бўлмайди.

– Кимдир ютқазса нимаси ёмон.

– Мана кўрдингизми, Сизнинг миянгизда пессимистик қараш ўрнашиб қолган. Бу ҳамма ёзганларингизда сезилаб туради.

– Мен оптимистман.

– Тўғридир, лекин совуқ манзаралар, ўлим кишининг этини музлатадиган қўполдан қўпол диологлар, хуллас, мусибатнинг сувратини беришга интилиш, кечирасиз, ўқувчининг асабига тегиши мумкин.

– Бўпти, бундан кейин ёзмайман.

– Ёзинг. Фақат уруш ҳақидамас.

– Одам ўзини алдай оладими?

– Йўқ.

– Демак, бошқаларни ҳам ғирт... кечирасиз нокулай-ку!

– Адабиёт – бу санъат!

– Шу билан бирга ҳаёт. Мен ўзим ҳақимда ёзаётиб бошқалар ҳақида ёзган бўлишим керак. Хемингуэйни ўқигансиз-ку.

– Хемингуэй унчалик ёқмайди. Қанақадир совуқроқ...

Мен Сенга бошқа ҳеч нарсa демадим... Сен узоқ гапирдинг. Гапларини тушунмадим. Мен ўзимни зулумотда чоҳга қулаган йўловчидай ҳис қилдим. Қизиқ, нега шу пайтгача Сенинг ёзувчилигинг, руҳиятинг мени қизиқтирмади? Умуман, Сени нега кутдим, ўзи? Мен бугун мутлоқ иккита кутб эканлигимизни тушундим – биз бошқа одамлармиз.

Очиғи, менга раҳминг келиши, оналар каби бошимни силаб эркалатишга мойиллигинг борлиги боис шундай муносабатда бўлишингни пайқагач, ўзимни шу қадар ожиз сездимки, ҳатто ички бир ғашлик уйғонди. Нима, мен ёш боламанми?.. Яхши ёки ёмон ёзишим сени қизиқтиришини истамасдим. Мен энага эмас, туну кун руҳиятимни банд этган, танк ва самолёт, портлашларни четга суриб ҳаёлимга бостириб кирган бир санамни сабрсизлик билан кутаётгандим. Икки йилдан бери мен Сенга қаттиқ боғланиб қолгандим.

– Тушунинг, фақат мен Сизга ёрдам бeролайман. Ҳаётни бунчалик фожиага айланторманг. Ишонинг, Сиз иродалисиз. Агар бунга ишонмаганимдайди ўзимни қийнаб ўтирмасдим.

– Нега ўзингни қийнаёпсан?..

– Сиз қарахтсиз. Одамлар ичига қайтинг. Бу кетишда кўп нарсани йўқотасиз.

– Тушунмадим.

– Мени кечиринг... дилингизни оғритдим. Бугун ба-рибир айтишим керак эди. Мен яхши кўраман Сизни... Одамларнинг шафқатига зормассиз Сиз., – овозинг қалтираб чикди. – Одамлар Сизни тасвирлаётган, ўзингиз

иштирок этган дахшатлардан ижирғанишади. Эй худо-йим, бунчалик жирканч ўйинлари бор-а, ҳаётнинг. Мен ҳар ҳолда адабиётни тушунаман... Лекин, лекин одам ўлдирганингиз, ваҳшийликлар ҳақида ҳикоя қилишнинг нима кераги бор... Одам ўз қотиллигини ёзиши мумкинми?

– Ҳа.

Бош чайқаб, орқага тирсалдинг. Юзингда афсус-надомат белгиси зоҳир эди.

– Энди шу кетишда ёзавериб, ҳаётни давом эттираман деб ўйлайсизми?

– Ҳа, нима, ҳаёт тўхтаб қоладими?..

Оғир уф тортиб, бўшашдинг. Назаримда, мунғайиб қолгандай эдинг.

– Кўрасиз, ёзганларингиз шуҳрат топмайди...

Мен нечоғлик ўзимни босишга урунмай, гапларингни назарга илмасликка ҳаракат қилмай, бу бемаъни суҳбатга чек қўйиш керак эди.

...Сен кетдинг. Ташқарида ёмғир ёғарди... Хазон тўшалган йўлақдан тез-тез қадам ташлаб кетишингни саккизинчи қават деразасидан кузатиб турардим... Мен ўзимни тутолмай йиғлардим. Мен тагин бир ўрганиб қолган одамимни йўқотганим учун хўрлигим келиб йиғлаяпман.

...Ташқарида ёмғир шитирлайди. У устма-уст папирос тортиб столга мук тушган кўйи ёзиб ўтирибди. Гоҳ сўниқ кўзларини деворга қадаб жим қолади, гоҳ қунишиб олиб ёзишга тушади. Хона ичкарисини тамаки тутуни қоплаган. Бундай эзгинди қиёфада ўтириб ишлаш ўзига мароқли туюлаяпти чамаси, бармоқлари орасидаги “Прима”ни лабига тез-тез олиб боради, чўзиб тутун чиқаради. Кулдон вазифасини ўтовчи пиёла тамаки қолдиқларига тўлган. Хонада ҳамма нарса тартибсиз, коса-товоқ, кийим-кечаклар аралаш-қуралаш бўлиб сочилиб ётибди. Фақатгина девордаги уч қават қилиб осилган узун осма жавонда китоблар дид билан терилган.

Унинг кўзларида ёш ғилтиллади. Сўл қўлини чекка-сига тираб, телбанамо бўлиб ўтирибди. Девордан ёшли кўзларини ололмай, қўли билан стол устидаги сигаретни пайпаслаб топди-да, лабига қистирди. Хазин нигоҳини тагин қоғозга тикди.

...Ойдин тун қўйнида қорайиб кўринган тепаликда икки шарпа липиллаб ўтди. Кейин яна иккитаси... Бироздан сўнг тагин икки шарпа енгил ҳаракат билан хандаққа тушди. Ихраган овоз эшитилди. Қоровуллар хандақда уй-қуга кетганини сезган душман уларни овозсиз, абжирлик билан қўлга олди. Оёқ-қўли танғилган иккала аскарни хандақдан судраб чиқишди-да, тепаликнинг орқа тарафига олиб ўтишди. Тепаликнинг хандақ жойлашган томонида – сайхонликда биринчи ўқчи взводи орқага қайтишга тайёрланаётган эди. Яшил мушак кўкка отилиши билан қоровуллар тушиб боришлари керак эди... Энди қоровуллар тушолмайдилар...

Душман Жалол билан Виталийни сўқмоқ бўйлаб қишлоқнинг бошланишидаги харобалардан бирига олиб кирди. Қўл-оёғини ечишди, Жалолнинг темир нимчасига осилган каскани олиб, шу яқин ўртадан сув келтирди. Галма-гал иккаласининг бошидан куйди. Кўрқувдан нафасларини ичига ютиб тахта бўлиб қолган иккала аскар ҳансирар, беихтиёр инғиллаб қўйишарди. Улар тепасида турган узун кўйлак-иштон кийиб олган олтита дух¹-ни кўргач, талвасага тушиб қолишди. Виталий деворни пайпаслаб эмаклаб қоча бошлади. Орқасидан тушган оғир зарбдан бели қийшайиб кетди. Оғрикнинг зўридан инграб йиқилди. Жалол чўккалаб олиб қимир этмай ўтирарди. Эси кирарли-чиқарли, дармони куриб борарди.

Кўкда тўлин ой туриб қолгандай. Атроф сутдай ёруғ. Душман алланималар деб ғудуллашди... Икковини ҳам

¹ Дух – душман.

деворга тираб қўл-оёғини яна танғиб боғладилар. Жалол жон уҳмида ерга таппа ташлади-да, йиғлаб бақира бошлади:

– Ўлдирманглар! Ўлдирманглар! Мен мусулмон! Мен мусулмон, – у душман оёғи остида тўлғонар, қалтираб зор қақшарди... – алҳамдуллоҳ мусулмон, аз.

Рўпарада автомат ушлаб турган душман унинг оғзига тепиб юборди. Чалқанча ўгирилган Жалол изиллаб йиғларди.

Онажон! Онажон... Ўлдирмасинлар. Ўлдирманглар!!!

Анчагача гунгу кар қотиб турган Виталий чўккалаб олиб ялиниб ёлворди.

Я не шурави, я дўст... Я бахшиш. Не убивайте... Не убивайте меня. Я некого нестрелял.

Икки душман уни елкасидан маҳкам тутди. Учинчиси автомати милига ўрнатилган шомпли суғуриб унга яқинлашди. Оёқ-қўли танғиб боғланган Виталий харчанд уринмасин душманнинг чайир ва озғин қўлларида юлқиниб чиқолмади. Ҳалиги дух унга яқинлашиб келди-да, шомпли унинг кулоғига тикиб, автомат қўндоғи билан иккинчи учидан зарб билан урди. Виталий бир силтаниб ерга кундадай ағанади. Оғзидан қуюқ ва қора қон сизди. Сўнгра мурданинг шимини ечдилар-да, олотини кесиб олиб, ёнига қўйдилар. Бу ёвуз ижро ҳансираб, ўхчиётган Жалолнинг кўз ўнгида бажарилди.

Виталийни тинчитган учала духдан бири – ялангбош хароба бурчига – тепалик тарафга кузатиш учун чакқонлик билан чопиб борди. Қулаган девор панасида атрофга аланглаб, бирор ҳадик йўқлигига ишонди чоғи, шерикларига ўгрилди. Мурда тепасида чўққайиб олиб ер титаётган икки душман бир зум унга қараб қолишди. Кузатувчи ҳеч ким йўқ, ишорасини қилиб қўлини ҳаволатди. Шериклар бараварига уни қўли билан имладилар. Ялангбош девор олдида энгашди. Нимадир тақирлади. У аллақандай қопни кўтариб шериклари олдига зипиллаб келди. Ше-

риклар қопни сабрсизлик билан очдилар-да, учта тўнкарилган товоқсимон нарсани олдилар. Ҳатто “тўнкарилган товоқ”нинг ўртасидан чиқиб турган тикин ҳам ой ёруғида айлана кўриниб турарди... Ялангбош чўнқайиб олиб учала “товоқ”нинг ҳам “тикин”ини бураб, нималардир қилди. Шериклар мурда атрофига учала “товоқ”ни ҳам кўмиб қўйдилар.

Жалол ҳолсизланиб йиқилди... Жалолнинг тепасида турган душманлардан бири уни ёнбош қилиб ётқизди-да, биқинидан пичоғини суғирди. Пичоқ тиғи ярқираб кўринди. Кўркувдан йигитнинг кўзлари олайиб кетди.

Виталийни саранжом қилганлар девор панасидан тепаликни кузатиб туришди. Улардан бири бу ёқдагилар — хароба ўртасидагиларга “пишинг”¹ деб қўйди.

Пичоқ ялтиллари. Оёқ-қўли чандиб боғланган Жалол ҳарсиллаб тўлғонди. У ётган жойида бошини ўнгу сўлга ташлаб бақира бошлади. Тепасида энгашаётган духнинг совуқ тиржайиши жонини суғуриб олгандай бўлди. Дух бандининг манглайдан қаттиқ босиб орқага итарди. Шериклари эса оғир, лорсиллаб-лорсиллаб, талвасага тушаётган йигитнинг танасини маҳкамроқ ушладилар.

— Аллоҳу акбар! — душман пичоқни жуда қисқа лаҳзада ҳаволатиб омин ўқиди-да, Жалолнинг бўғзига тортди. Пихиллаган овоз эшитилди. Духнинг билагига иссиқ қон сачради. Йигитнинг калласи сўлга оғди. Унинг тили чиқиб қолганди. Душман қорачиғи орқага тортиб кетган каллага бироз қараб турди-да, чиқиб қолган тилни кесиб олди.

...Улар сўкмоқ бўйлаб қишлоқ томонга югуриб кетишаётган маҳал, кўкка яшил мушак отилди. Тепалик жим эди. Кўп ўтмади, сайхонликдан яна яшил мушак учди. Техникалар кетишга шай ҳолда саф тортган. Взвод икки

¹ Пишинг — тезроқ, тез бўл маъносиди.

аскарнинг тепаликдан қайтишини кутаяпти. Қисм командири алоқа орқали йўлга тушишга рухсат берди – взвод белгиланган жойда разведкачилар билан учрашади, сўнг қишлоқнинг жануб томонидан айланиб қисмга қўшилади,

Тепалик сеҳрлангандай... жим эди. Пастдагилар “уйкуга чўмган” қоровулларни энасини ахтариб, кетма-кет огоҳлантирувчи ўқ уздилар.

– Бу қандай отишма бўлди, тагин? – сўради қишлоқ, четида разведкачилар билан бирга ҳимояда турган комбат алоқа орқали.

– Ҳаммаси жойида. Ҳозир йўлга тушиш олдидан нуқтадаги қаламлар¹ни чакираяпмиз, – жавоб қилди взвод.

– Қаламларни таёқ² билан чакириш керакми? Балки улар ухлашаётгандир, – зардаси тошди батальон командирининг.

– Асло! Ҳозир тушишади, кейин..., – комбат алоқани узиб қўйди, бошқа эшитмади, – ҳо, онангни..., – сўкинди қулоғидан алоқа қурилмасини олаётиб взвод командири Ермилен.

Тепаликка юборилган олти аскар қоровулларни топишолмади... Ермилен довдираб қолди... Взводга ваҳм оралади. Машиналар устига чиқиб мудраётган аскарлар тагин хандақларга беркинишди – ҳимояда туришди. Ермилен “иккита қалам”нинг изсиз йўқолганини комбатга маълум қилди. Комбатнинг фиғони фалакни тутди.

– Топасан! Беш минут вақт ичида топасан! Йўқ-са...й тебе награда, – деди у чийиллаб.

Ермиленни ҳаяжон босди. Нима қилиш керак. Агар бирор нарса ундириш илинжида қишлоққа киришган бўлса, мушак отилди, кўришгандир... тез қайтишади.

¹ Нуқтадаги қаламлар – тепаликдаги қоровуллар.

² Таёқ – қурол, қуролдан ўқ отиб.

Қишлоқда душман зоти йўқ, ҳаммаси қари-қартанг, аёллар ва болалар... Бемалол юришгандир. Ермилен ўз ўйларини ҳақиқатга айланишини истарди.

– Мушак отинглар, – буюрди у.

Ҳавони кетма-кет шиғиллаган овоз тутиб, кўкда яшил мушаклар порлади. Энди қишлоқ четида, комбат жойлашган тарафда ҳам мушаклар отилаверди. Орадан ўн дақиқа ўтди ҳамки, аскарлардан дарак бўлмади... Ермилен ҳеч бир ўзгариш йўқлигини айтди Комбатга. Майор унга захрини сочди, – шундай сўқдики, лейтенантнинг бадани жунжикиб кетди. Қисм командири алоқада Комбатнинг онасини фалон қилди. Охир-оқибат армия қўмондониди дивизия командирига қишлоқни ўққа тутишни, қандай қилиб бўлмасин йўқолганларни ўлик ё тиригини топиб ҳисобот беришни буюрди.

Артиллерия ишга киришди. Қишлоқ аҳли кутилмаган бало-қазонинг ичида қолди. Гумбурлаган портлашлар, снарядларнинг олов пуркаб ёрилиши ҳамда локмондай темир парчаларининг ҳар томонга визиллаб учиши қиёмат-қойимнинг ўзгинаси эди. Пастқам кулбаларнинг том ва деворлари кулаб тушар, атрофни кий-чув, дод-фарёд тутганди. Одамлар даҳшат ёмғири ичида қолишганди, гўё. Пана-пастқамга беркиниб олишнинг сираям чораси йўқ. Қишлоқни артиллерия элакдан ўтказаётганди. Бироздан сўнг ҳар тарафдан мўлжалга олиб ўт очаётган тўплар ҳамда ураганларнинг уни ўчди. Одатдагидай қисмнинг разведкачи ва пиёдалари қишлоққа оралади, беркинди...

...Взвод қишлоқ чеккасидан айланиб изга қайтаётганда Ермилен аскарларга харобани текшириб кўришни буюрди. Ичкаридан ҳаллослаб югуриб чиққан аскарнинг жони бўғзига тикилиб қолганди.

– Шу ерда! Икковиниям ўлиги ётибди, ўртоқ лейтенант, аскар ҳансирар эди, ўлдиришибди.

Взвод ичкарига кирди. Аянчли аҳволда ётган мурдаларнинг ёнига ҳеч ким юрак ютиб яқинлашолмасди. Вазиятни сезган Ермилен “томошабин”ларга ўшқирди.

– Нима учун қараб турибсанлар. Олиб чиқинглар.

Жалолни уч ўзбек аскари бориб кўтаришди. Лейтенант ёнига иккита аскарни олиб Виталийнинг тепасига келди. Улар мурдани кўтаришгани ҳамона атроф бирдан ёришиб ваҳимали портлаш эшитилди. Миналаштирилган жасад ҳамда уч жангчи одамбўйи баробар кўтарилиб тушди. Ичак-чавоғи чиқиб қолган Ермилен шу заҳоти жон таслим қилди. Аскарларнинг бирини икки оёғи узилиб тушган, кип-қизил қонга бўялган юзига қараб бўлмасди. У аҳён-аҳёнда оғзини очар, жон беролмай қийналарди. Қон унинг атрофида халқоб бўлиб қолганди. Учинчи жангчининг икки оёғи ажралиб кетган, шими почасидан шовуллаб қон сизарди. У тамом бўлган эди.

Тонг пайти... Жасадларни машинага жойлашди... Батальон тагин кишлокни оралаб юриш қилди...

...У... бошини қўллари орасига олиб турди-да, кўзларини чирт юмди. Ваҳмли сукунат. Юрагинг тарс ёрилай дейди... Эзгинди алфозда ўрнидан кўзғолди. Ётоқ деразасида ёмғир сизарди. Ташқари зим-зиё тун. Чўнтагидан папирос олиб чекди. Хона ўртасида тик турар, бошининг зир қақшаб оғриётганига чидай олмасди. У... хонанинг сувоқлари кўчаётган деворига ғижиниб қаради. Шаҳд билан стол ёнига келиб, ҳалиги қўлёзмани майда-майда қилиб йиртиб ташлади. Боши ғувуллаб, юзи чўғдай қизирди. Ухлашга қанчалик уринмасин барибир хаёлида турли хил манзаралар намоён бўлар, у турли туман воқеаларнинг айқаш-уйқаш тасвирини ажратиб ололмасди.

Эшик тақиллагандай бўлди. У ўрнидан туришга қанча уринмасин зил-замбил бошини кўтаролмади. Нимадир гурулларди. Кўзларини очиб қаради. Кенг майдон...

Унга танк яқинлашиб келарди. У ўрнидан туриб қочмоқчи бўлди. Бироқ танк унга жудаям яқинлашиб қолди. У аниқ кўрди – танк устида оппоқ афғон аёли либосида Сен ўтирибсан. Қўлингда бир тутам қоғоз – ҳозиргина йиртиб ташланган ҳикоянинг қўлёмаси. У қимирлай олмасди. Танк ғилдирагига кийдирилган тимсоҳ терисига монанд занжирнинг даҳшатли айланиши уни эзгилаб ташлашини ҳис қилиб қўлларини кўтариб бақира бошлади.

...Танк унинг дастлаб оёғидан босди... кейин... У жони борича бақириб ўрнидан туриб кетди. Эшик уст-ма-уст тақиллади... У эшикни очиши ҳамона тахта бўлиб қолди. Остонада, Ермилен, Жалол, Виталий ҳамда мианага учган икки йигит туришибди – аскарларнинг ички оқ кийимида... Қўл-оёғи увишиб кетди. Эшикка суяниб йиғлайберди. Уларнинг қарашлари сокин ва беозор, юзларидан нур ёғиларди, гўё. Улар бир зумда ғойиб бўлишди. Тағин гур-гурлаган овоз эшитилди. Ётоқ йўлагига қип-қизил – қонга ботириб олинган кичкина танкчалар саф тортиб келишарди. Танкчалар – ўйинчокқа ўхшамасди, ичида одамиям бор. У эшикни ёпиб, стол панасига бекиниб олди. Танкчалар эшикни ўчириб киришди... Ҳаммаси хона ўртасида тизилишди. Уларнинг миллари столга тўғирланган эди... У кўзларини чирт юмиб бақира бошлади... Ҳозир танкчалар ўт очишини, тилка-пораси чиқиб кетишини ўйлаб, баданини жикқа тер босди. У қанча пайт бақирганини билмайди, – кўзини очиб қараса, хонада қонга беланган чақалоклар эмаклаб юришарди...

Кейин у ўзига келолмади... Анчага довор ҳеч нимани англай олмай ётди...

...Қўрқа-писа кўзларини очганда эса дераза ойнасидан бир парча осмон кўриниб турарди. Худога шукр тонг отибди. Ёмғир ҳам тинибди. У ўрнидан тураётиб лабига учук тошиб кетганини сизди. Илкис столга қаради. Кеча

ёкиб юборган қўлёзма тахланиб турарди. У стол ёнига югуриб келди.

Қўлёзманинг ўчирилган, чизилган, тузатилган жойлари ҳам аввалгидай. У ҳикояни қўлига олди – унинг тагида кечаги – ёниб тамом бўлган қўлёзманинг кули ётарди. Кулга теккан бармоқлари қоп-қора доғ бўлди. У жигарранг плашини эгнига илиб, ҳикояни қўйнига солди.

Унга ҳаво етишмаётгандай эди. У кеча танкчалар ўрмалаган йўлак бўйлаб оёғи остига қарамай тез-тез юриб лифт тугмасини босди. Ҳаво намхуш ва тоза эди.

Тонгги кўчаларни тўлдириб кетаётган бахтли одамлар орасида мен телбанамо бўлиб, кечаги рўй берган воқеалар исканжасидан қутулолмай борардим. Дастлаб Сен ишхонамга келдинг... кейин... кетдинг... Мен уйга қайтдим... Тунги соат биру йигирмада ёзишга тушдим... Кейин... кейин... Миямда оғриқ турди. Хазонларга қоришиқ йўлакларда тунги ёмғирдан сўнг қўлмакчалар пайдо бўлган эди. Мен то сенинг уйингга етгунга қадар ҳеч нарсани эслай олмадим. Фақат ҳикояни ёққанимни биламан. Унда манови қўйнимдаги нима? Мен қўлёзмани яна бир марта қўйнимга қўл солиб ушлаб кўрдим.

Кўнғироқ тугмасини узоқ босдим.

– Ким у?

– Мен...

– Сиз?! – қия очилган остонада ҳайрон қараб турардинг, – киринг, ичкарига. Тинчликми?

– Мен кеча ҳикоя ёздим, – Сенга қўлёзмани узатдим, – олинг жуда чарчадим... Шуни бериб кетай девдим.

Ажибсиниб қарадинг.

– Шунинг учун... Уф, бу кетишда... ахир..., – юзингда ачиниш ҳисси зоҳир бўлди.

Мен ҳеч нима демай орқамга бурилдим. Зинапоядан пастга тушгунимча ортимдан қараб турганингни ҳис қилдим. Катта йўлга туташ йўлак четидаги ўриндиққа бориб

ўтирдим. Негадир ҳолсизлигимданми ё бошқа бир сабаб бўлибми, бир қадам ҳам юргим келмасди – оёғим тортмаётгандай ҳеч қаерга...

Бошқа чора йўқ, дедим, нега, нима учун шу ўйга келганимни билмайман. Ниманинг чораси, қандай чора... Мен ўрнимдан турдим... зинапоядан, худди ўз уйимга бораётгандай кўтарилдим. Қўнғироғинг тугмасини босдим. Худди шуни кутиб ўтирган каби эшикни дарров очдинг.

– Келинг,.. –

– Келдим... Энди Сизникида қоламан...

– Сен тош қотиб турардинг... Тилинг калимага келмай қолди. Мен бош эгдим...

– Сизга нима бўлди, – дединг... ниҳоят.

– Қўрқаяпман!

Бироз довдирадинг,.. сўнг рангинг оқарди ва ниҳоят йиғлаб юбординг.

КЎЗЛАРИНГНИ КЎРГАНИ КЕЛДИМ

Ёз охирлаб, август оёқ узатди. Куз шамоллари эса бошлади. Тонг ҳавоси салқин тортди...

Камина меҳнат таътилига чиқдим. Аввалдан ўйлаб қўйган режани амалга оширишга фурсат етди. Хоразмга кетаман!

...Вокзал менда ҳамиша айрича таассурот уйғотади. Гавжум залнинг тирбанд ўриндиқларидаги йўловчиларни кутиш дақиқаларига туташган кўринмас бир ришта боғлаб туради, гўё. Темир изга поезд қўйилиши ҳамона вокзал саҳнида бесаранжом оломон тўлқини пайдо бўлади. Ким-кимга уринган, ким-кимга суринган. Ҳамма ўзини вагонларга уради. Ҳамма манзилига шошилади. Ҳозиргина бўшаб қолган ўриндиқларни эса йўловчиларнинг бошқа оқими банд этади. Вокзалда ҳеч қачон ўриндиқлар бўшаб қолмайди – биров кетади, бошқа биров келади. Инсон ҳаёти ҳам шундай; мақсад-муддаонгни аниқлаб манзилга интилмасанг, бир жойда узоқ қолиб кетасан, бошқаларга халал берасан. Вокзалнинг ҳаётдан афзал жихати бор; шоҳу гадо, бойу камбағал бир мақомда – йўловчи! Бор-йўғи улар поездни кутмоқда. Ҳаётда эса... ҳаётда кишилар табақалашади, улар вақти-соати етгач, умр поездни келиб олиб кетишларини сезсалар-да, ҳаёт вокзалидан одамийлик чипталарини харид қилишни унутадилар.

Кўп алжираб бошингизни оғритмайин. Мана, менинг поездим ҳам етиб келди. Биринчи йўлга, шундоқ вокзал саҳнига тақаб қўйилди.

Пешинга оғаётган офтоб тафтиданми ёки вокзалга келиб тўхтаган вагонлар пайдо қилган эпкин таъсириданми темир из шиналарига ёпишиб-қотган мой ҳиди димоққа урилди.

Вокзалга келмаганимга ҳам анча йиллар бўлганини хис қилдим. Аниқроғи, ғала-ғовур вокзалгагина хос бўлган ҳаёт талабалик йилларимни ёдимга солди. «Тошкент-Андижон» поезди... Шанбада кузатишлар, сешанбада кутиб олишлар, эҳ-хе канча дарду-изтиробларимизга, кўз ёшларимизга гувоҳ бу вокзал. Ёшлик. Романтика. Севги!

Вокзалда йўловчи гавжум. Тест синовидан ўтган аксарият абитуриентлар уйга қайтишаяпти. Вагон эшиги олдида одам камайишини кутиб анча четроқда турган назоратчига бир-икки йўловчи нималарнидир тушунтиришади. Кўнгли иймагач, унга тавозе билан ялиниб ёлворишади.

— Ана, пласкарт вагонга боринглар! Мумкинмас, мен ортиқча одам ололмайман.

Поезд жила бошлагач, эшикка тирмашдим.

— Чиптангиз бор экан, нега шу пайтгача анқайиб турибсиз, — назоратчи ўдағайлаб йўл берди. — Тўртинчи купега боринг.

Қия очик купе эшигидан бош суқиб, ичкарига разм солдим. Тақдирида мен ҳамроҳлик қилиш битилган купедошлар ҳам ялт этиб қарашди.

Лаҳзада мен ҳам уларга кўз югуртирдим. Тим қора сочини бир тутам қилиб боғлаган, катта-катта қуралай кўзлари порлаб, ой балққан озғин юзидаги ёниқ жозиба ҳар қандай кишини сеҳрлаб қўядиган гўзал хилқат, унинг ёнида табиатнинг яна бир мукамал ижоди — мовий кўз, олтин соч, ёйдаи эгик қошлари чиройли чехрасига андак кибр ҳаво бахшида этган соҳибжамол ўтирибди. Бу икки мўъжиза қаршисида ўзини ноқулай сезаётган озғин,

қотмадан келган, қирра бурун, чувак юзини тошма безаган ўспирин вагон ойнаси томон сурилиб менга жой борди.

– Мумкин бўлса, укагинам, ўрнингиздан турсангиз Юкларимни ўриндиқ тагига қўйсам.

Новча йигитча ўрнидан турди. Юктўрвани жойлаб, у-бу егулик солинган елим халтани ўриндиқ устига қўйиб, унинг ёнига чўкдим.

Шовуллаб елкасига тушиб турган тилла сочларини ортга тараган мовий кўз жувоннинг кенг, силлиқ пешонасидаги пардоз-андоз кўмолмаган вақт чизикларига бокиб унинг ёши ўттиз бешнинг нари-берисида деб тусмолладим. Вагон деразасига чарос кўзларини қадаган, бизнинг бору-йўғимизга эътибор бермаган хушчиroy киз эса мен то манзилга қадар шу алфозда кетаман дегандай гўё бошқаларга парво ҳам қилмасди. Йигит қўлларини кўксига чалиштириб бошини деворга тираб кўзларини чирт юмиб олди.

Мовий кўз жувон зимдан кўз кирини ташлади. Бу табиий ҳолат. Ҳис-туйғуларини жиловлай билган, ҳусни-латофатига ишонган мағрур аёллар одатда шундай қилишади. Камина ҳам бировдан кам жойимиз йўқ; бўйинбоғ тақиб, костюм-шим кийиб олганмиз. Савлатдан ҳам нолимасак бўлади. Бироқ фариштадай гўзал аёл қошида мум тишлаб, ияк кўтариб ўтиравериш ҳар ҳолда одобдан бўлмаса керак. Эркакчиликка ҳам тўғри келмасов. Шоиримиз айтадилар-ку! «Гўзалликнинг олдида чўкка тушган ҳатто худодар...» Ўзимизга бино қўйиб қаерга ҳам борардик.

– Рухсат берсангиз, ўзимни таништираман, – дедим русчалаб ва аёлга дадил бокдим.

Деразадан кўз узмай кетаётган киз туйқус елка қисиб пиқиллаб кулиб қўйди-да, аёлга қош учирди. Жувоннинг ҳам чехрасида табассум ёйилди.

– Бемалол. Қани танишайлик-чи?...

Жувон шу қадар сокин ва бемайлихотир гапирди, юзида самимий ифода қалқиганини сездим. Қиз ҳамон қизиқсиниб қараб турарди.

– Ёзувчиман. Урганчга, аниқроғи, Қорақалпоғистонга кетаяпман. Дўстларим чақиришган. Сайри-саёҳат дегандай.

Аёл таажжубланиб лаб қимтиди, ҳозир кулиб юборадигандай. Кўзлари маъноли боқди:

– Ёзувчиман денг. Нима бало ёзувчилар исмини айтиб танишмайдиларми? Ҳа, майли, ўзим айтақолай: Исмим – Ирина. Ирина Николаевна! Манови менинг қизим – Мария. Москвада яшаймиз. Биз ҳам Урганчга, аниқроғи, Хивага саёҳатга бораяпмиз.

Одамовироқ чоғи, қиз энсаси қотиб юзини тагин вагон деразасига бурди.

– Қизингиз талаба бўлса керак... Тўғри топдимми? – дедим атайлаб.

– Ҳа, талабаман. Жудаям тўғри топдингиз. Балки қайси мавзуда диплом иши ёзаётганимни ҳам биларсиз? – деди қиз кесатиб. Тили заҳаргина экан. Афтидан у мени хушламаётганди. Ким билсин, балки онаси билан суҳбатлашишимни истамаётгандир.

Орага жимлик чўкди. Ёнимда мумиёлагандай қотган йигитга жон кирди, болади-ку, дегандай чўзиб хуштак тортиб қўйди. У ҳам худди қиз каби гўё вагон деразасидан зипиллаб ўтаётган симёғочларни санаган қўйи ўз ўйига фарқ бўлиб ўтирарди.

Аёл бош чайқаб қўйди. Қизнинг шартакилигидан хижолат чеккани шундоқ сезилиб турарди.

– Хафа бўлманг. Машанинг бугун кайфияти йўқ. Урганчга самолётда учмоқчи эдик. Кун бўйи овора бўлдик, чипта ололмадик. Жой йўқ дейишди. Урганчга одам кўп учаркан, аксарияти сайёҳлар. Тошкентни яхши билмаймиз. Ўзбекистонда биринчи марта бўлишимиз.

Поездда кетмаймиз, деб роса хархаша қилди. – Аёл кулиб қизига қаради, – бу ернинг одамлари ёмон, икки кунлаб поездда юриб бўларканми, деб оёқ тираб туриб олди.

– Нега бу ернинг одамларини ёмон дейди. Ундай эмас, бизнинг халқимиз меҳр-оқибатли, ювош, камтар-камсуқум халқ. Меҳмондўст халқ. Маша, сиз ўзбекларни яхши билмайсиз-ку, тўғрими? – Қизга савол назари билан қарадим.

Машанинг қошлари чимирилди. Қизнинг чеҳрасида нимадандир ҳадик, саросима зоҳирлигини, ботинида хавотир қалқиб турганини шундагина пайқадим. Мен бу ҳолатни бегона жойда айрим кишиларда рўй берадиган безовталиikka йўйдим. Қизнинг жавоби қисқа бўлди:

– Ойим менга ўзбеклар ҳақида жуда-жуда кўп гапириб берган...

– Ойингиз сизга биз ҳақимизда нималар деган?

Қиз базўр табассум қилди. Истеҳзо билан лабларини қимтиб, қош учирди. Ўлай агар унинг бу қилиғи ўзига жуда ярашиқли, кўпроқ ёш қизалоқнинг аразига ҳам ўхшаб кетарди-ки, шу боис қизнинг пичингу-писандаси менга оғир ботмади.

– Ойимнинг ўзидан сўрай қолинг. Яхшиси мен ухлайман. Бугун роса чарчадим. – Қиз ўрнидан туриб, юқори ўриндиқ тўшамчисини текислай бошлади. Худди хо-размлик раққосалардай қора соч, қора қош, тим қора кўзлари порлоқ, ёниқ чеҳра, хипча бел бу қиз эпчиллик билан купенинг юқори ўриндиғига кўтарилди.

Шу пайтгача ёнимда миқ этмай кетаётган, бироқ аминманки, ўзини бепарволикка солиб жамики гап-сўзларни жон қулоғи билан тинглаб ўтирган бесўнақай йигитни тирсагим билан туртдим. Йигит менга ўгирилиб қаради.

– Ново дейсиз?

– Исминг нима?

– Одамбой.

– Хоразмданмисан?

– Ҳовво.

– Одамбой, ука. Илтимос, чой дамлаб кел. Юртингга меҳмонлар бораяпти-ю, сен уйкусираб ўтирибсан...

Одамбой тушмагур ҳам қувгина экан, гапи шу бўлди:

– Чой бўлса, чой-да. Лекин мемонлар кофе ичажакка ўхшайди. Ёшулли, мен сизни дониб дуруппан. Сиз телевизорда чиқасиз. Ёзувчисиз. Лекин мемонлар донишмади. Қисинманг. Москванинг телевизорида чиқсангиз донишар балки...

Ўзимни кулгидан зўрға тийдим. Одамбой бесўнакай гавдасини соллантириб купедан чиқди. Марина сочларини узун, чиройли бармоқлари билан тузатган бўлди. Юрак ютиб унинг мовий нигоҳларига тик боқдим. Бу мовий кўзлар қаърида кишининг қалб торларини чертадиган мунгли бир оҳанг сингиб кетганини ҳис қилдим. Билмадим, менга шундай туюлди. Аёл ўзини беғам, беташвиш кўрсатишга уринди – юзига табассум ёйилди:

– Ҳўш, нега тикилиб қолдингиз, муҳтарам ёзувчи? Ҳанузгача исмингизни ҳам айтмадингиз... Майли айтмай қўя қолинг... Шуниси яхши – менга сизни Ёзувчи деб аташ ёқиб қолди.

– Сизга ёққан бўлса, мен розиман. Демак, исмим – ёзувчи!

Икковимиз ҳам кулишдик. Мен ёнимдаги елим халтани очиб, ичидан у-бу егулик нон, бир бўлак қазӣ ва колбаса олиб, емак тахтага қўйдим.

– Биргаликда тамадди қилсак. Сизни билмадим – менинг қорним очди.

– Мен ҳам эрталабдан бери туз тотмадим. Бунинг устига, Машанинг хархашаси жонимдан ўтди. Сиз хафа бўлманг, у яхши қиз.

– Ҳечқиси йўқ, ёшликда бўлади. Ёшликни тушуниш керак. Ёшликни тан олиш керак. Кўз тегмасин қизингиз

чиройли экан. Лекин сизга ўхшамайди. Ўзимизнинг ўзбек қизларидай гўзал. Тўғри, сиз ундан ҳам гўзал, ёш, жудаям гўзалсиз. Икковингиз икки хил олам...

Мулозамат қиламан деб, хол қўймадиммикин, деган ҳадик билан аёлга қарадим. Хайрият, қиёфасида ўзгариш сезмадим, аксинча, Тургенев таъбири билан айтганда, руснинг мақтовга мойил танти аёлларидай чараклаб кулди.

– Ирина Николаевна, ҳа-я, нима десам экан, камтарона дастурхонга қаранг... Менда ҳалигиндан бор эди... Элликта-элликтадан олсак нима дейсиз?

– Қандай бўларкин? Сиз ўзингиз ичмоқчимисиз?

Аёл ўзини эркин ҳис қилаётганидан қувондим.

– Албатта. Чарчоқни олади. Йўлда яхши кетади, – дедим ишонч билан. Елим халтадан «Қоратов» ароғидан олиб дастурхонга қўйдим. Аёл қизиксиниб қаради.

– Ўзбек ароғими бу?

– Ҳа, Нукус ароғи. Зўр ароқ. Мен ҳамиша шундан ичман. Сафарга чиқсам ёнимда олволаман.

– Майли, ўзбек ароғини ҳам татиб кўрайлик-чи.

Ирина ўрнидан туриб ўриндиқ тагидан катта чарм сумкасини титкилади. Бежирим шиша идишни олиб дастурхонга қўйди.

– Манови кўлбола қилиб тайёрланган газакбоп кўзикорин. Мазасини татиб кўринг.

Мен емак тахтада тўнкарилиб турган пахта гулли пиёлаларни ўнглаб, тўлатиб ароқ қўйдим. Ирина чиройли шиша идиш қопқоғини бураб очди.

– Айбга буюрмайсиз, санчки йўк. Шунинг учун кўзикоринни қўл билан олишга тўғри келади.

У узун чиройли бармоқларини қайчи қилиб, оқ тугмадай кўзикоринларни олиб, нон устига қўйди.

– Қани, олдик. Сизнинг соғлигингиз учун ичамиз, – дедим.

Ирина жилмайди. Биз пиёлаларни теппа-тенг кўтариб кўзикоринни газак қилдик.

Шу тобда купе эшиги очилиб, Одамбой кириб келди. Кўлида мис чойнак. Шишага кўзи тушиб, Ирина иккимизга анграйиб қаради.

– Чойнакни кўй. Ўтир, Одамбой, – дедим унга. – Ирина Николевна, танишинг, бу йигитнинг исми Одамбой, – Ирина бош ирғади.

Одамбой ёнимга чўкди.

– Ёшулли ташкил дим ажойиб-ку. Қойил сизга, – деди у.

– Дим ажойиб, дим ажойиб, – дедим мен ҳам кеса-тиб. – Одамбой манови қази ҳамда колбасани нима билан кесишни билмай бошимиз қотаяпти?

– Ҳов, шунга бош қотириб нетасиз. Проводникдан пи-чоқ келтираман, – деб ўрнидан турди. Ирина йигитнинг ортидан қаради:

Мен яна пиёлаларга куйдим.

– У қаёққа кетди?

– Ҳозир келади. Қани олайлик.

– Нима учун ичамиз.

– Танишганимиз учун. Умуман, нима дейишга ҳам ҳайронман.

– Ахир ёзувчисиз? Бирор гап ўйлаб топинг, – аёл маъ-ноли жилмайди.

– Инсон юраги уммон. Шу уммон қаърида қанчалаб сир-асрор, ундан ҳам кўпроқ орзу-истаклар чўкиб ётади. Юрак уммонида орзулар тўлқин урса, инсон ботинида куч-қудрат, яшашга иштиёқ олови ёнади. Шу оловнинг сўнмаслиги учун ичамиз.

– Оҳ-оҳ, қойил. Яъни муҳаббат оловининг сўнмаслиги учун ичамиз, демоқчисиз...

– Балки.

Яна каловландим. Аёл кўлимдаги пиёлага термулиб ўйга чўмди.

– Ҳа, муҳаббат олови, муҳаббат олови... У сўнмайди. Бироқ инсонни ёқиб кул қилади. – Аёл ҳадик, шикаста оҳангда гўё ўзига-ўзи гапирарди. Кўнгил ярасининг оғриқлари бир зумда юзига қалқиб чиққан, бу азобга дош беролмай кўзларини чирт юмиб олганга ўхшарди. У пиёлани даст кўтариб бўшатди, қиёфасида лахзада содир бўлган ҳорғинлик ўрнини яна табассум эгаллади. Тунд осмонда булутларни ёриб қуёш чараклагани каби бу аёл ҳам ҳаётига кўланка ташлаган тақдир изтиробларини иродаси инъикоси бўлмиш ёниқ табассум билан маҳв эта олишини, шу фазилати билан кўпчилик маккор ва тулкисифат аёллардан фарқ қилишини пайқадим. Унинг самимиятида ғубор йўқ эди.

Купеда яна Одамбой пайдо бўлди. Кўлида пичоқ, иккита тақсимча.

– Яшавор, Одамбой, бу ишинг беш! Ке, ёнимга ўтир, иним.

Одамбой қазии ҳамда колбасани парраклаб кесиб, тақсимларга жойлаб, тавозе билан Ирина Николаевнага яқин суриб қўйди. Аёл ташаккур билдирган бўлиб бош қимтиди.

– Бу нима? – деди қазига ишора қилиб.

– Буми, бу қазии. – Қандай тушунтирсам экан деган алфозда тараддуланди Одамбой. Сўнг менга қараб:

– Ёшулли ўрисчага нўноқман, ўзингиз гапланг, – деди.

– От гўшти бу, қазии! От гўштидан махсус тайёрланади. Сизларнинг салангиздан зўр бу, – дедим Иринага. – Қани, Одамбой иним Ирина опанг билан яна битта-битта олайлик. Сен ҳам ичасанми?

– Йўқ, ёшулли. Менга дуври кемайди... Ичмайман.

– Шундайми. Ҳа, майли. Ирина Николаевна Одамбой ҳам талаба, ичмайди. Уни мажбурламаймиз.

Пиёлаларга яна қўйдим. Ирина қазидан татингандай бўлди. Одамбойимиз нафақат одамохун, оёқ-қўли чаққон, балки фаҳм-фаросатли йигит чиқиб қолди.

– Ёшулли мен ухламасам бўлмас, агар бирор хизмат бўлса айтарсиз, – деб тепага кўтарилди.

– Шундай қил, иним, шундай қил. Бемалол дамингни олавер.

Сўнгги қадахларни ҳам бўшатдик. Унинг чехраси янада ёришди. Сезаяпман. Иринанинг ҳам боши кизиди. Менга газак узатди. Сўнг оғир уф тортиб ўрнидан турди-да, ёнимга келиб ўтирди. Бирпас кўзимга термулиб турди. Мовий нигоҳидан таралган ўт аъзойи-баданимни куйдириб, юрагим чимиллаб оғриди. Елкамга бошини қўйиб дағ-дағ титраб йиғлаб юборди. Мен унинг оташ нафасини сезиб, акли-ҳушимдан айрилиб, тош қотиб турардим.

– Биласанми, ёзувчи, мен... мен... биз, – унинг елкалари титради... – биз нега Хоразмга бораяпмиз?

У энди зир қақшаб йиғлар, мен эсим оғиб нима қилишимни билмасдим.

– Сен яхши одамсан, Ёзувчи... Мени кечир.

– Ўзингни бос, Ирина... Қизинг уйғониб қолади. Одамбой уйғонади. Ўзингни бос!

Ирина бироз жимиб қолди. Оғир тин олиб ўрнидан турди. Жойига бориб ўтирди.

Шу пайт тепа ўриндикда нимадир дупирлади. Қиз ғужанак бўлиб ўриндикни муштлаяпти.

– Айт, ойи, айт! Дадамнинг ўзбек эканлигини айт. Сен менга йигирма йилдан бери аллақайси ўзбек ҳақида эртақ сўзлашингни айт. Сенинг йигирма йиллик армонинг, менинг йигирма йиллик азобимни айт! Бу одам сенга ўша ўзбекни топиб беради.

Қиз нафрат билан кичқирди. Сўнг тескари ўгирилиб чинқириб йиғлаб юборди. Ғудранган қўйи Одамбой ҳам уйғониб пастга тушди. Юрагимдан нимадир узилиб кетди. Ҳангу манг бўлиб қолдим.

Купеда серрайиб турган Одамбой дам менга ва дам Иринага, дам ётган жойида пиқиллаб йиғлаётган Машага ажабланиб қарайди.

– Ново тўполон, ново бўлди?

Поезд навбатдаги бекатга келиб тўхтади. Ташқаридаги симёғоч чирокларидан таралган нур купе ичини ёритди.

– Ҳеч нарса бўлгани йўқ. Хавотир олма, ука, илтимос, ма, манови пулни олиб, бир шиша минерал сув олиб чиқ.

– Керакмайди. Пул керакмайди. Ҳозир опкеламан.

Ирина бошини кафтлари орасига олиб, мунгли алфозда ўтирибди. Қиз жимиб қолди. Одамбой сув олиб келди. Поезд жилди.

– Ёт, ётавер, ука. Умрингдан барака топ! Яхши йигит экансан...

Мен пиёлага сув қуйиб, Иринага узатдим. У бошини кўтарди. Пиёлага узатган қўли қалтирарди.

Вагон деразасидан хира ёғдуга чўмган купе ҳамда Ирина иккимизнинг аксимиз кўринарди. Поезд ортда қолдириб кетаётган нигоҳ илғамас кенгликларни тун пардаси қоплаган. Онда-сонда чироклари ёник, симёғочлар ликиллаб ўтади. Даричаси нур таратиб турган уйлар, кишлоқлар ортда қолади. Поезд тун қаърида елдай учиб йўлнинг эмас, балки вақтнинг ҳам танобини тортиб, азалий қўшиғини бир маромда куйлаб бораётганга ўхшайди.

Орага чўмган лаҳзалик сукутдан сўнг Ирина бошини кўтарди ва хаста овозда деди:

– Ёзувчи, ҳаво етишмаяпти, танбурга чиқа қолайлик.

Лопиллаб чайқалаётган вагонда унинг ортидан эргашдим. Тўзгин тилла сочлари очиқ елкасига ёйилган, адл кад, баланд бўйли, тиззасига етиб-етмаган оч-пуштиранг калта юбкаси, узун ва тирсиллаган бўлиқ сонлари, бақувват оёқларига ярашган сўнгги русумдаги баланд пошнапи оппоқ туфлиси – бари-бариси мени батамом ўзига маҳлиё этиб бўлганди. Илиги тўқ. Савлатдор ва мафтункор Ири-

на худа-беҳуда дардини дастурхон килавериб, кўнглинга кўл соладиган, алалоқибат чув тушириб сени лақиллатиб батамом устингдан хукмронлик қилишга мойиллиги баланд уддабурон ожизалардан мутлако фарқ қиларди. У тақдир қиморида қартасини очиб ўйнайдиган аёллар хилидан эди. Бундай аёлларни Холмирзаевнинг романтик ҳикояларида учратиш мумкин, деб ўйладим. Поезд ўқдай учар, танбурнинг очиқ деразасидан урилган салқин шамол ёзнинг батамом таслим бўлганлигини билдирар эди. Этим жунжикди. Аёл танбур эшигига суяниб, тун зулматига термулиб қолди.

– Чекишдан бер, – деди олис қоронғуликдан кўз узмай.

– Марҳамат...

Ирина босиб-босиб чекар экан, кўзларида ёш ғилтиллади.

– Биласанми, вақт ўтган сайин юрагим тобора оғирлашиб боряпти, поезднинг ҳар бир тақ-туки кўкрак қафасимга гурзи бўлиб урилаяпти. Унинг олдига бораётиб нотўғри қилаётгандирман, балки уни кўришга юрагим дош беролмас, бардошим етмас, балки юрагим тўхтаб қолар, ишонасанми, назаримда, поезд олдинга юрмаётгандай, поезднинг атрофида ер гуриллаб айланаётгандай. Мен уни кўришни, унинг ёнига боришни тасаввуримга ҳам сиғдиролмайман. Эҳ, худойим-ей, мени тушунажасанми, Ёзувчи?!

Ирина ҳиқиллаб йиғлай бошлади. Уни нима деб овутишни билмасдим. Ортиқча гап-сўз шундоғам борлиғи ҳаяжон уммонида фарқ бўлаётган аёлнинг дарди-дунёсини остин-устун қилиши мумкинлигини ҳис қилдим. Муҳими, мен аёлни тушуна бошлагандим, унинг қалб ҳиссиётлари чарсиллаб ёнаётган аланга каби вужудимни чўлғай бошлади. Айни тобда аёлни шу кўйга солган, унинг тақдирига сўнмас оғриқ ато этган кимса ҳақида ўйлардим.

– Уни ҳали ҳам севасанми?!

– Уф-уф... Севги нима эканлигини эҳтимол, билмасман... Лекин мен уни шунча йилдан бери юрагимда олиб юрибман. У тақдиримнинг бир бўлагига айланган. Юрагимнинг қаър-қаърига сингиб кетган. У мен учун хотира тимсолига, ўтмиш тимсолига, қолаверса, бугуним тимсолига, эртанги куним тимсолига, кизим, умримнинг давомчиси тимсолига айланган. Эҳтимол, севги деганлари шудир... Мен унинг ёнига оталик бурчини даъво қилиб, талаб қилиб бораётганим йўқ. Уни бир кўриш учун, у ҳаётимда чиндан ҳам борми, йўқми, шуни яна бир карра гўё исботлаш учун бораётгандайман.

– Уни кўрмаганингга неча йил бўлди?

– Йигирма йил. Роппа-роса йигирма йил.

– Хат-пат ёзиб турадими?

– Қаёқда. Ким билсин, балки эсидан ҳам чиқариб юборгандир.

– Шахсий ҳаётинг ҳақида сўраб-суриштираётганим учун узр... Сен у билан қачон топишгансан? Боядан бери У-У дейсан, Унинг исми нима, қаерда яшайди? Уни қандай топмоқчисан, балки ёрдамим тегиб қолар...

– Хоразмда, Хивада яшайди. Исми – Рома!. Йигирма йил илгари Москвадаги ҳарбий госпиталда танишганман. Жарроҳлик бўлими бошлиғи эдим. Уни олиб келишганда аҳволи жуда танг эди. Курагини ўқ ўпириб кетган, сўл оёғи болдири, бошининг орқа қисмини темир парчаси жароҳатлаганди. Замбилда ҳушсиз ётарди. Госпиталда бир йил даволанди. Рома яғриндор, бакувват, дароз йигит эди. Қалин қошлари остидан мағрур боқувчи кўзларида ҳаёт синовларига дош берган йигитнинг метин иродаси шуъла сочиб турарди. Мен унинг кўзларига қарашга дош беролмасдим. Кўнғирсоч, кенг пешона, қиррабурун, қалин мўйлаби ўзига ярашиб турган бу паҳлавон йигитни ҳар гал кўриқдан ўтказгани палатага келсам оёқларим дағ-дағ титраб, ичимдан нимадир узилиб кетаётганга ўхшарди.

Бир алфозда ётса-да, палатага киришим ҳамона ўзини ўнглашга тиришар, оғрикнинг зўридан афт-ангори оқариб кетса-да, жилмайишга уринарди. Ўлим жари ёқасидаги йигитнинг ҳаёти учун тунлари мижжа қоқмай ибодат қилиб чиқардим. Иродаси мустаҳкам, ҳаётга интилувчан йигит тасаввурга сиғмайдиган азоб-уқубатларга, кетма-кет қилинган жарроҳлик операцияларига дош берди. Танасининг кесилмаган жойи қолмади ҳисоб.

Орадан ойлар ўтиб йигит соғая бошлади. Жарроҳлик бўлими бошлиғи бўлишимга қарамай, кўпинча тунги навбатчиликни ўз зиммамда қолдирардим, тонггача унинг ёнида ўтирардим. Шу бир йил давомида мен унга боғланиб қолдим. Йигитнинг кекса онаси, иккита синглисидан бошқа ҳеч кими йўқ эди. Дадам автоҳалокатда ўлиб кетган дерди. Дахшат-а, оилада ёлғиз ўғил, ота йўқ, шундай бўлса-да, у ёққа ҳарбий хизматга олиб кетишган. Мен хизматим давомида кўп кузатганман у ёққа кўпинча отаси ё онаси йўқ ёки оилада ёлғиз ўғил бўлишига қарамай камбағал, бева-бечораларнинг фарзандларини хизматга юборишган. Бой-бадавлат, ўзига тўқ оилаларнинг болалари, айниқса, раҳбарларнинг фарзандлари, у ёққа юборилмаган.

– Ирина мен тушунмаяпман. У ёққа деганда қаерни назарда тутаяпсан?

– Афғон урушига.

– А-а-а?

– Ҳа. Афғон урушига. Рома ҳам ёлғиз ўғил бўла туриб бош эгиб индамай афғонга кетаверган.

– У ўша ёқда хизматда бўлган дегин...

– Ўша ёқда яраланган. У ёқдан оғир ярадорларни тўғри Москвадаги мен хизмат қилаётган госпиталга жўнатишарди.

– Мен ҳам афғонда бўлганман, – дедим.

Ирина ялт этиб қаради. Танбур эшигининг очиқ кўзидан урилган шамолда тўзғиган сочлари унинг юз-кўзла-

рини беркитиб ўйнади. Ирина бир зум менга термулиб жим қолди. Бош чайкаган бўлди.

— Шундай де... Беҳудага сенга кўнглимни ёрмаётган эканманда-а?

— Ким билсин... Сен Рома ҳақида гапираётгандинг.

— Ҳа, шунақа... Рома соғайгач, бир йил Москва яқинидаги уйимда яшади. Мен унга турмушга чиқдим. Қизимиз Маша туғилди. Рома қурилиш бригадасига прораб бўлиб ишга кирди. Уни тушунардим, у ўз юртини соғинарди, юртига қайтишни хоҳларди, кечалари ухлолмай юриб чиқарди. Бироқ орийтли йигит эди, мени хафа қилишни ўзига эп кўрмади. Мени деб кекса онаси, сингиллари, азият чекишини эса истамадим. Бундай аҳволда бирга яшаб бўлармиди? Охири Рома ёрилди — онамни, уйимни, Хоразмни соғиндим деди. Қарасам лаблари пир-пир учаяпти, кўзида ёш қалқиган. Мени кечир. Сенинг олдингда қарздорман... Сен менга кўп яхшиликлар қилдинг. Мен сени яхши кўраман, бироқ нима қилай, онам, сингилларимни ўйлаб юрак бағрим эзилиб кетаяпти, деди. Унинг қаршисида ўтириб йиғлаб юборишдан кўрқдим. Индамай кўчага чиқиб кетдим. Уйга қайтиб келдим, диванда ғужанак бўлиб ётибди. Унга сездирмай тортмадан ҳужжатларини олдим. Тўғри аэропортга бордим. Ромага Тошкентга учиши учун авиачипта сотиб олдим. Рома тунги рейсда учиши керак эди. Қизимни опичлаб, аэропортга чиқдим. Хайрлашаётиб кўзлари жовдираб, ёш қуйилди. Мени, қизимизни бағрига босиб узоқ йиғлади. Уйдагиларимни бориб кўраман, бироз туриб, албатта қайтаман, деди. Бироқ мен унинг қайтмаслигини ички бир ҳиссиёт билан сезиб турардим.

— Демак, бошқа қорасини кўрсатмабди. Номард экан, — дедим чўрт кесиб.

— Нега ундай дейсан. Уни ҳам тушуниш керак.

— Нима бўлган тақдирдаям эркакнинг ишини қилмабди, сенинг Романг.

– Дабдурустан бундай ҳукм чиқаришинг яхшимас.

– Нима дейишимни хоҳлайсан?

– Ҳеч нима дема... Романи муҳокама қилмоқчи эмасман. Айтмоқчиманки, вақт ўтди, йиллар ўтди, ҳаёт ташвишлари, қувончлари ичида улғайиб ақлинг ҳам тўлишиб бораркан. Истакларимни жиловлай олишга куч тополдим. Бироқ қизимнинг хоҳиши, унинг қалбида тинчлик бермаётган ғалаён ўтини бостира олмадим.

– Қизинг...

– Ҳа, қизим... Дадасини кўриш, ақалли бир марта кўриш учун ҳамма нарсага тайёр эди. Мактабда ўқиб юрган кезларидаёқ Рома ҳақида сўраб-суриштиравериб холи-жонимга қўймасди. Мен гоҳида аччиқланиб, уни топиш осонмас, Рома яшаётган жойга бориб бўлмайди, у ер жуда олисда, одамлари баджаҳл, ёввойи, деб кўрkitардим. У бу гапларимга гоҳида ишонарди ҳам. Ҳалигинда ўзбекларнинг нега ёмонлигини ойимдан сўранг, деб кесатганда шунга киноя қилаётганди. Москва Давлат Университетининг тарих факультетида учинчи курсда ўқияпти ҳозир. Кўнглининг тубида чўкиб ётган дадасини кўриш иштиёқини ҳеч нарса билан босолмаяпман. Бўй етган қизни алдаб бўлмас экан. Қизим ҳозир жиззаки бўлиб қолган. Унинг соғлиғини ўйлаб қайғураман. Жаҳли чикса мен ёввойиман, мен ёввойининг қизиман дея чинқириб юборади. Такдиримнинг қалтис ўйинидан ортган дардлар камлик қилгандай, қизимнинг юрагидаги оғриқдан ҳам азобланаман. У ахир инсон фарзанди, унинг ҳам қалби бор, юраги бор, орзу-армонлари бор, ахир ўз отасини кўришни истайди, унинг қиёфасини хаёлида ўзича гавдалантиради, қони тортади, томири тортади, уни кўргиси келади.

Ирина ўзига-ўзи гапирарди. Ўзимни ноқулай аҳволда сездим. Тамаки тутатдим. Поезд аёлнинг дунё юкидан оғир дардини ортмалаб, чинқириб тун қаърида олға ин-

тилади. Ҳа, поезд одамларнинг дарду қувончини олиб
интилади, самолётлар одамларни дарди-қувончини олиб
учади, демак, ерда ҳам, кўкда ҳам одамлар қалбининг
оғриқлари, шодликлари... Одамлар эса мана шу тушун-
чалар бўлмаганида ҳеч ким, ҳеч нарса бўлиб қолаверар-
дилар.

– Ирина...

– Нима дейсан?

– Сен жудаям чиройлисан.

– Қўйсангчи.. Мен тақдир зарбаларига чидаб, қора
кунларга кириб, очиқ чехра билан қарашга ўрганган, сир-
тига сув юқтирмайдиган шўрлик аёлман.

– Йўқ, сен чин маънодаги муҳаббат тимсолисан. Нима
бўлган тақдирда ҳам Романг, Раҳмат бўладими, Рўзимат
бўладими, Рўзикул ё Рўзивойми, ким бўлганда ҳам бахтли
одам экан. Эҳ, эсиз...

– Нега ух, тортаяпсан?..

– Билмадим.

– Сен мени тўғри тушунган бўлсанг кифоя. Хуллас,
бошингни оғритиб юбордим. Ух-ух, совуқ шамол ураяп-
ти. Ёмғир ёғадими дейман.

– Бизда кузнинг ўрталарида ёғингарчилик бошланади.
Ҳали эрта.

– Барибир совқотаяпман. Қани, купега кетдик. Ётар
пайти ҳам бўлиб қолгандир.

Мен унинг ортидан эргашдим. Купега киришимиз ҳа-
мона қизи нимадир деб ғудранди. Уйғоқ экан, ойисини
яна чақиб олди.

... Урганч вокзалида мени дўстларим Рейимбой оға,
Нурилла кутиб олишди. Иккови ҳам қадрдоним, минг
йиллик қадрдон дейишади-ку, шунақа инсонлар тои-
фасидан. Рейимбой оға воҳада таникли тадбиркор.
Бой-бадавлат, бироқ ўта вазмин, босиқ, камтар киши.
Бели бақувватлигини шундоқ юз ифодаси, ўзини ту-

тиши, гап-сўзидан билиб оласиз. Хоразмнинг машхур, бироқ ўзига бино қўймаган бойларидан. Нурилла шундоққина Урганчнинг сўл бикинида, Амударёнинг нариги қирғоғида жойлашган Беруний туманидан. Билсангиз керак, Қорақалпоғистон Республикаси ҳудудида Урганч билан Берунийни Амударё қирғоқларини туташтирган потон кўприк боғлаб туради.

Хуллас, қадимги Кат водийсининг Аму соҳилида, улуғ аллома Абу Райҳон Беруний бобомиз таваллуд топган юрт бўйида туғилиб ўсаётганидан ҳамиша фахрланиб юрадиган Нуриллабой анча сўзамол, бир қоп ёнғокдай шақир-шуқур гоҳида ёш болалиги ҳали ҳам қолмабди, деган ўй билан феъли-рўйи очиклиги учун унга ҳавасим ҳам келади. Нурилла туман халқ таълими бўлими раҳбари. Ҳаётнинг паст-баландини кўрган, андаванинг обдовини қайси томондан олишни – вазиятни силлиқлашни, ўзидан катта раҳбарлар олдида сихни ҳам, кабобни ҳам куйдирмасликни яхши билади, тавозе-тавбаси жойида.

Икки оғайним билан ҳам кучоқлашиб кўришдик. Уларни Ирина Николаевна ҳамда қизи Маша билан таништирдим. Дўстларим руснинг икки гўзалига махлиё бўлиб бирпас анграйиб туришди. Бир-бирига маъноли қарашди.

– Зўрсан-ку, буларни қаёққа олиб борамиз? – Нурилла пихиллаб кулиб, сўнг дўмбоқ кафтини узатиб ўзича танишган, ўз маданиятини изҳор қилган бўлди. Ирина кулиб қўйди. Маша, кечаги Маша бепарво, бормисан йўқмисан иши йўқ, худди бу дунёдан бешиб бўлгандай ўз кўйида ўзи билан овора. Маша вокзалда мутлақо ўзгариб қолди, атрофга ҳаяжон билан аланглайди, Рейимбой оға билан Нуриллага умид ва ишонч туйғулари порлаган ёниқ нигоҳ билан боқади, гўё шулардан қайси бири менинг отам экан дегандай чиройли бармоқлари асабий ўйнаб, ҳаяжонини босолмайди, гўё.

Рейимбой оғанинг чўғдай кип-қизил, салобатли «Опел»ида шаҳардаги беобрў меҳмонхонага йўл олди. Оға рулда. Нурилла олд ўриндикда. Орқада биз – мен, Ирина, Маша. Манзилга етгунга қадар Нурилла меҳмонларга Урганчни таништириб борди. Улар Нурилланинг таърифларини жон қулоғи билан тинглашади, атрофга хаяжон билан олазarak боқишади.

Меҳмонларни «Жайхун» меҳмонхонасига, люкс хонага жойладик. Хайрлашаётиб Машадан ҳам ёруғлик чиқди – жудаям чиройли жилмайди:

– Хафа бўлманг, сиз яхши одамсиз. Мени кечиринг, – деди. Ғалати бўлиб кетдим. Ирина эшик кесаксига суяниб:

– Ёзувчи, нима дейсан, уни тополармиканман? – деди оҳиста. Мен унинг кафтини сикдим. Юзига термулдим – нигоҳимиз тўқнашди.

– Албатта топасан, уни топиш йўлини ўзинг яхши биласан, вилоят ҳарбий комиссариатидан сўроқлайсан. Фалон йиллари афғонда бўлган дейсан, вассалом, – уни юпатдим.

– Биламан, шундай қиламан, – деди у.

– Агар ёрдамим керак бўлса кўнғирок қил... Иринага қўл телефоним рақамини қолдириб хонадан чиқдим. Орқадан эргашган Нурилла:

– Шундай гўзал аёлни, анови фариштадай қизини ташлаб қаёққа борардик? – деб тўнғиллади.

– Тез-тез юр. Қаердаги гапларни қўй. Дарё бўйига борамизми ё Ақчақўл соҳилида дам оламизми? – гапни чўрт кесиб мавзунини бошқа томонга бурдим.

– Бугун бизникида дам оламиз. Эртага тушдан сўнг Ақчақўл бўйига чиқамиз. Ҳамма нарса, тахта-қайиқ тайёрлаб қўйибмиз. Рейимбой аканг ов милтиғи ҳам топиб қўйибди. Хоҳласанг балиқ овлайсан, хоҳласанг ўрдак, қирғовул, товушқон отасан.

Ташқарида, катта йўл четида Рейимбой оға турарди.

— Нега бунча тез қайтдинглар? — деди у маъноли кулиб.

— Эй манови халакит берди. Мақол бор-ку, ҳалиги... ўзи ҳам емайди, бировга ҳам бермайди, деган, — Нурилла ўзигагина хос ҳолда елка учуриб, «хухулаб» кулди.

Потон кўприк орқали Амударёни кесиб нарғи соҳил — Бегунийга ўтдик. Йўл-йўлакай уларга Иринанинг тақдири ҳақида билганларимни сўзлаб бердим. Иккови ҳам жим бўлиб қолганди. Нурилла уйида зиёфат берди... Эртасига пешиндан сўнг Ақчақўл соҳилига чиқдик. Оҳ, нақадар кенглик. Уфққа туташ саҳро. Жулғин, саксовул, уюмтиконлар ўсиб ётган бепоён кумликнинг адоғи йўқ. «Увазик» саҳрони қоқ ёриб кум уюмида кучаниб олдинга интилади. Саҳронинг ўртасида нима қиларканмиз, деб ўйлайман. Чорак соатлар юриб сўлга бурилдик. Мўъжизага дуч келдик; шундоқ кумтепалар орасида гавҳардай товланиб, милдираб, мавж урган кўл пайдо бўлди. Кўл қирғоғи куюқ қамишзор. Соҳилда чайла тикланган. Қозон осилган, ўчоқ олов гуриллаб ёнаяпти. Димоқни қитқилаб қовурилаётган гўшт ҳиди таралмоқда. Ўчоқ бошида уч киши куймаланиб турибди. Бири қозон тагига ўтин ташлаяпти, бири гўшт тўла қозонни узун капгир билан кўзгаяпти, нарироқдагиси эса човгумда чой қайнатаяпти. «Увазик» тўхтади. Мезбонлар бизга қараб тек қолишди. Қўлига капгир ушлагани югургиллаб келиб тавозе билан таъзим қилиб дастлаб Нуриллага кўл чўзди. Сўнг мен билан Рейимбой оғага илтифот кўрсатди.

— Дастурхонга марҳамат, меҳмонлар. Айни вақтида келдинглар. Қани, Нурилла оға меҳмонларни чайлага бошланг.

Чайлада дастурхон ёзилди. Дастлаб «Қоратов» шишалари думалади. Изидан мева-чева, минерал сув идишлари келтирилди. Улкан ёғоч лаганда қовурдоқ тортилди.

Қирғовул гўшти газакбоп бўларкан, чанқаган эканмизми гап-гапга қовушиб уч-оғайни ботирлар иккита «Қоратов»ни думалатдик. Бош қизиди. Мана манзара, ана манзара. Чўл. Қумни ёриб чиққан тиконлар тўдаси, саксовулзор, жулғинзор... Биқинимизда ястаниб ётган зумрад кўл саҳронинг сирли ёввойилигига ўзига хос бир жозиба бахш этиб турганга ўхшарди. Кўл томондан салқин шамол эсади, қамишзор шовуллайди, қирғоққа танғилган дамлама қайиқ сув сатҳида лапанглаб солланади. Қум зарралари учади. Тепаликда қум тўзғийди. Кунботарда барча булутлар ботаётган қуёш нурида тилладай товланади, узоқ тикилиб турсангиз уфқ гуруллаб ёнаётган, кўкдан саҳрога олов парчалари тушаётганга ўхшайди. Оқшомнинг қизғиш шуъласи кўл сатҳида ҳам акс бериб борлиқ сирли қирмизтус рангга чўлганган.

Хушҳол кайфиятда қайиққа тушдик. Енгил шамол қайиқни кўл ичкарисига сурди. Сув юзида қалқиб кичик тўлқинлар пайдо бўлади. Яримигача сув босган қамишзор ичкарилаганимиз сайин сийраклашиб бормоқда. Олисдаги кўз илғамас тепаликларга тўш урган бепоён кўлга энди чиқиб эдик ҳамки қамишзор бурчида нимадир потирлагандай бўлди. Нурилла кўрсаткич бармоғини лабига теккизиб «жим» ишорасини қилди. Эпчиллик билан қўшоғизни олиб ўқлади-да, милтиқ милини ўша ёққа тўғрилади. Лаҳзада нимадир қорайиб кўрингандай, сўнг ўзини қамишлар орасига ургандай бўлди. Нурилла тепкини босди, атроф гумбурлаб кетди, бир гала ўрдак потирлаб кўкка учди, ҳавога порох ҳиди ўрлади. Қамишзор бурчагида нимадир, сувда шалоплаб турди-да, жимиб қолди. Рейимбой оға қайиқни илдамлик билан ўша томонга ҳайдади. Сув сатҳи кип-қизил қон. Отилган ўқ сочма бўлса керак, учта ўрдак сув юзида қонга бўялиб ётибди, улардан бири ҳали жон таслим қилмаган – қанотларини ёзиб жон уҳмида типирчилайди. Қамишлар орасини ёриб ичкари киришга, бер-

кинишга уринади. Юрагим увишди. Хушҳолликдан ҳеч вақо қолмади. Нурилла ҳеч нарсa бўлмаган каби энгашиб ўққа учган ўрдакларни олиб қайикқа ташлади, мен уларга қарамаслик учун юзимни бурдим. Ўқ солинган халтачани эса сувга ташлаб юбордим. Нурилла анграйиб турди-да, сўнг бобиллаб берди:

– Нега ундай қиласан, аклинг жойидами? Эсиз, шунча ўқни расво қилдинг-ку...

– Бўлди. Отмайсан, ҳеч нарсани отмайсан. Ов-пов қилмайсан.

– Сени деб овга чикдик. Ҳей, қизиқ одам экансан-ку... Қўлда ов қилишнинг гашти бор-ку.

– Жим бўл, оғайни. Кўп гапираверсанг, бу сафар милтиғингдан ҳам айриласан, – дедим.

Қизғиш ёғду оғушидаги соҳилга қайтдик. Ўчоқда ўт гуруллаяпти. Уч эркак ғимирлаб, яна нималарнидир тайёрлашмоқда. Оқшом чўкиш арафасида – табиатнинг талош палласига хос бўлган гўзалликни таърифлашга сўз ожиз, айниқса, кўл бўйида, айниқса, саҳрода, айниқса, чин дўстлар даврасида.

Соҳилга оёқ қўйишим ҳамона кўл телефоним жиринглади. Аёл овози:

– Салом, ёзувчи. Бу менман, Ирина...

Телефонда хиқиллаб йиғлаяпти. Юрагим увишиб кетди.

– Нима бўлди? Уни топдингми? Нега йиғлаяпсан?..

– Қаёқда дейсан. Йўқ. Ҳарбий комиссариатда, вилоятда ҳам рўйхатда йўқ экан. Кун бўйи ҳамма туманларга сўровнома юборишди. Топилмади.

Ирина энтикиб гапирар, йиғидан ўзини тутолмасди.

– Шундай бўлиши ҳам мумкин эканми? Бутун бошли одам йўқ бўлиб кетаверадими?

– Ана, йўқ дейишаяпти-ку. Энди нима қиламан? Ёрдам бер, ёзувчи.

– Нима қил дейсан? Ҳозир қаердасан?

– Меҳмонхонадаман. Роса чарчадим.

– Бошим қотиб қолди. Маша аза очиб юрагимни қон қилворди. Ўзинг қаерда юрибсан? – Ирина зорланиб гапирарди.

– Кўлдаман. Ов қилаяпман.

– Демак, келолмас экансан... Сикилиб кетдим.

Ирина уф тортди. Овозида алланечук хазинлик, ғамгин ўтинч бор эди. У айна дам мен билан бу кеч негадир кўришишни хоҳлаётганини, бегона юртда ёлғизлик азоби жон-жонидан ўтиб кетганлигини ҳис қилдим.

– Агар сен хоҳласанг машина юборишим мумкин. Кечки кўлни бирга томоша қилардик.

– Жон-жон деб борардим-у, Маша кўнмайди. Тўшакка бурканиб ётиб олди. Унинг хархашалари ҳам жонимдан тўйдирди. Ё худо, айт, ёзувчи, нима қилай!.. Имконинг бўлса ўзинг келақол. Бирга нонушта қилардик...

– Бўпти бораман, – дедим қатъий. Шу тобда юрагим гупиллаб урар, Иринанинг қаршисида бўлиб қолишни ич-ичимдан истаётгандим.

Кенг сахро ҳам, бепоён кўл ҳам, кенг дунё ҳам менга тор бўлиб қолди. Оқшом чўкди. Ҳавони қовури-лаётган балиқ ҳиди тутди. Чайлада ёнбошлаб ётдик. Атрофда хизмат қилиб юрган йигитлардан бири шиша чироқнинг ичини очиб керосин қуйди. Сўнг пиликни ёкди. Чайла ёришди. Дастурхондаги ноз-неъматларни хира ёғду чулғади. Нурилла дастурхонда думалаб ётган «Қоратов»дан бирини олиб оғзини очди. Уч пиёла тўлдириб қўйиб, шишани бўшатди. Учовимиз ҳам бир кўтаришда охиригача олдик, сўнг пиёлаларни тўнкариб қўйдик.

– Демак, бормасанг бўлмайди, шундайми? – ўсмоқчилади Нурилла.

– Ҳа, шундай. У кутаяпти-ку, тушун ахир.

– Қандай қилиб борасан. Мен ҳам ичиб олганман... Шундай дам олишнинг белига тепма, – деди норизо оҳангда Рейимбой оға...

– Ваъда бердим. Катта йўлгача чиқариб қўйсанглар бўлди.

– Қайтмайсанми? Нима бало, ўша ёқда қолмоқчимисан? – Нурилла таажжубини яшириб ўтирмади.

– Бунисини билмайман.

– Яхши, бирор йўлини топармиз. Ана, балиқ ҳам тайёр бўлди, – Нурилла ўчоққа ишора қилди. Каттакон бир лаганда ковурилган балиқ олиб келишди. Нурилла ўчоқ бошида турган йигитлардан бирига қичқирди!

– Ҳов, Контуж, нега имиллаяпсан. Дастурхоннинг кўрки қани? Шишалардан олиб кел. Балиқнинг тагида қолсин. Тез-тез бўл, ҳов, нега овозинг чиқмайди. Илдам бўл. Меҳмон кетаман деяпти. Хизмат қилаётганлардан бири уч шиша «Қоратов» олиб келиб, дастурхонга қўйди.

– Қани, Контуж, оч бун. Ўзингга ҳам тўлдириб қуй. Қани, бошни қотирма, ол, ўзингга яхшилаб қуй. Бизни ўйлама... Қани.

– Ёшулли, узр, мен ичмайман, – деди йигит мулзам тортгандай.

Серсавлат, узун қўллари кенг елкасига мос, гавдасини бироз букиб ўтирган йигит илжайди. Мойчироқнинг ним ёруғида кенг, яполоқ юзидан туртиб чиққан чакка суяги, қирра бурни, ўзига ярашиқли қалин мўйлаби, катта-катта ўткир кўзлари, ўсиқ қошлари, қиёфасига сингиган жиддийлик, кишиларни ўзига тортарди.

– Контуж, сенга хизмат бор. Меҳмон аканг билан Урганчга ўтиб келасан, праванг ёнингдами? Рейимбой оғангни «Опели»да. Тайёр тур.

Йигит кўксига қўлини қўйиб таъзим қилгандай бўлди. Бироқ миқ этмасди. Сўнг менга ижозатми дегандай ер остидан Нуриллага қаради.

– Контуж, бир оздан сўнг йўлга чиқасан, аччиқ қилиб кўк чой дамла, – Рейимбой оға машина калитини йигитга узатди. Контуж деганлари ўрнидан туриб, лапанглаб ўчок томон кетди.

– Бунинг исми ким? Контуж деб чақирасизларми? – дедим Нуриллага.

– Исмини билмайман. Ҳамма Контуж деб чакиради. Кўлда қоровул. Аммо киёмат овчи. Учаётган қушни уради. Контуж деган отга ўзи ҳам кўникиб кетган.

– Ишқилиб эс-хуши...

– Қўрқма, контуж бўлса ҳам жуда эпчил. Зўр ҳайдовчи. Машина бошқаришда бунга тенг келадигани йўқ.

– Уни яхши танийсанми?

– Тўғрисини айтсам, бу ерларга қаердан келиб қолганини билмайман. Ёзда кўлда бўлади, киш кунларида одамларнинг уйида хизматини қилади. Ҳар ерда ётиб кун кечиради. Лекин ўта ақлли курмағур, ичмайди, чекмайди.

– Қариндош-уруғлари ҳам йўқми?

– Йўқ, шекилли. Сўққабош. Қўйсангчи уни, қани, яхшиси, балиқдан ол. Ҳозир «Увазик»да Контуж икковинг-ни бизникига олиб боришади. Сўнг «Опел»га ўтириб, Урганчга жўнайсан. У ёқда ётиб қолма, кеч бўлса ҳам уйга қайт. Рейимбой оғанг билан сени уйда кутамиз.

– Яхшиси, ҳаммамиз бирга кета қолайлик...

– Қаёққа?

– Сеникига, кейин Урганчга.

– Жиннимисан, ҳов, шундай маишатни ташлаб-а... Биз уйга ўзимиз борамиз. Унга қадар сен ҳам Урганчдан қайтасан. Тўғри уйга қайт. Бизникида тунаймиз. Қайтасанми ёки..., – Нурилла яна пихиллаб кулди.

– Бўпти, майдалашма. Контужни чақир... Бўлди, қуйма, бошқа ичмайман. – Мен ўрнимдан турдим. Ҳайдовчи «Увазик»ни ёндирди. Контуж иккимиз машинага чиқдик.

Чодир томли «Увазик» йўлга тушди. Чодирга ўрнатилган ойна орқали ортга қарадим. Гуриллаб ёнаётган гулхан, соҳилдаги чайла тобора олислаб борарди.

Нурилланинг уйига етиб келгач, «Увазик» бизни қолдириб, изига қайтиб кетди. Биз «Опел»га ўтириб Урганчга жўнадик. Рейимбой оғанинг ишониб калитни топширганича бор экан, Контуж машинани усталик билан бошқарар, кўнглимдагини пайқагандай елдириб борарди. Урганчга кириб келганимиздагина миқ этмай қовоғини уюб келаётган Контуж ниҳоят тилга кирди!

— Оға, қаерга борамиз?

— «Жайхун» меҳмонхонасига ҳайда.

Ранг-баранг нур таратиб порлаган чироклар оғушида нақадар жозибали кўринган Урганчнинг қоқ марказида жойлашган салобатли меҳмонхона ёнида тўхтадик. Вужудимни ҳаяжон чулғар, ўзимни атайин сипо, бепарво тутишга уринмай, машинадан тушишга юрагим дош бермасди, агар шу тобда Контуж: «Оға кетдик, уйга қайтамиз», деса индамай рўйхушлик беришим ҳеч гап эмас эди. Нега шундай ҳолатга тушганимни ўзим ҳам билмайман денг.

— Оға, энди нима қиламиз?

— Нима қилардик, кетдик, меҳмонхонага кирамиз, — дедим базўр.

Оёқларим ўзимга бўйсунмайди. Вақт ўтказиш учун меҳмонхона ёнидаги дўконга бош сукдим.

— Оға, у-бу нарса оламизми?

— Албатта, албатта оламиз. Қуруқ кўл билан бормамиз-ку...

Контуж айтган «у-бу нарса» иккита елим халтага жойланди.

— Оға, менга беринг, мен кўтара қолай.

— Ихтиёринг.

Ичкарига кирдик. Мармар ётқизилган ойнаванд фойедан ўтиб, лифт орқали тўртинчи қаватга кўтарилдик.

Узун йўлак бўйлаб бораяпман. Ортимда Контуж. Елим халталарни икки қўнжига қисиб олган. Бепарво. Дунёни сув босса тўпиғига чикмайди. Бунча дўкиллашиб қадам босмаса.

Ва ниҳоят мана, ўша хона эшиги. Икковимиз ҳам тўхтаб бир лаҳза жим қолдик. Контуж ишшайиб турибди. Эшикни тақиллатдим. Ичкаридан қадам товуши эшитилиб, остонада Маша пайдо бўлди.

— Киринг, сизни ойим кутаяпти. — У шеригимга кизиксиниб қаради.

Кираверишдаги хонада бир-бирига қарши қўйилган айнан ўхшаш иккита диван ҳамда юмшоқ ўриндик, бир қаноти қия очилган дераза ёнида байрамона, дид билан безатилган стол. Чиндан ҳам кутаётган экан, деган ўй ўтди хаёлимдан. Контуж эса пошнаси лой, чанг босган қийшиқ пойабзалини ҳам ечмасдан тасур-тусур қилиб кириб келди-да, хона ўртасида қаққайиб туриб қолди.

— Ойим ичкари хонада, ҳозир чиқади. Қани, столга марҳамат, — Маша қирқ йиллик кадрдонлардай бизни ўзига яқин олиб табассум қилди.

Ичкари хонадан эгнига баркут халат ташлаб Ирина чиқиб келди. Олтин сочлари елкасида шовуллайди. Мовий кўзлари чакнаб-чарақлайди. Тиниқ, чиройли чехрасида кулги.

— Ёзувчи амаки, бугун ойимнинг туғилган куни. Ажойиб кунда ғаройиб саёҳат, — Машада кечаги тундлик, қайсарлик ва бетга чопарликдан асар ҳам қолмаганди.

Мен Иринага қарадим. Туйқус жойида тўхтаб орқага тисралди. Шу пайтда серрайиб турган Контужнинг қўлидаги иккала елим халта ҳам ерга тушиб кетди, шишалар чил-чил синди. Бу ғаройиб манзара лаҳзада содир бўлди. Мен карахт бўлиб қолдим. Маша талмовсираганича деворга суяниб дам ойиси, дам менга, дам Контужга қарайди. Контуж ихради, юзи оқариб кейин лаблари

пирпираб нимадир демоқчи бўлди, гапиролмади. Мен нима бўлаётганини англай олмасдим, Контуж тиззалаб ўтириб, бесўнақай кўллари билан бошини чангаллаб олди. Ирина тик-турган кўйи телбавор, афтадоҳол қиёфада Контужга тикилиб турди-да, хаста, ихроқ овозда деди:

— Рома, бу сенмисан?... Рома, бу сенмисан?!

... Кейин уввос тортиб йиғлаб юборди.

ҚОРДАГИ ЛОЛА

Деразанинг бир қанотини очиб, тўртинчи каватдан ташқарига қарадим. Уҳ, совуқ. Қахратоннинг қаҳри юмшамаган. Кечаси катрондай қотган йўлак ва кенг кўча, дов-дарахтлар – бутун борлиқ аёзга таслим бўлган. Қор десам қорга ўхшамайди, нимадир чирсиллаб ёғяпти. Дераза ойналарига чирсиллаб уриляпти. Тошёмғир сим-симлаб, шиғалаб, ёқимли ёғяпти. Ҳа, бу – тошёмғир. Қор ва ёмғир орасидаги қаҳру азоб бу.

Шамсия тутмаганимни ҳисобга олмаганда, рисоладагидек кўчага чиқдим. Ёмғирли кунлар шамсия кўтариб юрмайман, негадир юрагим сиқилади, ҳаво етишмайди-ми-ей, атрофим зимистон тортаверадими-ей, ишқилиб, менинг шу пайтгача ёғингарчиликда шамсиядан паноҳ топиб юрганимни биров кўрмаган. Ҳатто уйимиз ёнидаги бозорчада салат сотаётган корейс хотин ҳам шундай намгарчиликда шамсиясиз чиққаним учун бошимдаги қимматбаҳо товланма телпагимга ачиниб қараб кўйди. Эгнимдаги қалин, чарм пиджакдан эса ёмғир тугул, бошқа нарса ёғса сезилмас эди.

Ишга бугун ҳам кеч бордим.

– Қаерларда юрибсиз? Доим кечикасиз-а? – котибанинг одатий саволи шу бўлди.

– Тинчликми? Каллаи саҳарлаб кимга керак бўлдим? Катта сўраяптими, ё?

– Қанақасига каллаи саҳар бўлсин? Соат ўндан ошди. Катта эмас, сизни бир ўрис аёл пастда кутиб турибди. Шўрлик бир соатдан бери телефон қилади. Юринг, ички

телефонни олинг. Нега қараб турибсиз?

Пича тараддудланиб қолдим. Котибанинг қатъиятли иддаоси таъсирида қабулхонага югурдим.

– Эшитаман, – дедим одатий оҳангда.

– Алло, бу сенмисан, Толик – деди аёл лўнда қилиб.

– Ҳа, менман... Сиз ўзингиз кимсиз? – таажжубландим.

– Менман. Пастга туш. Туша оласанми? – Аёлнинг сенсираши, ўзига яқин олиши энсамни қотирди. Шу билан бирга, овозидаги сокинлик, алланечук титроқ кўнглимда оний лаҳзада илиқлик уйғотди.

– Кечирасиз, мен Сизни...

Гапим оғзимда қолди:

– Худойим-ей, мен Москвадан келдим... Мана, ниҳоят, сени топдим. Иринаман!

Аёл гўшакни кўйиб қўйди.

Эсанкирадим. Москвада менинг Ирина деган танишим йўқ эди. Ўйлаб қарасам, умуман, ҳеч кимим йўқ экан Москвада. Қаршимда котиба маъноли жилмайиб турибди. Ҳардамхаёл бўлиб пастга тушдим. Фойе хийла совуқ эди. Эгнимга пиджагимни илиш ҳам ёдимдан кўтарилибди. Таниш-билиш ҳамкасблар билан йўл-йўлакай сўрашиб, ойнаванд эшик томон юрдим. Миршаб рўпаразидаги аёлга кўзим тушди. Эғнидаги мўйнаёқали пальтосининг бари ерга тегай-тегай деб турибди. Бошига қимматбаҳо оқ сур телпак кийиб, бўйнига яшил шарф ташлаб олган. Миршаб аёлга алланималар деб, мен томонга қўл чўзиб, имлади. Лаҳзада баланд бўйли аёлнинг ўзига ярашиқли уст-боши қадди-бастини назардан ўтказдим. У менга илкис қаради. Кўнглимда ғашлик аралаш қизиқиш уйғонди. Ойнаванд эшикка яқинлашдим. У менга кимнидир эслатарди.

Кўзлари катта-катта. Тим қора. Ёниқ. Порлаб турибди. Чехраси тип-тиниқ. Қора, қалин қошлари ёйдай эгилган.

Қиррабурни юзига мос, калин лабларига хиёл табассум инган. Оқ сур телпаги остидан чиқиб турган бир тутам сочи силлиқ манглайини тўсган, шундан бўлса керак, кўзлари янада чарақлаб боқаётганга ўхшайди. Чехрасига нурли табассум ёйилган бу аёлни кавказликларнинг гўзал вакиласига ўхшатиш мумкин эди. Аёлга махлиё бўлиб қараб туравердим. Сукутни унинг ҳаяжонли овози бузди:

– Салом, мени танидингми?

У ўзини нечоғлик қувноқ тутишга уринмасин, юзидаги ифода қисқа сонияда ўзгариб, лаблари пирпираб учганини ҳис этдим. Ёниб турган қора кўзларидаги сир-асрор мени ўз комига тортиб кетаётганди. Сохта табассум билан ўзимни бепарвороқ тутишга уриниб, елка учирдим. Бош силкиб, «йўқ танимадим» ишорасини қилдим.

– Ана шунақа!.. Мен эса сени унутмадим. – Аёл ўта вазмин, озгина гина-қудрат оҳангида сўз қотди. Аммо, юзидаги табассум сўлиш олгани йўқ. – Ҳа, майли, эслаб кўр... 1987 йил. Ёз. Файзаобод. Ирина Михайловна. Энди ёдингга тушгандир?..

Миямга чакмоқ ургандай бўлди. Чайқалиб кетдим. Ичимда нимадир узилди, гўё. Беихтиёр ихраб юбордим. Тиззаларим қалтираб, мадорсизландим. Қаршимдаги сулув хилқат, ўша – бундан ўн олти йил аввалги Ирина Михайловна эканлигини ҳануз тасаввуримга сиғдиролмай гангиб турардим. Туйқус, оний бир қудрат кўмагида тасаввуримда ўн олти йил аввалги Ирина гавдаланди. Ҳа, бу ўша. Тим қора кўзларида сеҳрли бир маъно. Чехрасининг чароғонлиги, қарашлари, кулгилари ўша-ўша. Бирок тўлишибди, чиройи янада очилибди. Кўриниши анчагина салобатли. Устидаги қимматбаҳо кийим-бошлар янада жозибали кўрсатиб турибди.

Ўзимни йўқотиб қўяёздим. Қўлларини маҳкам сиқиб, юзимга яқин олиб келдим. Атрофдагилар, ён-веримдагиларни ҳам унутиб қўйдим... Дағ-дағ титраган кўйи дедим:

– Қандай топдинг? Бу сенми ахир?... Ох, худойими-ей! Ҳозир, Ирина... Ҳозир... Шошма, ўйлаб олай... Ҳа-я, сен! Шу ерда туратур. Мен кийиниб тушаман... Кир, ичкарига кир, ана, бурчакдаги ўриндикда ўтир. Мен ҳозир... Ярим дақиқада қайтаман.

Эсим кирди-чикди бўлиб, лифтни ҳам кутмай, зина узра юқорига югурдим. Шоша-пиша пиджагимни кийиб, сейфдаги бор пулимни чўнтагимга урдим. Йўлакка чиқишим билан котибага йўлиқдим:

– Ким сўраса ҳам айтинг, мен йўкман... Бугун мен йўкман...

– Туу-шуун-аарли! – деди котиба киноя аралаш.

Мен унга эътибор бермай, оёғимни қўлимга олиб фойега қараб чопдим.

Назаримда, у кетиб қоладигандай, умуман, бу англашилмовчилик, у мени излаб келмагандай эди, гўё. Йўк, ана у мени кутиб турибди.

– Кетдик, Ирина. Ташқарига чиқамиз, – қўлидан тутиб ташқарига бошладим. Юрагим дукиллаб урар, ҳалигача ўзимни қўлга ола билмаган эдим. Ёмғир қорга айланган. Совукнинг захри бироз пасайган. Бироқ шамол аралаш ураётган қор кўз очирмасди.

Ишхона рўпарасидаги катта йўлда такси тўхтатдим. Биз орқа ўриндикқа ўтирдик. Шофёрга «Қаёкка бўлса ҳам ҳайданг. Шу ердан тезроқ кетайлик!...» дедим. У анграйиб қаради-да машинани юргизди.

– Хўш-хўш. Энг яхши ресторанга ҳайданг.

Шаҳардаги энг нуфузли ресторанларнинг бири... Залда деярли ҳеч ким йўк. Хилватроқ бўлсин учун бурчакдан жой танладим. Шоҳона зал шифтининг бор-бўйига кўзгу тиркалган. Унга осилган айланма биллур қандиллардан таралган ёғдулар, стол-стулларда тахланган кумуш ликопчалар, қошиқ-санчқи, пичоқларга тегиб сарғимтир, оқиш тусда жилоганади. Деворларига қопланган қим-

матбаҳо кўкимтир матох, юмшок, чарм креслолар, итальянча стол-стуллар, столлар устига терилган соф биллур қадахлар рестораннынг бир қадар замонавий ва ўзига хослигини билдиради. Табиийки, кишининг кайфиятига ҳам виқор ва шукуҳ, ажиб кўтаринкилик бахшида этади.

Кўлларим қалтираяпти. Қордай оппоқ шойи ва силлиқ ялтироқ мато тортилган столнинг бир четини черта бошладим. Ирина самимийгина, кўзи чакнаб-чарақлаб кулимсирайди, холос. Телпаги, шарфи, сарғиш чарм пальтосини ечганидан сўнг янаям гўзал бўлиб кетди. Тим қора сочлари эғнида ловуллаб турибди. Бўйнидаги тилла маржон, яшил кофтасининг икки кўксида ўрнатилган кип-қизил атиргулларнинг қоқ ўртаси, кулкосасига жойлаштирилган ям-яшил ёкуткўзлар қандилларнинг ўткир нурида ярақлаб нур сочади. Иринанинг қаршисида ўзимни кичрайиб бораётгандай сезаман. Ёнимизга келиб қаққайиб турган навнихолгина киз, ресторан хизматчиси менга саволомуз қараб турибди. Стол четидаги қора хошияли жилдни очиб таомлар турига кўз ташладим-да, сўнггра таомномани Иринага узатдим.

Дастурхонга бир зумда файз кирди, таомлар, ичкиликлар тортилди. Қадахларга тўлатиб куйдим. Соғликомонлик тилаги бажо айлангач, бир кўтаришда тўлиб-тошиб турган «Тошкент» ароғини сипқордим. Ирина лаб теккизиб, винони бир ҳўплади. Бошим қизигандай бўлди, бироқ хануз ўзимга келолмай турардим, ҳаяжон ҳарорати биров пасайгандай эди. Таомлар газакбоп, ўткир, иштаҳани очади. Иккинчи қадахни тўлатиб, Иринадан «бахтли тасодиф» шарафига кўтаришимизни илтимос қилдим. Унинг чиройи янаям очилиб кетди. Юрагимдаги ваҳимага ўхшаш тугунлар ечила бошлади. Кўзларига тик қараб туравердим. Журъатим ошгандай бўлди.

— Шундай қилиб ёзувчиман, де, — у самимият билан сўради.

– Ҳа, шу... Бошқа нарса кўлдан келмайди, – тилимга келгани шу бўлди.

У кулиб юборди.

– Яхши одам бўлишингни, аниқроғи, яхши бола эканлигингни ўшандаёқ сезганман. Ҳа-я, сен мендан уч ёш кичкинасан-а?...

– Тўғриси, ғалати бўлиб кетаяпман. Ирина, мени қандай қилиб топдинг?

– Нимайди? Москвада яшаётган аёл қандай қилиб, кутилмаганда бу ерда пайдо бўлиб қолди демоқчимисан?

– Ҳа, балким. Эй йўқ, нима десам экан... – каловландим.

– Менда адресинг бор. Униб-ўсган жойингга қўнғирок қилдим. Тошкентда дейишди. Нима, Москвадан қўнғирок қилиш қийин эканми?

– Сен яшаш жойимни... Ҳалиги. Эй тўхта, уф. Нима десам экан?

– Топдим. Ҳа, шундай. Буни кейин билиб оласан. Мен сенга учрамай, топмасдан қийналиб яшашга қурбим етмаслигини сездим. Тушуняпсанми? Мен ҳеч қачон тақдирнинг олдида, сенинг олдингда, ўз виждоним олдида қарздор бўлиб яшашга дош беролмас эканман.

– Бу нима деганинг, ахир?

– Кейин билиб оласан... Ол, е... Овқатинг совиб қолди, жаноб ёзувчи, – у кулди-да, кўлидаги яримланган қадахни ҳаволатди. Мен «нима бўлса бўлди», дегандай қилиб ўз қадахимни яна лик тўлдирганча, даст кўтариб ичиб юбордим. Чунки айна ҳолатда ўзимни туш ва ҳуш оралиғида қолгандай сезаётгандим.

– Майли, сен айтгандай бўла қолсин... Лекин, Тошкентга қачон келдинг?

– Кеча. Мехмонхонага жойлашдим. Сенинг ишхонанга яқин экан. «Интерконтинентал». Яхши жой. Энди, сен ўзинг ҳақингда гапир. Менга шуниси қизиқ. Сен ўзинг,

хаётинг, яшаш тарзинг тўғрисида сўзласанг-чи... Худого шуқр, соғ-омон экансан. Кўз тегмасин. Анча куч-қувватга тўлибсан, очиги, унчалик ҳам ўзгармагансан. Яхши-я, барибир ҳаёт, яшаш яхши-я? Дарвоқе, оиланг, фарзандларинг бордир?

– Бор... Ирина. Бор. Тўхта. Сен, нима десам экан, ўзинг қандай яшаяпсан? Москвада нима иш қиляпсан?

– Асосан савдо. Эрим Франция билан ҳамкорликда тузилган қўшма корхонанинг бош директори. Ўзимнинг фирмам бор. Европа давлатлари билан савдо-сотик қиламан. Ҳозирча ишлар чаккимас. Икки нафар фарзандим бор. Очиги, сен билан бир йилдан буён учрашмоқчи бўлгандим. Иш. Иш... Фурсат тополмадим. Охири кўзимни чирт юмиб, Тошкентга учдим. Вақти-соати келган экан, мана қаршингда турибман. Тўғри, қўнғироқ қилсам ҳам бўларди. Бироқ ўзим келишим керак эди. Ҳа, шундай...

Ичимлик менга таъсир қила бошлаганди. Мен унинг қўлларини ушладим. Нигоҳига термулиб, ёш қалқиганини пайқадим. Ичимда бир оғриқ кўтарилди. Ўпкам тўлиб, димоғим ачишди. Кўзларимдан ёш сизди. Ёнига ўтиб, сочларини силадим. Юзини ўзимга қаратдим. У оппоқ узун-узун бармоқлари билан юзимни сийпалай бошлади. Эс-ҳушимни йўқотиб қўйдим. Биз ҳароратли эҳтирос измига ўзимизни топширдик. Тақдирнинг марҳамати билан олис йиллардан сўнг юз берган учрашувда ана шундай ҳодиса рўй бериши табиий эди, албатта.

Кўз олдимни туман қоплади. У менинг бўйнимдан, кулоқларимдан қаттиқ чимчилади.

– Бўлди-бўлди... Жойингга ўтир... илтимос... Қўй. Ўзингни қўлга ол. Эҳ, сен менинг... ўтмишимнинг ёрқин ва мунгли хотирасисан – у бирдан кулгига олди. – Ҳа, дарвоқе, ёзувчилар шунақа гапиришади-я?

Мен ўз ўрнимдан жой олдим. Иринанинг юзларида ҳорғинликми, ўйчанлик ифодасими қалқиб турарди.

У нигоҳини бир нуқтага тикди. Жимжит. Оғир ух тортди. Елкасидан нафас олди.

Билмадим, тилимга шу сўз қаяқдана келди:

– Бахтлимисан? – деб юбордим.

У бош силкиди. Тўзғиган сочларини текислаб, тирсагини столга қўйди-да, қўли билан пешонасини ушлади. Юм-юм йиғлаяпти.

– Йўқ, – деди яна бош чайқаб, – йўқ... Умуман, олганда, ким билсин, ҳаётни кўриб туришинг, тирикликнинг ўзи бир бахтдир, шундаймасми? Тўқлик, фаровонлик, бойлик, яхши яшаш бахт бўлса, агар шундай деб тушунилса, мен бахтлиман. Лекин инсонни доимо азоблаб тургувчи бошқа нарсалар ҳам кўп ҳаётда. Кимдир камбағал, базўр кунини кўради. Лекин қалби хотиржам. Хотира оғриғи йўқ унда. У назаримда, мендан кўра бахтлироқдир. У эса ўз ўйича мени қайғу ҳасрати йўқ, бахтиёр аёл деб ўйлайди.

– Чиройлисан. Сен жудаям гўзалсан, – дедим гапни бошқа ёққа буриб.

У яна жилмайди.

– Ҳмм. Шундай де. Йўқ, сенинг кайфинг ошмаган. Атайлаб чалғитаяпсан. Майли, дийдиёни тўхтатамиз. Қўй шуни, яхши гаплардан суҳбатлашайлик. Сўра, яна қандай саволинг бор?

Мен бу учрашув бундан кейин қандай давом этишини тасаввуримга ҳам сиғдиролмаётгандим. Хўп, кечгача бирга ўтиришимиз мумкин. Кейин-чи? Умуман, юрагимда оғриқли туйғуларни аланга олдирган, ҳаётимнинг оғир, қайғули чоғларида мен билан бирга, йўлдош бўлган аёлга, тақдирим йўлида учраган энг қадрдон инсонга айни дам нима дейишимни билмасдим. Баъзида нимадир демоқчи бўласану, суҳбатдошинг, айниқса, у кўнглингга яқин бўлса, ҳеч нарса деёлмайсан, у эса нима демоқчи эканлигини бир қарашдаёқ билиб олади. Ортиқча гап-сўзларга

хожат қолмайди. Ирина иккимизнинг орамизда ҳам бўлак гапларга ўрин қолмаганди. Биз дунёнинг икки бурчагида яшаётган икки хотирдош, орадан ўн олти йил ўтиб яна топишган эдик. Индамасдан, шундай – бир-биримизга қараб ҳам сўзсиз суҳбатлашишимиз мумкин эди.

Ирина жимликни бузди:

– Тоҳир, нимадир дегин... Майли ичайлик, ҳеч бўлма-са, қадах сўзи айт...

– Кел, ҳаёт учун ичайлик. Тириклик учун ичайлик.

– Мен учун-чи?

– Сен учун. Сенинг гўзаллигинг учун, Ирина!

– Сен учун ҳам. Мана, кара мен ҳам ичаяпман, Тоҳир.

– Оҳ, ана, ўзбекча мусиқа янгради... Сенга ёқмаяпти-ми? Бемалол, ҳеч нарсани ўйлама... Бугун сенга бутун Тошкентни томоша қилдираман.

У яйраб кулди. Чехраси яшнаб кетди.

– Шошма. Мен сенга бир гап айтаман...

– Айт.

– Соатинг неча бўлди?

– Бирга яқинлашди.

– О, демак... Мени меҳмонхонагача кузатиб қўй. Иккида эрим, Володя кўнғироқ қилади. У Тошкентга атайлаб, сени излаб келганимни билади. Ҳаммасидан хабардор. Сен билан учрашишимни унга айтганман.

Мен нима дейишимни билмай қолдим. Иринанинг жиддий тус олган чехрасида самимият балқиб турибди.

– Нега энди соат иккигача?

– Мана, сен билан юз кўришдик. Суҳбатлашдик... Ё сен бундан хафамисан?

– Йўқ. Ахир сен, бемалол ўтиролмаяпсан...

– Вақт сен билан менга бўйсунмайди... Нима қилай, иш. Ишбилармон аёлман, айтишади-ку, «янги рус»ларнинг ишбилармон вакиласи, – у энди атайлаб чехрасига жиддий тус бериб, ковоғини уйгандай бўлди. Кейин яна

ух тортиб, овози юмшади. — Ҳа, майли. Мен сенга бир гап айтайми?

— Айт, айтавер.

— Ишхонангда менинг ёнимга келаётганинга юришинга эътибор бердим. Кейин зинадан югуриб чиқаётганигни кўриб жуда қувониб кетдим. Ишонасанми, сен қайтиб тушгунингча йиғлаб ҳам олдим.

— Шуям сенинг эсингдами? — дедим. Томоғимга нимадир тикилди.

— Эҳ. Сен билмайсан. Балки, ишонмассан. Ўша жойни эсласам, энг аввало ёдимга сен тушасан. Афсуски, эсламасликнинг иложи йўқ.

Яна уф тортди. Қўлларимни сиқиб, кўзларимга тик қаради. Қароғларидан ёш думалади, ғалати бўлиб кетдим. Шу топда Иринанинг ўй-хаёлида қотган лаънати ўтмишни суғуриб ташлагим келар, лекин бунинг ҳеч иложи йўқ эди. Мен ўрнимдан туриб, унинг ёнига ўтдим. Қўлини яна кафтим орасига олиб, манглайдан ўпдим. Юрагим минг азобда қоврилаётганди. Ялиндим.

— Қўй, Ирина. Ҳозир мавриди эмас. Қўй, шуни эслама, умуман эслама, қара, ахир сен чиройлисан, бошқа нарсадан гапир, Ирина. Воҳ, Худойим-ей, лаънат бўлсин бундай ҳаётга. Кел, ахир сен менинг меҳмонимсан, олисдан келдинг. Йиғлама, йиғламагин!

Ирина мунгли киёфада қотиб турди-да, тирсагимдан кўтарди. Ўрнимдан турдим. Тик туриб бошини кучдим. Ирина қўли билан сўл оёғимни ушлаб, шимим почасини кўтара бошлади.

— Тоҳир, хўп десанг оёғингни кўрсам. Тиззангинг пасти, сўл оёғинг эди-а?

— Ҳа, сўл оёғим...

— Мана.. оҳ бечорагинам. Мана... чандик, чуқурча бўлиб қолибди-да? Қўлим билан ушлаб ҳам сезаяпман, анча жабр кўргансан... Ҳозир оғримайдими?

– Йўқ. Совукда оз-моз билинади.

– Ундай бўлса, нега шимнинг ичидан қалин иштон киймадинг...

– Хўп, кияман. Ўйлама. Яхши бўлади. Ҳа, сен ўзинг нима билан савдо-сотик қилишингни айтмадинг-ку, – мен уни чалғитмоқчи бўлдим.

Ирина қатъиятли бир ҳолатда айтмоққа уринди, лекин эплай олмади.

– Буни сенга мутлақо қизиғи йўқ-ку! Тўғрими? Ҳа, майли Москвадаги асосий супермаркетларнинг деярли барчаси, қаршингда турган ақлсиз аёлники. Шу ақлсиз аёлнинг эри Владимир Павлович Семёнов эса пойтахтнинг машҳур саноатчиларидан. Яна нима дейин?

– Яхши. Мана билиб олдим.

– Азбаройи шунчаки сўрадинг. Қани энди, мухтарам ёқимтой мезбон, мени меҳмонхонага кузатасанми?

Ташқари оппок. Қор майдалаб ёғар, ер сатҳидаги қорларни шамол тўзғитиб ўйнади.

– Россиянинг совуғига ўхшаяптими? – дедим зинапоядан Иринани етаклаб тушаётиб, – кўз очирмаяпти-ку!

– Йўқ, унчаликмас. Россиянинг қиши билан ҳазиллаша кўрма, – деди Ирина кулгига олиб.

Такси ушлаб, меҳмонхонага йўл олдик. Ирина орқа ойнага бош тираб ташқарини кузатиб борапти. Шамол дарахтларнинг яланғоч новдаларига ўрнашиб, музлай бошлаган қорни минг бора силкисин, барибир учириб, тўзғитолмайди. Машина деразаларига изиллаб изғирин урилади. Қор қуюн бўлиб ёғаяпти. Қаҳратон ҳамласида ўз ҳаётини давом этказаётган шаҳарнинг қоқ маркази Амир Темур хиёбонидаги курант соат мили ўн беш минут кам иккини кўрсатарди. Ирина ресторандан чикқанимиздан бери кўзини ташқаридан олгани йўқ, миқ этмайди, бошини ойнага тираб олган, қайрилиб ҳам қарамайди. Мен елкасидан қўлимни ўтказиб, уни ўзимга тортдим. У кес-

кин бурилиб, менга тикилди. Кўзларидан ёш шашқатор оқаяпти. Юзи жиққа ҳўл. Ютинади, қалтирайди. У ўзини бағримга ташлаб ўкириб йиғлаб юборди. Ҳайдовчи аланглаб бизга қараб, шартта тормоз берди. Ҳайдовчи рус эди.

– Нима бўлди? Ўзини ёмон ҳис этаяптими?

– Юринг, ана етиб келдик. Ҳаммаси, яхши, – дедим.

– Ҳа, мен ўзимни ҳамиша ёмон ҳис этганман, ҳамиша шундай бўлган, – деди Ирина ҳикиллаб, елкалари силкиниб.

Машина меҳмонхона тўғрисида тўхтади. Ирина бироз ўзига келиши учун, шофёрдан озгина тўхтаб туришни илтимос қилди. Тилла тасмали чарм сумкасидан лаббўёқ ва аллақандай крем-упалар олиб ўзига оро берди. Сўнг юзига жилмайиш бериб қўлимни қисди...

– Ана энди тушсак бўлади. Қани, юр.

Маҳобатли меҳмонхона эшигидан ҳатлашимиз билан, эшикбон Иринага тавозе-ю таъзим бажо айлаб, жилмайди. Фойеда чарм диванда ўтирган иккита барзанги йигит ўрнидан сапчиб туришди. Иккови ҳам бир хил кийинган. Узун ва ёқадор чарм пиджак, бошида чарм кепка, бўйнида оқ шарф. Оқ-сарикдан келган, бир-бирига икки томчи сувдай ўхшаш бу икки қоровул йигитнинг Ирина билан бирга келишганини пайқадим. Йигитлар биз томонга икки-уч қадам ташлашди-да, Ирина оҳиста бурилиб ёвқараш қилгач, жойида такка тўхташди. Бири қўл соатига қаради. Уларнинг юз ифодасидан ҳеч бир маъно уқмасам-да, кўнглимда ғашлик уйғонди.

Ирина биқинимдан туртиб, эркалаган кўйи майин оҳангда сўз қотди:

– Ҳеёй, болакай!.. Сен уларга эътибор берма. Сени маст деб ўйлашди, чоғи. Қани, қўлингни узат, хайрлашамиз.

– Сен қачон кетасан?

– Эртага, – унинг овози қалтиради. Қўллари ҳам титраяпти.

- Ҳозир нима қиласан?
- Айтдим-ку, Москвадан телефон бўлади...
- Кейин-чи?

– Тоҳир, кечкурунгача энди менинг вақтим йўқ.

Ирина ўкинч билан айна лаҳзада ялинган кўйи сўзлаётганини пайқашим қийин эмасди.

– Айт, мен қачон келай?.. Қайси хонадасан?

– Кечкурун... Соат олтида. Эшикбонга учраш. Нима қилишинг лозимлигини айтади.

Ирина эшикбон томонга бош ирғаб қўйди. Сўнг шарт бурилиб ҳалиги барзанги йигитлар томон юрди, уларнинг қуршовида лифтга кирди. Мен унинг ортидан музтар бўлиб қараб қолдим. Эшикка яқинлашиб, эшикбондан сўрадим.

– Ановилар ким?

– Хонимнинг ёнидагиларми?

– Ҳа, ўшалар.

– Эй-е, сиз билан бирга келишди-ку... Сиз ва хонимдан икки дақиқа аввал кириб келишди. Эрталаб хоним билан бирга чиқиб кетишганди.

– Тушунмадим?..

– Улар хонимнинг кўрикчилари-ку...

– Шундай денг...

Эшикбон «Шунчалар гўлмисан», – дегандай тикилди. Мен нималар бўлаётганини англаб-англамай ташқарига чиқдим. Демак, Ирина ишхонага ҳам кўрикчилари билан келган. Ресторанда мен билан овқатланаётганда ҳам кўрикчилар кузатувида бўлган. Мен уларни нега кўрмадим? Залда биздан бошқа ҳеч ким йўқ эди-ку... Тушунарли, улар ресторан эшиги ёнида, ташқарида кузатишган. Ташқарида туришган. Энди кечкурунгача нима қиламан? Соат икки бўлди. У Москва билан гаплашяпти. Ҳар бир қадами назоратда экан...

Дарвоқе, хикоямни бирпас тўхтатсам: мухтарам ўқувчимизнинг бу соҳибжамол Ирина деганлари билан ёзув-

чимиз орасидаги илиқ муносабатларнинг сабаби не экан, деб ичи қизиб турганини сезаяпман. Майли, озгина ортга чекиниб, «ўтмиш»дан бир шингил сўзлайин. Бир бошидан гапирсам, бемалол бир китоб бўлади, бунга сабр қайда. Хуллас, Ирина хоним билан биз армияда, ҳа, тақдир тақозоси билан афғон урушида бирга бўлганмиз. У қисм тиббиёт бўлимида шифокор эди. Камина командирлик қилаётган бўлим билан доимо Ирина ҳам бирга жангга чиқар эди. Эҳҳе, бошдан кечирган азоб-уқубатларимизнинг чеки-чегараси йўқ. Ҳар қадамда ўлим, ҳар қадамда ярадорлар оҳ-воҳи... Ирина биз учун нажот элчиси, ҳаёт фариштаси эди.

Ҳарбий хизматим давомида, сўнгги жангда ҳам Ирина ёнимда эди. Взводга қирғин солган саллалилардан бирининг ортидан сиқувга олдик. У қочиб, бир кулбага ўзини урди. Кўзимга қон тўлиб, кулба эшигини тепиб кирдим... Тор ва ним қоронғу хонада ҳалиги қочқин ҳансираб тўлғонаяпти. Яраланган, хона бурчагида эса тош қотган кўйи ёш жувон гўдагини кўксига босиб тик турибди. У нималардир деб қичқира бошлади.

Сўнг кўк кўйлакли ёш жувон жимиб қолди. Менга қаҳрли нигоҳини тикди. Бир менга, бир ердаги ярадорга қараб, гўдаги оғзига сўл кўксини тутди. Кейин шоша-пиша чакалокка бу кўкрагини берди. Мен гарангсирадим, эсим кирди-чикди эди... Аёл боласини ерга қўйди-да, ярадорнинг ёнига чўкди. Қўлларини кўкка чўзиб, нимадир деб пичирлай бошлади. Сўнг унинг қонли юзларини силаб, бағрига босди. Шунда билдим – ярадор жувоннинг эри эди. Эшик қарсиллаб очилди. Икки разведкачи ва Ирина кириб келди. Мен сапчиб туриб разведкачиларга отманглар, деб бақирдим. Ҳалиги ярадорни танам билан тўсиб олдим. Ирина ҳамда разведкачилар куролларини пастга туширишди. Ирина мени ўрнимдан турғизмоқчи бўлди. Сўл оёғимни босиб, чап ёнимга гупиллаб йиқил-

дим. Оғрикнинг зўридан инграб юбордим. Чап тиззамнинг пастидан қон оқар, ботинкам ичи ҳам билч-билч қон эди. Оғрикни шу маҳалгача сезмагандим. Разведкачиларнинг бири мени кўтариб чиқди. Ирина йўл-йўлакай тиззамга иккита оғрикни қолдирадиган ампула урди... Оғрик сусая бошлади, кўзим тиниб борарди.

Қишлоқдан чиққандан кейин кўзимни очибман. Яланглик... Замбилдаман. Бошимда Ирина турибди. Нимадир дейди. Йиғлайди, жилмаяди... кўлим билан сув бер деб, ишора қилдим. У сув келтирди. Муздай сув... Ичим ёнаётган эди. Ютоқиб ичдим.

Икки йилдирки, оғир жангларда ёнимда бўлган Ирина билан бу менинг сўнгги бор жангга чиқишим эди. Мени госпиталга олиб кетишди. Иринанинг хизмат муддати тугаб, Москвага қайтган экан... Ана шунақа гаплар...

...Қишнинг куни қисқа бўлади. Қор тўхтаган. Кечки аёз бошланган. Музлаган курук қор оёқ остида ғижирлайди. Мен ҳашаматли меҳмонхонага кириб келганимда, қоронғи тушиб қолган эди. Қоп-қора ойнали эшикни очиб ичкариладим. Кенг ва ёруғ зал шифтига осилган улкан қандиллар нурида ёғдуланар, залнинг мармар сатҳи жимирлаб товланарди. Ичкаридан ёкимли, дилни сархуш қиладиган бўй таралади.

Мени кўриб эшикбон ўрнидан турди. Таъзим қилиб, салом берди. Юзида мулойимлик, базўр бўлса-да, илжайиб турибди.

– Келдингизми, ока?

– Ҳа, Ирина Михайловнага учрашмоқчи эдим.

– Хоним кетдилар, ока...

– Нима-а-а? Нима деяпсиз, ўзи? – чинкириб юбордим.

Устимдан биров совуқ сув куйиб юборгандай бўлди. Турган жойимда типирчилай бошладим.

– Менга қаранг, нега кетади, адашяпсиз, чоғи? Ахир ҳозир учрашишимиз керак эди-ку... Ҳалиги аёлни ай-

таяпман. Эсингиздами, мен келгандим-ку, бирга! Ирина Михайловна!

Гапим оғзимда қолди:

– Хоним бугун соат учда учиб кетди. Сизнинг келишингизни айтувди. Мана, Сизга қолдириб кетди.

Эшикбон тортмадан конверт олиб узатди. Кўз олдим хиралашди. Дағ-дағ титрайман. Вужудимдан совуқ тер оқди.

– Тушунмадим... Тушунмадим..., – дердим ақлу-хушим учиб... Зал четидаги чарм диван сари юрдим. Назаримда, оёқларим ўзимга бўйсунмаётгандай эди. Ўзимни диванга ташладим. Қўлларим қалтираб, конвертни очдим. Конверт ичидан сурат чиқди. Қирқ ёшлар чамасидаги истараси иссиқ жувон билан ўғли бўлса керак, аёлга жуда ўхшаш ўспириннинг бирга тушган сурати. Иккови ҳам кулиб туришибди. Сурат ортида арабий имлода нималардир деб ёзилган эди. Конвертда жуда чиройли дастхат билан Ирина ёзиб қолдирган мактуб ҳам бор эди.

«Салом Тоҳир, азизим! Бугунги кун – ҳаётимнинг энг гўзал кuni бўлиб қолади. Орадан шунча йиллар ўтиб сен билан бирга бўлдим. Сени кўрдим. Жуда хурсандман. Сog-саломат экансан. Юрагингни, ўша ажойиб, инсоний туйғуларни асраб қолибсан. Биласанми, сен жуда яхши одамсан. Бугун менинг туғилган куним. Туғилган кунимни эса сен билан бирга ўтқаздим, ниҳоят. Кейинги йиллар фақат шу учрашувни кутиб яшадим. Эримга ёлвордим – мен учун энг яхши совга, бугун Тошкентга бориб сени кўриб келишимга изн беришини сўрадим. Рухсат берди. У яхши одам. Мени тушунади. Сен ҳақингда гапириб берганман.

Тоҳир, ўзингни эҳтиёт қил! Мен ярим соатдан кейин учиб кетаман. Шундай бўлгани яхши.

Тоҳир, қўлингдаги суратга яхшилаб разм сол. Танимадинг, тўғри. Бу аёлнинг исми – Шафиқа. Ёнидаги

ўгли – Аҳмад. Улар Лондонда яшашади. Худди мен сингари уларнинг ҳаётида ҳам сен – яхши одам (ҳа, бошқача ибора тополмадим) бўлиб қолгансан. Бу тўғри – шундай бўлиши керак. Улар сени бир умр унутишмайди. Унутиши ҳам мумкин эмас.

Шафиқа ўша, кулбада сен отиб ташламаган афғон аёли, (унинг ярадор эрини ҳам отмаган эдинг) унинг кўкрагидаги гўдак эса сен суратда кўриб турганинг йигит – Аҳмад! Улар мени топишди. Эсингдами, чодирга снаряд тушиб, (эй, худойим-ей, эсласам титроқ босади) чодир портлаб кетган эди. Ўшанда ҳамма нарса чодирда қолган эди. Шафиқа биз чиқиб кетгач, ўша жойдан менинг ярми ёниб ётган дафтарчам, шунга ўхшаш нарсаларни топиб олади. Унинг айтишича, у бизни барибир топмоқни ният қилган.

Ўтган йили менга мактуб ёзди. Ишонасанми, ақлдан озай дедим. Манави суратни эса сенга бериб қўйишимни илтимос қилганди. Унинг ортида «Ҳаётимизнинг энг оғир лаҳзаларида бизга шафқат қилган мард ва меҳрибон инсонга улкан миннатдорчилик ва қарздорлик билан ташаккур айтамиз...» – деб ёзилган.

Тоҳир, Шафиқага қўнғироқ қил. Мана, телефон рақами (.....).

Биз сени эрим билан истаган пайтингда Москвада кутамыз...

Мени кечир, ҳозир менга нақадар оғирлигини ўзимдан бошқа ҳеч ким билмайди. Шу билан бирга, сени кўриб елкамни босиб турган тоғдай оғир юкдан халос бўлдим.

Тоҳир, сен яхши одамсан, яхши ёзувчи бўласан. Эсингдами, ваъда бергандинг...

Менинг фикримча, дунёнинг қайси чеккасида яшашиларидан қатъи назар одамлар урушсиз, тинч-тотув кун кечиришлари керак. Уруш инсонни бир-бирига ёвуз ва шафқатсиз қилиб қўяди. Ўйлаб қарасам, одамлар бир-

бирига меҳрибон бўлсалар, бир-бирини отмасалар... бу ҳаётда инсон бўлиб яшай биладилар...

Узр... Сен мендан ранжима... Сени Москвада кутамиз... Омон бўл!

Ирина. 16.02.03 й».

Кўча совуқ эди. Йўл четида тизилган симёғочлар шаҳар кўчасини чароғон этган. Чироқлар нурида қор учкунлари сирли жимирлайди. Мен қорли йўлакда қарахт ҳолда кетиб борардим. Қаёққа бораётганимни ўзим ҳам билмасдим.

ЖОНТОМИР

Куёш оғди. Осмон аланга олди. Тоғлар уфқда чўкди. Чўкқилар чўғланди. Борлиқ кузак измида. Боғларда сарик ва кизғиш ранг қоришиқ. Айрим дарахтлар япроғи тиллотус, айримлари ол-алвон. Мезоноҳанг шамоллар оғушидаги жавониб кузак қўшиғини куйлаяпти. Мен ана шундай гўзал манзара – Яратганнинг жонли суврати бағрида ҳаяжон ила қишлоқ йўлига қадам қўйдим.

Ҳазорбоғ канали кўпригидан ўтдим, ахир, буёғи она-қишлоғим.

Соғинган эканман. Юрагимда мунгли бир оҳанг мавж ургандай бўлади.

Йўлнинг икки четида тизилган тутлар болаликда менга худди кўриқчилардай таассурот уйғотарди. Қишлоққа олиб кирадиган ҳам, олиб чиқадиغان ҳам шу – тутзор эди. Ким билсин, шунинг учун ҳам мен тутларни кўриқчиларга ўхшатган бўлсам керак-да, ёпирай, ордан шунча йиллар ўтибдики, ёшим элликдан ошса-да, қишлоқ йўлига шундай тасаввур билан қадам босдим, тутлар кўриқчи, бироқ, бу кўриқчилар сийраклашиб қолибди, йиллар тўфони, вақт бўрони буларни ҳам кўприб-йиқитибди.

Тут кўчадан ўтдим. Уйлар бошланди. Мен ҳар бир хонадонни, шу уйлар соҳибини яхши биламан, тўғри-да, қишлоқ кичкина бўлгандан кейин биласиз-да.

Мана, манави уй Тожи тракторчини, буниси Ҳайдар бобоники, манави уй эса Сафар аканики, ёнидаги Нурил-ла акам, (отамнинг укаси у киши, мен ака дейман), нари-

гиси Тоштемир табелчи, Ғайбулло, Хуррам, Тошқин, Ол-
ламурад... ва ҳоказо.

Нурбой бобонинг уйи... Нурбой бобонинг уйи ёнидан
бепарво ўтиб кетолмайман. Шу уйнинг олдидадан ўтаётсам
мен ўзимни бу дунёда ортиқчадай, гуноҳкордай сезаман.
Шу уйнинг рўпарасига келганда қадамларимни тезлашти-
раман, нигоҳимни қаршимдаги улкан тоғ тепасида худди
пахса билан тиклангандай ажралиб турган “девортоғ”
томон қадайман, югургилаб-югуриб ўтаман. Ҳовлидан
Нурбой бобо чиқиб қолмасин дейман, Нурбой бобонинг
мунгли нигоҳи, изтиробли чехрасини кўрмайин, дейман,
эй Худо, шу бир бурдагина бўлиб қолган, ожиз бир чол
қаршисида шунчалик азоб чекаман, худди гуноҳкордай
ўзимни қўярга жой тополмай қоламан-а? Шу боис ҳам бу
ҳовли қаршисида гўёки катта бир гуноҳ юкини кўтариб
ўтган каби оёқларим қалтирайди, тиззаларимдан мадор
қочади.

Сабаби?

Сабабими? Сабабининг Сизга қизиғи йўқ. Ўзимга те-
гишли. Сиз барибир тушунмайсиз.

Нурбой бобонинг ёлғизгини ўғли бор эди. Исми – Жон-
томир. Мендан икки ёш катта эди Жонтомир. Болаликда
жуда чакқон, абжир, уришқоқ, полвон эди Жонтомир.
Кийимнинг яхшисини кияр эди, Жонтомир. Велосипеди
ҳам зўр эди Жонтомирнинг. Бизнинг “велигимиз” “Урал”,
уники эса “Салют”. Агар бизники ҳам “Салют” бўлса, уни-
ки “моторливелик”, мопед бўларди. Мен отамга айтиш-
дан кўрқардим, энамга нолирдим: “Мен шу Жонтомирча
йўқманми, нима учун унинг ҳамма нарсаси зўр, меники
ундаймас, менга ҳам чармли копток олиб беринглар...”.
Ҳовлидаги югур-югурдан тинкаси куриган энам эса мени
гап билан узиб-узиб оларди: “Жонтомирга баҳс қилган-
ча, кўчани ҳеч кимга бермай шаталоқ отгинча ўқи, одам
бўл... Жонтомирга ўхшаб етти қиздан кейин туғилган

арзанда бўлганинга эди, отанг от, энанг арава бўларди, сен бизни бемалол тепкилаб миниб юраверардинг. У Нурбой муаллимнинг ёлғизи, алласидаги азизи, тўрвасидаги майизи... Эркатоилик эркакнинг ишимас, дуппа-дуруст йигит бўлиб қолдинг. Ундан кўра далага жўна, отангга ёрдамлаш... Сен етти сўқим (бизлар етти фарзанд эдик)ни боқаман деб тинкаси қуриди, бечоранинг. Қизинг қиздай, ўғлинг ўғилдай бўлмадинг, ҳей-ей, ўлиб кет баринг..." Қизик, энамнинг ҳамма гаплари қулоғим остида жаранг уради, бир гапини эсласам бас, қолган гаплари бирдан хотирамда тикланиб, тирилиб қолаверади...

Хуллас, Жонтомир билан иккимизнинг орамиздаги тафовутни болалигимда, энамнинг даккипандидан сўнг англагандай бўлганман.

Жонтомир ўт-олов, кўли кўкда, оёғи ерда, бўроннинг белини букадиган бола эди. Ўнинчи синфга кўчганда, донғи доғистонга етгудай полвон бўлди. Болалигимизда тўйлар курашсиз ўтмасди, элнинг ори – полвоннинг бори замонлар эди-да. Сурхондан Қаршигача, Қаршидан Ғуззор, Бойсун, Душанбегача кураш истаб изғирдик, ўсмирликнинг билагида тоғни қайириб ургудай шиддат жўшган паллалар, денг. Барибир Жонтомирга етгулигимиз йўқ эди, унинг олдида айтгилигимиз йўқ эди – Худо берган бир нимаси бор эди унинг, эгнига тортса, "бўйинчилга" олса бас, Боботоғни ҳам бўйнидан ошириб урадиган азамат эди.

Кунни тун қувди, вақт ўтди. Йигитни синайдиган яна бир палла келди – Жонтомир ҳарбий хизматга кетди, қишлоқнинг доврўғи пасайиб қолгандай бўлди, ким билсин, ўша дамлар менга шундай туюлгандир, ҳар ҳолда жавоноб атрофдаги қишлоқлар ёки туман марказидаги жўжаҳўрозлар хезланиб йўлимни тўсса, Жонтомир акам бўлади, десам ортга бир силтанишлари, менга ўсмирона қизиқиш билан қарашлари ҳам бор гап эди.

Нурбой муаллим тарихдан сабоқ берарди. Бир куни дарс тугаши арафасида эшик тақиллаб қолди. Қудрат почтачи синф эшигидан бош суқиб илжайди. Шошиб қолган муаллим гапини йўқотиб кўйди-да, эшик томон йўрғалади.

– Кечирасиз, домла. Мактабга газета оп келувдим. Сизга полвондан хат бор эди, ташлаб кета қолай, дедим.

Муаллим хатни кўзларига яқин олиб келди, мижджалаарида ёш қалқди. Қудрат почтачини бағрига босиб, эҳтиром кўрсатиб, ташаккур айтди.

Муаллим жойига қайтиб, курсига чўкди. Бу дунёдан тамом узилиб, мактабу дарси-дардини ҳам унутган кўйи хатни ўқишга киришди. Ўзича жилмайиб-жилмайиб кўяди, бош ирғайди. Биз юқори синф ўқувчилари муаллимни қизиқсиниб кузатиб турибмиз. Ўз фарзандидан ғурурланиб, етти қават фалакка бўй чўзиш онларидаги парвозий масрур дамларни бошдан кечираётган муаллимнинг қалбидаги севинч уммонини ҳали оталик бахтини татиб кўрмаган биз – гўдакўсмирлар қайдан ҳам ҳис қилардик?!

– Муаллим, полвон акам нима деб ёзибди?

– Муаллим, Жонтомир акам армиядан янаям зўр полвон бўлиб келади.

– Полвон акам у ёқда ҳам кураш тушаяптимикин?

– Акамга тенг келадигани йўқ, муаллим.

Муаллимнинг ёлғиз ўғлидан хат олиб, димоғи чоғ бўлиб турганини ҳис қилган айёргина болалар атайлаб дарсни четга суриш учун ҳам пайдар-пай савол ёғдиришарди, гапни чўзишарди. Нурбой муаллим ҳам илк даъфа сабоқдан чалғийди. Чехословакияни мактаб, таърифига тасанно ёғдиради.

– Полвон акаларинг ҳозир Чехословакияда хизмат қилапти. Олти ой бўлди, бу ернинг ҳавосига ўрганиб қолдим, дебди. Сизларга ҳам салом айтибди, – дейди хушу беҳуш илжайиб.

Сахар пайти уйғондим. Эшик очилиб, отам печкага ўт қалашга уринди. Унинг ортидан энам ҳам кириб келди-да, шундоқ остонага чўкди. Энам нимадир деб ихранди – овози сўниқ чикди. Кўрпани қиялатиб отамга разм солдим. Отам олов олган печга тикилиб тош қотиб турибди. Елкалари учиб-учиб қўяди. Ташқарида қахратоннинг қахри қўзиб шамол увиллагандай бўлди, йўқ, энам йиғлаяпти, энамнинг йиғисини шамолнинг хуштаги босиб кетаяпти. Қўрқиб кетдим. Ўрнимдан шахд туриб чирокни ёқдим. Қарасам, отам ҳам йиғлаб ўтирибди, энамнинг кўзида ёш, ўпкаси тўлиб, титраб қақшаяпти.

– Нима бўлди? – дейман эсанкираб. Бутун аъзойи-баданам сесканиб кетади.

Отам жим. Энам лол.

– Нима бўлди, – дейман ҳансираб, бошимда оғриқ туриб, ичимга кўркув қиринди солади. – Нима бўлди? Катта энам ўлиб қолдимми?

– Полвон акангдан айрилибмиз. Жонтомир ўлибди, болам. Жонтомирнинг ўлигини олиб келишаркан.

Ўшанда илк бора бошимда чақин чақиб оғриқ турган, кўз олдим хира тортиб, ичимга ўт тушган. Айвонга чиқиб сатҳи муз қотган челақдан чўмичда муздай сув олиб ичганман... Кошки ичимдаги олов пасайса, гарангсифат ҳолда яна уйга чопиб кирганман. Энди энам овозини қўйиб уввос тортиб йиғларди. Акам билан опам ҳам ўзини ташқарига уришди. Укаларим бурчакда тикилиб, зирнола энамдан кўз узишмасди.

Акам шу заҳоти Нурбой муаллимникига қараб югурди. Отам билан иккимиз ҳам унинг ортидан йўлга тушдик.

– Ота, нега ўлади, шундай полвон-а, ўлаверадими? – дейман ўзимни базўр тутиб.

– Уйи куйсин, ўзи ўлсин, шу урушни бошалаганларнинг.

– Қайси урушни ота?

– Афғоннида, афғондаги урушни айтаяпман.
– Ота, нимага афғон урушини гапираяпсиз?
– Полвон акангни, Жонтомирни шу уруш ўлдирди-ку...
Жойимда қотиб тураман.
– Ахир Жонтомир акам Чехословакияда эди-ку...
– Ҳечам. Афғонда экан. Шўрлик бола, ота-онаси, ҳам-
мамизни ташвиш чекмасин, деб алдаб хат ёзаркан. Уф-ф-
ей, болам, шундай йигитни-я, бир бечоранинг ёлғизгина
ўғлиниям Афғонга юборишадими-а?

Жонтомирнинг жанозасида қишлоқ бир қалқиган, бир
бора куйиб кул бўлган ўшанда. Одамлар фарзандини ҳар-
бийга жўнатишга қўрқиб қолишганди, Афғон деса бутун
аҳли қишлоқнинг юраги зирилларди.

Қиш кетиб баҳор келди. Нурбой муаллим одамо-
ви бўлиб қолганди. Онда-сонда дарсга кирган маҳали
ҳам бир нуқтага термулиб ўтирарди. Мактабнинг энг
катта болалари, биз ўнинчи синф ўқувчилари муал-
лимнинг кўнглига оғриқ солмасликка, уни тушунишга
ҳаракат қилардик. Шунинг учун муаллимдан у-бу нар-
сани сўраб ўтирмасдик, дарс мавзуларини ҳам китоб
саҳифаси бўйича ўзимиз тайёрлаб бораверардик. Бир
куни мактаб ҳовлисида аллақандай тадбир бўлаётган-
ди. Нурбой муаллим стадионда қўр тортиб турган ўқув-
чилар сафини ёриб ўтди-да, ўртага чикди. Жилмайиб
турди, сўнгра қаҳ-қаҳ отиб кулди. Давра тўрида сўзла-
ётган мактабимиз директори ҳам тош қотди. Жимлик
чўкди. Нурбой муаллим юзларини буриштирган кўйи,
илжайиб келди-да, директорнинг қўлидан микрофонни
тортиб олди.

– Ўртоқлар, бугун Жонтомир ўғлим келди, Жонто-
мирим келди-и-и-и-ё-ё-в-в, келди-и-и-и-и! – деб кичкира
бошлади.

Нурбой муаллим қўлида микрофон тутиб даврани
чарх уриб айланиб, ўйнай бошлади, бошидаги телпаги

ерга тушиб кетди, сўнг эгнидаги пальтосини ҳам ечиб ерга отди-да, уни тепкилаб, кичкира бошлади:

– Одам-л-а-а-р! Жонтомиримни соғинд-и-и-и-м... Жонто-о-мир-ир!!!

Муаллим ерга шилқ этиб тушди-да, юзтубан ётиб олди. Ўқувчилар кий-чув кўтаришди. Муаллима опаларимиз изиллаб йиғлай бошлашди. Директор ҳамда тўрт-беш муаллим Нурбой муаллимни кўтариб олиб, кўздан панага, мактаб ошхонаси ортига олиб ўтишди.

Қишлоқда гап тарқалди. Нурбой муаллим ақлдан озибди. Даволанишга олиб кетишибди.

Шундан сўнг анчагача муаллимни кўрмадим. Мактаб тугади. Институтга ўқишга кирдим. Биринчи курсни тугатгач, ҳарбий комиссарликка чақиришди. Армияга кетарканман. Очиғи, юрагимни алланечук ваҳима боса бошлади, юрсам ҳам, турсам ҳам хаёлимда бир ҳадик бонг урарди: “Афғонга кетсам-а? Мен ҳам Жонтомирдай ўлиб кетсам-а, менинг ҳам ўлигим келармикин? У ёқда қирғин-барот дейишаяпти. Маҳмуд тоғамнинг ўғли ҳам яримжон бўлиб, бир қўлини йўқотиб келди, мен у ёққа бормаслигим керак...” Хаёлингда нима воқеа чарх урса ҳаётингга ўша нарсани чақиришинг чин экан. Мени Афғон урушига жўнатишди.

Мен уйга биринчи ёзган хатимдаёқ қаерга, қайси жаҳаннамга келганимни яшириб ўтирмадим, ота-онамни алдагим келмади. Агар менга бирор кор-ҳол бўлса, жигарларимни алдашимдан нима наф, деб ўйладим. Дастлабки ойларда кўрқув комидан қутулолмадим, жанг олдидан оёқ-қўлимни қалтироқ тутарди, юрагимни аллақандай куч суғуриб олаётгандай жоним ҳалқумимга келарди. Ўлиб кетсам, нима бўлади? ...Кейинчилик жангга, отишга ҳам кўникиб кетдим. Ҳеч нарсани ўйламай кўйдим. На уйни, на ота-онамни... Агар мен уларни ўйласам, ёнгинамда ўлимнинг нафасини ҳис қилардим. Мен жангда,

киёмат-қойим ичида ўзимни, ўз руҳиятимни бошқаришни ўргандим, аниқроғи, уруш шунга мажбур қилди. Бу дунёнинг сариқ чақачалик аҳамияти қолмади. Менинг ўзим қуролга айландим, қалбим, кўзим, оёқ-қўлим, вужудим қурол. Ҳа, мен одам эмас эдим, мен қурол эдим...

Тақдирнинг ёзиғи... уйимдан туз-насибам узилмаган экан, икки йилдан ошиқ вақт ўтгач баҳорнинг сўнги кунларининг бирида қишлоққа қайтиб келдим. Ҳовлимизда тўй бошланиб кетди. Ота-онам ақлдан озгудай бўлиб чор-атрофга зир югуришади, ака-укаларим кўзида ёш билан мени бағрига олишади, хеш-ақрабо, бутун қишлоқ аҳли йиғлади. Новвос ағдарилди, иккита улкан қозон осилди. Шўрва қайнади, ош тортилди, ўйин-кулги бошланди. Ҳовли четидаги кенг мўл супада, одамлардан холироқ жойда тенгдошларим даврасида улфатчилик оғушида ўтиргандим, тўйхона томондан келаётган акамга кўзим тушди. У мени имлаб қақирди:

– Нима гап?

– Нурбой муаллим келди. Сени сўраяпти. Кўришиб қўй. Юрагим шиг этди. Акамга синчиклаб қарадим.

– Муаллим, ҳалиги, кайфияти қандай? Ақли...

Акам нега саросималаниб турганимни дарҳол англаган экан:

– Хавотир олма. Даволаниб чиққан, касалмас. Ақли-хуши жойида.

Муаллим анча чўкиб қолган экан. Кўзларида ёш ғилтиллаб турибди. Мени бағрига босиб из-из йиғлади.

– Ўғлим, болажоним, омон-эсон келдингми? Ўша ёқда Жонтомир аканг қолиб кетди-да, болам... Қолиб кетди. Жонтомир акангни кўрмадингми, болам?..

– Йўқ, кўрмадим... Кўролмадим, – дейман титраб-қақшаб.

Уйимизга мен билан кўришиш учун келган одамлар ўзларини четга олишди, кўзларини олиб қочишди. Муал-

лимни войиш тагидаги даврага чорлади отам. Мен анча-гача серрайиб турдим.

Йиллар учди... Вакт ўтди. Ўқишни тугатдим. Ишга кирдим. Қишлоққа онда-сонда борган кезларим Нурбой муаллим мени йўқлаб келади, ё ўзим бораман. У менга анча термулиб туради. Гапимиз унчалик қовушмайди, лекин бир-биримизни анча соғинганимизни ҳис этамиз.

Қишлоққа боргач, муаллимни кўрмасдан шаҳарга қайтмайдиган бўлдим.

Мана, орадан қарийб ўттиз йилдан ошиқ вақт ўтаяпти. Мен эллик бир ёшга тўлдим. Нурбой муаллим эса тўксон ёшга яқинлашаяпти. Муаллим бир бурдагина бўлиб қолган, лекин гаплари анча тетик. Жони қаттиқ экан муаллимнинг, балки Жонтомир ўз жонини отаси Нурбойнинг жонига улаб кетдимикин? Парвардигорим Жонтомирнинг умрини ҳам Нурбой бобога кўшиб берганмикин-ё?

Билмадим, бундай мушоҳадаларга ҳаммамизнинг ҳам ақлимиз ожизлик қилади. Бироқ ўша пайтлардаги муаллим, ҳозирги Нурбой бобонинг фақат менга, биргина, биргина ўзимга ишониб айтадиган гапи замиридаги куч бобога қувват бериб турибдимикин, деб ҳам ўйлайман. Нурбой бобо билан ҳар гал кўришганимизда менга ишонч билан айтади:

— Буни сен тушунасан, бошқаларга гапирмайман, шунинг учун ҳам сени соғинаман болам, шуни бил: Жонтомир аканг келади. Унинг хабарини биринчи бўлиб сен берасан, тўғрими?

— Тўғри. Тўғри, бобожон...

Бобо жилмаяди. Ҳар гал суҳбатимиз шундай якун топади.

Бугун яна қишлоққа келдим. Атроф кеч кузак оғушида. Уфқ жонталаш. Нурбой бобонинг уйи олдидан ўтаяпман. Бу гал қадамимни тезлаштирадим. Ҳовлига кирдим. Тахтакаравотда уфққа термулиб турган бобога кўзим

тушди. У мен томон ўтирилди. Бобо янада кичрайиб қолибди. Мен томон сийпаланибгина юрди. Бағрини очди.

– Келдингми, ўғлим?

– Келдим бобо, келдим...

– Жонтомиримни кўрдингми, болам?

– Кўрдим, бобо, кўрдим...

Бобо менга бироз тикилиб турди.

– Бор энди болам, уйингга боравер.

Мен ўз уйимга йўл олдим. Мен бобони бу қадим заминда ушлаб турган қудрат, унинг Жонтомири ҳақида ўйлаб борардим. Бу томир қаердан ўсиб чиққанлигини ва инсон боласида умид деган Жонтомир ҳеч қачон узилмаслигини мен яхши билардим.

ЧИНГАЧГУК БОБО

Энди келувдим. Чарчоғим чорпояга малол келиб турган пайтда энам амр этди:

– Чингачгук бобонгни кўриб кел!

– Ҳали отам билан ҳам кўришмадим-ку...

– Отанг тупша-тузук. Тойдай тосирлаб, боғни бошида кўтариб бакириб-чакириб юрибди.

Толнинг тим куюқ соясида чорпояга чўзилиб то кечгача уйкуни ураман, деб ўйлагандим. Шунча йўлдан озиб-ёзиб йилда бир-икки келаман, ҳали елкам ер искамаёк, энам эшикка равона қилиб турибди.

– Эна шу... Кечроқ...

– Шу-шулама, болам, бор! Бобонг пишибгина турибди. Тўксондан ошиб кўйган гўдак-да, энди. Йўл қаратма. Отангга тайинлабди! Ўғлингиз келса, кўришсам деб, алағда бўлаяптикан. Тунов кун отанг кўргани борувди, яна сени сўрабди. Отангнинг ҳам оғзида гап ётмайди, келишингдан бурун эл-эломонга жар солиб, маънилатиб чиқади: бизнинг ўғил келаяпти, бизнинг ўғил отпуска опти, бизнинг ўғил чет элга кетаяптийкан, бизни бир кўриб келай деб йўлга чиқди... Э-ей, хуллас, отангнинг феъли менга маълум, бобо бечорага ҳам бугун келишингни айтган, биров сўрамасаям айтгич одати бор, отангнинг. Шу билан мактанадими-ей, ишқилиб феъли-рўйда, феъли-рўй!

Энам лаҳзада шунча гапни тўкиб солди. Бирпас тайсалласам бу гаплар дийдиёга айланишини ҳам биламан, шахд ўрнимдан турдим:

– Бўпти, мен кетдим!

Чингачгук бобо, Чингачгук. Ўтган йили кўрганимда анча бакуват эди. Тепкиси тепаликни тўздирадиган, шаппати шамолни эсдан оғдирадиган чолнинг тор хонадонни кенг қилиб ўтирганини кўриб қувонган эдим. Бесўнақай узун қўлини чўзиб, кафтини эксковаторнинг чўмичидай қилиб носвойга тўлдирганда роса завқландим: “Бобо, дев-певнинг авлодимасмисиз?” – дегандим ҳазиллашиб. Бобо тушмагур ҳам гум-гурсдай бўлиб елка учириб ғулдираб-ғулдираб кулган эди. “Ҳа, сен бола-я, яхшиям жин-пиннинг авлодимисан?..” демадинг.

Бобо чиндан ҳам бакуват, басавлат, бошқаларнинг кўрпасидан оёғи чиқиб қолади. Икки елка икки қоп кунжарани кўрдим демай кўтаради. Кўз тегмасин, кўз ҳам қирғийнинг кўзидай ўткир. Қулоқ жонивор том устидаги тарелка – шалпонглиги майли, минг чақиримлик гапни илиб олади. Узун жағ, дўнг пешона, қирра бурун. Олтмишга кириб-кирмай чолликка даъво қилиб соқол ўстирадиган айрим қишлоқ кишиларидан фарқли ўлароқ бобомизнинг буғдойранг силлиқ юзида шу ёшда ҳам бир мўй кўрмайсиз, кунора покиза кириб-қиртишлайди. Узун қошлари остида ёниб турган нигоҳида симбатисийёхига ножоиз бир меҳрибончилик қалқийди. Маъкул келсангиз қалин лабининг бир бурчида табассум учган кез, кўзлари қисилиб кетади. Қисқаси, бу девсифат бобомиз билан мен яхши чиқишаман. Гули-гулига тўғри келганларданмиз.

Болалигимда бобо ҳақида республикадаги болалар нашрлари, ўзимизнинг туман газетамизда ҳам “Фронтвик бобо”, деб кўп мақолалар эълон қилганман. Бир гал бобо қулоғимни бураб узиб олаёзган: “Ёлғон-яшиқни қўшма, немисни ундай қийратди, бундай қийратди деяверма..!”

Қишлоқ аҳли бободан баджаҳл деб чўчирди. Олдини кесиб ўтадиган бир марду мардак топилмасди.

Топилди. Элчиликда, топилди. Кесиб ўтаман, деб қўшниси Мамат жағ-жағ нима бўлди, сал қолди, орқасидан ўроқ еб ўлиб кетишига. Шу тиррақи ҳолига денг ичиб келиб кунора хотинини калтаклайди. Аллақаерга прорабми, баломи бўлиб ишга жойлашган Мамат жағ-жағ тез қутурди, чўнтагига кирган бир сўм бия, икки сўм туя бўлиб кўринди. Кўрмаганнинг кўргани курсин-да. Бобо бир икки дакки берувди, хўп бўлади, дегандай қилувди, яна нима Худо уриб сархуш-сармаст ҳолда яримяланғоч бўлиб хотинига мушт ўқталиб ҳовлини гир айлантириб қувиб юрган эди, бобо чидай олмай томорқа адоғидаги симтўсикни суғуриб олиб ирғитди-да, жағ-жағнинг қаршисида пайдо бўлди:

– Ҳой, тўхта, нима қилаяпсан? Уят-э!

Жағ-жағнинг ажинаси отланиб, шайтони бонг урган эди!

– Сиз аралашманг!!!

– Мана бўлмаса, мана! – Бобо гурзидай қўли билан жағ-жағнинг тос манглайига туширди. Жағ-жағ тиззанлаб қолади сўнг кетига чақир теккан бузоқдай шаталок урди. “Вой ўлдим-м! Воой, ўлдим!” Бобо бунга ҳам қаноат қилмай, бир боғ бедага қадалган ўроқни олиб жағ-жағнинг ортидан ирғитди. Шувуллаб учган ўроқ тегса, жағ-жағнинг тирик қолиши даргумон эди. У жон уҳмида чап берди, ўроқ жағ-жағ паналаган тут танасига тегиб қадалиб қолди. Томошаталаб болалар бараварига бақирворишади: “Ў-ҳ-ҳ-ей! Ууккағайди, бобоси, Чингачгук экан. Чингачгук!”, – чинқирди болалардан бири. Шу-шу гап тарқаб лақаби Чингачгук бўп кетди. Кичиклар тугул катталар ҳам уни Чингачгук деб чақирадиган бўлишди. Ҳа, ўша машҳур фильмдаги оқ танли ва қизил танлилар жанг-жадалидаги жасур, ҳиндулар қахрамони – Чингачгукка менгзалди бобо. Бу гапларга ўттиз йиллардан ошди-ёв...

Тол-туш. Жавзонинг жинғиртоб офтоби тифида бошим қайнаб қишлоқнинг тепасидаги Хўжаипок дарёсига қараб йўл солдим.

Бобонинг кулбаси қишлоқ тепасида, Хўжаипок ота дарёси бўйида. Кампири ўтгандан кейин бола-бақрасининг бақир-чақирига ҳам қарамай шу ерга – тубканинг тубига келиб олганига ҳам ўн йилдан ошаяпти. Одам иси ёқмай қолди, бобога.

Отамнинг айтишича, тенг-тушлари чолни ўртага олиб: “Буйтиб элдан чиқиб кетма, тўй-маъракага қўшил, бола-чақанг ҳам ер чизиб қолаяпти, кампири ўлган бир сенми?..” – деб аччиқ-тизиқ гаплар қилсаям парвойига олмабди. Қайси бир йили хабар олгани борса бобомиз биргина отамга ёрилиб қопти: “Раҳматбой, эркак киши бургут бўладими, лочин бўладими, қирғий бўладими, осмону фалак бўладими, гўр бўладими, аёли ўзидан олдин кетмасин экан, иним! Эр нима бўлса бўлаверсин, лекин хотин шўрлик тоғ бўларкан... Бургутниям, қирғийниям, осмонни ҳам кўтарадиган тоғ бўларкан, мени тушунаёписизми, иним?” “Тушундим тоға, тушундим...”. “Тушунган бўлсангиз шу гап-да, иним!..” Мана – бобонинг топган гапи! Бунини ҳеч бир иддаога, тангу тажангликка йўйиш керак эмас. Мўрт жойини метин, кемтигини бутун қиладиган инсон йўқ – бобо ёлғиз, вассалом.

“Мени нега чақиртирдийкин?...”

Ҳовли бош-адоқ йўнғичказор. Кетмон сатҳидайгина жойга ўроқ теккан. Эндигина ўрилган беда хиди димоққа гупиллаб урилади. Қишлоқни қишлоқ қилиб турган жиҳат ҳам аслида шулар; тонгда қайнаган сут иси, ўрилган беда, ўт-ўлан хиди, тандирдан таралган нон бўйи, юлдузлар тўкилай-тўкилай деб турган ёз кечалари дала-боғлар ичра эсган сархуш бир эпкиннинг дил-дилиниги, руҳиятинини тозартиб ўтиши.

Бобо телпак тут тагидаги супада курдан қайтган кўр-бошига ўхшаб ўтирибди. Вой бу-я, бунчалар озодалигини кўринг: эгнида қордай оппоқ яхтак-иштон, бошда ок сурп гириллак дўппи. Эй-ей, бу йил сокол кўйибдими, ха, сокол кўйибди, кўйгандаям кузабгина, теп-текисгина килиб кўйибди. Чол ўтган йилгига қараганда бирозгина чўккандай, озгандай туюлди менга.

Айтдим-ку, бобо мен билан чиқишади, опоқ-чапоқ. Гурунгимиз гулхани гуруллади. У ёқ-бу ёққа от солиб, гап-гаштакнинг ҳам чангини чиқардик: бобо ҳам анчадан бери тўлиб ўтирган экан дилидагини дастурхон, тилидагини кенг жаҳон қилди. Йигитлигидан сўзлади: кўпқари, кураш, оғир-оғир меҳнату заҳматдан оғиз очди, бугунги замонларни алқади, нон мўл, ризқ сероб шу кунларни алқади, чолнинг офтобга чайинган чехрасида шукроналик нури балқибгина турибди.

Мени нимага чақирдийкин? Шу гапларни айтиш учун чақиртирдимикин?

Орага сукут тушди. Бобо ўсиқ қошларининг орасида йилтиллаган ўткир кўзларини менга тикди. Аъзойи-баданним жимирлаб, юрагим орқага тортиб кетди. Чолнинг тиззасига белкуракдай бўлиб тушиб турган қўллари титраётганини пайкадим. Шундай бобо-я?

– Хўш (томоқ қирди)-хўш. Сени гапга етадиган бола деб биламан. Бу қишлоқда бу гапни сендан бошқага айтмайман. Тушунгичдан кўра, кулгич кўп, нима дейсан? Болам, мени шу ҳаёт билан боғлаб турган ришта таранглашиб қолди, эрта-индин узилиб ҳам кетиши мумкин.

– Ундай деманг бобо...

– Менга қара, сен китоб ўқийсан, китоб ёзасан... Одамнинг кўнглига бир замонлар чўккан бир ажойиб меҳр сира-сира чиқиб кетмас экан-а! Одамнинг ичида ана портлайман, мана портлайман деб юравераркан-а? Шу нарсани

босиб, шу нарсага чидаб яшашнинг ўзи азоб экан-а. Нима дейсан?

– Нима ҳақда гапиряпсиз, бобо?

– Нима ҳақда гапирётганимни ўзинг бил, болам, ўзинг бил! Етмиш йилдан ошди бу ҳақда лом-мим демадим. Бировга оғиз очиб тиш ёрмадим. Дардим ичимда бўлди, гардим сиртимда бўлди. Лекин ҳар куни хаёлимда турди. Мен уни ҳар куни ўйладим. Етмиш йилдан бери.

– Нима турди, бобо?!

Бобо жимиб қолди. Юзидан реза-реза тер окди. Оғир хўрсинди:

– Уфф-ей! Кейинги икки ойдан бери тунора тушимга ҳам кирадиган бўлди.

Бобо кўрпачанинг дўмпайиб турган жойини сидириб аллақайси замондан қолиб кетган ёстикдай келадиган жи-гарранг жамодонни олди. Кўҳна матоҳнинг ичини очди. Қўллари қалтираб, қоғоз-қуғозларни титкилаб эски бир сувратни олиб менга узатди. Сувратнинг четлари синиб, сатҳига сарғиш куйинди ранг ўнгиган эди. Мен сувратда ҳарбий уст-бошдаги келишган, дароз, қадди-коматидан куч-қувват ёғилиб турган йигитни ҳамда унинг кўксига бош қўйган навнихол, кўзлари юлдуздай порлоқ, қўнғир сочлари пилоткаси остидан чиқиб, гўзал чехрасининг бир қисмини тўсиб турган, жуда-жуда чиройли кизни кўрдим. Сувратдаги йигит қаршимдаги Амир бобонинг навқирон, қирчиллама пайти ва бу суврат уруш йилларидан эсдалик эканлигини англадим.

Мен сувратни жамодонга солиб қўйдим.

– Болалигингда сенга кўп айтганман. Ёшимга етиб, ўн етига тўлганимда қирқ учинчи йил урушга кетдим. Қаерларни босиб ўтдим, қайси шаҳарларда бўлдим эшитгансан. Бугун сенга эшитмаганингни айтаман. Мен бу гапни ўзим билан олиб кетмайин, болам. Одамнинг юрагида гап кўп экан. Сен сувратда кўрган

пошкаста (Сурхондарёда қиз-жувонни шундай дейишади) Белоруссиядан. Минскни озод қилган пайтим дуч келганман. Оғир ярадор эдим. Госпиталда тўрт ой мени даволади. Сўнг яна икки ой то тамом тузалиб кетгунимча мендан ажралмади, мени боқиб-бовлиди ҳисоб. Ўзи емай, топганини менга ташиди. Шугинага мен ҳам кўнгил бериб эдим, болам. Госпиталдан чиқаётганимда изиллаб-изиллаб йиғлади. Куйиб-куйиб йиғлади. Вокзалгача титраб-қақшаб келди. Поездга чиқаётсам бўйнимга маҳкам ёпишиб, “Мен сени унутмайман. Сен ҳам мени унутма! Сен жуда узоқ яшайсан”, деб чинқирди. Ўзим ҳам бўларимча бўлдим, ич-ичимдан тўкилиб кетдим. “Унутмайман, сира унутмайман...”, дедим... Унинг исми Марта эди. Марта... Марта айтганидай бўлди. Мен уни мана шу бугунга қадар унутмадим, деярли ҳар куни бир марта эсга оламан, ишонасанми болам, деярли ҳар куни! Марта айтгандай бўлди – узоқ яшадим, Худога шукр тўқсондан ошдим. Марта айтгандай бўлди – ичимда, кўксимда яшади у... Мени, болам, тўқсонга кириб эсини еб қўйибди демагин, сен ундай демайсан, сен мени тушунасан, шунинг учун ҳам мен эртага омонатимни топширсам, оёқ узатсам мен билан, Амир бобонг билан бирга Марта деган жуда яхши бир инсон, жудаям чиройли бир аёл ҳам кўмилаётганини дунё билиб қўйсин дейман-да, болам... Инсоннинг қалбида гап кўп экан болам... Гап кўп экан.

Мен нима деяримни билмай ҳангу-манг бўлиб ўтирибман, айна кўз ўнгимда ҳозиргина сувратда кўрганим жудаям гўзал, жилмайиб турган Марта гавдаланди. Кўнглим алланечук бўлиб, худди мен ҳам Мартани узоқ йиллардан бери биладигандайман, Марта менинг назаримда, муҳаббат тимсоли, севги рамзи бўлиб туюлади.

– Муҳаббат бу бобо! Муҳаббатнинг мангу қўшиғи бу бобо, – дейман...

– Ким билсин, болам, ким билсин! – Бобонинг нам кўзларидан нигоҳимни олиб қочаман. Қаршимдаги полвон, чавандозу чапани чол бир зумда кичрайиб қолгандай эди.

– Манавини кўр, ўғлим. – Бобо бош бармоқдаги тирноқдек келадиган ялтироқ темирни кўрсатди. – Буни икки курагимнинг ўртасини ковлаб олишган. Операциядан сўнг Марта берувди. Шуни сен олиб қўй. Йўқотма болам, ҳозир айтдинг-ку, муҳаббат бор деб, мангу дединг-ку, болам. Шунинг учун ҳам узоқ яшадиммикин деб ўйлайман. Ол, олиб қўй! Сенда турсин, йўқотма. Вақти-соати келиб китоб-питоб ёзарсан...

Бобо жилмайди. Оқарган чехрасида синиқ табассумни илғадим. Унинг қаршисидан гурзи еган гулаҳдай бўлиб қайтдим – авзойи баданим қизиб борарди.

– Ҳа, болам, бобонг тузукма...

– Тузук, эна, тузук.

Кун бўйи бобони, Мартани ўйлаб юрдим. Ўйларимни тасвирласам адоғи йўқ. На бир нарса ўқиёлдим, на бирор юмушга машғул бўлдим. Шу алфозда кеч кирди.

Тонгга яқин туш кўрибман. Ям-яшил майса қопланган ҳад-худудсиз кенглик бағридаги адирликда бош-оёқ ҳарир оқ либосга бурканган Марта менга қўл чўзиб им-лаяпти. Шу пайт ўртада Амир бобо пайдо бўлди. Эғнида бугунги уст-бош оқ ятак, оқ иштон. Бобо менинг кўкрагимдан итарди-да, ўзи шахд бурилиб адирлик томон – Марта сари вазнсиз бир ҳолатда юриб кетди.

Кўз очдим. Пешайвон эшиги олдида қўшнимиз Раҳмон амакининг синиқ ва маҳзун овози бутун борлиғимга титроқ солди:

– Қўшни, одам боласиники шу эканда-а, эшитдингизми... Чингачгук бобо ҳам кетиб қолибди.

– Пешинда-да...

– Қачон чиқаришар экан?

– Бобо яхши одам эди. Кечагина ўғлим бориб гаплашиб келувди. Энасига бобом яхши деган экан...

Мен тўшакни юзимга босиб ўкириб йиғлаб юбордим...

* * *

PS. Орадан олти ой ўтди. Мен Минск шаҳри ҳарбий комиссариатидан хат олдим. Хатдаги ёзув: “...Кичик лейтенант Марта Павловна Поддольская. 1925 йил 6 мартда Минск шаҳрида туғилган. 1944 йил 17 июнда ҳалок бўлган...”.

Ҳар гал қишлоққа борганимда Амир ота қабрини зиёрат қиламан. Қабр тошидаги ёзувга кўзим тушади: “Амир ота Мурод ўғли 1925 йил 6 мартда туғилган – 2015 йил 17 июнда вафот этган”. Қабр тепасида туриб тирноқдеккина темир парчаси кафтимни чўғдек қиздираётганини ҳис қиламан.

ҚОРБОБО

Тош йиғлади, сув ёнди. Юзининг иссиғи ерни куйди-раяпти – ошнам Азизнинг қуюшқони қирмоч ковураётган қилиғидан бу гал ўзимни қўярга жой тополмадим. Тентак, Москвага кетаман, Янги йилни ўша ерда кутаман, Ольгани кўраман, дейди. Шунча пайтгача дардидан дами қайтиб яшаётганмиш. Кўзига ёш олгандай бўлдим-ей. Унинг довдир-совдирлигига ўрганиб қолган бўлсам ҳам жаҳлим чиқди. Элликнинг остонасида турган аzza-баzza одамнинг ақл жилови узилса шайтоннинг куни туғади. Эртага Янги йил, Москвада сенга кимнинг кўзи учиб турибди... денг.

Кўнглимдагини уқди. “Тўппа-тўғри Гришага учрашаман. Режа тузиб қўйибман...”, деди.

– Кайф-пайфинг йўғ-а? Ичмагансан-а? – дейман ажабланиб.

У менга шундай ўкинчу надомат ва ачиниш ҳисси ила термулдики, доною донишманд қаршисида изза бўлган нотовондай довдираб қолдим.

Орамизда яна кўўўп гап-сўзлар кечди. Ёзиб ўтиришнинг ҳожати йўқ. У ўрнидан туриб, менга қўл узатди, хайрлашмоқчи:

– Ҳайдовчимга жавоб бердим. Ўзим рулдаман. Машинани сеникида қолдираман. Юкхонада битта тандир, мева-чева бор. – У менга ўзича ўқрайган бўлди. – Сенгамас, бола-чақангга. Бўпти, мен кетдим. Йўқ, ўрнингдан жилма, кузатма. Ҳозир майда-чуйда ишларим бор. Кечқурун аэропортга чиқаман. Бориш-келишга билетим бор. Биринчи январь куни қайтаман.

У шахд билан чиқиб кетди. Оғзимдаги оғзимда, бўғзимдаги бўғзимда қолди – нима ҳам дейин?

Азиз – жонтомир ошнам. Вилоятда яшайди. Бообрў бир идорада бошлиқ ҳам. Иш юзасидан пойтахтга тез-тез келиб туради. Ҳалиги шиша жини билан томоғини кўпроқ ҳўлласа бас, ўртаниб-ўртаниб, куйиб-куйиб гапиради, суйиб-суйиб гапиради, шу топда Ольгани жуда-жуда кўргиси келаётганини англайман.

Азизнинг қалб тубида яширинган тип-тиник хотира уммонида ўша манзаралар, Ольганинг ёп-ёниқ чехраси қалқиб чиқаётганини ҳис қиламан. Навқиронлик фаслининг зангор осмонида порлаган муҳаббат куёши урушнинг зимистон-қаҳрли кунларини ёритиб, илтиб турганини ҳам англайман. Азиз йигит умрини қон гирдобига улоқтирган даҳшатли уруш тўполонлари ичида порлаб очилган қип-қизил атиргулни, урушга, беомон ва бетуруқ ҳаётга мазмун бахш этган ўша чўғдай оловгул – Ольгани кўмсаб қоларди. У Ольганинг ёниқ дийдоридан рўшнолик топиш учун ўша Худо қарғаган кунларини яна бир бор кўришни истаётганини, бу мислсиз хилқат васлида ҳамма нарсага розилигини ҳам сезардим. Бу ҳолатни, албатта, изоҳлашга ожизлик қиламан, фақат Инсон қалби ўртанса одам тугул олам титрайди, муҳаббатдан қудратли куч йўқ, дея оламан.

Азиз билан бир взводда, битта ҳарбий машинада жанг қилдик. Кўпинча қисм тиббиёт бўлимидан лейтенант Ольга Григорьевна ҳам қўшилиб жангга чиқарди. Шунда биз қисм тиббиёт бўлими тасарруфига ўтардик. Ярадор ва ўликларни таширдик. Бошимиздан кечирган азоб-уқубатларнинг чегараси йўқ, ҳар бири бир китобнинг белини букадиган оғриқли хотиралар. Буларни ўрни келса ёзаман, ўрни келмаса... ўзим билан бирга олиб кетаман.

Ольга қўхлиқ ва кўримли, адлқад, маъсум чехрасида табассум ёйилса мовий кўзлари янада порлаб кетадиган,

пилоткаси остидан шовуллаб ўйнаб турган кўнғир олтин-тус сочлари ҳуснига зебу-зийнат урган хушчиroy жувон эди. Биздан нари борса икки ё уч баҳорни ортик кўрган шу хилқатни бу ерларда бизга кўшилиб сарсону саргардон бўлиб, сандирақлаб юриши эса тақдирнинг туҳфаси ё қарғиши эди... Хуллас, Азиз яна ана шу гўзал жувонга олдин ҳирс, сўнг ҳис билан боғлиғу беқарор бўлди.

Бир тун қуршовда қолдик. Пиёдалар жанговар машинаси экипажи —механик Иван Юхумик, отувчи-оператор Азиз, экипаж командири камина ҳамда лейтенант Ольга Григорьевна зимистон кўйнидаги кўрғон деворларига елкамизни тираган кўйи эзиб ураётган ёмғир остида шили-шалаббо бўлиб миқ этмай ўтирардик. Ивиб-илвираган девордан изган лой парчалари гимнастёркам ёқасидан сизиб кирар, аъзойи-баданимга худди муздай бақа ўлик-лари сирғалиб кираётганга ўхшар, бошқаларни билмадим, менинг кўнғлим лоҳас бўлиб, этим жунжикар, юзимга ўлим нафаси уриларди. Йўқ, бошқалар ҳам мендан баттар аҳволда эдилар.

Ҳар-ҳар замонда кўл-оёғимни қимирлатиб кўяман, тани-жоним акашак, лекин тириклигимни ҳис қиламан, хавф-хатардан чўчиб, қоронғилик қаърига термуламан, кўзларим зўриқиб ачишади.

Туннинг кексайиши оғир кўчди.

Тонг хира отган пайт. Ёнимга қарадим. Азиз Ольгани гавдаси билан тўсиб, кучиб олган, унга зирху қалқон.

Қаршимизда, пастликда ивирсиган ола-кула шарпаларни илғадим, Юхумик кўрғоннинг кўпорилиб тушган тарафига бош ирғаб ишора қилди. Тўртовимиз ҳам жон уҳмида ўша ёққа югурдик. Бошимизда чийиллаб ўқлар уча бошлади. Ич-ичим узилгудай бўлиб чопдим. Ҳаммамиз ўқдай бўлиб учдик. Кўрғондан чиқишимиз ҳамон тоқ новдалари чўзилган пушталарни кесиб ўтган арик ичига отилдик. Минамёт портлади. Биз кўрғондан чиқиб

олгандик. Бизникилар кўрғонни ўкка тутиб бизни ҳимоя қилиб туришди. Ариқдан чиқиб ротамиз броньеси жойлашган томонга қараб елдик. Ёнгинамизда яна минамёт портлади. Ерга юзтубан қулаган Азиз чинқириб дод солапти. Уни тортқилаб судрай бошладик, Ольга унинг лойга беланган шими устидан иккита ампула урди...

Азиз тиббиёт бўлимида икки ой ётди. Ольга уни госпиталга юбортирмади. Ўзи қаради. Қачон Азизни кўргани борсам, ёнида Ольга бўларди.

Хизмат ўлгур ҳам охирлаб қолганди. Азизга биздан бир ой олдин уйига жавоб беришди. Уни кузатгани чиқдик. Ольга ўзини қувноқ тутди, жилмайиб хайрлашди, юзида синиқ табассум зухур эди. Вертолёт ҳавога кўтарилганда у атрофга анграйиб қаради, сўнг... сўнг ерга ўтириб олди-да, юзини икки кафти билан яшириб уввос тортиб йиғлади. Биз карахт эдик... Дамимизни ичимизга ютдик...

...Ана шундай гаплар. Орадан қанча йиллар ўтди, Азизнинг бугунги ташрифи туфайли ўша кунларни эсладим, сиз ҳам билинг дедим. Юрагимда оғриқли энтикиш ҳисси, ёшлигимнинг йиллар ўтган сайин яқинлашиб келаётган ёниқ хотиралари тафтини туйдим.

...Икки кун ўтиб Азиз келди. Шунча қистадим, уйга кирмади.

— Келин, бола-бақранг билан ҳол-аҳвол сўрашдим. Бўлади шу! Юр уйингда тикилиб ўтирмай, бирорта кафе-мафега борайлик, — деди ҳовлиқиб.

Гапини қаранг, кўнглига келадиям демайди.

Шаҳар четидаги одми, одам сийрак кафелардан бирида ўтирибмиз.

— Бориб келдим, жўра, бордим. Гришанинг отасига раҳмат, калласи воооо — мундай ишлайди, — дейди Азиз бош бармоғини зўр ишорасида кўрсатиб.

— Уни кўрдингми?

– Кўрдим. Гриша берган манзил бўйича бордим.

– Гаплашдингми?

– Гаплашдим...

– Нималар деди?

– Деярли ҳеч нарса. Мен Қорбобо кийимини кийиб, башарамга соқол уриб, Қорбобо бўлиб бордим. Гришанинг қизи, о-о-о, Аня, мунча ақлли десанг, Аня қорқиз бўлди. Ўзиям Гриша Афғондаям зўр жангчи эди. Ҳалиям зўр дегин. Бизнеси катта экан...

– Гришани кўй. Ольгадан гапир...

– Ҳмм...м – У энтикади. Оғир хўрсинади, ютинади – Ольга жудаям гўзал. Почти ўзгармабди.

– Кейин-чи?

– Хўш... Мен Қорбобо бўлиб бордим... Невараси, қорамағизгина Антон билан бирга экан. Гришанинг қизи уни роса ўйнатди, мен совға-салом улашдим...

Ё, Худо, бу ақлдан озганга ўхшайди.

– Менга қара, Ольгага нима дединг? Ольгадан гапирсанг-чи, тентак...

– Қорбобо бўлиб келдим, дедим.

– Сизга ўғлим буюртма берганмиди? – деди.

Ҳа, дедим.

– Ҳали замон ўғлим ва келиним ҳам келишади.

Шу маҳал эшик жиринглади... Остонада ўттизга киб-кирмаган қорақош, қоракўз навқирон ўғлон суқсурдеккина бир жувон билан туришибди. Улар Ольгани кучиб табриклашди.

– Азизчик, кел болам. Келингла! Мана Қорбобо ҳам келди, – деди Ольга.

У кўз ёшларини тиёлмайди:

– Ишонасанми, йигит менинг куйиб қўйгандек ўзим эди. Мен ўзимнинг ўттиз ёшимни кўрдим.

Йигит менга ажабсиниб қаради:

– Мен Қорбобо чақирмагандим, – деди кулиб.

Довдираб-совдираб безатилган арчага урилиб кетдим.

– Мен... мен... мен, адашибман, дедим.

У-у-у, отахон, анчагина отиб олибсан-ку, – деди у.

– Мен лолу жим эдим. Миқ этмай чикиб кетдим. Кўз олдим тиниб, атроф гир-гир айланаверди. Кенг кўча четида бехол-бемадор ўтириб қолдим. Гришанинг қизи такси тўхтатди, уйига олиб келди. Янги йилни Гриша билан қарши олдим... Эрталаб албатта Ольганинг ёнига бораман деб аҳд қилдим. Шишанинг кучи билан айтган эканман, эрталаб журъатим етмади боришга. Дунё кўзимга зимистон бўлди. Мен бундай бўлишини сира ўйламовдим.

Мен ўзимдан нафратландим, ожизлигимдан нафратландим.

– Демак?

– Ҳа... Ҳа... нима десанг шу!

У менга алланечук илинж билан қараб турарди. Кўзларидан ёш сизмоқда.

– Энди нима қилай?

Хаёлимга илкис келган фикрни айтдим:

– Икковимиз борамиз. Бирга борамиз, Қорбобожон!

У мени маҳкам кучди. Мен ҳам кўз ёшларимни тиёлмасдим.

– Борамизми?, – деди ихраб.

– Борамиз!

Айтинг, унга бошқа нима ҳам дердим?

КИЧИК ҲИКОЯЛАР

УРУШ

Қизалоқ олти ёшда.

Дийдаси тош эди.

Деразадан ташқари қаради.

Кўчада уруш.

Пардани тортди.

Оғир-оғир юриб стол ёнига келди. Тик турган алфозда оппоқ қоғозга ажи-бужи қилиб ёзди: “Кетдим. Уруш тугаса менга хабар беринглар. Қайтиб келаман...”

Қизни онаси олис-олисларга олиб кетди.

Вакт ўтди. Вакт учди. Ўша олис-олисларда бир қабр пайдо бўлди. Қабртошда ажи-бужи ҳарфлар билан шундай ёзилганди: “Кетдим. Уруш тугаса хабар беринглар. Қайтиб келаман...”

УСТУН

Сочимни олдириб келдим. Тап-тақир бошимга разм солиб отам хўрсинди.

– Кетаяпман, дегин.

– Кетаяпман, ота.

– Қаергалиги маълум бўлдим?

– Маълум. Афғонга дейишяпти. Яна... ким билсин?

– Совуқ хабарнинг ёлғони бўлмайди. Демак, урушга кетяпсан...

Отам бошини сарак-сарак қилди. Оғир ух тортди – ўпка-жигари узилиб кетгандай ихради.: “Хой бола-я, хой бола...” Ичидан бир ихроқ отилди. Устунга суяниб, менга тош қотиб термулиб турди.

– Отамни уруш ўлдирганини биласан-а, – деди ниҳоят. – Уч ёшимда етим қолдим. Отам мени етим қилди. Лекин, лекин сен мени етим қилма, болам,.. – Отам ўпкаси тўлиб ўкириб йиғлаб юборди.

Оёқ-қўлим бўшашиб, силлам қуриб супага ўтириб қолдим.

Назаримда, шу устун бўлмаганда отам қулаб тушарди, назаримда, шу устун отамнинг бошидаги осмонни ҳам суяб турарди.

Урушга кетдим. Ўт-олов, ўқ ичида саргардон кезларимда кулоқларим остида бир ялинч жаранглаб турди: “...Сен мени етим қилма, болам!...” Госпиталда тиф остида ётганимда ўша илтижо жаранглади: “Сен мени етим қилма, болам...”

Даҳшатли жанглар олдидан Парвардигорга ялиндим: “Эй, худо, ўзинг асра, мен ўлмайин, отам етим қолмасин...”

Мен қайтдим. Мен бир урушни кўрдим. Отам икки урушни – мен ва отаси туфайли икки урушни кўрди. Тўғри, урушнинг катта-кичиги бўлмайди. Фақат бир нарса таскин беради: “Менинг урушим” отамни етим қилмади.

Худога шукр, отажоним ҳаёт! Умри узоқ бўлсин, саксон ёшга қараб юраяпти. Ҳовлимиз ўртасида ўша устун хали ҳам турибди. Яқинда мен устун атрофига тўртбурчак қилиб одам бели баробарида мрамор девор тортдим. Мен бу ишни энди ҳеч ким устунга суянмасин деган ўй билан қилдим. Чунки, устунни ағдариб ташлашга журъатим етмади. Чунки, у оғир кунда отамни суяган эди, мен отамга устун бўлолмаган кез устун отамга бир ўғилдай суянч бўлган эди.

ЗАМОН

Қосим бобо қазо қилди. Урушнинг охири тирик гувоҳи ҳам кетди: жанозага бутун қишлоқ аҳли жам тортди.

Турди махсум майитни ювди.

Махсум ташқарига чиқди. Тол тагига чўқди. Эзилди. “Сўнгги жангчи бова ҳам кетди. Берлиннинг кўксига байроқ урган тўдада менам бор эдим, деб кўксига муштларди, раҳматли”, – эслади махсум.

Махсум ичкарида нимасинидир қолдириб келгандай безовталанди. Қўйнига кўл солди. Турибди. Носковоғи турибди.

Мархумни мазоротга олиб боришди. Мулла жаноза ўқияпти.

Туйкус... Туйкус тобутда кўлтелефон жиринглай кетди.

Мулла бир сесканди, одамлар икки қалқди. Ҳамма тош қотди.

Бу совуқ жарангни ҳатто мурдалар ҳам эшитди.

Махсум чаён чаккандай бир сапчиди.

Шунда Холмурод бово ўрнидан даст туриб кичқириб юборди:

– Халойик, Қосим акам самалутга чиқаётганда, ўпкаси шундай жарангларди. Бу аскулка, биродарлар! Аскулка!

Бу гапни ҳеч ким мушоҳада қилиб ўтирмади. Мушоҳаданинг мавриди эмасди. Мурдани кўмишди.

БИР БУРДА НОН

Умрининг сўнгги куни қазоси кўзига қир бўлиб кўринган дам кекса генерал ўғлини ёнига чақирди.

– Ота, сен ҳали кўп яшайсан. Бу нима деганинг. Тобинг қочди, холос.

– Гапимга кулоқ сол, ўғлим...

– Йўқ, гапирма! Хоҳласанг бутун Воронежни остинустун қиламан, Россияни оёққа турғизаман, анқонинг уруғи кўшилган дори-дармон бўлсаям топиб келаман, хоҳласанг, ҳозироқ чет элга олиб учаман, ўша ёқда даволатаман. Фақат ўлим ҳақида гапирма, жон ота...

Ўғлон йиғлаб тиз чўқди. Отасининг тўшакда тобора ҳолсизланиб бораётган титроқ қўлларини ўпди.

– Нима десам қиласан-а? – чол лаблари тамшаниб илтижоли боқди.

– Ҳа, ота! Айт. Фақат... фақат...

– Зоғора нон егим келаяпти. Ўзбек тандирида кип-қизариб, қотиб пишган зоғора нон...

Ўғил ҳайратланиб қаради.

– Қирқ иккинчи йили хандакда ётганимизда лейтенант Шарапов ён чўнтагидан олиб берувди. Жуда лаззатли, чети бироз куйган, лекин жуда ширин, қотган, кип-қизариб пишган бир бурда нон. Зоғора нон.

Ўғилнинг ботинида бир ўқрик тўлғонди. Ота давом этди:

– Фарғона деган жой бор. Тоғ тагидаги қишлоқ. Тонг чоғи қуёш қишлоққа жуда яқинлашиб келаркан. Тоғдан шаркираб тушган Оқсой суви қишлоқни иккига бўлиб

окади. Одамлар ҳовли эшикларига қулф солишмайди. Ҳар бир хонадонда тандир бор. Ҳар бир уйда эрталаб тандир ёнади. Ҳар бир тандирдан офтоби нон чиқади – офтоб чиқади. Ана тим қора сочини занжир қилиб ўрган навнихол, гўзал ўзбек кизи тандирга ўтин ташлаяпти. Ҳовлиларда, ишқомларда саватдай-саватдай бўлиб узумлар осилиб ётибди. Боғларда мевалар ғарқ... Эй-эй, Шарапов, сенмисан оғайни!? Кўришмаганимизга ҳам анча бўлди. У-хув, ўзгармабсан-а. Юртинг чиндан ҳам эртақдагидай гўзал экан, биродар. Эй, бу зоғора нон-ку. Раҳмат оғайни, унутмабсан-а... Шу нонни соғинганимни қаердан билдинг, Шарапов.

Бемор генералнинг хаёли улоқди. Ҳамшира томирига укол урди. Укол таъсир қилмади. Чол яна алмойи-жалмойи гапириб алахсий бошлади.

– Шарапов, доим бир гапни кўп гапирасан: “Бир бурда нонга одамнинг қорни тўяди...” – дейсан. Ҳақ айтасан. Мана бир бурда нонга қорним тўйди-ку. Лекин... Одамзод нега шуни тушуниб етмайди? Нега одамзод бир бурда нонга қорни тўйса ҳам очкўзлик билан бир-бирини ғажийди. Уруш қилади, Шарапов?! Агар буни тушунганда эди ер юзи тинч бўларди, ер юзида уруш бўлмас эди... Сен билган оддий гапни бугун бутун дунё тушунишини ис-тайман, Шарапов.

Чол жимиб қолди. Хонага оғир сукунат чўкди. Сўнг бир тўлғониб, хансиради, сўниб бораётган нигоҳини тепасидаги ўғлига тикди.

Алигарх титраб-қақшаб турарди. Генералнинг сўник чехрасида туйқус майин табассум ёйилди. Енгил нафас олиб:

– Бир бурда нон... Бир бурда нон ҳаммамизга етади, – деди ҳорғин ва титроқли овозда.

Бу унинг сўнгги гапи эди.

ЭТИКЧАЛАР

Бу урушда этикчалар эгасиз қолди.

Аёл этикчаларни хона бурчагига олиб бориб қўйди.

– Қани ўгирилиб тур, – дея этикчалар тумшуғини деворга тақади.

Эгасиз этикчалар девор бурчида чорак соат турди.

Аёлнинг раҳми келди:

– Бошқа тўполон қилмагина, хўпми?! У этикчаларни кўксига босди. Сўнг стулчага олиб келиб қўйди:

– Қани, энди овқатингни еб ол!..

Аёл этикчаларга узоқ тикилиб турди. Нимадир ёдига тушгандай бўлди. Сўнг... сўнг... чинқириб йиғлаб юборди.

Этикчалар соҳибаси бор-йўғи олти ёшдагина эди.

БАТАН НИМА?

Тавба қилдим, баъзида одамнинг хаёлидан ўтган воқеа содир бўлади. Шунинг учун ҳадеб ёмон хаёлларга бора-вермаслик керак. Катта энам раҳматли: “Ёмон хаёл қамални, яхши хаёл қамални чақиради...” дер эди.

Пойтахтдан минг чақирим нарида адабий учрашув бўларкан. Бир гуруҳ адиблар сафида мен ҳам борадиган бўлдим. Манзилни эшийтиб юрагим шиф этди: “Илҳомнинг онаси ҳам қатнашади. Онаси мендан Илҳомни сўнгги бор сен кўргансан... Айт, боламга нима бўлувди, болам сенга нима девди... деб сўроққа тутати”, деган ўй ўтди хаёлимдан. Ҳатто онаизорнинг кифоаси ҳам кўз ўнгимда гавдаланди.

Орадан ўттиз йилга яқин вақт ўтаяпти. Қорақалпоғистоннинг Амударё тумани ҳақида гап кетса, тамом, Илҳомни эслайман. Мен ўша дамлар, айти қирчиллама ёшимда, ўша ерда Манғит деган шаҳарча борлигини илк бор Илҳомдан эшитганман...

Самолётдан тушаяпману ҳамон алланечук хавотир юрагимни тимдалаяпти. Худди кимдир мени таъқиб этаётганга ўхшайди. Елкамга кимнингдир кўзлари қадалиб тургандай бўлади. Илҳомнинг нигоҳи қадалиб қолган елкамга. Мен уни аниқ-тиниқ кўраман... Менинг оёқ-қўлим қалтирагандай бўлади, оний лаҳзада. Чунки, Илҳомни елкамга кўтариб олганман. Агар мен Илҳомни олиб кетсам, Илҳом бу ерларда қолиб кетади. Агар Илҳом қолиб кетса уни душман олиб кетади, уни нимта-нимта қилишади... Чунки... биз...

Хаёл инсонда қандай пайдо бўлади? Буни билмайман. Хаёлни инсон тизгинлай олмайди, хаёл инсонга бўйсунмайди, шуни биламан. Аэропортда машинага ўтираётганимизда ҳамроҳим ажабланди:

– Бизни кутиб олгани шу ернинг ёшуллиларидан бири ҳам чиқибди. Нега сўрашмадингиз?

– А-а?!

– Эй-ей, нега паришонсиз? Тобингиз йўқми?

– Яхшиман. Бир гап, шу, мен бошқа бирорта туманга борсам, бўлмасмикан?

– Мумкинмас. Рўйхат кетган. Ўзгармайди.

Майли, рўйхатинг ўзгармаса ўзгармай қўя қолсин...

Машина саҳрони қоқ ёриб ўтган йўлдан шамолни қайириб ўқдай учади. Бироқ саҳро ўз жойидан қимир этмайди. Гўёки мен оёқ-қўлим боғлиқ ҳолда қисмат уловида ўзим хоҳламаган манзил сари ноилож ва ночор кетиб бормоқдаман.

Тақдир улоқтирса одам боласи палахмон тошига айланади, ўзи истамаган жойга бориб тушаверади. Худди менинг, Илҳомнинг ёшлиги каби.

Хаёл яна менга, фақат менинг ўзимга томоша қўйиб беради – мен бу томошада ўзимни, Илҳомни кўраман.

...Тоғда жанг. Қиёмат қойим. Агар топтамоқчи бўлсанг ўзга юртнинг тоши ҳам, гиёҳи ҳам сенга қарши уруш очади – ўқ отади. Бировнинг юртига босқин қилган биз шўрликларга қарши ўша юртнинг ҳар бир майса, тоши, гилу куми ўт очаяпти – бошимизда ўқбўрон гувлайди. Кўз очолмаймиз. Харсанг панасига бош уришдан ўзга чора йўқ. Биз тепаликка чиқолмадик. Тоғ йўл бермади. Тоғ бизни ўз этагидан худди қурт-кумурскани силкиб, тўкиб ташлагани каби пастликка улоқтириб ташлади – биз чекиндик, жонимиз ҳалқумимизга тиқилиб, эмаклаб-эмаклаб қочдик, шармисор бўлиб қочдик. Взмвднинг ярми тутдай тўкилди, взмвднинг ярми қирилиб кетди. Қирил-

ганнинг жони, қирилмаганнынг юзидан қони кетди. Тоғ адоғига етдик-етдик деганда асаби дош бермади чоғи, Илҳом ўрнидан туриб пастга қараб югура кетди. У ўзини текисликдаги бутазор ичига урмоқчи эди. Бир маҳал жойида таққа тўхтаб қолди, бир қўлини ҳаволатиб, ортга бир силтанди-да, ониятда тик қотиб, кейин елкаси билан қулади. У ўқдан тез учаман деб ўйловди. Йўк, у ўкка учди.

Мен юзтубан ҳолимда юзидан сўл қочган Илҳомни торткилаб, судрай бошладим, у ихроқ азобида нималардир деб ғулдирарди. Юзига юзимни босиб, бошини силайвердим, нега бундай қилаётганимни билмайман, шундай қилсам юзимдан ҳарорат, жонимдан жон ўтади, деб ўйлаган бўлсам керак-да. Шундай қилсам, унга енгил бўлади, у тирик қолади, деб ўйлаган бўлсам керак-да. Эй-ей, менинг ғўргина ёшлигим-а...

Илҳом ўхчий бошлади. Қон сизаётган лаблари пирпирарди. Ичидан ожиз бир ингроқ отилди:

— Ўлигим... Ўлигим қолиб кетмасин... Олиб кет бу ердан.

Илҳомнинг сўнгги гапи шу бўлди. Жони узилди...

— Шоир, нега ҳаёл суриб қолдингиз? Нукусда қолмаганингизга ҳафасиз-а? — деди ҳамроҳим илжайиб.

Мен нима ғамдаману, кубизим нима ғамда. У олис йўлда азоб тортди деб ўйлаяпти. Ичимдаги сабр тоши чил синади:

— Биз бу ерга нимага келдик, умуман Амударёга нега бораяпмиз? — дейман томдан тараша тушгандай.

Ҳамроҳим эсанкираб қолади.

— Ватан ҳақида гапиргани, — дейди у авзойим бузуклигидан энсаси қотиб.

— Ватан нима эканлигини мен ёшлигимда ҳис қилганман. Ватаннынг моҳиятини менга ўн саккиз ёшида жон бераётган дўстим ўргатган.

— Тушунмадим.

– Эҳтимол, тушунмаганингиз яхши. Тушунмайсиз...

– Бу нима деганингиз?

– Ўша раҳматли дўстим менга ўликлар ҳам ўз Ватанини соғинишини, ўликлар ҳам ўз танасини Ватан тупроғи билан қоришиб кетишини исташини, ўликлар ҳам Ватан танлашини ўргатиб кетган. “Жасадим бу ерларда қолиб кетмасин...”, деб инграган аскар илтижосида инсон қалби изохлашга ожизлик қиладиган буюк бир туйғу бор... Биз ана шу туйғуни ҳис қилишимиз керак.

– Нега бу гапларни айтаяпсиз?

– Чунки менга Ватан моҳиятини ўргатган ўша ўғлон туғилиб ўсган тупроққа оёқ қўйяпмиз. Ҳозир биз ўша ўғлоннинг овулдошлари билан учрашамиз... Айникса, мен учун бу оғир... Сиз буни...

Учрашув жонли кечди. Адабиётни, шоиру адибни севган элнинг қарсаклари зални ларзага келтиради. Менинг юрагим безовта, кўнглимда бир титроқ, ҳадик... Залга аланглайман. Худога шукр, тадбир ниҳоя топди. Ўзимни енгил ҳис этиб ташқарига чиқдим. Йўл четидаги машиналарга ўтираяпмиз. Орқа эшикни очиб, энди ичкарилайман деб турувдим, костюмим баридан кимдир тортгандай бўлди. Юрагим шув этди. Ўгирилиб қарадим. Қаршимда озғин, новча, чўзиқ юзи ва тор пешонасини ажин босган, ботиқ ва тим қора кўзлари порлоқ, дурраси остидан чиқиб турган бир тутам кумуш сочи чехрасига ярашиқ, истарали, қирқ беш ёшлар чамасидаги аёлни кўрдим.

– Раҳмат сизга, – деди у. – Манавини олинг, – эгнига мос ипақгул халат чўнтагидан конверт олиб узатди.

– Нима бу?

– Йўлда кўрарсиз... Биз ҳам сизни яхши кўрамиз. Хайр.

У бурилиб кетди. Мен машина ўриндиғига чўқдим. Машина жилиши ҳамона конвертни очдим. Титраб кетдим. Дўстим Илҳом иккаламизнинг жанг олдидан бирга

тушган суратимиз кўлимни куйдирар, бу оташ бутун борлиғимни чулғаб олганди.

– Тўхтатинг. Тўхтат! Тўхтат машинани!! – деб кичкирдим.

Мен катта йўлнинг қоқ ўртасида анчагача серрайиб қолдим. Сўнг оёқ-кўлим бўшашиб яна машинага ўтирдим.

Илҳом... менга баъзида айтар эди: “Омон-эсон борсак, синглим бизга қирмич қилиб беради. У қирмични бопплайди”, дерди...

– Қирмич нима? – дердим.

– Юпқа қилиб ёйилган хамирга гўшт солиб ўраб қовуришади. “Перашка”га ўхшайди. Бироқ жуда мазали, – дерди у.

– Синглинг неча ёшда? – дердим.

– Мендан икки ёш кичкина. Ўн еттига тўлаяпти, – дерди.

Сўнг менга қараб пўписа қиларди:

– Илжайма, нега илжаясан?

Йўл-йўлакай ўйлаб бордим: синглисининг исми ким эди? Исми ким эди? Нодирамиди? Назирамиди? Нигорамиди? Йўқ, Назира эди... Назира...

Сурат ортидаги ажи-бужи қилиб ёзилган ўз дасхатимга кўзим тушди: *“Назира, биз сени яхши кўрамиз... Афғонистон. Панжшер. 1987 йил, 8 май”*.

Кўзларимда ғилқиллаб ёш айланади. Машина саҳрони тарс ёриб ўтган йўлда учиб боради...

КЎКСИМДАГИ КАВКАЗИМ

– Дедуля откуда вы? Из Таджикистан? Пакистан?

– Нет из Джахонистан!

Ойна ортидаги эсни оғдирар даражасидаги сулув киз оппоқ чехрасига ним табассум ёйилиб, кавказ гўзаллари учун илоҳий инъом катта-катта, ёник, юлдуздай порлоқ, тим қора кўзларини менга тикади. Унинг шу ўтиришида ҳам адлқад экани маълум. Елкасига шовуллаб тушиб, тўлқинланиб турган тим қора сочлари, нимёй қора қошлари орасидаги уйғунлик ичра алоҳида жозибадор туюлган биргина олма ёноғини таърифлаш учун каминада мажол йўқ. Яратган ундан ҳусни-латофатни аямаган эди. Қиздан қарасанг ҳам қарайсан, қарамасанг ҳам... деган нафис иддао таралиб турарди.

Анграйиб қолганман чоғи:

– Джаханистан, где это Джаханистан?, – деган сас келди.

– Джаханистан – это Узбекистан! – Унга шуни ҳам билмайсанми, дегандай иддаоли қарайман. – Чунки, Ўзбекистонда жаҳоннинг барча мўъжизаси, гўзаллиги, саховати, жозибаси мужассам. Қиз паспортимни очиб, термулиб туради. “Узбекистан... Узбекистан...”, – дейди ва яна бир қараб қўяди. Эс-хушимни йиғиб олдим. Унинг бундай беписандлиги менга малол келди. Гўзал бўлсанг ўзингга, ўзбекнинг би-ир санамлари бор, сочининг шамоли сени қулатади, бу ерда мусофирчиликда кўзга сағал яхшироқ кўриндинг-да, ойимқиз.

– Хўш, қаерда вақтинча рўйхатда турибсиз? – дейди у энди кибр билан.

– Санаторийда. “Ўзбекистон” санаторийсида. Катта бобом қонуний хатлаб олган ўзимизнинг санаторийда.

У энди ажабсиниб қарайди. Кавказда-я? Катта бобо-си қурган ва ўзининг номига расму русумини адо қилиб олган бундай жой қаерда экан, деб ҳайратга чўмаяпти, деб ўйлайман. Йўқ, у биларкан. Бизнинг сиҳатгоҳимиз, ўзбекларнинг сиҳатгоҳи, Кавказнинг манаман деган энг баҳаво жойида қўр тўкиб турганидан хабардор экан.

– Тушунарли. Хўш, қани ўша қоғоз?

– Қанақа қоғоз?

– Рўйхатга олинганлигингиз ҳақидаги қоғоз.

Довдирайман. Шу пул шунчалик зарил бўлмаганда, мен бунинг олдида, току тоқат қилиб, шунча пайт навбат кутиб турмасдим. Ўғлим хориждан “Вестерн Юнион” орқали пул жўнатган эди. Шуни Кисловодскнинг ўзида ҳам олаверсам бўларди. Сиҳатгоҳнинг биқинида банк бор. Нима хаёл билан, Пятигорскни ҳам томоша қилай, банкка тушиб, сўнг дўстим Аҳмарнинг уйига совға-салом оламан, дебман. Мана, Пятигорскдаги аҳвол.

– Бусиз мумкинмас, беролмайман, – дейди банк мали-каси.

– Нима қилай? Яна сиҳатгоҳга бориб ўша қоғозни ёз-дириб келайми? – дейман оғриниб.

Қиз яна паспортимни титкилайди, ўзича жилма-йиб кўяди-да, компьютер тугмаларини боса бошлайди. “Хайрият, ёзаяпти...”. Мен қўлимда қамиштўрга солинган “Турвак” қовунни дарича ёнидаги катта столга қўяман. Кичкинагина бўлса ҳам зил-замбил. Қўлим толиб кетди. Мен буни не бир азобларда топмадим. Кавказга учаётиб, дўстим Нуриллага қўнғироқ қилдим. Бу анқосифат арзан-да фақат Қорақалпоқнинг Беруний тумани томонларда, Хоразмда бўлади.

– Калланг борми? Шу маҳалда “Турвак”ни қаердан топасан?

– Топилиб қолар, – дейман умид билан, – ахир Кавказдаги ошнамни ҳам кўриб келаман. Биласан-ку, Аҳмар Аҳадов билан Афғонда бирга бўлганмиз. Ўттиз йилдан бери кўришмаганмиз. Шуникига олиб бормоқчи эдим.

– Ўзинг айтиб турибсан-ку, сен тош эмас, “Гурвак” сўраяпсан. Эрта-индин қовун пишаман, деб турган пайтда, “Гурвак” сўрайсан-а, “Гурвак” қолармиди? Калланг борми?

Нурилла телефонини ўчириб қўйди.

Аҳмар билан бир взводда хизмат қилганмиз. Пешонага ёзилган экан. Ўзга юртда, мусибат ўпқони ичида кўргулигимиз кўп бўлган. Бир гал у мени ажалнинг оғзидан суғуриб олган. Яраланганимда ўқ ёмғири, қиёмат-қойим ичидан мени судраб чиққан. Тилининг жозибадорлигини айтмайсиз; Аҳмар ўзбекчага жуда яқин, татар ё қозоқча оралиғидаги ажойиб бир оҳангда гапирардики, болқор қондошимга қайси бир томирим кўшилиб, узилмас бўлиб боғланганини, иккимизнинг ҳам ирқимизда қадим турк отанинг қони кўпириб оқаётганини ҳис қилардим. Э-е-й, тақдир-а, бу жаҳаннам гирдобини – қиёмат қўлган уруш чоғига икки қорақўзни ирғитиб юбориб, бизнинг ирода-мизни синаб, ор-номусимизни имтиҳон қилишдан бошқа ишинг йўқмиди? Икки дилбанда, бири олис Кавказнинг тоғли овули, бири эса жануб Сурхоннинг тубканинг тубидаги қишлоғи – Мўминқулда туғилиб ўсган бўлса-да, сен бу бечораларни битта ипга боғлаб Афғон деган уруш ўчоғининг гуруллаб ёнаётган гулханига ташлаб, томоша қилишингдан нима наф эди? Тўғри, сен ёқдинг, сен бизни шу ўтда қовурдинг, лекин тантилик ҳам қилдинг – бизни омон қолдирдинг. Мана шу омонлик оғриғи бугун дийдор соғинчига айланиб, мен кавказлик ошнамни, Аҳмарни кўришга жазм этдим. Ойда йилда бир бора келадиганим сиҳатгоҳ Қабардин-Болқор республикасига яқин эканлигини билганимдан сўнг тинчим бузилди, ҳаловатимга ўт

кетди. Эллик чақирим наридаги қадрдоним учун эллик йил эмаклаб юрсам ҳам камлик қилади деган фикр миямга ўктомир бўлиб ўрнашиб қолган эди. Ахир ўша куни жангда бадани илма-тешик бўлиб кетган мени, яъни ўзбек оғайнисини даҳшатбўрон ичидан юрак ютиб олиб чиққан болқор кондошим учун эллик чиқирим йўл азоби нима бўлибди?

Хуллас, госпиталдан қисмга қайтаётганимда жанг-қисмат ўзбеклар қатори болқор қардошим Аҳмар ҳам роса кувонди. Худди ўз иниси келгандай ирғишлашини кўринг. Кейин аскарый таомилга кўра казарманинг қоронғу бурчагида алламаҳалгача ароқхўрлик қилдик. Кимлардир попиросига алланималарни кўшиб, ўраб чекди, куюқ тутуннинг ўткир ҳиди ҳам бошни гириллатиб айлантирди.

– Аҳма-а-а-а-ар... Аҳ....Аҳ, мен сенга нима яхшилик қилай? Сен менинг дўстимсан? Агар ўлмай борсам, сенга нима юборай...айт, нима керак?

– Сизларда...қов-уун ширин бўларкан. Тошкентдан қовун жўнатаса-а-а-ан, – дейди Аҳмар ҳам чайқалиб, ғулдираб.

– Жўнатаман... Йўк, ўзим олиб бораман. Чин қиёматли сўзим, ўзим олиб бораман, – дейман. “Тутун”нинг кучи сезилади, унинг кўксига бош қўйиб йиғлай бошлайман. Унинг ҳам елкалари силкинади.

Ана шундай гаплар. Чалғидим, бироз, узр. Энди яна ҳалиги суксур қизнинг ҳузурига қайтсак; у компьютерда нималарнидир ёзпти.

– Вақтинчалик рўйхатда туришингиз ҳақидаги маълумот паспортингиз ичида экан-ку, билмаганмидингиз? Уни йўқотсангиз, пул ололмайсиз, – дейди қиз муҳим бир нарсадан огоҳ этган каби.

Шу маҳал тикмачокдеккина, бўйчан, хушчиroy жу-вон стол ёнига келиб “Гурвак”ка термулиб қолади. Қа-

миштўрва ичидаги қовунни узун-оппоқ бармоқлари билан силайди. Сўл қўли билан қорнини сийпалаб, ютиниб қўяди. Ғайриихтиёрий тарзда стол қошидан кетолмай серрайиб тураверади. Кўзларидан ёш ғилтиллайди, яна ютинади. Дўппайибгина қолган қорнини силади-да, мени ғалати аҳволга тушиб қараётганимни кўриб, лаблари пир-пиради, ўриндикка чўкди. Барибир нигоҳи қовунда. Хи-жолат тортаман, ўзимни ноқулай сезаман, худди айб иш қилиб қўйган каби безовталанаман. Ҳалиги жувонга қарамасликка уринаман, манови қизгина ҳам тезроқ ишимни биткиза қолса эди, қовунни олиб олди-ортимга қарамай чиқиб кетардим. Ё товбангдан, аёл ўрнидан туриб яна “Турвак” савилнинг ёнига келди. Энди қамиштўрни кўтариб кўрди, илтижоли оҳангда мўлтирабгина деди:

– Шу қовунни менга сотинг, илтимос, қанча сўрасангиз ҳам бераман.

Жувон нигоҳи билан ер чизиб дув қизариб кетади. Ойна ортидаги кавказ гўзали эса менга қизиқсиниб қарайди ва туйқус:

– Қовунни беринг! Сиз яхши одамсиз, тўғрими? Қаранг, ахир у иккикат-ку. Сизларда ҳам аёлларни улуғлашади-а, шундайми?

– Ҳа-я... шундай. Шу-шу дейман, – соҳибжамолнинг қатъиятли иддаосидан бир қалқиб.

– Лекин бу гапингиз чин эркакча бўлди. Агар шу қовунни бирор қоғозга ўраб ё кутидами беркитиб қўйганингизда, бунақа савдо бўлмасди, – Қиз энди хушхандон кулади.

Мен турган жойимда анграяман. Нурилла буни не азоб билан Хоразмда уйма-уй юриб Бек оғанинг уйидан топиб келган эди-я. Бек оға ҳам шу маҳалгача элқўрсинга сақлаб келган қовунининг борадиган жойи, манзил ва муддаони билгач, Нуриллага рози бўлган: “Иложим йўқ, на деярдим. Дим қўймадинг. Ёшулли одам кавказга оппораман

деб дурғач нечита оламан, олавергин. Бироқ тагин бир ой сақламоқчийдим, дуврама йўқми, синаб гўрмакчийдим”, – дегани ҳам рост.

– Берасизми, бу киши менинг келинойим бўлади, акамнинг хотини, – дейди қиз энди ялинқираб. Ўзига ярашиқли ичкийими чўнтагидан пул олиб менга узатади.

– Мен буни... Бу қовунни... буни..., – дейман тутилиб.

– Ахир сиз эркак киши-ку, – қизнинг қўзларидан энди ўт ялтиллади.

Мен бир сапчиб тушаман. Сўнг ўғлим хориждан жўнатган пулни олиб, бинодан шахд билан чиқиб кетаман. Бек оғанинг қовуни ичкарида қолади. Худди гуноҳли иш қилиб, изза бўлган одам ҳолатида гандраклаб юраман. Худо раҳмат қилгур катта энамнинг болалагимда кимгадир айтган бир гапи кулоқларим остида жаранглагандай бўлади: “Юкли хотин сўраса тоғнинг тоши титрайди, юкли хотин истаганини емаса куннинг юзига иссиқлик тошади”. Қизик, аллақайси замонда айтилган шу сўзлар айнан ҳозир кулоғимда садо берганига ҳайрон қоламан ва ўзимни енгил ҳис қиламан.

Бозор-ўчар қилдим. Аҳмарнинг уйига пешинда етиб бордим. Ҳовлисида тўй бўлиб кетди. Тоғлиқлар бир зумда “қўноққўрди”га йиғилишди. Ўйин-кулги бошланди. Аҳмар ҳар бир овулдошига мактанади денг: “Менинг дўстим, менинг ўзбегим. Воо, мана бундай инсон... Ўзбекистондан келди, мени йўқлаб келди”. Кечгача ҳовлисида одам оёғи узилмади. Шомга яқин Аҳмар иккимизга хотини Замарта боғ адоғидаги ёпиқ тапчанда алоҳида жой қилиб, яна дастурхон тузади. Биз ўтган-кетган воқеаларни эслашиб, гоҳ ҳазин, гоҳ ҳазил оҳангларда гурунглашиб ўтирдик. Ажабки, биз бор-йўғи икки йил урушда бирга бўлган эсак-да, икки юз йиллик тарихни кўтариб юрганга, жуда қадим-қадим замонлардан бери кўришиб, ҳол сўрашиб келаётганга ўхшардик. Замарта ҳар-ҳар замон-

да мен номини билмайдиган емакни келтирар, шундоғам ноз-неъмат тўлиб кетган дастурхондан олазarak бўлиб камчилик излар, хонадонига туғишган акаси меҳмонга келган каби ўзини кўярга жой тополмасдан шамолдай елиб-югурарди. У ўзида йўқ хурсанд эди. Мен ҳам худди ўз жигарим, эгачимни кўрган каби шод эдим. Эҳ-ҳ-ей, қадим томирларим туташган кунга етказганинг учун Яратган ўзингга минг марта шукрона айтаман.

– Чарчадинг-а? Одамларнинг келди-кетдиси сени толиқтириб қўймадими? Овулдошлар меҳмонга айтишди. Бугун дам ол. Эртага ҳар бириникига бир-бир кириб чиқамиз, – дейди Аҳмар.

– Худо хоҳласа, ёзда Ўзбекистонга боргин. Бизнинг қишлоқ ҳам меҳмондўст. Умуман, бутун Ўзбекистон меҳмондўст.

– Албатта, бораман. Бормасам уят бўлади.

– Аҳмар, эсингдами мен сенга ўшанда кўп бора ваъда берганман. Сенга юртимиздан асал қовунлар жўнатаман деб. Худо хоҳласа, ёзда борсанг полизларимизга кириб ўзинг танлаб узиб олаверасан. Энди ҳозир иложи бўлмади, ҳақиқий қовун ёзда етилади, – дейман худди буни мендан сўраётгандай.

– Албатта, бораман дедим-ку, – жилмаяди Аҳмар.

Ҳовлида нимадир тарақлайди. Катта дарвоза очилиб-ёпилади. Қулоғимга қўнғироқдай жарангли овоз ва кулги урилади.

– Болалар ҳам келиб қолишди. Бизни овулга ташлаб, булар шаҳарга қараб жўнаворишган, – ўзича изоҳ берди Аҳмар.

Менга ҳовли адоғига кўз ташлаш ноқулай туюлади. Буларда ҳам меҳмон киши хонадоннинг қиз жувонига кўз қадамайди, уят саналади. Тутум шунақа.

Замарта келин осетинча хамир овқат олиб келди-да, эрининг қулоқига нимадир деб шипшиди. Уй беги бош

ирғади. Келин чиқиб кетди-ю, зум ўтмай кенг-мўл миллий либосга ўралган, худойим кадду қоматдан қисмаган икки қиз супадан беш-ўн қадам нарида кўриниш берди.

– Булар менинг болаларим. Бири қизим Асмана, бири келиним Толиҳа! Ўғлим ишдан кеч қайтади. Танишиб оласан.

Қиз билан келин ичкари уйга кириб кетишади. Зум ўтмай ёпиқ супада яна Замарта пайдо бўлади. У патнисни дастурхонга қўяди. Мен... Мен... патнисга нигоҳ ташлайман, туйқус бир сапчиб тушаман. Ичимдан бир ихроқ отилади, аъзойи-баданним жимирлаб, кўзларим хира тортади, киприкларим ораси жикқа ёш, лабларим пирпирайди, бехосдан пичирлайман:

– Ё, Оллоҳ, қудратингдан айланай. Э-ҳ-х, Худойим-а...

– Ҳа, Ўзбекистоннинг қовуни. Бизнинг бозорда сотишяптийкан. Келиним билан қизим олиб келишди, – дейди Замарта менинг ҳаяжонланганимни ўзича англаган бўлиб.

Мен ўрнимдан туриб кетаман. Аҳмар ҳам ўрнидан қалқади. Худди олис жангдан омон чиқиш пайтимиздаги каби мен уни бағримга босаман-да, кўз ёшларимни тия олмайман...

– Сенга нима бўлди, қўй ўзингни бос, у кунларни эслама, – дейди Аҳмар.

Мен пичирлайман:

– Оллоҳим, ўзингга шукр. Оллоҳ, ўзингга шукр.

Ҳовлида эса Замарта қизи ва келини билан бизга меҳрли боқиб туришарди.

МУНДАРИЖА

Қиссалар

Дарё ортидаги йиғи.....	4
Осмон остидаги сир.....	91
Биз жангдан қайтмадик.....	127

Ҳикоялар

Босинқираш.....	249
Асорат.....	264
Хун.....	283
Кўзларингни кўргани келдим.....	296
Қордаги лола.....	324
Жонтомир.....	342
Чингачгук бобо.....	352
Қорбобо.....	361

Кичик ҳикоялар

Уруш.....	367
Устун.....	368
Замон.....	370
Бир бурда нон.....	371
Этикчалар.....	373
Ватан нима?.....	374
Кўксимдаги Кавказим.....	379

Адабий-бадий нашр

Кўчқор Норқобил

ДАРЁ ОРТИДАГИ ЙИГИ

Қисса ва ҳикоялар

Ижодий гуруҳ:

Муҳаррир *Наби Жалолиддин*
Бадий муҳаррир *Иззат Йўлдошев*
Техник муҳаррир *Татьяна Харитоновна*
Мусахҳиҳ *Ирода Умарова*
Саҳифаловчи *Сурайё Раҳмедова*

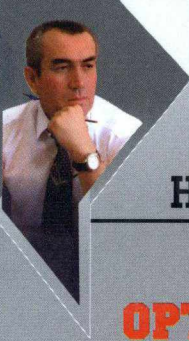
Нашриёт лицензияси рақами АИ № 290. 04.11.2016
2021 йил 14 январда босишга рухсат этилди.
Бичими 84x108 $\frac{1}{32}$. Times New Roman гарнитураси.
Офсет босма. 20,37 шартли босма табок. 17,8 нашр табағи.
Адади 3000 нусха. 14 - рақамли буюртма.
Баҳоси шартнома асосида.

Ғафур Ғулом номидаги
нашриёт-матбаа ижодий уйида чоп этилди.
100128 Тошкент, Лабзак кўчаси, 86.

Телефонлар: (371) 241-25-24, 241-83-29
Факс: (371) 241-82-69

www.gglit.uz

info@gglit.uz

ҚҰЧҚОР НОРҚОБИЛ

ДАРЁ ОРТИДАГИ ЙИҒИ

Уруш балосини одамзоднинг ўзи ўйлаб топган. У ҳайвоний инстинкт – зўравонлик, эгалик, куч билан, не қилиб бўлса-да, енгил унинг “бош вазифаси”.

Ёзувчининг урушда иштирок этиши икки ҳисса фожиа. Зеро уни умр бўйи таъқиб қилади. Урушда иштирок этишдан кўра у ҳақида ёзиш оғирроқ. Шунинг учун ҳам уруш кўрган, уни умр бўйи лаънатлаб, бонг уриб ўтган, ўтаётган ва инсонлик рутбасини сақлаб қолган ёзувчиларга ҳар қанча таъзим қилсак арзийди.

16+

